

RADICALITZEM

la vida

La majoria de llibres de Virus editorial es troben sota llicències lliures i per la seva lliure descàrrega. Però els projectes autogestionaris i alternatius, com Virus editorial, necessiten un important suport econòmic. En la mesura que oferim bona part del nostre treball pel comú, creiem important crear també formes de col·laboració en la sostenibilitat del projecte. **Subscriu-t'hi!!**

La mayoría de libros de Virus editorial se encuentran bajo licencias libres y para su libre descarga. Pero los proyectos autogestionarios y alternativos, como Virus editorial, necesitan de un importante apoyo económico. En la medida en que ofrecemos buena parte de nuestro trabajo para lo común, creemos importante crear también formas de colaboración en la sostenibilidad del proyecto. **¡Subscríbete!**

Satel·lit
sense quota

Càpsida

Replicant

-5%

5 compras
mínimo anual
en Virus editorial
sin límite de precio

Pack bienvenida
Punto de lectura
+ postal

60€

4 libros
Virus editorial
sin límite de precio

-5%
En toda la
librería online

Pack bienvenida
Punto de lectura
+ postal

Descuentos
En grupos de lectura
y otras actividades

100€

8 novedades
Virus editorial
durante un año

Pack bienvenida
Punto de lectura
+ postal

-5%
En toda la
librería online

Descuentos
En grupos de lectura
y otras actividades

<https://www.viruseditorial.net/es/editorial/socios>

EL SUPORT MUTU

Piotr Alekséievitx Kropotkin

Traducció d'Alba Padrós

Creative Commons
LLICÈNCIA CREATIVE COMMONS
autoria - no derivats - no comercial 1.0

Aquesta llicència permet copiar, distribuir, exhibir i interpretar aquest text, sempre que es compleixin les següents condicions:

- Autoria-atribució: s'haurà de respectar l'autoria del text i de la seva traducció.
- ① Sempre es farà constar el nom de l'autor/a i el del traductor/a.
- No comercial: no es pot utilitzar aquest treball amb finalitats comercials.
- No derivats: no es pot alterar, transformar, modificar o reconstruir aquest text.
- Els termes d'aquesta llicència hauran de constar d'una manera clara per qualsevol ús o distribució del text. Aquestes condicions es podran alterar només amb el permís explícit de l'autor/a.

Aquest llibre té una llicència Creative Commons Attribution-NoDerivs-NonCommercial. Per consultar les condicions d'aquesta llicència es pot visitar creativecommons.org/licenses/by-nd-nc/1.0/ o enviar una carta a Creative Commons, 559 Nathan Abbot Way, Stanford, Califòrnia, 94305, EUA.

© 2021 d'aquesta edició, Virus Editorial
© 2021 de la traducció, Alba Padrós

Títol original: *Mutual Aid. A Factor of Evolution*

Disseny i il·lustració de coberta: Héctor García Lorente

Edició i maquetació: Virus Editorial

Traducció de l'anglès: Alba Padrós

Traducció del rus dels apèndixs III, V, VI, VIII, XVI, XVII i XIX: Núria Farrés Godayol

Supervisió de la traducció, correcció d'estil i ortotipogràfica: Anna Lirón Vilaró

Imatge de coberta: garciaejido (texturas.blogspot.com)

Primera edició en català: març del 2021

Agraïm a PM Press la cesió del text de David Graeber i Andrej Grubačić que serveix d'introducció a aquesta edició.

ISBN: 978-84-17870-07-2
Dipòsit legal: B-2511-2021

Virus Editorial i Distribuïdora, SCCL
C/ Junta de Comerç, 18 baixos
08001 Barcelona
Tel. / fax: 934 413 814
editorial@viruseditorial.net
www.viruseditorial.net

Índex

Un factor il·luminat de l'evolució	II
David Graeber i Andrej Grubačić	
Introducció	23
Capítol I	
El suport mutu entre els animals	35
<i>La lluita per l'existència. — El suport mutu: una llei de la Natura i el factor principal de l'evolució progressiva. — Els invertebrats. — Les formigues i les abelles. — Els ocells: associacions per a la caça i la pesca. — La sociabilitat. — La protecció mútua entre els ocells petits. — Les grues, els lloros.</i>	
Capítol II	
El suport mutu entre els animals (continuació)	63
<i>Les migracions dels ocells. — Les associacions de cria. — Les associacions de tardor. — Els mamífers: un petit nombre d'espècies insociables. — Les associacions per caçar dels llops, els lleons, etc. — Les societats de rosegadors, remugants i micos. — El suport mutu en la lluita per la vida. — L'argument de Darwin de la lluita per la vida en el si de cada espècie. — Obstacles naturals a la multiplicació excessiva. — El suposat extermini de les espècies intermèdies. — L'eliminació de la competència en la Natura.</i>	

Capítol III

El suport mutu entre els salvatges 103

La suposada guerra de tots contra tots. — L'origen tribal de la societat humana. — L'aparició tardana de la família independent. — Boiximans i hotentots. — Australians, papús. — Esquimals, aleutians. — Característiques de la vida salvatge difícils de comprendre pels europeus. — La concepció de la justícia dels dayaks. — El dret comú.

Capítol IV

El suport mutu entre els bàrbars 139

Les grans migracions. — Una nova organització es fa necessària. — La comunitat vilatana. — El treball comunal. — El procediment judicial. — La llei intertribal. — Exemples de la vida dels nostres contemporanis. — Els buriats. — Els cabilencs. — Els habitants de les muntanyes del Caucas. — Els llinatges africans.

Capítol V

El suport mutu a la ciutat medieval 173

El creixement de l'autoritat en la societat bàrbara. — La servitud a les viles. — La revolta de les ciutats fortificades: la seva alliberació, les seves cartes de poblament. — El gremi. — El doble origen de la ciutat lliure medieval. — Jurisdicció i administració pròpies. — El treball considerat honorable. — El comerç del gremi i de la ciutat.

Capítol VI

El suport mutu a la ciutat medieval (continuació) 203

Semblances i diferències entre les ciutats medievals. — Els gremis d'artesans: característiques de cadascun pròpies dels estats. — L'actitud de la ciutat envers els camperols, intents d'alliberar-los. — Els senyors. — Resultats obtinguts per la ciutat medieval: en les arts, en l'aprenentatge. — Causes de la decadència.

Capítol VII

El suport mutu entre nosaltres 235

Revoltes populars al principi del període estatal. — Institucions actuals de suport mutu. — La comunitat vilatana: la seva lluita per evitar ser abolida per l'Estat. — Costums derivats de l'estil de vida de la comunitat vilatana que conserven les viles modernes. — Suïssa, França, Alemanya, Rússia.

Capítol VIII

El suport mutu entre nosaltres (continuació) 267

Sorgiment dels sindicats després de la destrucció dels gremis per part de l'Estat. — La seva lluita. — El suport mutu a les vagues. — La cooperació. — Associacions lliures amb diferents objectius. — Sacrifici d'un mateix. — Incomptables societats per a l'acció comuna en tots els aspectes possibles. — El suport mutu entre els més pobres. — El suport personal.

Conclusió 295

Apèndix 301

Bibliografia 343

Índex onomàstic 355

Índex temàtic 365

Nota editorial: En aquesta edició hem recuperat l'índex onomàstic i temàtic fet per a la primera edició del llibre. També hem completat i donat coherència a les referències, de les quals hi havia diferents formes de citació i nivells d'informació. Finalment, hem traduït del rus els apèndixs inclosos per Kropotkin en la traducció al rus del 1914, els quals no figuraven en cap de les edicions en anglès. El llibre que teniu en les vostres mans és una feina col·lectiva feta amb la cura i el respecte que mereix el gran revolucionari rus. Esperem que estigui modestament a l'altura d'aquesta gran obra.

Introducció a *El suport mutu*:
**Un factor il·luminat de
l'evolució**

A vegades —no gaire sovint— un argument particularment convincent xoca contra el sentit comú polític imperant i provoca un terrabastall tal que es fa necessari crear tot un corpus teòric per refutar-lo. Aquesta mena d'intervencions són esdeveniments en el sentit filosòfic, és a dir, revelen aspectes de la realitat que havien passat desapercebuts, però que, un cop revelats, es fan tan evidents que no poden deixar de ser vistos. Bona part de la tasca de la dreta intel·lectual és identificar aquests reptes i fer-los descarrilar.

En donarem tres exemples.

A la dècada de 1680, un estadista huron-wendat anomenat Kodiaronk, que havia estat a Europa i estava molt familiaritzat amb la societat colonial francesa i anglesa, va participar en un seguit de debats amb el governador francès del Quebec i un dels seus principals ajudants, un tal Lahontan. En aquests debats va argumentar que la llei punitiva i tot l'aparell de l'Estat existien no a causa d'un defecte fonamental de la naturalesa humana, sinó a causa de tot un altre seguit d'institucions —la propietat privada, el diner— que, per la seva naturalesa, impulsen les

persones a actuar de tal manera que les mesures coercitives es fan necessàries. Així doncs, la igualtat, argumentava, és la condició de qualsevol llibertat significativa. Més endavant, Lahontan va escriure un llibre a partir d'aquests debats, que durant les primeres dècades del segle XVIII va tenir un gran èxit. Van fer-ne una obra de teatre que es va representar a París durant vint anys, i sembla que tots els pensadors de la Il·lustració van escriure'n alguna imitació. En algun moment, aquests arguments i, en general, la crítica indígena a la societat francesa van guanyar tant poder que els defensors de l'ordre social existent, com Turgot o Adam Smith, van haver-se d'inventar la noció d'evolució social com a resposta directa. Els autors que van proposar l'argument que les societats humanes podien ordenar-se d'acord amb certes fases de desenvolupament, cadascuna amb unes característiques tecnològiques i formes d'organització pròpies, van fer força explícit que es tractava d'això mateix. «Tothom s'estima la llibertat i la igualtat», comentava Turgot, la qüestió és quanta llibertat i igualtat és consistent amb una societat comercial avançada basada en una divisió sofisticada del treball. Les teories de l'evolució social que en van resultar van dominar el segle XIX i encara perduren avui, potser de manera lleugerament modificada.

A finals del segle XIX i principis del XX, els defensors de l'Estat es van prendre tan seriosament la crítica anarquista de l'Estat lliberal —és a dir, que l'imperi de la llei es fonamenta en violència arbitrària i en darrer terme és una versió secularitzada d'un Déu totpoderós, que va poder crear la moralitat perquè era extern a ella—, que teòrics de dretes com Carl Schmitt van acabar desenvolupant els artefactes teòrics del feixisme. Al final de la seva obra més coneguda, *Teologia política*, Schmitt ataca Bakunin, argumentant que, de fet, el rebuig de Bakunin al «decisionisme» —l'autoritat arbitrària de crear un ordre legal, però també de rebutjar-lo— era tan arbitrari com el seu rebuig a l'autoritat. La concepció mateixa de la teologia política de Schmitt, fonament de la major part del pensament de dretes contemporani, va ser un intent de respondre al *Déu i l'Estat* de Bakunin.

El repte que va suposar *El suport mutu: un factor de l'evolució*, és, sens dubte, més profund, perquè posa en qüestió no només la naturalesa del govern, sinó la naturalesa de la natura, és a dir, de la realitat en si mateixa.

Potser les teories de l'evolució social, allò a què Turgot va donar el nom de «progrés», van sorgir com una manera de desarmar el repte de la crítica indigenista, però ben aviat van adoptar una forma més violenta i lliberals durs com Herbert Spencer van començar a representar l'evolució social no com una qüestió de complexitat, diferenciació i integració creixents, sinó com una mena de lluita hobbesiana per la supervivència. Spencer va emprar per primer cop l'expressió «supervivència dels més aptes» per descriure la història humana i, podem assumir que, en el fons, per justificar el genocidi i el colonialisme europeus. Darwin va emprar-la uns deu anys després per descriure les formes de selecció natural que havia identificat durant la seva cèlebre expedició a les illes Galápagos. Quan Kropotkin escrivia, als anys 1880-1890, les idees de Darwin havien estat assumides pels liberals del mercat, sobretot pel seu «bulldog», Thomas Huxley, i el naturalista anglès Alfred Russel Wallace, que van proposar el que sovint s'ha anomenat una lectura «gladiadoresca» de la història natural. Les espècies es barallen, com si fossin boxejadors en un ring o inversors a la seu d'un mercat, i els més forts són els que prevalen.

Kropotkin no és del tot original quan respon que la cooperació és un factor tan decisiu per a la selecció natural com la competició. Tampoc ho va pretendre mai. De fet, no només es va basar en el coneixement biològic, antropològic, arqueològic i històric disponible al seu moment, incloent les seves pròpies expedicions a Sibèria, sinó també en tota una escola de pensament evolutiu alternativa, l'escola russa, que considerava que l'escola anglesa de la competència estava fonamentada en un «teixit d'absurditats»: eren científics com «Kessler, Syvertsoff, Menzbir, Brandt —quatre grans zoòlegs russos—, un

cinquè de menor, Polyakoff, i finalment, jo mateix, un simple viatger».¹

Malgrat això, hem de reconèixer el mèrit de Kropotkin. Va ser molt més que un simple viatger. Els darwinistes anglesos, en ple apogeu de l'imperi —i, de fet, gairebé tothom— van acabar ignorant l'escola russa. En canvi, el toc d'atenció de Kropotkin no va ser ignorat. En part, sens dubte, no ho va ser perquè Kropotkin va presentar les seves descobertes científiques en un context polític més ampli, de manera que es feia impossible negar que la versió imperant de la ciència darwinista era un reflex inconscient de les categories liberals que es donaven per suposat. (Tal com diu una cèlebre cita de Marx: «L'anatomia de l'home és clau per l'anatomia dels simis.») Era un intent de catapultar el punt de vista de les classes comerciants a la universalitat. En aquell moment, el darwinisme encara era una intervenció política conscient per remodelar el sentit comú, una insurgència de centre, o més ben dit, una insurgència d'un pretès centre, ja que aspirava a crear-ne un de nou. Encara no era sentit comú, sinó un intent de crear un nou sentit comú universal. Si al final no va tenir un èxit complet, en certa manera, és gràcies a la potència del contraargument de Kropotkin.

No és difícil veure què va fer sentir tan incòmodes aquells intel·lectuals liberals. Prenguem aquest fragment, ben conegut, d'*El suport mutu*, que val la pena citar sencer:

I tampoc no és ni l'amor ni la simpatia personal el que indueix milers de daines escampades per un territori tan extens com França a formar desenes de ramats per separat que es dirigeixen cap a un indret en concret per tal de creuar un riu. És un sentiment infinitament més ampli que l'amor o la simpatia personal, un instint que s'ha anat

desenvolupant de mica en mica en els animals i els homes durant el transcurs d'una evolució extremadament llarga i que ha ensenyat, tant als animals com als homes, la força que poden extreure de la pràctica de l'ajuda mútua i el suport mutu i les alegries que poden trobar en la vida social.

Els estudiosos de la psicologia animal, i encara més els estudiosos de l'ètica humana, s'adonaran fàcilment de la importància d'aquesta distinció. L'amor, la simpatia i el sacrifici tenen, sens dubte, un paper importantíssim en el desenvolupament progressiu dels nostres sentiments morals. La base de la societat humana, però, no és l'amor i ni tan sols la simpatia. És la consciència —encara que només sigui en l'estadi instintiu— de la solidaritat humana. És el reconeixement inconscient de la força que cada home obté de la pràctica del suport mutu, el reconeixement de l'estreta dependència de la felicitat de cadascú amb la felicitat de tothom, i el sentit de la justícia o de l'equitat, que porta cada individu a considerar els drets de tota la resta d'individus iguals als seus propis drets. Sobre aquest fonament ampli i necessari es desenvolupen els sentiments morals més elevats.

Només cal que prenguem en consideració la virulència de la reacció. Des d'aleshores s'han creat com a mínim dos nous camps d'estudi —que, de fet, es superposen—, la sociobiologia i la psicologia evolutiva, per conciliar tot el que Kropotkin sosté sobre la cooperació entre els animals, amb l'assumpció que, en darrer terme, allò que ens mou són els «gens egoistes» tal com Dawkins va acabar formulant-ho. Quan el biòleg anglès J. B. S. Haldane, segons diuen, va comentar que estaria disposat a sacrificar-se per salvar «dos germans, quatre germanastres o vuit cosins germans» simplement s'estava burlant de la mena de càlcul «científic» que va començar-se a emprar a tot arreu per respondre a Kropotkin, de la mateixa manera que es van inventar el progrés per frenar Kondiaronk o la doctrina

¹. Carta de Piotr Kropotkin a Marie Goldsmith, 15 d'agost de 1915, citat a Daniel P. Todes: *Darwin without Malthus*, Oxford University Press, Oxford, 1989, p. 104. (N. de la T.)

de l'estat d'excepció per aturar Bakunin. L'expressió «gen egoista» no va ser escollida per casualitat. Kropotkin havia mostrat que el comportament en el món natural era tot el contrari de l'egoisme: l'objectiu actual dels darwinistes és trobar alguna raó, qualsevol, per seguir insistent que un comportament, per jugarer, afectuós, espontani, heroic, sacrificat o sociable que sigui, en el fons és egoista.

Els esforços de la dreta intel·lectual per respondre a l'enorme repte que suposa la teoria de Kropotkin són comprensibles. Tal com hem assenyalat, és exactament això el que se suposa que han de fer: és per això que se'ls anomena «reaccionaris». Realment, no creuen en la creativitat política com un valor per si mateix, de fet la troben profundament perillosa. És per això que els intel·lectuals de dreta en general reaccionen a les idees que proposa l'esquerra. Ara bé, què passa amb l'esquerra intel·lectual?

Aquí les coses es tornen força confuses. Mentre que els intel·lectuals de dretes han intentat neutralitzar l'holisme evolutiu de Kropotkin desenvolupant sistemes intel·lectuals sencers, l'esquerra marxista ha fet veure que la intervenció de Kropotkin mai no havia ocorregut. Algú podria arriscar-se a dir que la resposta marxista a l'èmfasi de Kropotkin sobre el federalisme cooperatiu va ser desenvolupar encara més els aspectes de la mateixa teoria de Marx que apuntaven més clarament en l'altra direcció, és a dir, els aspectes més productivistes i «progressivistes». Van ignorar, o com a màxim van menystenir amb una rialleta de superioritat les fecundes aportacions d'*El suport mutu*. Hi ha hagut una tendència tan persistent entre els acadèmics marxistes, i en general d'esquerrers, a ridiculitzar el «socialisme salvavides» de Kropotkin i el seu «utopisme ingenu» que Stephen Jay Gould, un biòleg de renom, va haver d'insistir, en un assaig molt conegut, que «Kropotkin no era un boig».

Hi ha dues explicacions possibles per aquest rebuig estratègic. Una és el pur sectarisme. Tal com hem assenyalat, el projecte intel·lectual de Kropotkin formava part d'un projecte

polític major. A finals del segle XIX i principis del segle XX, es van bastir els fonaments de l'Estat del benestar. Les institucions clau de l'Estat del benestar van ser, en molts casos, creades per grups de suport mutu, de manera completament independent de l'Estat, i els estats i partits polítics van anar s'hi incorporant gradualment. La major part d'intel·lectuals de dreta o d'esquerra estaven d'acord en aquesta qüestió: Bismarck va admetre plenament que havia creat les institucions de benestar social alemanyes com una manera de «subornar» les classes treballadores perquè no es fessin socialistes; els socialistes insistien que qualsevol cosa, des d'una mútua a una biblioteca, s'havia de gestionar, no des del veïnat o grup sindical que de fet l'hagués creat, sinó des dels partits jerarquitzats del moment. En aquest context, uns i altres van veure que era imperatiu suprem rebutjar les propostes ètiques socialistes de Kropotkin com si fossin una bajanada qualsevol. També val la pena recordar que —en part per aquesta mateixa raó— durant el període entre 1900 i 1917, les idees anarquistes i marxistes llibertàries eren molt més populars entre les classes obreres que el marxisme de Lenin i Kautsky. Va fer falta que a la Unió Soviètica guanyés el sector de Lenin del Partit Bolxevic a Rússia —aleshores considerat la dreta dels bolxevics— i la supressió dels soviets, el *proletkult* i altres iniciatives impulsades des de la base, per acabar amb aquests debats.

De tota manera, hi ha una altra possible explicació, que té a veure amb el que podríem anomenar la «posicionalitat» del marxisme tradicional i la teoria social contemporània. Quin és el rol d'un intel·lectual radical? La major part d'intel·lectuals encara es declaren radicals d'una mena o altra. En teoria tots estan d'acord amb Marx quan afirmava que no n'hi ha prou amb entendre el món, que cal canviar-lo, però què vol dir això, a la pràctica?

En un paràgraf important d'*El suport mutu*, Kropotkin suggereix una resposta: el rol d'un acadèmic radical és «recuperar la proporció real entre el conflicte i la unió». Potser això

sona enigmàtic, però ell mateix ho aclareix. Cal que els acadèmics radicals comencin «amb una anàlisi detallada dels milers de petits exemples i indicacions vagues que s'han conservat accidentalment en els testimonis del passat; ens cal interpretar-los amb l'ajut de l'etnologia comparativa i, després d'haver sentit a parlar tant de tot el que dividia els homes, cal que reconstruïm pedra a pedra les institucions que els unien».

Un dels autors d'aquesta introducció encara recorda l'emoció juvenil que va sentir després de llegir aquestes línies. Que diferent que era de l'ensinistrament mancat de vida que havia rebut en una acadèmia consagrada a l'Estat! Aquesta recomanació s'hauria de llegir junt amb la que feia Karl Marx, que va invertir l'energia a entendre l'organització i desenvolupament de la producció capitalista dels béns. A *El capital* l'única atenció que es presta a la cooperació és una anàlisi de les activitats cooperatives com a formes i conseqüències de la producció industrial, on els treballadors, «només són una forma particular d'existència del capital».² Semblaria que aquests dos projectes es complementen molt bé. Kropotkin havia intentat comprendre, precisament, què havia perdut l'obrer alienat. Integrar-los, però, voldria dir entendre que fins i tot el capitalisme es fonamenta, en darrer terme, en el comunisme —«el suport mutu»—, fins i tot si no reconeix aquest comunisme. I entendre que el comunisme no és un ideal abstracte, distant i impossible de sostenir, sinó una realitat pràctica de què participem cada dia en graus diferents i que ni tan sols la indústria podria funcionar sense ell, fins i tot si la major part de suport mutu opera de sotamà, entre les esclatxes o els canvis, o de manera informal, o en allò que no es diu, o de manera del tot subversiva. Darrerament s'ha posat de moda dir que el capitalisme ha entrat en una nova etapa en què s'ha tornat dependent de formes de cooperació creativa, sobretot a internet. És una bestiesa, sempre ha estat així.

². Karl Marx: *El Capital*, 1, Edicions 62. Clàssics del pensament modern, Barcelona 1983, p. 386. (*N. de la T.*)

Es tracta d'un projecte intel·lectual que val la pena, però per alguna raó gairebé ningú està interessat a dur-lo a terme. Tant el marxisme tradicional com la teoria social contemporània han ignorat tossudament gairebé qualsevol traça de generositat, cooperació o altruisme, com si fossin una mena d'il·lusió burgesa. No s'han dedicat a examinar com les relacions de jerarquia i explotació es reproduïen, rebutgen i es barregen amb les relacions de suport mutu, com les relacions de cura són contigües a les de violència, però malgrat tot mantenen units els sistemes de violència per tal que no es descomponguin. El conflicte i el càlcul egoista han resultat més interessants que la «unió». De la mateixa manera, tot i que és habitual que els acadèmics d'esquerrres escriguin sobre Karl Schmitt o Turgot, és gairebé impossible trobar-ne que escriguin sobre Bakunin o Kondiaronk. Tal com se'n queixava Marx mateix, sota el model de producció capitalista, existir és acumular. Durant les darreres dècades hem sentit poc més que discursos irats sobre les estratègies cíniques que s'empren per incrementar el nostre respectiu capital: social, cultural o material, discursos que s'han emmarcat com a crítiques. I, tanmateix, si només estàs disposat a tractar la posició a què dius que t'oposes, si només pots imaginar l'escenari a què dius que t'oposes, de fet, en quin sentit t'hi estàs oposant? A vegades sembla que, per aquesta raó, l'esquerra acadèmica ha acabat interioritzant i reproduint els aspectes més alarmants de l'economia neoliberal a què diu que s'oposa. Fins al punt que, en llegir moltes de les anàlisis d'aquest tipus —serem cordials i no esmentarem cap nom—, un s'acaba preguntant fins a quin punt això és diferent de la hipòtesi sociobiològica que el nostre comportament està regulat per «gens egoistes»!

Efectivament, aquesta mena d'interiorització de l'enemic va fer cim als anys 80 i 90 del segle xx, quan l'esquerra global estava en ple retrocés. Les coses han avançat. Kropotkin torna a ser rellevant? Bé, és obvi que Kropotkin ha estat sempre rellevant, però aquest llibre ara es publica amb la creença que hi ha una nova generació radicalitzada. Molts dels seus membres

no han estat mai exposats a aquestes idees directament, però mostren tots els senyals de ser capaços d'avaluar més lúcida-ment la situació global que els seus pares i avis, encara que si-gui perquè saben que, si no, el món que els espera aviat serà un paratge absolutament infernal.

Ja ha començat a passar. La importància política de les idees exposades per primer cop a *El suport mutu* està sent redescoberta per les noves generacions dels moviments socials arreu del pla-neta. La revolució social actual de la Federació Democràtica del nord-est de Síria (Rojava) ha estat profundament influïda pels escrits de Kropotkin sobre l'ecologia social i el federalisme co-operatiu, en part a través de les obres de Murray Bookchin, en part retornant a les fonts i en bona part, també, prenent elements de les mateixes tradicions kurdes i la seva experiència revolucionària. Els revolucionaris kurds han emprès la tasca de construir una nova ciència social contrària a les estructures de coneixement de la modernitat capitalista. Els que estan involu-crats en projectes col·lectius de sociologia de la llibertat i *jineolo-gia* han començat a «reconstruir pedra a pedra les institucions que unien» les persones i les lluites. Al nord globalitzat, a tot arreu, des de diversos moviments d'ocupació a projectes solida-ris per afrontar la pandèmia de la covid-19, el suport mutu ha ressorgit com una expressió emprada tant pels activistes com pels periodistes convencionals. En l'actualitat, s'invoca el suport mutu tant a les mobilitzacions per la solidaritat amb els mi-grants de Grècia com a l'organització de la societat zapatista de Chiapas. Corre el rumor que, de tant en tant, fins i tot, els acadè-mics en fan ús.

Quan l'any 1902 es va publicar *El suport mutu* per primera vegada, pocs científics tenien el coratge de posar en qüestió la idea que el capitalisme i el nacionalisme estaven arrelats a la naturalesa humana o que l'autoritat dels estats era inviola-ble. De fet, molts dels que van posar-ho en qüestió van ser titllats de bojos o si, com Albert Einstein, era clar que eren mas-sa importants per ser bandejats d'aquesta manera, van ser titllats

d'«excèntrics» i les seves opinions polítiques tenien tan poca im-portància com els seus inusuals pentinats. La resta del món està avançant. El seguiran algun dia els científics i, potser fins i tot, els científics socials?

Escrivim això durant una onada popular de revolta contra el racisme i la violència estatal, mentre les autoritats públiques es-cupen paraules enverinades contra els «anarquistes», com feien a l'època de Kropotkin. Sembla un moment particularment adient per brindar per aquell vell «detractor de la llei i la propie-tat privada» que va canviar el rostre de la ciència de maneres que encara ens afecten avui. Els estudis de Kropotkin són rigorosos i plens de vida, profunds i revolucionaris. També han envellit in-usualment bé. El rebuig de Kropotkin tant del capitalisme com del socialisme burocràtic i les seves prediccions sobre on podia dur aquest darrer han estat reivindicades una i una altra vegada. Tombant la vista a la major part dels arguments que competien a la seva època, no hi ha gaire dubte de qui tenia raó.

Per descomptat, encara n'hi ha que estan en total desacord amb això. N'hi ha que s'aferren al somni d'enfil·lar-se a un tren que fa molt temps que va passar. Altres cobren bé per pen-sar el que pensen. Als autors d'aquesta modesta introducció, moltes dècades després de llegir per primer cop aquest llibre encantador, ens sorprèn —altra vegada— com de profundament d'acord estem amb el seu argument central. L'única alternativa a la barbàrie capitalista és el socialisme sense Estat, un resultat, com sempre va recordar-nos el gran geògraf, de «tendències que són ben clares a la societat actual» i que han sigut «sempre, d'al-guna manera, imminents al present».

Per crear un món nou, només podem començar per redes-cobrir allò que és i ha estat sempre davant els nostres ulls.

David Graeber i Andrej Grubačić

Introducció

Durant els viatges que vaig fer de jove per l'est de Sibèria i el nord de Manxúria em van impressionar especialment dos aspectes de la vida animal. Un va ser l'extrema duresa de la lluita per l'existència que la majoria d'espècies animals havien de sostenir contra la Natura inclement, la destrucció massiva i periòdica de la vida deguda a causes naturals i la conseqüent escassetat de vida en el territori vastíssim que vaig observar. L'altre aspecte va ser que, fins i tot en aquells pocs indrets en què la vida animal era abundant, no vaig poder observar —tot i fixar-m'hi molt atentament— la lluita implacable pels mitjans de subsistència entre els animals d'una mateixa espècie, un tret que la majoria darwinistes (tot i que no sempre el mateix Darwin) consideraven la característica principal de la lluita per la vida i el principal factor de l'evolució.

Les terribles tempestes de neu que assoten la zona nord d'Euràsia a les acaballes de l'hivern i les gelades que sovint les segueixen; les gelades i les tempestes de neu que arriben cada any a la segona quinzena de maig, quan els arbres ja estan florits i els insectes prolifereixen arreu; les glaçades primerenques i, a vegades, les fortes nevades de juliol i agost, que, de cop, maten una infinitat d'insectes, així com la segona niuada dels ocells de la planura; les pluges torrencials causades pels monsons que cauen a les zones més temperades durant l'agost i el setembre —unes

pluges que provoquen inundacions d'una magnitud només vista a Amèrica i a l'Àsia oriental— i que neguen zones dels altiplans tan extenses com alguns estats europeus; i finalment, les nevades abundants de principis d'octubre que, a vegades, fan que territoris de la mida de França o Alemanya esdevinguin absolutament inhabitable per als remugants, que moren a milers: vaig veure com la vida animal lluitava per sobreviure al nord d'Àsia sota totes aquestes condicions. Ben aviat, em van fer adonar de la importància en la Natura d'allò que Darwin anomenava «els obstacles naturals a la multiplicació excessiva», en comparació amb la lluita entre individus d'una mateixa espècie pels mitjans de subsistència. Tot i que aquesta lluita es pot donar fins a un cert punt, mai no arriba a tenir tanta importància. Atès que el tret distintiu de la part immensa del globus terraqüi que anomenem Àsia septentrional és l'escassetat de vida, és a dir, la infrapoblació (i no la sobrepoblació), des d'aleshores tinc seriosos dubtes, que l'estudi que segueix no ha fet més que confirmar, que existeixi la terrible competència per l'aliment i la vida entre individus d'una mateixa espècie, que és un dogma de fe per la majoria de darwinistes. I, per tant, dubtes sobre el suposat paper primordial de la competència en l'evolució de les noves espècies.

D'altra banda, quan trobava vida animal en abundància, com ara als llacs, on desenes d'espècies i milions d'individus s'agrupen per criar, a les colònies de rosegadors, durant les migracions d'aus que aleshores tenien lloc a una escala colossal al llarg del riu Ussuri, o al riu Amur, on vaig assistir a la migració de les daines, quan desenes d'aquests mamífers, que són molt intel·ligents, arribaven en grup provinents d'un territori immens, afanyant-se abans que arribessin les nevades fortes per poder creuar l'Amur pel punt més estret: en totes les escenes de la vida animal que van passar-me per davant dels ulls, i especialment en la migració de les daines, vaig veure tan sovint l'ajuda mútua i el suport mutu que van fer-me sospitar que es tractava d'una característica importantíssima per al manteniment de la vida, la preservació de les espècies i la seva evolució futura.

Finalment, tot estudiant el bestiar i els cavalls semisalvatges de Transbaikàlia, així com remugants salvatges d'arreu, els esquirols i molts d'altres, vaig adonar-me que quan els animals han d'enfrontar-se a l'escassetat d'aliments fruit d'alguna de les causes esmentades més amunt, tots els individus de l'espècie afectats pel desastre acaben amb la salut i el vigor tan deteriorats que *és impossible que cap evolució progressiva es basi en aquests períodes de competència acarnissada*.

En conseqüència, quan més endavant vaig començar-me a interessar per les relacions entre el darwinisme i la sociologia, no podia combregar amb cap de les obres i fulletons que s'han escrit sobre aquest assumpte tan important. S'esforçaven a demostrar que l'home, gràcies a la seva major intel·ligència i coneixement, *podria* mitigar la duresa de la lluita per la vida entre els homes. Al mateix temps, però, consideraven que la lluita pels mitjans de subsistència de cada animal contra tots els seus congèneres i de cada home contra tota la resta d'homes, és una «llei de la Natura». No podia acceptar aquest punt de vista, perquè estava convençut que admetre que es produeix una guerra interna despietada en el si de cada espècie i considerar-la una condició per al progrés, era acceptar una suposició no havia estat provada i ni tan sols corroborada per l'observació directa.

Ben al contrari, la conferència «On the Law of Mutual Aid» que va celebrar-se al Congrés Rus de Naturalistes el gener de 1880 a càrrec del professor Kessler, un zoòleg molt conegut, que aleshores era degà de la Universitat de Sant Petersburg, em va impressionar perquè donava una nova llum a aquesta qüestió. La idea de Kessler era que, a banda de la *llei de la lluita mútua*, a la Natura també hi ha la *llei del suport mutu*, que és molt més important per reeixir en la lluita per la vida i especialment per a l'evolució progressiva de les espècies. Aquesta proposta — que, de fet, no és més que un desenvolupament de les idees que el mateix Darwin expressa a *L'origen de l'home i sobre la selecció en relació amb el sexe*— va semblar-me tan encertada i tan rellevant que d'ençà que en vaig tenir notícia l'any 1883, em vaig

posar a recopilar materials per tal de desenvolupar-la més. Kessler només havia esbossat la idea a la conferència, però no va poder-la desenvolupar perquè va morir l'any 1881.

Només hi havia un aspecte de la visió de Kessler amb què jo no coincidia del tot. Segons Kessler, el «sentiment parental» i la cura de les cries (vegeu el capítol I) eren l'origen de les inclinacions mútues en els animals. Ara bé, determinar el pes d'aquests sentiments en l'evolució dels instints socials i el pes que han exercit altres instints en la mateixa direcció, em sembla una qüestió molt diferent i d'una gran amplitud, que amb prou feines podem començar a discutir. Només després d'haver establert correctament l'abast del suport mutu en diferents classes d'animals i la seva importància per a l'evolució, podrem començar a estudiar en quina mesura l'evolució dels sentiments socials deriva dels sentiments parentals i en quina mesura deriva de la sociabilitat pròpiament dita, la qual va sorgir durant els primers estadis d'evolució del món animal, potser fins i tot quan la vida s'articulava en forma de colònies. És per això que vaig dedicar especial atenció a determinar, en primer lloc, la importància del suport mutu com a factor de l'evolució, deixant la tasca de descobrir l'origen de l'instint de suport mutu en la Natura per a una recerca posterior.

La importància del factor del suport mutu —«tant de bo se'n pogués demostrar la universalitat»— no va escapar al manifest talent naturalista de Goethe. En una ocasió, l'any 1827, Eckermann va comentar a Goethe que dos pollets de caragolet se li havien escapat i que l'endemà els van trobar en un niu de pit-rojos (*rothkehlchen*) que els alimentaven junt amb la resta dels seus pollets. Goethe estava entusiasmat amb aquesta troballa. Hi veia la confirmació de les seves tesis pan-teistes i va dir: «Si fos cert que alimentar els desconeguts és una llei universal de la Natura, molts enigmes quedarien resolts.» L'endemà va insistir de nou sobre la qüestió i va suplicar a Eckermann (que, com és sabut, era zoològ) que fes un estudi sobre aquest tema, afegint que, de segur, obtindria «resultats

molt valuosos».¹ Desafortunadament, aquest estudi mai no va arribar a dur-se a terme, tot i que és molt possible que Brehm, que a les seves obres recopila materials molt valuosos sobre el suport mutu entre els animals, s'inspirés en aquesta observació de Goethe.

Entre els anys 1872 i 1886 es van publicar diverses obres importants que tractaven la intel·ligència i la vida intel·lectual dels animals (són esmentades en una nota a peu de pàgina del capítol I d'aquest llibre). Tres tractaven en especial el tema que discutim, en concret: *Des sociétés animales*, d'Espinas,² *La lutte pour l'existence et l'association pour la lutte*,³ una conferència de J. L. Lanessan (abril de 1881) i l'obra de Ludwig Büchner, *Liebe und Liebes-Leben in der Thierwelt*,⁴ la primera edició de la qual va aparèixer l'any 1882 o 1883, mentre que la segona edició, molt ampliada, va sortir el 1885. Malgrat que són llibres excel·lents, deixen un gran espai per a una obra en què el suport mutu sigui considerat, no només un argument a favor dels orígens prehumans dels instints morals, sinó una llei de la Natura i un factor de l'evolució. Espinas es fixava principalment en les societats animals (formigues, abelles) que s'estableixen a partir d'una divisió fisiològica del treball. Malgrat que la seva obra proporciona pistes excel·lents en tots els sentits possibles, va ser redactada en un moment en què l'evolució de les societats humanes encara no podia abordar-se amb el coneixement que ara en tenim. La conferència de Lanessan és més aviat un esquema brillant per a una obra en què es tractaria el suport mutu, començant per les roques del

¹ Johann Peter Eckermann: *Gespräche mit Goethe*, vol. III, Heinrichshofen'sche Buchhandlung, Magdeburg, 1848, p. 219-221 (en català: *Converses amb Goethe. En els darrers anys de la seva vida*, trad. Jaume Bofill i Ferro, Columna, Barcelona, 2000).

² Alfred Espinas: *Des sociétés animales*, Librairie Germer Baillière, París, 1877.

³ Jean Marie Antoine de Lanessan: *La lutte pour l'existence et l'association pour la lutte : étude sur la doctrine de Darwin*, O. Doin, París, 1881.

⁴ Ludwig Büchner: *Liebe und Liebes-Leben in der Thierwelt*, A. Hofmann and Comp., Berlín, 1879. [Kropotkin data la primera edició al «1882 o 1883» però l'única edició que hem localitzat és del 1879. (N. de la T.)]

mar, per passar després a l'estudi del món de les plantes, els animals i l'home. Pel que fa a l'obra de Büchner, tot i que és suggeridor i hi abunden els exemples, no coincideixo amb la seva idea central. El llibre comença amb un himne a l'amor i gairebé tots els exemples s'encaminen a provar l'existència de l'amor i la simpatia entre els animals. Ara bé, reduir la sociabilitat animal a l'amor i la *simpatia* significa reduir-ne la universalitat i la importància, exactament de la mateixa manera que les ètiques humanes basades només en l'amor i la simpatia personal han contribuït a reduir la nostra comprensió del sentiment moral com un tot. No és l'amor envers el veí —a qui potser ni tan sols conec— el que m'impulsa a agafar una galleda d'aigua i córrer cap a casa seva si la veig en flames; el que em mou és un sentiment o un instint de solidaritat i sociabilitat humanes, un sentiment molt més ampli, tot i que també més vague. Així mateix ocorre entre els animals. No és l'amor, ni tan sols la simpatia —entesa en un sentit estricte— el que duu un ramat de remugants o de cavalls a formar un cercle per tal de resistir l'atac dels llops. Tampoc no és l'amor el que empeny els llops a reunir-se en manada per caçar. No és l'amor el que porta els gatets o els xaiets a jugar, ni el que fa que una desena d'espècies d'ocells joves passin juntes els dies de tardor. I tampoc no és ni l'amor ni la simpatia personal el que indueix milers de daines escampades per un territori tan extens com França a formar desenes de ramats per separat que es dirigeixen cap a un indret en concret per tal de creuar un riu. És un sentiment infinitament més ampli que l'amor o la simpatia personal, un instint que s'ha anat desenvolupant de mica en mica en els animals i els homes durant el transcurs d'una evolució extremadament llarga i que ha ensenyat, tant als animals com als homes, la força que poden extreure de la pràctica de l'ajuda mútua i el suport mutu i les alegries que poden trobar en la vida social.

Els estudiosos de la psicologia animal, i encara més els estudiosos de l'ètica humana, s'adonaran fàcilment de la importància d'aquesta distinció. L'amor, la simpatia i el sacrifici tenen, sens dubte, un paper importantíssim en el desenvolupament

progressiu dels nostres sentiments morals. La base de la societat humana, però, no és l'amor i ni tan sols la simpatia. És la consciència —encara que només sigui en l'estadi instintiu— de la solidaritat humana. És el reconeixement inconscient de la força que cada home obté de la pràctica del suport mutu, el reconeixement de l'estreta dependència de la felicitat de cadascú amb la felicitat de tothom, i el sentit de la justícia o de l'equitat, que porta cada individu a considerar els drets de tota la resta d'individus iguals als seus propis drets. Sobre aquest fonament ampli i necessari es desenvolupen els sentiments morals més elevats. Tanmateix, és un assumpte que queda fora de l'abast d'aquesta obra, aquí només recomanaré la conferència «Justice and Morality», en què l'abordo amb més detall, que vaig impartir en resposta a *Ethics* de Huxley.

És per això que vaig pensar que un llibre sobre *el suport mutu com una llei de la Natura i un factor de l'evolució* podia omplir un buit important. Huxley va publicar, l'any 1888, el seu manifest sobre «la lluita per la vida» («Struggle for Existence and its Bearing upon Man»),⁵ que, al meu parer, era una representació totalment incorrecta dels fenòmens de la Natura que s'observen al camp o al bosc. Llavors em vaig posar en contacte amb l'editor de *The Nineteenth Century* per demanar-li si la seva revista acolliria una rèplica elaborada per discutir les idees d'un dels darwinistes més prominents. El senyor James Knowles va rebre la meua proposta molt amablement. També en vaig parlar amb W. Bates:⁶ «Sí, sens dubte, això és veritable darwinisme —em va respondre— és horrible el que “ells” han fet amb Darwin. Escrigui aquests articles, i quan s'hagin editat, li escriuré una carta perquè la publiqui també.» Malauradament, vaig trigar gairebé set anys a escriure aquests articles i quan el darrer va aparèixer, Bates ja no vivia.

⁵ Thomas Henry Huxley: «The Struggle for Existence in Human Society», *The Nineteenth Century*, núm. 23, febrer, Londres, 1888.

⁶ Henry Walter Bates (1825-1892). Científic naturalista, va escriure *The Naturalist on the River Amazons*, John Murray, Londres, 1864, sobre la seva experiència i les seves investigacions a l'Amazones. (*N. de la T.*)

Després de discutir la importància del suport mutu en diverses classes d'animals, calia que estudiés la importància d'aquest mateix factor en l'evolució de l'home. Això era encara més important, atès que certs evolucionistes potser no es neguen a admetre la importància del suport mutu entre els animals, però, com Herbert Spencer, es neguen a admetre-la en el cas de l'home. Per a l'home primitiu —sostenen— la guerra de tots contra tots era *la* llei de la vida. Es tracta d'una afirmació que s'ha anat repetint a la lleugera i sense prou crítica des del temps de Hobbes, als capítols dedicats als salvatges i als bàrbars, discuteixo fins a quin punt se sosté tenint en compte el coneixement que tenim actualment sobre les primeres etapes del desenvolupament humà.

La quantitat i importància de les institucions de suport mutu que va desenvolupar el geni creador dels grups humans salvatges i semisalvatges durant el primer període dels clans, i posteriorment encara més, durant el període en què l'ésser humà vivia en comunitats vilatanes; així com la influència immensa que aquestes institucions primitives han tingut en el subsegüent desenvolupament fins al present, van dur-me a ampliar la meua recerca a períodes històrics més tardans. Vaig estudiar especialment el període, molt interessant, de les ciutats-república lliures medievals, que van tenir una universalitat i una influència sobre la nostra civilització que encara no s'han arribat a valorar com cal. Finalment, he intentat tractar breument l'enorme importància que tenen en la societat actual els instints de suport mutu que la humanitat ha heretat en el transcurs de la seva llarguíssima evolució, una societat que, suposadament, reposa sobre el principi «cadascú per a si mateix i l'Estat per a tots», que mai no s'ha arribat a acomplir, ni es realitzarà plenament.

A aquest llibre se li pot objectar que representa tant els homes com els animals sota un aspecte massa favorable, que insisteix en les seves qualitats socials, mentre que gairebé no aborda els seus instints antisocials i individualistes. Malgrat tot, això era inevitable. Darrerament hem sentit a parlar molt sobre la

«lluita per la vida, crua i despietada» que suposadament enfronta cada animal amb tota la resta d'animals, cada salvatge amb tota la resta de salvatges i cada home civilitzat amb la resta dels seus conciutadans. Aquestes afirmacions han esdevingut una mena de dogma. Calia, en primer lloc, refutar-les mitjançant un ampli ventall de casos que mostrin la vida humana i animal des d'un prisma diferent. Calia assenyalar l'enorme importància que els hàbits socials tenen en la Natura i en l'evolució progressiva tant de les espècies animals com dels éssers humans, i demostrar que aquests hàbits socials asseguren als animals una major protecció contra els seus enemics, els faciliten la tasca d'aconseguir aliments (provisions per a l'hivern, migracions...) i els confereixen una major longevitat, i, per tant, els faciliten el desenvolupament de les facultats intel·lectuals. En el cas de la humanitat, a banda d'aquests mateixos beneficis, els hàbits socials li han donat la possibilitat de crear les institucions que li han permès sobreviure en la dura lluita contra la Natura i progressar malgrat les vicissituds de la seva història. Aquest llibre versa sobre la llei del suport mutu considerada com un dels principals factors de l'evolució (no sobre tots els factors de l'evolució i el valor de cadascun). Calia escriure aquest primer llibre abans que fos possible escriure el segon.

Certament, jo hauria de ser el darrer a menysprear el paper que ha tingut l'autoafirmació dels individus en l'evolució de la humanitat. Ara bé, crec que aquesta qüestió requereix un tractament més profund del que ha rebut fins ara. Al llarg de la història de la humanitat l'autoafirmació individual ha estat sovint, i encara és ara, una cosa força diferent, més àmplia i més profunda, que l'estretor de mires, mesquina i poc intel·ligent, que bona part dels autors anomenen «individualisme» i «autoafirmació». De la mateixa manera, els individus que han fet la història no només han sigut aquells que els historiadors han considerat herois. Així doncs, la meua intenció és, si les circumstàncies ho permeten, discutir a part el paper de l'autoafirmació de l'individu en l'evolució progressiva de la humanitat. Aquí només puc

fer un comentari general. Quan en el transcurs de la història, les institucions de suport mutu —la tribu, la comunitat vilatana, els gremis, la ciutat medieval— van començar a perdre el seu caràcter primitiu i a ser envaïdes per apèndixs parasitaris, de manera que van esdevenir obstacles per al progrés, la revolta dels individus contra les institucions va concretar-se en dos aspectes diferents. Una part dels que es rebel·laven, ho feien per purificar les institucions velles o per crear una forma més elevada de vida en comú, basada en els principis del suport mutu. Van intentar, per exemple, introduir el principi de «compensació», en lloc de la llei del talió, i més endavant, el perdó de les ofenses —és a dir, l'ideal encara més elevat de la igualtat davant la consciència humana— en comptes de la «compensació» d'acord amb el valor de classe. Alhora, però, una altra part dels individus rebels maldava per posar fi a les institucions de protecció del suport mutu, amb l'únic objectiu d'augmentar la seva riquesa i el seu poder. En aquest combat a tres bandes, entre els dos tipus d'individus revoltats i els que defensaven allò establert, rau la tragèdia real de la història. Ara bé, exposar aquest combat i estudiar honestament el paper que cadascuna d'aquestes tres forces ha tingut en l'evolució de la humanitat requeriria, com a mínim, tants anys com els que he trigat a escriure aquest llibre.

D'entre les obres que tracten gairebé aquesta mateixa qüestió i que han estat publicades des de l'aparició dels meus articles sobre el suport mutu entre els animals, he d'esmentar *The Lowell Lectures on the Ascent of Man*,⁷ de Henry Drummond, i *The Origin and Growth of the Moral Instinct*, d'A. Sutherland (Londres, 1898).⁸ Totes dues es basen, sobretot, en l'obra de Büchner sobre l'amor entre els animals. L'obra de Sutherland aborda extensament el paper del sentiment parental i familiar com a única influència en el desenvolupament dels sentiments morals. Una

tercera obra sobre l'home, escrita en una línia similar, és *The Principles of Sociology*,⁹ del professor F. H. Giddings, la primera edició de la qual es va publicar l'any 1896 a Nova York i Londres. L'autor ja n'havia esbossat les idees principals en un pamflet del 1894. Deixaré, no obstant, als crítics literaris la tasca de discutir els punts de contacte, semblança o divergència entre aquestes obres i la meua.

Els capítols d'aquest llibre van ser publicats a *The Nineteenth Century* («Mutual Aid among Animals» el setembre i novembre de 1890; «Mutual Aid among Savages» l'abril de 1891; «Mutual Aid among the Barbarians» el gener de 1892; «Mutual Aid in the Mediaeval City», l'agost i setembre de 1894 i «Mutual Aid amongst Modern Men» el gener i juny de 1896). Quan els vaig recollir en un llibre, tenia la intenció d'incloure-hi un apèndix amb una gran quantitat de materials, així com la discussió de diversos aspectes secundaris que havia hagut d'ometre als articles de la revista. Va resultar, però, que l'apèndix hauria estat el doble de voluminós que el llibre i em vaig veure obligat a deixar-ho córrer o, com a mínim, a posposar-ne la publicació. L'apèndix d'aquesta edició inclou la discussió només d'algunes qüestions que han estat objecte de debat científic durant els darrers anys, al cos del text hi he afegit només el material que podia introduir-s'hi sense alterar l'estructura de l'obra.

Aprofito l'avinentsa per expressar el meu profund agraïment a l'editor de *The Nineteenth Century*, James Knowles, tant per l'hospitalitat amb què va acollir els meus articles a la revista tan aviat com en va conèixer la idea general, com per haver-me concedit amablement el permís per reeditar-los.

Bromley (Kent)
1902

⁷ Henry Drummond: *The Lowell Lectures on the Ascent of Man*, Hodder and Stoughton, Londres, 1894.

⁸ Alexander Sutherland: *The Origin and Growth of the Moral Instinct*, Logmans, Green and Co., Londres, Nova York i Bombai, 1898.

⁹ Franklin Henry Giddings: *The Principles of Sociology*, Macmillan and Co., Londres, 1896.

Capítol I

El suport mutu entre els animals

La lluita per l'existència. — El suport mutu: una llei de la Natura i el factor principal de l'evolució progressiva. — Els invertebrats. — Les formigues i les abelles. — Els ocells: associacions per a la caça i la pesca. — La sociabilitat. — La protecció mútua entre els ocells petits. — Les grues, els lloros.

El concepte de lluita per l'existència com un factor de l'evolució que Darwin i Wallace van introduir a la ciència ens ha permès incloure un immens ventall de fenòmens sota una sola generalització, que no va trigar a convertir-se en la base de les nostres especulacions filosòfiques, biològiques i sociològiques. Darwin va incloure una immensa varietat de fets sota aquest únic concepte general: les adaptacions dels éssers orgànics a l'entorn, tant en la funció com en l'estructura; l'evolució fisiològica i anatòmica; el progrés intel·lectual i fins i tot el desenvolupament de la moral, que abans s'explicaven apel·lant a tot de causes diferents. Vam començar a entendre aquests fenòmens com un esforç constant —una lluita contra les circumstàncies

adverses— que porta al desenvolupament dels individus, les races, les espècies i la societat i que tendeix a la major exuberància, varietat i intensitat possibles de la vida. Pot ser que, al principi, ni tan sols el mateix Darwin fos plenament conscient de la universalitat del factor de la lluita per l'existència, que va invocar per primer cop per explicar un únic seguit de fets sobre l'acumulació de variacions individuals en espècies incipients. Ja va preveure, però, que el terme que havia introduït a la ciència perdria el seu significat filosòfic, l'únic veritable, si s'emprava només en el sentit més estricte: com a lluita entre els individus pels mitjans de subsistència. Per això, al començament de la seva cèlebre obra Darwin insistia que la lluita per l'existència s'havia d'entendre en «un sentit ampli i metafòric, tot incloent-hi la dependència d'un ésser respecte a un altre, i tot incloent-hi (ço que és més important) no solament la vida de l'individu, ans el seu èxit en deixar descendència».¹

Tot i que Darwin utilitzava l'expressió principalment en el sentit estricte i pels seus objectius particulars, va advertir els seus seguidors de l'error —que ell mateix semblava que havia comès— de donar massa importància al sentit estricte. A *L'origen de l'home i sobre la selecció en relació amb el sexe*, va dedicar unes pàgines molt punyents a il·lustrar el sentit més correcte i ampli de la lluita per l'existència. Va assenyalar que, en innumbrables societats animals, la lluita entre els individus pels mitjans de subsistència desapareix com a *lluita* i és reemplaçada per la *cooperació*, i que aquesta substitució comporta el desenvolupament de facultats intel·lectuals i morals que asseguren les millors condicions per a la supervivència de l'espècie. Suggeria que, en aquests casos, els més aptes no són els més forts físicament, tampoc els més astuts, sinó aquells que aprenen a associar-se per tal de donar-se suport mútuament, tant els forts com els febles, en favor del benestar de la comunitat.

¹ Charles Darwin: *On the Origin of Species*, 1a ed., John Murray, Londres, 1859, p. 62 (en català: *L'origen de les espècies*, Edicions 62, Barcelona, 1982, p. 82).

«Les comunitats —va escriure— que inclouen el major nombre d'individus amb un sentiment més elevat de solidaritat són les que creixeran més, i deixaran un nombre major de descendents.»² El terme, que havia sorgit de l'estreta concepció malthusiana de la competència de tots contra tots, va perdre l'estretor en la ment d'un home que coneixia la Natura.

Malaauradament, aquestes observacions, que podrien haver estat la base de recerques molt fructíferes, van quedar ocultes per l'enorme quantitat d'exemples recopilats per il·lustrar les conseqüències que la veritable competència tenia sobre la vida. D'altra banda, Darwin mai va posar-se a investigar més detingudament la importància relativa dels dos aspectes que pren la lluita per l'existència en el món animal, ni tampoc va elaborar l'obra que s'havia proposat escriure sobre els obstacles naturals a la multiplicació excessiva, tot i que hauria estat una prova crucial per valorar l'abast real de la lluita entre individus. Ben al contrari, en les pàgines que acabem de mencionar, entre dades que refuten l'estreta concepció malthusiana de la lluita, reapareix la vella concepció malthusiana, per exemple, en els comentaris de Darwin sobre els suposats inconvenients de mantenir els «febles de cos i ment» en les nostres societats civilitzades (capítol v). Com si els milers de poetes, científics, inventors i reformadors, malaltissos i febles de cos, junt amb els milers d'aquells a qui s'ha titllat de «bojos» i d'«entusiastes dèbils de ment» no fossin l'armament més valuós que la humanitat ha brandat en la lluita per l'existència, una lluita que emprava la moral i la intel·ligència com a armes, tal com el mateix Darwin remarcava en aquests mateixos capítols de *L'origen de l'home i sobre la selecció en relació amb el sexe*.

Amb la teoria de Darwin va ocórrer el mateix que amb totes les teories que s'ocupen d'alguna manera de les relacions

² Charles Darwin: *The Descent of Man*, 2a ed., John Murray, Londres, 1882, p. 163 (en català: *L'origen de l'home i sobre la selecció en relació amb el sexe*, Edicions Científiques Catalanes, Barcelona, 1984, p. 85).

humanes. Els seus seguidors, en lloc d'estendre-la cap allà on Darwin havia indicat, van limitar-la encara més. Mentre Herbert Spencer, establint una línia independent, però coincident, va intentar eixamplar la investigació formulant la gran pregunta: «Qui són els més ben adaptats?» —en especial a l'apèndix a la tercera edició del seu *Data of Ethics*—,³ molts altres seguidors de Darwin van reduir el concepte de lluita per l'existència als seus límits més estrets. Van acabar concebant el món animal com una lluita constant entre individus mig morts de gana i assedegats de la sang de la resta. Van fer ressonar el crit de guerra «Ai dels vençuts!» a la literatura científica moderna, com si es tractés de l'última paraula de la biologia. Van situar la lluita despietada pel benefici personal a l'alçada d'un principi biològic al qual l'home també ha de sotmetre's, si no vol que el món acabi sucumbint a l'extermini mutu. Deixant de banda els economistes, que no saben de biologia més que quatre paraules que han après en obres divulgatives de segona mà, hem de reconèixer que fins i tot els representants del darwinisme més autoritzats s'han esforçat a sostenir aquestes idees falses. De fet, si prenem per exemple a Huxley, que certament és considerat un dels millors representants de la teoria de l'evolució, veurem que a l'article «Struggle for Existence and its Bearing upon Man» ens explica que:

Des del punt de vista del moralista, el món animal queda gairebé a la mateixa alçada que una lluita de gladiadors. Les criatures reben un tracte prou bo i se les fa lluitar: només els més forts, àgils o llestos viuen per lluitar l'endemà. No cal ni que l'espectador abaixi el polze: no hi ha pietat.⁴

³. Herbert Spencer: *The Data of Ethics*, Williams and Norgate, Londres, 1879.

⁴. Thomas Huxley: «Struggle for Existence and its Bearing upon Man», *The Nineteenth Century*, núm. 23, febrer, Londres, 1888, p. 165.

O, més avall encara, en aquest mateix article, Huxley ens diu que, igual que entre els animals, entre els homes primitius:

Els més dèbils i estúpids fracassaven, mentre que els més forts i astuts, els més aptes per enfrontar-se a les seves circumstàncies, però no millors en cap altre sentit, sobreviuen. La vida era una lluita lliure constant, i més enllà de les relacions de família temporals i limitades, la guerra hobbesiana de tots contra tots era l'estat normal de l'existència.⁵

Les proves que donarem al lector sobre el món animal i l'home primitiu permetran veure fins a quin punt els fets corroboren aquesta visió de la natura. Ara bé, podem avançar que l'opinió de Huxley sobre la natura tenia tan poc dret a ser considerada una deducció científica com l'opinió oposada, la de Rousseau, que només veia en la natura amor, pau i harmonia, destruïts per l'ascens de l'home. De fet, n'hi ha prou amb un passeig pel bosc, amb l'observació d'una societat animal o fins i tot amb la lectura atenta de qualsevol obra seriosa que tracti sobre la vida animal (com les de D'Orbigny, Audubon, Le Vaillant, tant se val quina), per forçar el naturalista a pensar sobre el paper de la vida social dels animals i evitar que només vegi en la Natura un camp de matança, així com evitar que només hi vegi harmonia i pau. Rousseau va cometre l'error d'excloure del seu pensament la lluita de becs i urpes, mentre que Huxley va cometre l'error oposat, però ni l'optimisme de Rousseau ni el pessimisme de Huxley són acceptables com a interpretacions imparcials de la natura.

En començar a estudiar els animals —no només als laboratoris i museus, sinó al bosc i la planura, a l'estepa i la muntanya— de seguida ens adonem que, si bé hi ha molts moments de lluita i extermini entre diferents espècies i, especialment, entre

⁵. *Ibid.*

diverses classes d'animals, al mateix temps hi ha tant o fins i tot més suport, ajuda i defensa mutus entre animals de la mateixa espècie o, com a mínim, de la mateixa societat. La sociabilitat és tant una llei de la natura com ho és la lluita mútua. Per descomptat, seria extremadament difícil calcular, ni que fos de forma barroera, la importància numèrica relativa d'aquests dos conjunts de fenòmens. Ara bé, si recorrem a una prova indirecta i preguntem a la Natura: «Qui són els més aptes: els que estan constantment en lluita els uns contra els altres o els que es donen suport mutu?», tot seguit veurem que els animals que adquireixen hàbits de suport mutu són, sens dubte, els més aptes. Tenen més probabilitats de sobreviure i assoleixen, en les seves classes respectives, el major desenvolupament de la intel·ligència i de l'organització corporal. Si tenim en compte els nombrosíssims casos sobre els quals es recolza aquesta idea, podem afirmar amb seguretat que el suport mutu és tant una llei de la natura com ho és la lluita mútua, però que, com a factor de l'evolució, és possible que sigui molt més important, perquè afavoreix el desenvolupament de costums i caràcters que assegurin el manteniment i desenvolupament de l'espècie, així com el major benestar i gaudi de la vida per a l'individu, amb el menor malbaratament d'energia.

Pel que sé, dels científics seguidors de Darwin, el primer que va entendre la significació plena del suport mutu com una llei de la Natura i el principal factor de l'evolució és el professor Kessler, un cèlebre zoòleg rus i antic degà de la Universitat de Sant Petersburg. Kessler va exposar les seves idees en una conferència el gener de 1880, pocs mesos abans de morir, en un congrés de naturalistes russos, però com passa amb moltes obres bones publicades només en rus, aquesta conferència brillant encara és pràcticament desconeguda.⁶

⁶ Deixant de banda els autors predarwinistes, com Toussenel, Fée i molts altres, abans d'aquesta data es van publicar diverses obres que contenien exemples fabulosos de suport mutu, tot i que principalment dedicats a la intel·ligència animal. Puc esmentar les de Jean-Charles Houzeau: *Les facultés mentales des animaux*, 2 vols. Hachette et cie/Henri Manceaux, París/Brussel·les, 1872; Ludwig Büchner: *Aus*

«Com a zoòleg amb experiència» se sentia obligat a protestar contra l'abús de l'expressió «lluita per l'existència», agafada de la biologia, o si més no, contra l'exageració de la seva importància. La zoologia, deia, i les ciències que tracten sobre l'home, insisteixen contínuament en allò que anomenen la llei despietada de la lluita per l'existència. S'obliden, però, de l'existència d'una altra llei, que podríem anomenar del suport mutu, una llei que, almenys pels animals, és molt més essencial que l'altra. Kessler va assenyalar que la necessitat de deixar descendència uneix els animals i «com més units estan els individus més s'ajuden els uns als altres i més probabilitats tenen de sobreviure com a espècie i de progressar en el desenvolupament intel·lectual». «Totes les classes d'animals —continuava— i especialment les superiors, practiquen el suport mutu», i il·lustrava aquesta idea amb exemples presos de la vida dels escarabats enterradors i de la vida social dels ocells i d'alguns mamífers. No va donar gaires exemples, com es podia esperar en un breu discurs d'obertura, però s'hi exposaven clarament els punts principals. Després de comentar que en l'evolució de la humanitat el suport mutu encara té un paper més crucial, Kessler va concloure el discurs d'aquesta manera:

Per descomptat, no nego la lluita per l'existència, però sostinc que el desenvolupament progressiu del regne animal,

dem Geistesleben der Thiere, 2a ed., A. Hofmann & Comp., Berlín, 1877 i Maximilian Perty: *Über das Seelenleben der Tiere*, C. F. Winter'sche Verlagshandlung, Leipzig, 1876. Espinas va publicar la seva obra més notable, *Des sociétés animales*, l'any 1877, en què assenyalava la importància de les societats animals i la seva rellevància en la preservació de les espècies i s'afegia a una discussió molt interessant sobre l'origen de les societats. De fet, el llibre d'Espinas, entre moltes altres qualitats, conté tot el que s'ha escrit fins ara sobre el suport mutu. Si faig, no obstant això, especial referència al discurs de Kessler és perquè va elevar el suport mutu a l'alçada d'una llei molt més important en l'evolució que la llei de la lluita mútua. J. Lanessan va desenvolupar aquestes mateixes idees l'any següent (l'abril de 1881) en una conferència publicada el 1882 sota el títol *La lutte pour l'existence et l'association pour la lutte*. L'obra cabdal de George Romanes, *Animal Intelligence*, va aparèixer el 1882, seguida l'any següent per *Mental Evolution in Animals*. En aquella mateixa època (1883) Büchner va publicar una altra obra, *Liebe und Liebes-Leben in der Thierwelt*, de la qual es va publicar una segona edició l'any 1885. Com es pot veure, la idea era a l'aire.

i especialment de la humanitat, es veu molt més afavorit pel suport mutu que per la lluita mútua... Tots els éssers orgànics tenen dues necessitats essencials: la necessitat de nodrir-se i la necessitat de propagar l'espècie. La primera els duu a lluitar i a exterminar-se mútuament, mentre que la necessitat de preservar l'espècie els duu a agrupar-se i a donar-se suport els uns als altres. Ara bé, jo m'inclino a pensar que en l'evolució del món orgànic —en la modificació progressiva dels éssers orgànics— el suport mutu té un paper molt més important que la lluita entre individus.⁷

L'exactitud d'aquesta idea va sorprendre molts dels zoòlegs russos presents. De fet, Syevertoff, les obres del qual són ben conegudes pels ornitòlegs i els geògrafs, va donar-hi suport i va aportar diversos exemples més. Va esmentar algunes espècies de falcons que tot i tenir «una estructura gairebé ideal per a la rapinya» estan en decadència, mentre que altres espècies de falcons que practiquen el suport mutu prosperen. I afegia:

Preneu, d'altra banda, un ocell social com l'ànec: té una complexió força pobre, però practica el suport mutu i gairebé s'ha estès per tota la terra, a jutjar per les seves nombroses varietats i espècies.

La bona disposició dels zoòlegs russos a acceptar les observacions de Kessler sembla força natural, perquè gairebé tots havien tingut l'oportunitat d'estudiar el món animal de les vastes zones inhabitades del nord d'Àsia i l'est de Rússia, i és impossible estudiar regions d'aquesta mena sense arribar a les mateixes conclusions. Jo mateix recordo la impressió que em va produir el món animal de Sibèria quan vaig explorar les regions de

Vitim en companyia d'un zoòleg tan expert com el meu amic Polyakoff. Tots dos ens trobàvem sota l'efecte que ens havia produït la lectura de *L'origen de les espècies*, però vam buscar en va la competició aferrissada entre animals de la mateixa espècie que l'obra de Darwin ens feia esperar, fins i tot tenint presents els comentaris del tercer capítol.⁸ Vam veure moltíssimes adaptacions per lluitar, sovint en comú, contra les adversitats del clima o contra enemics diversos. Polyakoff va escriure treballs excel·lents sobre la dependència mútua dels carnívors, els remugants o els rosegadors al llarg de la seva distribució geogràfica. Vam presenciar un munt de casos de suport mutu, especialment durant les migracions dels ocells i els remugants. Tanmateix, fins i tot en les regions de l'Amur i l'Ussuri, on abunda la vida animal, vaig observar molt pocs casos de veritable lluita i competència entre animals superiors de la mateixa espècie, tot i buscar-los amb atenció. La mateixa impressió consta en les obres de la major part de zoòlegs russos, fet que probablement explica per què les idees de Kessler van ser tan ben rebudes pels darwinistes russos, però en canvi no han tingut èxit entre els seguidors de Darwin de l'Europa occidental.

Tan bon punt comencem a estudiar la lluita per l'existència en els seus dos aspectes —directe i metafòric—, el primer que ens sorprèn és l'abundància d'exemples de suport mutu, no només per deixar descendència, tal com reconeixen molts evolucionistes, sinó també per proporcionar seguretat als individus i aconseguir l'aliment necessari. En molts grans grups del regne animal el suport mutu és la norma. Observem el suport mutu fins i tot en els animals inferiors i hauríem d'estar preparats perquè algun dia, els investigadors de la vida microscòpica aquàtica descobreixin casos de suport mutu inconscient en els microorganismes i tot. És cert que el nostre coneixement de la vida dels invertebrats —exceptuant els tèrmits, les

⁷. Ludwig Kessler: *Memoirs (Trudy) of the St. Petersburg Society of Naturalists*, vol. xi, Society of Naturalists at the St. Petersburg University, Section of Geology and Mineralogy, 1880.

⁸. Charles Darwin: *On the Origin of Species*, op. cit., p. 54 (en català: *L'origen de les espècies...*, op. cit. p. 87).

formigues i les abelles— és extremadament limitat; malgrat això, podem reunir força exemples ben documentats de cooperació entre els animals inferiors. Les nombrosíssimes agrupacions entre les llagostes, *vanessae*, *cicindela*, *cicadae*, entre d'altres, encara estan poc estudiades, però el fet que existeixin ens indica que s'han de basar en uns principis similars als de les agrupacions que formen les formigues o les abelles per migrar.⁹ Pel que fa als escarabats, disposem de casos ben observats de suport mutu en els escarabats enterradors (*Necrophorus*). Aquests escarabats necessiten matèria orgànica en descomposició per pondre-hi els ous i proveir d'aliment les larves, però s'ha d'evitar que es descompongui gaire de pressa, de manera que hi enterren els cadàvers de tota mena d'animals que troben mentre passen. En general tenen una vida solitària, però si un d'ells descobreix el cadàver d'un ratolí o un ocell que difícilment podria enterrar tot sol, reuneix quatre, sis o deu escarabats més per dur a terme l'operació amb l'esforç conjunt. Si cal, transporten el cadàver allà on hi hagi un sòl tou apropiat i l'hi enterren amb molta consideració, sense barallar-se per qui gaudirà del privilegi de pondre els ous al cadàver. De fet, quan Gleditsch va lligar un ocell mort a una creu feta amb dos bastons o va penjar un gripau d'un bastó clavat a terra, els petits escarabats van unir amistosament les seves intel·ligències per tal de vèncer l'artifici de l'home. També s'ha observat la mateixa unió d'esforços en els escarabats piloters.

Fins i tot entre els animals situats en un estadi d'organització relativament inferior, hi trobem exemples similars. Alguns crancs terrestres de les Índies Occidentals i l'Amèrica del Nord s'ajunten en grans bandades per viatjar cap al mar i dipositar-hi els ous: les migracions d'aquesta mena requereixen acord, cooperació i suport mutu. Durant una visita l'any 1882 a l'aquari de Brighton, vaig quedar molt sorprès per l'abast de l'ajuda que un animal tan maldestre com la gran cassola de manglar (*Limulus*) pot brindar

als seus companys en cas de necessitat. Un dels crancs havia caigut d'esquena a un racó de la peixera i la pesada closca amb forma de cassola li impedia tornar a la seva posició natural. A més, a la cantonada on era hi havia una barra de ferro que encara ho feia més difícil. Els altres crancs van apropar-se a rescatar-lo, durant una hora sencera vaig veure com miraven d'ajudar el seu company atrapat. Dos crancs van acostar-s'hi alhora, empenyent el seu amic des de sota, i després d'un esforç esgotador van aconseguir alçar-lo, però la barra de ferro va impedir-los enllestir el rescat i el cranc va tornar a caure pesadament d'esquenes. Després de molts intents, un dels crancs que l'ajudava va anar al fons de la peixera a buscar dos crancs més, que van començar a empènyer i alçar el seu company desvalgut amb una força renovada. Vam quedar-nos a l'aquàrium durant més de dues hores i en marxar vam fer un cop d'ull a la peixera i vam veure que les tasques de rescat encara continuaven! Des d'aleshores no puc deixar de donar crèdit a l'observació citada pel doctor Erasmus Darwin que «durant l'època de muda, els crancs comuns col·loquen com a sentinella algun cranc que no hagi mudat de closca o que tingui la closca dura per tal d'evitar que els enemics marins fereixin els crancs que muden mentre estan desprotegits».¹⁰

Els casos de suport mutu entre els tèrmits, les formigues i les abelles són tan ben coneguts pel lector general gràcies a les obres de Romanes, Ludwig Büchner i John Lubbock, que aquí em limitaré a fer només alguns comentaris.¹¹ Si observem un

⁹ Vegeu l'apèndix I.

¹⁰ George J. Romanes: *Animal Intelligence*, 1a ed. D. Appleton and Company, Nova York, 1884, p. 233.

¹¹ Pierre Huber: *Recherches sur les fourmis*, J. J. Paschouze, París/Ginebra, 1810, reeditat sota el títol de *Les fourmis indigènes*, Ginebra, 1861; Auguste Forel: *Recherches sur les fourmis de la Suisse*, H. George, Zuric, 1874 i John Traherne Moggridge: *Harvesting Ants and Trap-door Spiders*, L. Reeve and Co., Londres, 1873 i 1874. Aquests llibres haurien de passar per les mans de tots els nens i nenes. Vegeu també Émile Blanchard: *Métabolismes des insectes*, Germer Baillière, París, 1868; Jean-Henry Fabre: *Souvenirs entomologiques*, Librairie Ch. Delagrave, París, 1886; Ebrard: *Études des mœurs des fourmis*, Gènova, 1864; John Lubbock: *Ants, Bees and Wasps*, Keegan, Paul, Trench & Co., Londres, 1882, entre altres.

formiguer, no només veurem que totes les tasques —cura de la progeïe, recol·lecció d'aliments, construcció, cura del pugó...— es duen a terme segons els principis del suport mutu voluntari, sinó que, com afirma Forel, haurem de reconèixer que el tret principal i fonamental de la vida de moltes espècies de formigues és que cada formiga té l'obligació de compartir el seu aliment, quan ja se l'ha empassat i l'ha començat a digerir, amb qualsevol membre de la comunitat que l'hi demani. Quan dues formigues d'espècies diferents o de nius hostils topen per casualitat, s'eviten l'una a l'altra, però si pertanyen al mateix niu o a la mateixa colònia, s'apropen, intercanvien uns quants moviments d'antenes i «quan una té gana o set, sobretot si veu que la seva companya té el pap ple, li demana aliment immediatament». Quan a una formiga se li demana aliment així mai s'hi nega: obre les mandíbules, es col·loca en la postura adequada i regurgita una gota d'un fluid transparent que la formiga afamada xucla. Regurgitar l'aliment per a les altres és un tret tan crucial en la vida de les formigues en llibertat i hi recorren tan sovint, ja sigui per alimentar companyes afamades o les larves, que, segons Forel, el tub digestiu de les formigues consta de dues parts: la part posterior és per a l'ús exclusiu de l'individu mentre que l'altra, la part anterior, és principalment per a l'ús de la comunitat. Si una formiga amb el pap ple ha estat tan egoista que s'ha negat a alimentar una companya és tractada com un enemic o encara pitjor. Si s'hi ha negat mentre la comunitat lluitava contra una altra espècie, la resta de formigues ataquen la formiga cobdiciosa amb més ràbia que als enemics. I si una formiga no es nega a alimentar-ne una altra d'una espècie enemiga, la comunitat d'aquesta darrera la tracta com una amiga. Això ha estat corroborat en observacions rigoreses i experiments concloents.¹²

¹² Auguste Forel: *Recherches...*, op. cit., p. 244, 275, 278. La descripció que fa Huber del procés és admirable. També dona pistes pel que fa a l'origen d'aquest instint a les pàgines 158-160 de l'edició popular i divulgativa d'aquest llibre publicada sota el títol *Les fourmis indigènes* (vegeu l'apèndix II).

En aquesta divisió tan immensa del regne animal, que compren més de mil espècies i que és tan nombrosa que, segons els mateixos brasilers, Brasil pertany a les formigues i no als homes, no existeix la competència entre els membres del mateix formiguer ni de la mateixa colònia de formiguers. Per terribles que siguin les guerres entre diferents espècies i malgrat les atrocitats que es cometin en temps de guerra, en el si de la comunitat el suport mutu, la generositat feta costum i, sovint, el sacrifici en favor del bé comú són la norma. Les formigues i els tèrmits han renunciat a la «guerra hobbesiana» i hi han sortit guanyant. Del suport mutu que practiquen en cada etapa de la seva vida atrafegada i laboriosa en resulten els formiguers fabulosos; les construccions, en proporció, més grans que les de l'home; els camins pavimentats i les galeries superficials amb voltes; les sales espaioses i els graners; els camps de blat i la collita i el maltatge dels cereals;¹³ els mètodes racionals per a la cura dels ous i les larves; la construcció de nius especials per a la cria del pugó —que Linné va anomenar, molt gràficament, «vaques de les formigues»— i també el seu coratge, valor i intel·ligència superior. Aquesta manera de viure també ha donat lloc, necessàriament, a una altra característica essencial de la vida de les formigues: l'immens desenvolupament de la iniciativa individual, que, al seu torn, ha comportat el desenvolupament de la seva gran i variada intel·ligència, que no pot més que meravellar l'observador humà.¹⁴

¹³ L'agricultura de les formigues és tan meravellosa que durant moltíssim temps se n'ha dubtat. El fet ha estat tan ben documentat per Moggridge, Lincecum, MacCook, el coronel Sykes i el doctor Jerdon, que no queda dubte possible. Vegeu un excel·lent recull de les proves a l'obra de Romanes. Vegeu també *Die Pizgaerten einiger Süd-Amerikanischen Ameisen*, d'Alfred Moeller, a Schimper, *Botan. Mitth. aus den Tropen*, vi, 1893.

¹⁴ Aquest segon principi no va ser reconegut, en un primer moment. Els primers observadors acostumaven a parlar de reis, reines i administradors, entre altres, però des que Huber i Forel han publicat les seves observacions minucioses no es pot dubtar del marge que queda per a la iniciativa de cada formiga en tot allò que fa, incloses les guerres.

Si de la vida animal no en sabéssim res més que el que coneixem sobre les formigues i els tèrmits, ja podríem concloure amb seguretat que, en l'evolució del regne animal, el suport mutu (que porta a la confiança mútua, primera condició per al coratge) i la iniciativa individual (primera condició per al progrés intel·lectual) són dos factors infinitament més importants que la lluita mútua. De fet, les formigues prosperen sense disposar de cap dels trets «protectors» de què no poden prescindir els animals que duen una vida solitària. El color de les formigues crida l'atenció dels enemics i els formiguers elevats de moltes espècies queden molt a la vista als prats i boscos. No estan protegides per una closca dura i el seu fibló, tot i que resulta perillós per a un animal si se n'hi claven centenars, no serveix de gaire per a la protecció individual, mentre que els ous i les larves de formiga són una delícia per molts dels habitants dels boscos. I malgrat tot, quan són milers, les formigues no són eliminades pels ocells, ni tan sols pels ossos formiguers, i són temudes per molts insectes més forts que elles. Forel va buidar una bossa plena de formigues en un prat i va observar que «els grills van fugir, deixant els caus abandonats al saqueig de les formigues; els saltamartins i els grills van córrer en totes direccions; les aranyes i escarabats van abandonar les seves preses per evitar acabar sent víctimes de les formigues».¹⁵ Les formigues es van apoderar fins i tot dels vespers, després d'una batalla en què moltes van morir per la seguretat de la comunitat. Ni tan sols els insectes més ràpids se n'escapen i Forel va veure en força ocasions que sorprenien i mataven papallones, mosquits, mosques i altres insectes. La seva força rau en el suport mutu i la confiança mútua. Si les formigues —deixant de banda els tèrmits, més desenvolupats encara— se situen al cim de tota la classe dels insectes per les seves capacitats intel·lectuals, si el seu coratge només és igualat pels vertebrats més coratjosos i si el seu cervell, en paraules de Darwin, «és un dels àtoms més

meravellosos de matèria d'aquest món, potser fins i tot més que el cervell de l'home».¹⁶ Tot plegat no és així gràcies a que el suport mutu ha substituït la lluita mútua en les comunitats de formigues?

Això mateix passa amb les abelles. Són uns insectes petits, que és fàcil que acabin convertint-se en presa de molts ocells; produeixen mel, que atrau a tota mena d'animals, dels escarabats als ossos, i tampoc no tenen capacitat de mimetisme ni cap altre tret protector, sense els quals un insecte de vida solitària ho tindria difícil per deslliurar-se de l'aniquilació. I no obstant això, gràcies al suport mutu que practiquen, les abelles han aconseguit, com bé sabem, una gran expansió i la intel·ligència que admirem. Treballar en comú multiplica les seves forces individuals i recórrer a la divisió temporal del treball, junt amb la capacitat de cada abella de dur a terme qualsevol tasca si és necessari, els permet aconseguir un grau de benestar i seguretat a què cap animal solitari podria aspirar, per més fort que fos ni per més ben armat que estigués. Les seves agrupacions sovint són més reeixides que les de l'home quan desaprofita els beneficis d'un auxili mutu ben planificat. Així doncs, quan un nou eixam d'abelles està a punt de deixar el rusc per buscar una nova residència, unes quantes fan una exploració preliminar per la zona i si descobreixen un lloc apropiat per viure —com ara unacabàs vell o alguna cosa semblant— l'ocupen, el netegen i el protegeixen, de vegades durant una setmana sencera, fins que l'eixam s'hi estableix. En canvi, quants colons humans moren en països nous simplement perquè no han entès la necessitat d'unir esforços! Reunint les seves intel·ligències individuals, les abelles superen les adversitats, fins i tot quan són inusuals i imprevisibles, com aquelles de l'Exposició Universal de París, que amb el seu pròpolis resinós van fixar el finestró d'un vidre que

¹⁵ Auguste Forel: *Les fourmis...*, op. cit., p. 230. (*N. de la T.*)

¹⁶ Charles Darwin: *The Descent of Man*, op. cit., 2a ed., p. 54. L'edició en català *L'origen de l'home*, op. cit., està basada en la primera edició de l'original anglès i no conté el fragment en qüestió. (*N. de la T.*)

donava al seu rusc.¹⁷ A més, les abelles no mostren cap de les tendències sanguinàries ni l'amor a la lluita inútil que molts autors atribueixen sense dubtar-ho als animals. Els sentinelles que guarden l'entrada del rusc maten sense pietat qualsevol abella lladre que intenti entrar-hi, però deixen en pau les abelles forasteres que s'hi apropen per error, sobretot quan van carregades de pol·len o quan són joves que poden desorientar-se fàcilment. No hi ha més guerra que l'estrictament necessària.

La sociabilitat de les abelles resulta encara més instructiva perquè entre les abelles segueixen existint els instints depredadors i la mandra, que reapareixen cada cop que les circumstàncies ho afavoreixen. És ben sabut que sempre n'hi ha algunes que prefereixen una vida de lladre a la vida laboriosa d'una obrera, i que tant els períodes d'escassetat com els d'abundància inusual d'aliment fan augmentar el nombre de lladres. Quan s'han guardat les collites i no queda gaire per recol·lectar als prats i els camps, apareixen més abelles lladres i, d'altra banda, a les plantacions de canya de sucre de les Índies Occidentals i a les refineries de sucre d'Europa, el robatori, la ganduleria, i molt sovint l'embriaguesa, són força habituals entre les abelles. Veiem, doncs, que els instints antisocials continuen existint, però la selecció natural els elimina constantment: a la llarga, la pràctica de la solidaritat resulta molt més beneficiosa per a l'espècie que el desenvolupament dels individus amb tendències depredadores. Els individus més astuts i perspicaços són eliminats en favor d'aquells que comprenen els avantatges de la vida social i el suport mutu.

És cert que ni les formigues, ni les abelles, ni tan sols els tèrmits, han assolit una solidaritat més àmplia que compregui la

totalitat de l'espècie. En aquest aspecte, és clar que no han arribat a un grau de desenvolupament que ni tan sols trobem en els nostres líders polítics, científics i religiosos. El instints socials d'aquests insectes s'estenen poc més enllà dels límits del seu rusc o formiguer. Malgrat això, Forel descriu les colònies del Mont Tendre i el Mont Salève, on hi havia més de dos-cents formiguers de dues espècies diferents (*Formica exsecta* i *F. pressilabris*), i sosté que cada membre d'aquestes colònies reconeixia tota la resta i que tots participaven en la defensa comuna. D'altra banda, quan era a Pennsilvània, MacCook va observar una nació sencera, d'entre 1600 i 1700 formiguers, de formigues constructores de monticles, vivint en perfecta entesa; mentre que Bates ha descrit com els monticles de tèrmits cobreixen grans extensions als *campos*.¹⁸ alguns d'aquests nius són refugi de dues o tres espècies diferents i la major part estan connectats per galeries de volta o arcades.¹⁹ Així doncs, veiem que fins i tot alguns animals invertebrats s'encaminen cap a la unió de fraccions més grans de l'espècie per a la protecció mútua.

Si passem als animals superiors, trobem encara més exemples d'ajuda mútua indubtablement conscient i amb totes les finalitats possibles, tot i que, abans de res, cal reconèixer que el nostre coneixement sobre la vida dels animals superiors encara és molt imperfecte. Malgrat que hi ha observadors excel·lents que han recopilat moltíssims exemples de suport mutu, encara hi ha divisions del regne animal de les quals no sabem gairebé res. La informació fiable sobre els peixos és extremadament escassa, en part per les dificultats que comporta de l'observació i en part perquè no s'ha parat prou atenció a aquesta qüestió. Pel que fa als mamífers, Kessler ja va destacar que en sabem molt poc, de la seva forma de vida. Molts dels mamífers tenen hàbits nocturns, d'altres s'oculten sota terra i els remugants, que

¹⁷ La traducció francesa (*L'entraide, un facteur de l'évolution*, Hachette, París, 1906, p. 18) explica l'anècdota amb més detall. A l'Exposició Universal de París de 1889, havien deixat abelles a un rusc amb finestró de vidre, que permetia al públic veure'n l'interior. Com que la llum que entrava cada cop que obrien el finestró les molestava, van acabar fixant-lo amb el seu pròpolis resinós. (*N. de la T.*)

¹⁸ En castellà a l'original. (*N. de la T.*)

¹⁹ Henry Walter Bates: *The Naturalist on the River Amazons*, John Murray, Londres, 1892, II, 59 i ss.

resultarien especialment interessats per la seva vida social i les migracions, no deixen que l'home s'apropi als seus ramats. És sobre els ocells que disposem del major gruix d'informació i malgrat tot, de la vida social de moltes espècies només en tenim un coneixement imperfecte. Tot i això, no cal que ens lamentem per la manca d'exemples ben documentats, tal com veurem a continuació.

No fa falta que insisteixi en les relacions entre els mascles i les femelles per tenir cura de les cries, per nodrir-les durant el primer temps de vida o per caçar en comú. Tot i que, de passada, puc esmentar que aquestes relacions són la norma fins i tot entre els carnívors menys sociables i les aus rapinyaires, cosa que resulta especialment interessant, ja que és l'àmbit en què es desenvolupen els sentiments més tendres fins i tot en els animals més cruels. També podria afegir que l'escassetat de relacions més enllà de la família que trobem entre els carnívors i les aus rapinyaires, malgrat ser principalment el resultat de la seva manera d'alimentar-se, pot ser entesa, fins a un cert punt, com a conseqüència del canvi produït en el món animal pel ràpid creixement de la humanitat. Sigui com sigui, val la pena assenyalar que hi ha espècies els membres de les quals viuen força solitaris en zones densament habitades, mentre que les mateixes espècies, o alguns congèneres propers, són gregaris en indrets deshabitats. Els llops, les guineus o diverses aus rapinyaires en són alguns exemples.

No obstant això, les relacions que es limiten als llaços familiars són relativament poc importants pel que ens ocupa aquí, més que res perquè coneixem moltes altres agrupacions amb objectius més generals, com ara la caça, la protecció mútua o el simple gaudi de la vida. Audubon ja va explicar que les àligues s'associen ocasionalment per caçar i la seva descripció de dos pigargs americans, mascle i femella, caçant al Mississipí és ben coneguda per la seva força visual. Ara bé, una de les observacions més concloents és de Syevertsoff. En una ocasió, mentre estudiava la fauna de l'estepa russa, va veure una àliga

d'una espècie absolutament gregària (el pigarg cuablanc, *Haliaeetus albicilla*) enlairant-se molt amunt, va estar volant en cercles durant una mitja hora, en silenci, quan de sobte es va sentir el seu crit penetrant. Aviat li va respondre una altra àliga, que s'hi va apropar, i una tercera, una quarta i així fins que van reunir-se'n nou o deu, que poc després van desaparèixer. Aquella tarda, Syevertsoff va dirigir-se a l'indret cap on havia vist volar les àligues, s'hi va apropar ocultant-se rere una ondulació de l'estepa i va descobrir que estaven reunides al voltant d'un cadàver de cavall. Les àligues més velles, que en general comencen a menjar primer —tal com manen les seves normes de cortesia—, ja estaven posades sobre les piles de palla properes i feien guàrdia, mentre que les més joves continuaven menjant envoltades per bandades de corbs. A partir d'aquesta observació i altres de similars, Syevertsoff va concloure que els pigargs cuablancs s'agrupen per caçar. Quan tot el grup s'ha enlaira ben amunt són capaços, si són deu, d'inspeccionar una àrea de més de quaranta quilòmetres, i tan bon punt un d'ells descobreix res, adverteix la resta.²⁰ És clar que es podria argumentar que un simple crit instintiu per part de la primera àliga o fins i tot els seus moviments podrien tenir el mateix resultat i conduir varies àligues a la presa, però en aquest cas hi ha bones raons per pensar que es tracta d'un advertiment mutu, ja que les àligues es reuneixen abans de descendir sobre la presa. A més, temps després, Syevertsoff va tenir, més oportunitats de confirmar que els pigargs cuablancs es reuneixen sempre per devorar la carronya, i que alguns (primer els més joves) fan guàrdia mentre la resta menja. De fet, el pigarg cuablanc —una de les àligues més valentes i millors caçadores— és una au generalment gregària i Brehm afirma que si es manté en captivitat, aviat desenvolupa un vincle amb els seus criadors.

²⁰ N. Syevertsoff: *Periodical Phenomena in the Life of Mammalia, Birds, and Reptiles of Voronèje*, Moscou, 1855 (en rus).

La sociabilitat és un tret comú de moltes altres aus rapinyaires. El caracará és un dels rapinyaires més «atrevids» i malgrat tot, és un ocell molt sociable. Les agrupacions que fa servir per caçar han estat descrites per Darwin i altres naturalistes, i s'ha comprovat que, quan troba una presa massa grossa, crida cinc o sis companys per endur-se-la plegats. Després d'un dia atrafegat, quan els caracaràs es retiren a reposar a un arbre o als arbustos, es reuneixen en bandades, provinents a vegades d'uns quinze quilòmetres a la rodona i sovint s'hi afegeixen altres voltors, especialment els aufranys, amb qui són «veritables amics», segons explica D'Orbigny. En un altre continent, als deserts transcaspis, les aus rapinyaires tenen, segons Zarudnyi, el mateix costum de fer niu plegades. El vultur sociable, un dels voltors més forts, rep aquest nom pel seu amor a la societat. Viuen en estols nombrosos i és ben clar que gaudeixen d'estar en societat. Molts d'ells es reuneixen per volar a gran alçada per plaer. «Viuen en molta amistat —explica Le Vaillant—, alguna vegada he arribat a trobar, en una mateixa cova, fins a tres nius molt propers.»²¹ Els urubús del Brasil són tan o més sociables que les graules.²² Els petits aufranys també viuen en una estreta amistat. Juguen a l'aire en bandades, es reuneixen per passar la nit, al matí van plegats a buscar aliment i mai no es barallen: així ho testimonia Brehm, que va tenir moltes oportunitats d'observar-los. El caracará gorgarroig viu en bandades molt nombroses als boscos del Brasil i el xoriguer (*Tinnunculus cenchris*) es reuneix en grans societats quan abandona Europa i arriba a les praderies i boscos d'Àsia. A les estepes del sud de Rússia és, o més ben dit, era tan sociable que Nordmann va veure que en les tardes clares, cap allà les quatre, formava nombroses bandades amb altres falcons (*Falco tinnunculus*, *F. oesulon* i *F. subbuteo*) i jugaven a volar fins

entrada la nit: s'enlairaven tots alhora i volaven en línia recta cap a un punt concret, en arribar-hi, de seguida giraven cua i tornaven pel mateix camí per repetir el vol una altra vegada.²³

Volar en bandada pel simple plaer de volar és força comú entre tota mena d'ocells.

*Especialment a la zona de Humber —escriu Charles Dixon— cap a finals d'agost arriben als aiguamolls estols enormes de territs variants i s'hi queden a passar l'hivern... Els moviments d'aquests ocells són interessantíssims, els seus estols enormes giren, s'eixamplen o s'arronsen amb la precisió d'una tropa ben entrenada. Escampats en el grup hi ha molts altres territs, territs de tres dits i corriols anellats.*²⁴

Seria gairebé impossible enumerar aquí les diverses associacions que les aus empren per caçar, però val la pena citar les associacions per pescar dels pelicans, ja que aquestes aus tan maldestres demostren una organització i una intel·ligència notables. Sempre pesquen en estols molt nombrosos: un cop han escollit la badia adequada, formen un ampli semicercle encarat a la costa i van estrenyent-lo a mesura que s'hi apropen nedant. D'aquesta manera, cacen tots els peixos que han quedat atrapats dins del cercle. En els rius estrets i els canals es divideixen en dos blocs: cada bloc traça un semicercle i neda fins a trobar-se l'altre, ben bé com si dos grups d'homes arrosseguessin dues xarxes grosses i anessin avançant per capturar

²¹ Alfred Edmund Brehm: *La vie des animaux illustrée*, III, J.B. Baillière et Fils, París, 1869, p. 477. Totes les cites provenen de l'edició francesa.

²² Henry Walter Bates: *The Naturalist on the River Amazons*, op. cit., p. 151.

²³ *Catalogue raisonné des oiseaux de la faune pontique a Démidoff: Voyage dans la Russie Meridionale et la Crimée*, citat a Alfred Edmund Brehm: *L'homme et les animaux. Description populaire des races humaines et du règne animal*, III, J. B. Baillière et Fils, París, 1889, p. 360. Durant les migracions, les aus rapinyaires s'agrupen sovint. H. Seebohm va veure un estol creuant els Pirineus, que reunia, curiosament, «vuit milans, una grua i un falcó pelegrí» (Henry Seebohm: *The Birds of Siberia*, John Murray, Londres, 1901, p. 417).

²⁴ Charles Dixon: *Among the Birds in the Northern Shires*, Blackie and Son, Londres, 1900, p. 207.

tots els peixos que quedessin atrapats entre les xarxes quan els dos grups es trobessin. Quan arriba la nit, els pelicans volen cap al seu lloc de repòs, que sempre és el mateix per a cada estol, i mai ningú els ha vist barallar-se ni per una badia ni per un lloc de repòs. A Amèrica del Sud, els pelicans es reuneixen en estols d'entre quaranta mil i cinquanta mil individus i mentre uns quants dormen, n'hi ha que fan guàrdia i d'altres que pesquen.²⁵ En darrer lloc, seria injust pels menyspreats pardals que no esmentés la fidelitat amb què comparteixen amb tots els membres de la societat a què pertanyen els aliments que troben. Els antics grecs ja ho sabien i van transmetre a la posteritat que, en una ocasió, un orador grec va exclamar (cito de memòria): «Mentre us parlo, un pardal ha anat a dir a la resta que a un esclau li ha caigut un sac ple de blat i han anat tots a menjar-ne.» Va fer-me content veure que el recent llibret de Gurney esmenta aquesta observació confirmada temps enrere i no posa en dubte que els pardals sempre s'informen d'allà on hi ha una mica de menjar per arreplegar. Gurney explica que «fins i tot quan es bat el cereal ben lluny de l'era, el pardal acaba sempre amb el pap ple de gra».²⁶ És cert que els pardals són extremadament zelosos quan es tracta d'evitar les invasions de forasters en els seus dominis, per exemple, els pardals del Jardí de Luxemburg ataquen aferrissadament qualsevol altre pardal que pretengui gaudir del jardí i els seus visitants, però en el si de les comunitats, practiquen plenament el suport mutu, malgrat que de tant en tant, és clar, hi ha baralles fins i tot entre bons amics.

Caçar i alimentar-se en comú és un costum tan arrelat en el món dels ocells que no caldria citar-ne més exemples: és un fenomen ben establert. També és evident la fortalesa que es deriva d'aquestes associacions. Ni les aus rapinyaires més fortes

poden fer res contra les associacions dels ocellets més menuts. Fins i tot les àligues —fins i tot la forta i terrible àguila calçada o l'àguila marcial, que és tan forta que pot carregar amb les urpes una llebre o una cria d'antílop— es veuen obligades a abandonar les seves preses als estols de milans, que són uns aprofitats i, quan s'adonen que les àligues han aconseguit una bona presa, les persegueixen sense parar. També persegueixen les ràpides àguiles peixateres per arrabassar-los el peix que han capturat, però ningú ha vist mai els milans barallar-se pel botí robat. A l'illa de Kerguelen, el doctor Couës va veure que els *Buphagus* —que els caçadors de foques anomenen «gallines de mar»— persegueixen les gavines per fer-los regurgitar l'aliment, però, d'altra banda, les gavines i els xatracs col·laboren per fer-los fora, sobretot durant l'època de nidació.²⁷ Les fredelugues (*Vannellus cristatus*), que són petites però extremadament ràpides, ataquen amb molt de coratge les aus rapinyaires: «Veure-les atacar un aligot, un milà, un corb o una àliga és un espectacle sensacional. L'espectador s'adona que les fredelugues estan segures que guanyaran i veu l'ira de l'au rapinyaire. En aquestes circumstàncies les fredelugues col·laboren perfectament les unes amb les altres i com més són més valentes es tornen.»²⁸ La fredeluga es mereix el sobrenom de «bona mare», que és com els grecs l'anomenaven, perquè mai deixa de protegir les altres aus aquàtiques dels atacs dels enemics. De fet, fins i tot les petites cueretes blanques (*Motacilla alba*), que tan bé coneixem dels nostres jardins i que amb prou feines fan més de vint centímetres, forcen els esparvers a abandonar les preses. «Sovint he admirat el seu coratge i agilitat —escriu Brehm pare— i estic segur que un falcó seria capaç de capturar-ne una de sola... Quan un estol de cueretes ha obligat una rapinyaire a retirar-se, fan ressonar l'aire amb els seus crits triomfals i després se separen.»

²⁵ Max Perty: *Ueber das Seelenleben der Thiere*, C.F. Winter, Leipzig, 1876, p. 87, 103.

²⁶ G. H. Gurney: *The House-Sparrow*, William Wesley and son, Londres, 1885, p. 5 (disponible a bit.ly/3rV3aY6).

²⁷ Elliot Couës i Jerome Kidder: *Contributions to the Natural History of Kerguelen Island, Made in Connection with the American Transit-of-Venus Expedition*, Smithsonian Miscellaneous col., Washington, 1885-1886.

²⁸ Alfred Edmund Brehm: *La vie...*, op cit., iv. 567.

Així doncs, s'agrupen amb l'objectiu concret de donar caça als enemics. Això mateix ocorre quan tota la població d'ocells d'un bosc s'assabenta que una au nocturna ha sortit durant el dia i tots plegats —des de les aus rapinyaires als petits i inofensius ocells cantaires— persegueixen l'intrús per fer-lo tornar al seu amagatall.

Que diferent que és la força d'un milà, un aligot o un falcó i la d'un ocellet tan menut com la cuereta i, malgrat tot, aquests ocellets, gràcies l'acció en comú i el coratge, són superiors als rapinyaires, d'ales potents i ben armats! A Europa, les cueretes no només persegueixen les aus rapinyaires que podrien resultar-los perilloses, sinó també l'àguila peixatera «més per diversió que per fer-li cap mal», mentre que a l'Índia, segons el testimoni del doctor Jerdon, les gralles persegueixen els milans negres de Govinda, «simplement per passar-ho bé». Wied va veure l'aligot negre gros *urubitinga* envoltat de tucans i *caciques* (un ocell proper a la nostra graula), que se'n burlaven. «L'aligot —afegeix— generalment aguanta aquests insults tranquil·lament, però, de tant en tant, caça algun dels que se'n mofen.» En tots aquests casos els ocellets petits, tot i tenir molta menys força que l'au rapinyaire, resulten superiors gràcies a la seva acció en comú.²⁹

De tota manera, és en dues altres famílies d'aus, les grues i els lloros, que trobem les conseqüències més sorprenents de la vida en comú per a la seguretat de l'individu, per al gaudi de la vida i per al desenvolupament de les capacitats intel·lectuals. Les grues són extremadament sociables i tenen relacions excel·lents, no només amb els seus congèneres, sinó també amb la major part

d'aus aquàtiques. Tant la seva prudència com la seva intel·ligència són admirables: s'adonen de seguida de qualsevol canvi en el seu entorn i actuen en conseqüència. Hi ha vigilants que fan guàrdia al voltant del grup sempre que mengen o reposen i els caçadors saben bé que és molt difícil apropar-s'hi. Si algun home aconsegueix sorprendre-les, no tornen a aquell indret sense haver enviat primer un sol explorador i després un grup d'exploradors. Quan l'equip de reconeixement torna i informa que no hi ha cap perill, hi envien un segon grup per verificar el primer informe, abans que tot l'estol s'hi traslladi. Amb les espècies properes, les grues hi estableixen una veritable amistat, mentre que en captivitat no hi ha cap altra au, excepte el lloro, que també és molt sociable i intel·ligent, que contregui una amistat tan real amb l'home. La grua «veu en l'home, no un senyor, sinó un amic, i s'esforça a expressar-ho», conclou Brehm a partir de la seva extensa experiència personal. La grua està activa des de ben d'hora al matí fins entrada la nit, però només dedica algunes hores cada matí a la tasca de buscar aliment, principalment vegetal. Tota la resta del dia es dedica a fer vida social. «Recull petits trossos de fusta o pedretes, els llença enlaire i intenta agafar-los; o vincla el coll, obre les ales, balla, salta, corre i prova d'expressar, amb tots els mitjans, la seva bona disposició mental; sempre és gràcil i bella.»³⁰ Com que viu en societat gairebé no té enemics. Si bé Brehm va veure en alguna ocasió com un cocodril capturava una grua, ell mateix explicava que, a banda del cocodril, no en coneixia en cap altre enemic. La grua evita els depredadors gràcies a la seva proverbial prudència i, generalment, viu fins a una edat molt avançada. És per això que no ha de sorprendre'ns que, per mantenir l'espècie, les grues no necessitin tenir una descendència gaire nombrosa i que només puguin dos ous al llarg de la vida. Pel que fa a la seva intel·ligència superior, només cal assenyalar que tots els observadors coincideixen a reconèixer que les seves capacitats intel·lectuals recorden molt les de l'home.

²⁹ Pel que fa als pardals, un observador de Nova Zelanda, Thomas William Kirk, descriu així l'atac d'aquests ocells «desvergonyits» sobre un «dissortat falcó»: «Un dia va sentir un soroll inusual, com si tots els ocellets del camp haguessin començat a barallar-se. Mirant amunt va veure un falcó gros (*C. gouldi*, un carronyaire) que era atacat per un estol de pardals. Els pardals es llançaven contra el falcó en petits grups, alhora i des de tot arreu. El dissortat falcó estava indefens. Finalment, en veure un arbust, el falcó s'hi va llançar per amagar-se, mentre els pardals que van reunir-se al voltant de l'arbust cridaven tota l'estona.» (Article llegit al New Zealand Institute, *Nature*, 10 d'octubre, 1891.)

³⁰ Alfred Edmund Brehm: *La vie...*, op cit., iv, 671 i ss. (*N. de la T.*)

El lloro, una altra au summament sociable, se situa al cim del món dels ocells gràcies al gran desenvolupament de la seva intel·ligència. Brehm ha resumit tan admirablement els costums dels lloros que no puc fer altra cosa que traduir el següent fragment:

Excepte en època d'aparellament, viuen en societats o bandades molt nombroses. Escullen un indret del bosc on establir-se i des d'allà surten cada dia a fer les seves expedicions de caça. Els membres de cada estol mantenen uns lligams molt estrets amb la resta i comparteixen tant la bona com la mala sort. Als matins es dirigeixen plegats cap a algun camp, algun jardí o algun arbre per menjar-hi fruita. Col·loquen vigilants que vetllen per la seguretat de la bandada sencera, que està atenta als seus advertiments. En cas de perill, enfilen el vol tots junts donant-se suport mutu i tornen alhora al seu lloc de repòs. En resum, viuen sempre estretament units.³¹

Els lloros també gaudeixen de la companyia d'altres ocells. A l'Índia, els gaigs i els corbs volen des de molts quilòmetres al voltant per passar la nit amb els lloros als boscos de bambú. Quan van a buscar aliment, mostren una gran intel·ligència, prudència i capacitat d'adaptar-se a les circumstàncies. Posem per exemple una bandada de cacatues blanques d'Austràlia. Abans d'anar a saquejar un camp de blat, hi envien un equip de reconeixement que es posa als arbres més alts del voltant, mentre que altres exploradors se situen als arbres entre el camp i el bosc per tal de transmetre els senyals. Si l'informe diu «tot correcte!», un petit grup de cacatues es separa del gruix de l'estol, s'enlaira i vola fins als arbres més propers al camp. Abans d'enviar el senyal d'avançar, aquest segon grup inspecciona l'entorn una bona estona. Un cop rebut, tot l'estol s'hi apropa alhora i saqueja el camp en molt poca estona. Els habitants d'Austràlia tenen moltes dificultats

per enganyar els lloros, a causa de la seva prudència; però si, gràcies a la tècnica i les armes, l'home aconsegueix matar-ne algunes, les cacatues es tornen tan atentes i cauteloses que fan fracassar qualsevol estratagema.³²

Sens dubte, és la pràctica de la vida en societat allò que permet als lloros assolir el grau d'intel·ligència i sentiments que sabem que tenen i que són gairebé humans. A causa de la seva gran intel·ligència, alguns dels millors naturalistes han descrit algunes espècies, en particular el lloro gris, com un «ocell-home». Respecte als seus lligams afectius, se sap que quan un caçador mata un lloro, la resta vola al voltant del cos del seu company fent xisclets de dolor i que, en paraules d'Audubon, «cauen ells mateixos, víctimes de la seva amistat». I, quan dos lloros captius, fins i tot d'espècies espècies diferents, han contret amistat, a vegades, després de la mort accidental d'un dels dos, mor l'altre, de dol i de pena. De la mateixa manera és palès que, en les seves societats, els lloros troben moltíssima més protecció que la que aconseguirien gràcies a un desenvolupament ideal del bec i les urpes. La immensa majoria d'aus rapinyaires o mamífers no gosen atacar més que les espècies més petites de lloro. Brehm té tota la raó quan afirma que els lloros, així com les grues i els micos sociables, tenen pocs més enemics a banda de l'home, i afegeix: «És molt probable que els lloros més grossos morin principalment de vells, no a les urpes d'un enemic.» Només l'home, gràcies a la seva intel·ligència superior i a les armes, que també són resultat de l'associació entre els homes, és capaç d'eliminar-los parcialment. La seva longevitat sembla, doncs, resultat de la vida social. I no podríem dir el mateix de la seva memòria prodigiosa, el desenvolupament de la qual deu haver estat afavorit per la vida en societat i la longevitat, així com pel fet que els lloros gaudeixen de plenes facultats físiques i mentals fins a la vellesa?

³¹. Alfred Edmund Brehm: *L'homme et...*, op cit. III, 7. (N. de la T.)

³². R. Lendenfeld: «Bilder aus der australischen Urwald», a *Der zoologische Garten*, Frankfurt, 1889, p. 77-80.

Tal com hem anat veient, la lluita de tots contra tots no és la llei de la natura. El suport mutu és tant una llei de la natura com ho és la lluita mútua, cosa que es farà encara més evident després d'haver analitzat més associacions dels ocells i les associacions dels mamífers. Durant les darreres pàgines, hem fet alguns comentaris sobre la importància de la llei del suport mutu en l'evolució del regne animal, però el seu significat es farà més clar quan, després de posar alguns exemples més, puguem treure'n conclusions.

Capítol II

El suport mutu entre els animals (continuació)

Les migracions dels ocells. — Les associacions de cria. — Les associacions de tardor. — Els mamífers: un petit nombre d'espècies insociables. — Les associacions per caçar dels llops, els lleons, etc. — Les societats de rosegadors, remugants i micos. — El suport mutu en la lluita per la vida. — L'argument de Darwin de la lluita per la vida en el si de cada espècie. — Obstacles naturals a la multiplicació excessiva. — El suposat extermini de les espècies intermèdies. — L'eliminació de la competència en la Natura.

Tan aviat com arriba la primavera a les zones temperades, milers i milers d'ocells escampats per les regions més càlides del sud, s'agrupen en una gran quantitat de bandades i, plens de força i alegria, s'encaminen cap al nord per tenir-hi les cries. En aquesta època de l'any, cada closa, cada arbreda, cada penya-segat a la vora de l'oceà i cadascun dels llacs i estanys escampats pel nord d'Amèrica, el nord d'Europa i el nord d'Àsia, ens expliquen què significa el suport mutu per als ocells i quina força, energia i protecció confereix a tots els éssers vius, sense les quals serien

febles i indefensos. Prenguem, per exemple, un dels innumbrables llacs de Rússia i de l'estepa siberiana. A les ribes hi habiten milers d'aus aquàtiques, d'almenys una vintena d'espècies, que conviuen en perfecta pau, protegint-se les unes a les altres.

Fins a centenars de metres de la riba del llac, l'aire és ple de gavines i xatracs, com si fossin flocs de neu un dia d'hivern. Milers de corriols i corredors del desert corren per la platja, mentre busquen aliment, canten i simplement gaudeixen de la vida. Més endavant, gairebé a cada onada, hi ha un ànec que es gronxa i, en mirar enlaire, es veuen els estols d'ànecs de Casarki. Arreu, la vida és exuberant.¹

Però heus aquí les aus rapinyaires, que són les més fortes i hàbils i estan «perfectament dotades per a la rapinya». Se senten els seus crits llastimosos de gana i ràbia durant hores, mentre esperen l'oportunitat d'atrapar encara que sigui un sol individu desprotegit d'aquella massa d'éssers vius. Tan aviat com s'hi apropen, però, desenes de vigilants voluntaris, alerten de la seva presència a la resta i centenars de gavines i xatracs comencen a perseguir-les. Embogida de gana, la rapinyaire aviat abandona les precaucions usals i es llença de cop contra la massa vivent, però és atacada per totes bandes i es veu obligada a retirar-se de nou. De pura desesperació, arremet contra els ànecs salvatges, i els ànecs, que són molt sociables i intel·ligents, fugen volant si els ataca un pigarg, si es tracta d'un falcó se submergeixen, i si és un milà aixequen un núvol d'esquitxos per confondre l'assaltant.² I mentre al llac la vida segueix prosperant, l'au rapinyaire se'n va fent crits de ràbia i busca carronya o un ocellet o ratolí de camp que no estigui acostumat a obeir a temps els advertiments dels seus companys. En presència de tanta vida, l'au rapinyaire, perfectament armada, s'ha de conformar amb les sobres.

¹ N. Syevertoff: *Periodical Phenomena...*, op. cit., p. 251.

² Seyfferlitz, citat per Brehm: *La vie...*, op. cit., IV, 760.

Més amunt, als arxipèlags de l'Àrtic:

Podeu navegar quilòmetres al llarg de la costa i veure com les cornises, els penya-segats i tots els racons dels vessants de les muntanyes, fins a més cinquanta o cent cinquanta metres d'alçada, estan literalment coberts d'ocells marins, que destaquen sobre les roques fosques pel plomatge blanc del seu pit, com si les roques estiguessin esquitxades amb taques de guix. Per tot arreu, a prop i lluny, l'aire és, per dir-ho d'alguna manera, replè d'ocells.³

Cadascuna d'aquestes «muntanyes d'ocells» és una il·lustració vivent del suport mutu, així com de la infinita varietat de caràcters individuals i específics que són resultat de la vida social. La garsa de mar és coneguda per la seva disposició a atacar les aus rapinyaires; el tètol destaca per la seva vigilància i acaba fàcilment actuant de líder d'altres ocells més pacífics; els remena-rocs són força porucs quan estan envoltats de companys d'espècies més enèrgiques, però vigilen la seguretat de la comunitat si estan envoltats d'ocells més menuts. També s'hi veuen els cignes, dominants; més enllà, les gavinetes de tres dits, que són extremadament sociables, gairebé mai no es barallen i, si ho fan, les baralles són curtes; i els esplèndids somorgollaires polars, que s'amanuaguen entre si contínuament. A més, hi ha una oca egoista, que ha repudiat els pollets orfes d'una companya morta i, al seu costat, una altra femella que adopta qualsevol orfe i ara neda envoltada de cinquanta o seixanta pollets, de qui té cura com si fossin seus. Al costat dels pingüins, que es roben els ous els uns als altres, s'hi troben els corriols, que tenen unes relacions familiars tan «tendres i commovedores» que fins i tot els caçadors més apassionats eviten disparar contra les

³ Alexander Leslie i Adolphus Washington Greely: *The Arctic Voyages of A. E. Nordenskjöld*, Macmillan and Co., Londres, 1879, p. 135. Vegeu també la punyent descripció de les illes St. Kilda que fa Dixon (citada per Seebohm), així com gairebé tots els llibres sobre viatges per l'Àrtic.

femelles envoltades de les cries; els èiders, les femelles dels quals —com els ànecs foscos o les *coroyas* de la sabana— ponen els ous plegades al mateix niu; o les calàbries, que fan torns per seure sobre la posta comuna. La Natura és la varietat mateixa i ofereix tota la diversitat de caràcters possible, dels més toscos als més elevats, és per això que no se la pot encabir en una sola descripció general. Encara menys podem jutjar la Natura des del punt de vista moral, ja que les opinions del moralista són resultat —en bona part inconscient— de l'observació de la Natura.⁴

El costum de reunir-se durant l'època de nidació és tan comú entre la majoria de les aus que gairebé no caldria posar-ne més exemples. Els nostres arbres estan coronats per tot de nius de corb, els nostres arbustos són plens de nius d'ocells menuts, les nostres masies donen refugi a colònies d'orenetes i les antigues torres ara són un refugi per a centenars d'ocells nocturns. Es podrien omplir pàgines i pàgines amb descripcions encantadores sobre la pau i l'harmonia que prevalen en gairebé totes aquestes agrupacions. La protecció que els ocells més febles aconsegueixen gràcies a la unió és ben evident. El doctor Couës, que és un observador excel·lent, va veure, per exemple, unes petites orenetes de cingle, que havien fet niu molt a prop d'un falcó de les praderies (*Falco polyargus*). El falcó tenia el niu al cim d'un d'aquells minarets de guix tan comuns als canyons del Colorado, mentre que la colònia d'orenetes havia niat just a sota seu. Ara bé, les petites i pacífiques orenetes no tenien por del seu veí rapinyaire: mai el van deixar acostar-se a la seva colònia. Si ho intentava, l'envoltaven i el perseguien immediatament de manera que de seguida havia de fugir.⁵

⁴. Vegeu l'apèndix IV.

⁵. Elliot Couës a *Field notes on birds observer in Dakota and Montana allong the forty-ninth parallel*, *Bulletin U.S. Geological and Geographical Survey*, vol. IV, núm. 3, Washington, 1878, p. 556, 579. Entre els gavians (*Larus argentatus*) Polyakoff va veure, en un aiguamoll del nord de Rússia, que el lloc de nidació d'un gran nombre de gavians estava sempre patrullat per un mascle, que advertia la colònia si s'apropava

La vida en societat no s'atura quan s'acaba l'època de nidació, sinó que recomença amb una nova forma. Els petits es reuneixen en grups de pollets, que, en general, inclouen diferents espècies. En aquesta etapa, la vida social es practica per si mateixa: en part per seguretat, però sobretot pels plaers que se'n deriven. Així, als nostres boscos podem veure societats formades pels joves pica-soques blaus (*Sitta caesia*), junt amb mallerengues, pinsans, caragolets, raspinells i picots.⁶ A Espanya, l'oreneta es troba en companyia de xoriguers, papamosques i fins i tot coloms. A l'oest d'Amèrica del Nord, les aloses banyudes juvenets viuen en grans societats junt amb l'aloa d'Sprague, aloses vulgars, pardals de prat i diverses espècies d'emberiza i repicatalons.⁷ De fet, seria molt més senzill descriure les espècies que viuen en solitud que esmentar aquelles que s'afegeixen a les societats tardorenques d'ocells joves, no amb l'objectiu de caçar o niar, sinó pel simple gaudi de la vida en societat i per passar el temps jugant i divertint-se després de dedicar algunes hores del dia a buscar aliment.

Aquí ni tan sols goso parlar de les migracions dels ocells, que són una immensa mostra de suport mutu. Només cal dir que les aus que han viscut durant mesos en petits estols escampats per un territori vastíssim es reuneixen a milers. Durant diversos dies es concentren en un punt concret abans de començar el viatge i és clar que en discuteixen els detalls. Algunes espècies es dediquen cada tarda a volar per preparar-se per a la llarga

qualsevol. perill. En aquest cas, tots els ocells s'enlairaven i atacaven l'enemic amb molt de vigor. Les femelles, que tenien cinc o sis nius a cada turonet de l'aiguamoll, seguien un cert ordre a l'hora de deixar els nius per anar a buscar aliment. Mai deixaven sols els pollets, per tal d'evitar que quedessin desprotegits i fossin presa fàcil de les aus rapinyaires («Family Habits among the Aquatic Birds» a *Proceedings of the Zool. Section of St. Petersburg Soc. of Nat.*, 17 de desembre de 1874.)

⁶. Brehm pare segons el cita Alfred Edmund Brehm: *La vie...*, op. cit., IV, 34 i ss. Vegeu també Gilbert White: *Natural History of Selborne*, Appleton and Company, Nova York, 1899, carta XI, p. 28.

⁷. Elliot Couës: «Field notes on birds observer in Dakota and Montana allong the forty-ninth parallel», op. cit..

travessia. Esperen els congèneres que arriben tard i, finalment, parteixen en una direcció ben escollida, fruit de l'experiència col·lectiva acumulada. Els ocells més forts volen al capdavant de l'estol i es van rellevant els uns als altres en aquesta tasca difícil. Creuen els mars en bandades grosses formades per ocells grossos i petits i, a la primavera següent, retornen al mateix indret d'on provenien; de fet, en molts casos, cada ocell torna a ocupar el niu que havia construït o reparat l'any anterior.⁸

Tot i que la qüestió de la migració és molt extensa, encara no s'ha estudiat a fons. Se'n poden extreure moltíssims exemples sorprenents d'hàbits de suport mutu, cadascun dels quals requeriria un estudi particular. És per això que he d'estar-me de donar-ne més detalls. Només citaré de passada les nombroses i animades trobades d'ocells que tenen lloc, sempre al mateix indret, abans que comencin els llargs viatges cap al nord i el sud, així com les trobades que observem al nord, un cop arribades al seu lloc de cria al riu Ienissei o als comtats del nord d'Anglaterra. Durant força dies seguits —a vegades un mes sencer— es reuneixen una hora cada matí abans d'anar a buscar aliment, potser per discutir on construiran els nius.⁹ A més, si durant la migració, la seva columna topa amb una tempesta, la desgràcia comuna fa que s'agrupin aus de tota mena d'espècies. Les aus que no són ben bé migratòries, però que es mouen lentament cap al nord o el sud amb el pas de les estacions, també peregrinen plegades. Mai fan el viatge soles: per tal que cada individu pugui gaudir de l'aliment o refugi que trobarà a l'altra regió, s'esperen sempre les unes a les altres i es

⁸ S'ha suggerit sovint que els ocells més grossos ocasionalment *transporten* alguns ocells més petits quan creuen plegats el Mediterrani, però encara no s'ha contrastat del tot. D'altra banda, és segur que alguns ocells petits s'agrupen amb ocells més grossos per migrar. Aquest fet ha estat observat diverses vegades i va ser recentment confirmat per L. Buxbaum per carta des de Raunheim. Buxbaum va veure diversos estols de grues amb aloses que volaven al centre i a banda i banda de la seva columna migratòria. (L. Buxbaum: «Reisegeaellschaft der Zugvögel» a *Der zoologische Garten*, 1886, p. 60.)

⁹ Tant Henry Seebohm com Charles Dixon esmenten aquest costum.

reuneixen en estols abans de dirigir-se cap al nord o el sud, en funció de l'estació.¹⁰

Si passem als mamífers, el primer fet que ens sorprèn és l'enorme predomini numèric de les espècies socials respecte a les poques espècies de carnívors que no s'associen. Els altiplans i els prats alpins així com les estepes del vell i el nou món són plenes de bandades de cérvols, antílops, gaseles, daines, búfals, cabres i ovelles salvatges, tots animals sociables. Quan els europeus van colonitzar Amèrica, van trobar-la tan densament poblada per búfals que els colons havien d'aturar-se quan es creuaven amb una columna migratòria de búfals, que a vegades podia arribar a trigar dos o tres dies a passar. Quan els russos van ocupar Sibèria, estava tan densament poblada per cérvols, antílops, esquirois i altres animals sociables, que la conquesta de Sibèria no va ser altra cosa que una cacera de dos-cents anys. Les planures de l'Àfrica oriental encara estan cobertes de bandades de zebres, búfals i diverses menes d'antílops.

Fins no fa gaire, els rierols del nord d'Amèrica i del nord de Sibèria eren plens de colònies de castors i fins al segle XVII hi havia colònies similars al nord de Rússia. Les planures dels quatre grans continents encara estan cobertes d'incomptables colònies de ratolins, esquirois terrestres, marmotes i altres rosegadors. A les latituds baixes de l'Àsia i de l'Àfrica, els boscos encara són la llar de nombroses famílies d'elefants i rinoceronts i de moltíssimes societats de micos. Al nord els rens s'agrupen en bandades immenses, i encara més al nord trobem grups de bous mesquers i nombroses bandades de guineus àrtiques. Les costes de l'oceà estan poblades per grups de foques i morses, i les aigües, per bancs de cetacis sociables. Fins i tot als racons més

¹⁰ Aquest fet és ben conegut per tots els naturalistes. Sobre Anglaterra, se'n poden trobar diversos exemples a Charles Dixon: *Among the Birds in Northern Shires*, Blackie and Son, Londres, 1900. Els pinsans arriben durant l'hivern en estols enormes, més o menys alhora, cap al novembre, també arriben estols de pinsans mecs. Els tords ala-rojos, per exemple, també sovintegen aquestes regions en «grans agrupacions semblants».

pregons de la gran plana de l'Àsia central trobem bandades salvatges de cavalls, burros, camells i ovelles. Tots aquests mamífers viuen en societats i grups que a vegades compten amb centenars de milers d'individus, tot i que ara, després de tres segles de cultura de la pólvora, no queden més que les restes de les immenses agrupacions del passat. En comparació, que insignificant resulta la quantitat de carnívors! I, per tant, que falsa resulta la visió d'aquells que parlen del món animal com si no hi hagués res més que lleons i hienes clavant les dents ensangonades a la carn de les seves víctimes! De la mateixa manera, qualsevol es podria imaginar que la vida humana no és més que un seguit de massacres de guerra.

La col·laboració i el suport mutu són la norma entre els mamífers. Trobem hàbits socials fins i tot entre els carnívors. Posem per cas els felins (lleons, tigres, lleopards, etc.): són un grup que, clarament, prefereix la solitud a la companyia i que en comptades ocasions es reuneix en grups petits. Malgrat tot, fins i tot entre els lleons, «caçar en companyia és una pràctica habitual».¹¹ La tribu de les civetes (*Viverridae*) i la de les mosteles (*Mustelidae*) també es podrien caracteritzar per la seva vida solitària, però de fet, durant el segle XVIII, la mostela comuna era més sociable que ara i se l'havia observat en grups força nombrosos a Escòcia i al cantó suís d'Unterwalden. Pel que fa a la gran tribu dels canins, es tracta d'animals eminentment socials i l'associació per la caça pot ser considerada un tret característic de les espècies que la formen. És ben sabut, de fet, que els llops es reuneixen en bandades per caçar, Tschudi ens va deixar una descripció excel·lent d'uns llops que traçaven un semicercle per envoltar una vaca que pasturava al vessant d'una muntanya, després els llops s'hi van acostar bordant, fent caure la vaca a l'abisme.¹² A la dècada de 1830, Audubon va veure uns llops del

Labrador caçant en grup i va observar que una bandada seguia un home fins a la seva cabana, on va matar-li els gossos. Durant els hiverns més crus, les bandades de llops es fan tan nombroses que acaben resultant un perill per als assentaments humans, tal com va ocórrer a França cap a la dècada dels cinquanta del segle XIX. A les estepes russes, els llops mai ataquen els cavalls, tret que vagin en bandada i, de tota manera, la lluita és aferrissada. A vegades els cavalls (segons el testimoni de Kohl) adopten una postura ofensiva i si els llops no es retiren de seguida, s'arrisquen a acabar envoltats pels cavalls i morir sota les seves peülles. Se sap que els coiots (*Canis latrans*) s'associen en bandades d'entre vint i trenta individus quan persegueixen algun búfal que, casualment, s'ha separat del ramat.¹³ Els xacals, que són molt valents i es podrien considerar una de les espècies de canins més intel·ligents, sempre cacen en grup i, plegats, no temen els carnívors més grossos.¹⁴ Respecte als gossos salvatges d'Àsia (anomenats *kholzuns* o *dholes*), Williamson va veure'n grans bandades atacant tota mena d'animals grossos, excepte elefants i rinoceronts, i fins i tot va veure'ls vèncer ossos i tigres. Les hienes sempre viuen en societat i cacen en bandada i Cumming elogia les organitzacions que empren els licaons per caçar. De fet, fins i tot hi ha qui ha vist les guineus, que als nostres països civilitzats acostumen a viure soles, unint-se per caçar.¹⁵ Pel que fa a la guineu àrtica és —o més aviat, era, a l'època d'Steller— un dels animals més sociables. Quan algú llegeix el relat de la guerra que la desafortunada tripulació de Behring va lliurar contra aquests animalons tan intel·ligents, no sap de què meravellar-se més: si de la intel·ligència extraordinària de les guineus i el suport mutu que mostraven per tal d'aconseguir desenterrar l'aliment

¹¹ Samuel W. Baker: *Wild Beasts and their Ways*, vol. 1, Macmillan and Co., Nova York, 1891, p. 182.

¹² Friedrich von Tschudi: *Das Thierleben der Alpenwelt*, J. J. Weber, Leipzig, 1865, p. 404.

¹³ Jean-Charles Houzeau: *Études sur les facultés mentales des animaux*, 11, Hector Manceaux, París/Brusel·les, 1872, p. 463.

¹⁴ Sobre les seves associacions per a la caça vegeu James Emerson Tennent: *Natural History of Ceylon*, Longman, Green, Longman and Roberts, Londres, 1861, citat a Georges Romanes: *Animal Intelligence*, op. cit., p. 432.

¹⁵ Vegeu la carta d'Emil Hüter a Ludwig Büchner: *Liebe und Liebes-Leben...*, op. cit.

amagat sota una fita de pedres o arribar al capdamunt d'un pilar (explica que una guineu s'hi enfilava i des d'allà llançava el menjar a les companyes de sota), o de la crueltat de l'home, desesperat per les bandades de guineus. Fins i tot alguns ossos viuen en societats, allà on l'home no els destorba. Així, Steller va veure l'os bru de Kamtxatka en grups nombrosos i fins i tot, de tant en tant, s'observen ossos polars en grups petits. Ni tan sols els insectívors, que no són gaire intel·ligents, rebutgen sempre l'associació.¹⁶

De tota manera, trobem pràctiques molt desenvolupades de suport mutu especialment entre els rosegadors, els ungulats i els remugants. Els esquirols són molt individualistes. Cadascun es construeix un cau còmode i acumula les seves pròpies provisions. Tendeixen a fer vida familiar i Brehm va adonar-se que una família d'esquirols mai és més feliç que quan les cries de les dues ventrades del mateix any i els seus pares es troben en un racó remot del bosc. Malgrat això, mantenen relacions socials. Els esquirols de cada cau mantenen relacions estretes entre si i quan les pinyes es fan escasses al bosc on habiten, migren en bandades. Pel que fa als esquirols negres de l'oest d'Amèrica del Nord, són eminentment sociables. A banda de les poques hores que dediquen al dia a recol·lectar aliment, es passen la vida jugant en grans grups. Quan en una regió es multipliquen massa de pressa, es reuneixen en bandades —gairebé tan nombroses com les de les llagostes— i es dirigeixen cap al sud, devastant boscos, camps i jardins. Les guineus, els turons, els falcons i els ocells rapinyaires nocturns segueixen les enormes columnes d'esquirols i viuen d'aquells que es queden enrere. Els esquirols terrestres —un gènere força proper— són encara més sociables. Acostumen a acumular provisions i, a les seves galeries subterrànies, hi emmagatzemen grans quantitats d'arrels comestibles i nous, que els humans saquegen a la tardor. Segons alguns observadors, els esquirols terrestres deuen sentir d'alguna manera la mateixa alegria dels avars. I malgrat tot segueixen sent

sociables. Sempre viuen en grans poblats. Quan un hivern, Audubon va obrir diversos caus d'esquirols llistats, hi va trobar diversos individus vivint plegats. Devien haver acumulat les provisions amb esforços comuns.

La tribu dels Marmotini, que inclou tres grans gèneres (*Arctomys*, *Cynomys* i *Spermophilus*) encara és més sociable i intel·ligent. Tot i que prefereixen tenir un cau per a cadascun, viuen en grans poblats. Els suslics, uns enemics terribles de les collites del sud de Rússia, també viuen en colònies molt nombroses. Cada any, només l'home n'extermina desenes de milions i, mentre les assemblees provincials de Rússia discuteixen molt seriósament sobre com lliurar-se d'aquest enemic de la societat, milers de suslics gaudeixen de la vida ben alegrement. Els seus jocs són tan encantadors que cap observador pot evitar admirar-los, ni tampoc pot passar per alt els seus concerts melodiosos, formats pels xiulets aguts dels mascles i els melancòlics de les femelles, abans de tornar tot d'una al seu deure ciutadà i posar-se a inventar els mètodes més diabòlics per exterminar aquests petits lladregots. No han tingut èxit ni les aus rapinyaires ni cap animal de presa, mentre que l'última proposta de la ciència en aquesta batalla planteja inocular-los el còlera!

Els poblats de gossets de les praderies d'Amèrica formen una imatge adorable. Fins on arriba la vista es veuen piles de terra i al damunt de cadascuna un gosset de la praderia dempeus, conversant, tot fent uns lladrucs curts, amb els seus veïns. Tan aviat com s'adonen que s'apropa un home, s'endinsen als caus i desapareixen tots com per art d'encantament. Un cop ha passat el perill, però, aquests animalons reapareixen de seguida. Famílies senceres surten de les seves galeries i es posen a jugar. Els més joves s'esgarrapen, s'empipen i mostren la gràcia que tenen mantenint-se dempeus i, mentrestant, els vells fan guàrdia. Van a visitar-se els uns als altres: els camins ben fressats que deixen, que connecten tots els caus, mostren la freqüència de les seves visites. Per dir-ho breument, els millors naturalistes han escrit algunes de les seves millors pàgines descrivint les associacions

¹⁶ Vegeu l'apèndix VII.

dels gossets de les praderies americans, de les marmotes del vell món i de les marmotes àrtiques de la regions alpines. No obstant això, sobre les marmotes cal que faci el mateix comentari que en parlar de les abelles. Han mantingut els seus instints de lluita, que reapareixen en captivitat, però en les seves grans associacions i davant de la Natura lliure, els instints antisocials no tenen ocasió de desenvolupar-se i el resultat general és pau i harmonia.

Fins i tots uns animals tan agressius com les rates, que contínuament es barallen als nostres cellers, són prou intel·ligents per no barallar-se quan ens saquegen el rebost. De fet, s'ajuden les unes a les altres en les seves expedicions i migracions i, fins i tot, alimenten les seves companyes invàlides. Les rates mesqueres del Canadà són extremadament sociables. Audubon només podia admirar «les seves comunitats pacífiques, que per ser felices només necessiten que se les deixi tranquil·les». Com tots els animals sociables, les rates mesqueres són animades i juganeres, s'agrupen fàcilment amb altres espècies i han aconseguit un alt grau de desenvolupament intel·lectual. Els seus poblats, que sempre se situen a les ribes de llacs i rius, tenen en compte el nivell canviant de l'aigua. Construeixen les cases amb forma de cúpula, emprant argila batuda barrejada amb canyís. Deixen un racó a part pel rebuig orgànic i les estances estan ben encatifades a l'hivern: són càlides però estan ben ventilades. Pel que fa als castors, que és sabut que estan dotats d'un caràcter d'allò més afable, fan unes preses i poblats formidables on generacions senceres viuen i moren sense conèixer més enemics que les llúdries i l'home. Aquestes preses i poblats, que tots els interessats en la vida animal coneixen, són un exemple fabulós d'allò que el suport mutu aporta a la seguretat de l'espècie, al desenvolupament d'hàbits socials i a l'evolució de la intel·ligència. Només voldria remarcar que en els castors, les rates mesqueres i alguns altres rosegadors ja trobem una característica que també serà distintiva de les comunitats humanes: el treball en comú.

No diré res sobre les dues grans famílies que inclouen els jerbus, les xinxilles, les viscatxes i els *tushkan* o llebres subterrànies del sud de Rússia, malgrat que tots aquests petits rosegadors poden servir d'exemples excel·lents dels plaers que els animals obtenen de la vida social.¹⁷ Parlaré dels plaers, perquè és extremadament difícil determinar què és el que fa agrupar els animals: si la necessitat de protecció mútua o el simple plaer de sentir-se envoltats pels seus congèneres. Sigui com sigui, les nostres llebres, que no es reuneixen en societats per viure plegades i ni tan sols estan dotades de sentiments parentals intensos, necessiten reunir-se per jugar. Dietrich de Winckell, un dels qui millor en coneix els hàbits, descriu les llebres com unes jugadores apassionades, que queden tan extasiades pel seus jocs que se sap d'una llebre va confondre una guineu que s'apropava amb una companya de joc.¹⁸ Respecte als conills, viuen en societat i la seva vida familiar és la imatge d'una vella família patriarcal: els joves guarden absoluta obediència al pare i, fins i tot, a l'avi.¹⁹ Aquest és, de fet, un exemple de dues espècies molt properes que no se suporten: no perquè necessitin el mateix tipus d'aliment, que és com s'acostumen a explicar els casos d'aquesta mena, sinó, més probablement, perquè la llebre, apassionada i eminentment individualista, no pot fer-se amiga d'una criatura tan plàcida, tranquil·la i submissa com el conill. Tenen temperaments massa diferents per no representar un obstacle a la seva amistat.

¹⁷. Sobre la viscatxa és molt interessant fer notar que aquests animals tan sociables no només viuen plegats en pau a cada poblat, sinó que poblats sencers es visiten a la nit. De manera que la sociabilitat s'estén a l'espècie sencera, no a una societat o una nació donada, tal com hem vist en el cas de les formigues. Quan un granger destrueix un cau de viscatxa i enterra els seus habitants sota una pila de terra, altres viscatxes —segons ens explica William Henry Hudson— «venen de lluny per desenterrar els que han quedat enterrats vius» (*The Naturalist in La Plata*, Chapman and Hall, Londres, 1895, p. 311). A La Plata aquest era un fet ben conegut que l'autor va corroborar.

¹⁸. Dietrich de Winckell: *Handbuch für Jäger und Jagdberechtigte*, F. A. B Brockhaus, Leipzig, 1865, citada per Brehm: *La vie...*, op cit., II, 223.

¹⁹. George Louis Leclerc (comte de Buffon): *Histoire naturelle*, Librairie Stéréotype, París, 1799.

La vida en societats és, de nou, la norma en la gran família dels cavalls, que inclou els cavalls i els burros salvatges d'Àsia, les zebres, els *mustangs*, els cimarrons de la Pampa i els cavalls semisalvatges de Mongòlia i Sibèria. Viuen en agrupacions nombroses formades per molts petits grups, cadascun compost d'un cert nombre d'eugues sota el lideratge d'un mascle. Aquests nombrosíssims habitants del vell i el nou món, en general mal organitzats per resistir la seva gran quantitat d'enemics i les condicions adverses del clima, haurien desaparegut de seguida de la superfície de la terra si no fos pel seu esperit sociable. Quan se'ls apropa un depredador, de seguida diversos petits grups s'uneixen, fan fora la bèstia i a vegades la persegueixen. Ni el llop, ni l'os i ni tan sols el lleó poden capturar un cavall o fins i tot una zebra mentre no s'hagi separat del ramat. Quan una sequera assola l'herba de les praderies, es reuneixen en grans bandades, a vegades de fins a deu mil individus, i migren plegats. I quan es desencadena una tempesta de neu a les estepes, els membres del grup es mantenen ben a prop uns dels altres i busquen refugi en algun abric de roca. Ara bé, si perden la confiança o si el grup entra en pànic i es dispersa, la major part de cavalls moren i, després de la tempesta, els supervivents estan mig morts de fatiga. La unió és la seva principal arma en la lluita per l'existència i l'home, el seu principal enemic. Abans que l'home comencés a proliferar, els avantpassats del nostre cavall domèstic (*l'Equus Przewalskii*, tal com va denominar-los Polyakoff) van preferir retirar-se als altiplans salvatges i menys accessibles, a la falda del Tibet, on encara viuen, envoltats de carnívors i en un clima tan sever com el de les regions àrtiques, però en un indret inaccessible per a l'home.²⁰

²⁰ En relació amb els cavalls val la pena esmentar que les zebres quaga mai no s'ajunten amb les zebres de Burchell i, no obstant això, tenen relacions excel·lents amb els estruços, que són molt bons sentinelles, i també amb les gaseles, diverses espècies d'antílops i nyus. Així doncs, entre les zebres quaga i les zebres de Burchell trobem un cas d'antipatia mútua que no pot explicar-se perquè competeixin per l'aliment. El fet que la quaga visqui junt amb altres remugants que s'alimenten de

Podríem prendre molts exemples sorprenents de vida social de la vida dels rens i, en especial, d'aquesta gran divisió de remugants que inclou els cabirols, les daines, els antílops, les gaseles, les cabres dels Alps, i, de fet, les famílies senceres dels antilòpids, els caprins i els òvids. Podríem esmentar com protegeixen els seus ramats dels atacs dels carnívors; la inquietud que tots els individus d'un ramat d'isards mostren abans d'haver creuat, tots ells, un pas difícil al caire d'un barranc; l'adopció dels orfes; la desesperació de les gaseles que perden la parella o fins i tot algun company del mateix sexe; o el joc entre les cries, entre molts altres trets de la seva vida social. Potser, però, l'exemple més sorprenent de suport mutu són les migracions ocasionals de les daines, tal com vaig poder observar-les a l'Amur. Quan, durant el meu trajecte de Transbaikàlia a Merghen, vaig creuar l'altiplà i el Gran Khingan, que el voreja, i de camí a l'Amur vaig travessar les altes planures de la regió, vaig poder constatar com d'escassa és la població de daines en aquestes regions, majoritàriament deshabitades.²¹ Dos anys després, mentre remuntava l'Amur, cap a finals d'octubre vaig arribar a l'extrem inferior de l'esplèndid congost on l'Amur penetra la serralada del Dusse-Alin (Petit Khingan) abans d'entrar a les terres baixes on conflueix amb el Songhua. Vaig adonar-me que els cosacs de les viles d'aquell congost estaven molt agitats perquè milers i milers de daines estaven creuant l'Amur pel punt més estret, per tal d'arribar a les terres baixes. Durant diversos dies seguits al llarg d'uns seixanta quilòmetres enfilant el riu, els cosacs caçaven les daines a mesura que creuaven l'Amur, on ja surava força gel. En mataven milers cada dia i,

la mateixa herba exclou aquesta possibilitat i per tant hem de buscar alguna incompatibilitat en el seu caràcter, com és el cas de les llebres i els conills. Cf. entre altres Clive Phillips-Wolley: *Big Game Shooting*, Longmans, Green and co., Londres, 1894, que conté exemples excel·lents de diverses espècies que conviuen a l'Àfrica oriental.

²¹ El nostre caçador tungús, que estava a punt de casar-se i per això volia aconseguir tantes pells com pogués, durant tot el dia recorria els vessants dels turons a cavall buscant daines. Tot i ser un caçador excel·lent i malgrat el seus esforços només aconseguia, com a màxim, caçar-ne una cada dia.

malgrat això, l'èxode continuava. Ni abans ni després s'ha vist una altra migració com aquella, que devia començar per una tempesta de neu primerenca al Gran Khingan, que va obligar les daines a intentar desesperadament arribar a les terres baixes de l'est de les muntanyes Dusse. I, efectivament, uns dies després, la serrallada del Dusse-Alin estava coberta d'un gruix de tres o quatre pams de neu. Les daines provenien d'un territori immens, gairebé tan extens com la Gran Bretanya, on els petits grups dispersos devien reunir-se per migrar empesos per les circumstàncies excepcionals. En imaginar-nos-ho, ens adonem de les dificultats que devien haver de vèncer per arribar a la idea comuna de creuar l'Amur més al sud, allà on és més estret. No podem sinó admirar profundament el grau de sociabilitat que mostren aquests animals tan intel·ligents. Això no resulta menys sorprenent si recordem que els búfals de l'Amèrica del Nord mostren la mateixa capacitat d'unir-se. Se'ls podia observar pasturant en grups nombrosos a les planures, però aquesta munió de búfals estava formada per una infinitat de grups més petits que mai no es barrejaven. I no obstant això, en cas que fos necessari, tots els grups es reunien per formar les columnes immenses de centenars de milers d'individus de què he parlat abans.

També hauria de dedicar algunes paraules a les «famílies compostes» dels elefants i als lligams que els uneixen, a la manera deliberada en què col·loquen sentinelles i al sentiment de simpatia que desenvolupen gràcies a una vida d'estret suport mutu.²² Podria esmentar els sentiments socials dels senglars, uns animals amb molta mala fama, i elogiar-ne la capacitat d'associar-se en cas que els ataquí algun depredador.²³ Així mateix, els hipopòtams i

els rinoceronts haurien de tenir un espai en una obra dedicada a la sociabilitat animal. Es podrien dedicar diverses pàgines punyents a la sociabilitat i als vincles de les foques i les morses i, en darrer lloc, podria esmentar els excel·lentíssims sentiments que trobem entre els cetacis sociables, però encara faltaria parlar sobre les societats dels micos, que resulten encara més interessants pel fet de ser l'enllaç que ens portarà a les societats d'humans primitius.

No caldria ni dir que aquests mamífers, que se situen al cim del món animal i que són els que més s'assemblen a l'home, tant per la seva estructura corporal com per la seva intel·ligència, són extraordinàriament sociables. És clar que, en una divisió tan vasta del regne animal que inclou centenars d'espècies, hem d'esperar trobar-hi un gran diversitat de caràcters i hàbits. Ben mirat, però, cal dir que la sociabilitat, l'acció en comú, la protecció mútua i el gran desenvolupament dels sentiments que es deriven necessàriament de la vida social, són característics de la major part de micos i simis. Des de les espècies més petites a les més grosses, la sociabilitat és una norma amb poques excepcions conegudes. Els simis nocturns prefereixen una vida solitària, de la mateixa manera que els caputxins (*Cebus capucinus*), els monos²⁴ i els aluates (mones udoladores) viuen només en petites famílies. A. R. Wallace només ha vist els orangutans sols o en grups molt petits, de tres o quatre individus, i sembla que els goril·les mai no es reuneixen en bandades. Tanmateix, la resta de membres de la tribu dels micos —els ximpanzés, les mones aranya, els saquis, els mandrils, els babuins, etcètera— són enormement sociables. Viuen en grans bandades i fins i tot es reuneixen amb altres espècies. La major part es tornen força infeliços si estan sols. Si algun membre de la bandada crida angoixat, la bandada sencera s'hi apropa de seguida i es defensen amb bravura dels atacs de la majoria de carnívors i aus rapinyaires. Ni tan sols les àligues gosen atacar-los. Saquegen els nostres camps sempre en bandades mentre els

²² Segons Samuel W. Baker, els elefants s'agrupen en grups majors que la «família composta». «He observat sovint—escriu— en la regió de Ceylon que es coneix com a "Park Country", les petjades de molts elefants que és clar que formaven part de ramats considerablement nombrosos que s'havien agrupat per marxar d'una zona que consideraven insegura.» (*Wild Beasts...*, vol. I, op. cit., p. 102.)

²³ Els porcs fan el mateix quan els llops els ataquen (William Henry Hudson: *The Naturalist in La Plata*, op. cit.).

²⁴ En castellà a l'original. (*N. de la T.*)

més vells vetllen per la seguretat de la comunitat. Els petits micos titís, que tenen unes carones infantils que van deixar Humboldt bocabadat, s'abracen i es protegeixen quan plou, envoltant amb la cua el coll dels companys que passen fred. Diverses espècies mostren una gran predisposició a ajudar els companys ferits i quan fugen no els abandonen fins que no s'han assegurat que són morts i que no poden fer res per tornar-los a la vida. James Forbes, a les seves *Oriental Memoirs*, narra que uns micos van ser tan insistents per reclamar-los, a ell i als seus companys de caça, el cos d'un mico femella, que podem comprendre per què «els testimonis d'aquella escena extraordinària van decidir no tornar a disparar a cap més mico».²⁵ En algunes espècies, diversos individus es reuneixen per tombar una pedra i prendre els ous de formiga de sota. Els papions sagrats (*P. hamadryas*) no només col·loquen vigilants, sinó que se'ls ha observat fent una cadena per portar el botí a algun indret segur, a més, és ben conegut el seu coratge. És clàssica la descripció que fa Brehm de com la seva caravana havia de lluitar amb els papions sagrats cada vegada, abans que els deixessin reprendre el viatge per la vall del Mensa, a Abissínia.²⁶ La major part de lectors també saben com de juganers són els micos amb cua i l'afecte mutu que regna a les famílies de ximpanzés. I si entre els primats superiors trobem dues espècies, l'orangutan i el goril·la, que no són sociables, cal recordar que semblen els darrers exemplars de dues espècies que devien haver estat molt més nombroses, però que ara ocupen només zones molt petites, una al cor de l'Àfrica i l'altra a les illes de Borneo i Sumatra. Si més no, pel que sembla, el goril·la havia estat sociable temps enrere, en cas que els simis que s'esmenten al *Periple* fossin, de fet, goril·les.²⁷

²⁵. Citat a Georges Romanes: *Animal Intelligence*, op. cit., p. 472.

²⁶. Alfred Edmund Brehm: *La vie...*, 1, 82; Charles Darwin: *The Descent of Man*, cap. III, op. cit. (en català: *L'origen de l'home i sobre la selecció en relació amb el sexe*, op. cit.) L'expedició de Kozloff de 1899-1901 va haver de lliurar una lluita similar al nord del Tibet.

²⁷. Es tracta del *Periple*, el relat dels viatges d'Hannó, un navegant cartaginès del segle V a. C que va explorar la costa occidental de l'Àfrica. S'hi explica que va trobar una àrea poblada per uns humans salvatges i molt peluts, davant els

Així doncs, amb el breu repàs que hem ofert en tenim prou per veure que la vida en societat no és una excepció en el regne animal, sinó que és la norma, la llei de la Natura, i que assoleix el seu major desenvolupament entre els vertebrats superiors. Les espècies que viuen en solitud o en famílies petites són relativament poques i poc nombroses. Per contra, sembla molt probable que, deixant de banda algunes excepcions, moltes aus i mamífers que avui no són sociables visquessin en societats abans que l'home comencés a proliferar sobre la terra, els declarés permanentment la guerra i destruís les seves fonts d'aliment. «Ningú s'associa per morir», comentava Espinas encertadament; mentre que Houzeau, que coneixia el món animal d'algunes regions d'Amèrica abans que l'home les alterés, expressava als seus escrits una idea similar.

En tots els graus d'evolució del món animal hi trobem associació. Segons la idea genial de Herbert Spencer, que després va ser desenvolupada de forma brillant a l'obra *Colonies animales* de Perrier,²⁸ hi havia colònies al mateix origen de l'evolució del regne animal. Ara bé, a mesura que ascendim per l'escala evolutiva, l'associació es torna cada cop més conscient: perd el caràcter purament físic, deixa de ser simplement instintiva i esdevé raonada. En els vertebrats superiors l'associació és periòdica o bé hi recorren per satisfer alguna necessitat concreta, ja sigui la propagació de l'espècie, ja sigui migrar, caçar o la defensa mútua. També es produeix ocasionalment quan els ocells s'associen contra algun rapinyaire o quan els mamífers s'agrupen per migrar sota circumstàncies excepcionals. En aquest darrer cas, es tracta d'una alteració voluntària dels costums usals. A vegades les associacions presenten dos o més graus diferents: primer la família, després el grup i en darrer lloc l'associació entre grups,

quals els intèrprets van cridar «goril·la». En relació amb aquesta qüestió vegeu Hannó: *Periplus or circumnavigation (of Africa)*, Ares, Chicago, 1977, p. 35-38. (*N. de la T.*)

²⁸. Edmont Perrier: *Les colonies animales et la formation des organismes*, G. Masson, París, 1881.

sovint dispersos però que s'uneixen en cas de necessitat, tal com hem vist en els bisons i altres remugants. L'associació també pot prendre formes més elevades, que garanteixen la independència de l'individu sense privar-lo dels beneficis de la vida social. En la major part d'espècies de rosegadors, cada individu disposa d'una residència pròpia, on pot retirar-se quan prefereix estar sol, però els caus estan disposats en poblats i ciutats per garantir a tots els seus habitants els beneficis i les alegries de la vida social. I, per acabar, en diverses espècies, com ara les rates, les marmotes, les llebres, etc., la vida social es manté malgrat les inclinacions bel·ligerants o d'alguna manera egoistes de l'individu aïllat, de manera que l'associació no és una imposició de l'estructura fisiològica dels individus, com en el cas de formigues o les abelles, sinó que es cultiva pels beneficis que aporta el suport mutu o pels plaers que se'n deriven. Per descomptat, aquest fet es dona en tots els graus possibles i amb la major diversitat de trets individuals i específics. Els aspectes tan diversos que pren la vida social són una conseqüència, i per nosaltres una prova més, de la seva universalitat.²⁹

La sociabilitat, és a dir, la necessitat de l'animal d'associar-se amb els seus semblants, i l'amor a la societat per la societat mateixa, així com «l'alegria de viure», només ha començat a rebre l'atenció deguda per part dels zòlegs recentment.³⁰ Ara sabem que tots els animals, des de les formigues, passant pels ocells i fins arribar als mamífers superiors, gaudeixen de jugar: lluiten, s'empaiten, s'intenten atrapar, es riuen els uns dels altres... Tot i

que molts d'aquests jocs són, per dir-ho d'alguna manera, una escola on els joves aprenen el comportament apropiat per a la vida adulta, n'hi ha d'altres que, deixant de banda el seu propòsit utilitari, són, junt amb les danses i cants, una simple manifestació d'un excés d'energia, «l'alegria de viure» i un desig de comunicar-se d'alguna manera amb els individus de la seva espècie o d'altres. En definitiva: són una manifestació de la *sociabilitat pròpiament dita*, que és un tret distintiu de tot el món animal.³¹ Sigui un sentiment de por, viscut en veure aparèixer una au rapinyaire o «l'esclat d'alegria» d'un animal, sobretot si és jove, fruit de la bona salut, o, senzillament, el desig de donar sortida a un excés d'impressions i d'energia vital, la necessitat de comunicar impressions, de jugar, de parlotejar o de sentir-se a prop d'éssers estimats, impregna la Natura sencera i és, com qualsevol altra funció psicològica, un tret distintiu de la vida i de la capacitat de rebre impressions. Aquesta necessitat té un major desenvolupament i troba una expressió més bonica entre els mamífers, sobretot entre els més joves, i encara més en els ocells, però impregna tota la Natura. Ha estat ben observada pels millors naturalistes, Pierre Huber inclòs, fins i tot entre les formigues, i és clar que és aquest mateix instint el que fa agrupar les grans columnes de papallones de què ja he parlat.

El costum d'alguns ocells de reunir-se per ballar i decorar els espais on ballen habitualment és, per descomptat, ben conegut gràcies a les pàgines que Darwin va dedicar-hi a *L'origen de l'home i sobre la selecció en relació amb el sexe* (capítol XIII). Els visitants dels jardins zoològics de Londres han vist els arcs que construeix un ocell anomenat jardiner setinat. Tot i això, sembla que l'hàbit de ballar està molt més estès del que s'acostumava

²⁹ Encara resulta més estrany llegir, en un article de Huxley que ja he citat més amunt, una parafrasi de la coneguda sentència de Rousseau: «Els primers homes que van substituir la pau mútua per la guerra mútua —sigui quina sigui la raó que els va impulsar a fer-ho— van crear la societat.» («Struggle for Existence and its Bearing upon Man», *op. cit.*, p. 165). La societat no ha estat creada per l'home, és anterior a l'home.

³⁰ Monografies com el capítol «Music and Dancing in Nature» que trobem a *The Naturalist in La Plata* de Hudson o *The Play of Animals* de Karl Gross (Appleton and Company, Nova York, 1898), han explicat força aquest instint, que és absolutament universal a la Natura.

³¹ No només moltes espècies d'ocells tenen l'hàbit de reunir-se, en molts casos sempre al mateix indret, per gaudir de cants i balls, sinó que, segons l'experiència de Hudson, gairebé totes les aus i tots els mamífers —«és probable que en realitat no hi hagi cap excepció»— gaudeixen sovint d'actuacions més o menys regulades, siguin amb o sense so, o basades només en el so (William Henry Hudson: *The Naturalist...*, *op. cit.*, p. 264).

a creure. W. Hudson, a la seva obra mestra sobre La Plata, dona una descripció molt interessant, que es pot llegir a l'obra original, de les complicadíssimes danses de força espècies d'ocells: rasclons, jacanes, fredelugues...

El costum de cantar plegats que tenen diverses espècies d'ocells forma part de la mateixa categoria d'instints socials. Està especialment desenvolupat en el xahà collnegre (*Chauna chavarría*), al qual els anglesos han donat el malnom poc imaginatiu de «cridaire crestat». A vegades aquestes aus s'agrupen en estols immensos i, en aquests casos, sovint canten totes plegades. Un cop, W. H. Hudson va observar-ne una infinitat al voltant d'un llac de la pampa, en estols ben definits d'uns cinc-cents ocells cadascun:

En un moment un estol de prop meu va començar a cantar i va continuar cantant ben alt durant tres o quatre minuts. En acabar, el següent estol va agafar les regnes i després el següent, i així fins que les notes que cantaven els estols de l'altra riba del llac m'arribaven altes i clares, tot creuant l'aigua. Després van anar allunyant-se i les notes se sentien cada cop més i més fluix, fins que el so se'm va acostar un altre cop, tornant de nou al meu costat.³²

En una altra ocasió, el mateix autor va veure una planura sencera coberta per un estol enorme de xahàs, no gaire ben agrupats, sinó escampats en parelles o grups petits. Cap a les nou del vespre, «de cop, la munió d'ocells que cobria l'aiguamoll quilòmetres a la rodona, va esclatar en una esplèndida cançó vespral... Va ser un concert pel qual val la pena cavalcar més d'un centenar de quilòmetres». Podria afegir que, com tots els animals sociables, el xahà és fàcil de domesticar i desenvolupa un gran vincle amb l'home. «Són ocells de caràcter tranquil i molt rarament es barallen», ens diu Hudson, tot i que disposen

d'unes urpes formidables que la vida en societat fa que siguin inútils.

Durant les pàgines anteriors hem mostrat, tot donant diversos exemples, que la vida en societat és l'arma més poderosa en la lluita per la vida, en el sentit més ampli, i podríem donar-ne tantes proves com fessin falta. La vida en societat permet que els insectes, ocells i mamífers més febles resistixin i puguin protegir-se fins i tot de les aus rapinyaires o els carnívors més terribles. Els dona longevitat, permet que les espècies criïn la seva descendència amb una mínima pèrdua d'energia i mantenir la població estable malgrat la baixa natalitat, a més, permet als animals gregaris migrar per trobar nous indrets on viure. Així doncs, tot i que admetem que la força, la rapidesa, els colors de protecció, l'astúcia i la resistència a la fam i al fred que Darwin i Wallace esmenten, fan l'individu o l'espècie més apte sota certes circumstàncies, sostenim que, *en tota circumstància*, la sociabilitat és el major avantatge en la lluita per la vida. Les espècies que abandonen la sociabilitat, ja sigui a posta o sense voler, estan condemnades a decaure. I els animals que saben millor com unir-se tenen més probabilitats de sobreviure, malgrat siguin inferiors en cadascuna de les facultats que Darwin i Wallace enumeren, excepte en la facultat intel·lectual. Els vertebrats superiors i sobretot l'ésser humà són la millor prova d'aquesta afirmació. Pel que fa a la facultat intel·lectual, qualsevol darwinista acceptarà amb Darwin que la sociabilitat és l'arma més poderosa en la lluita per l'existència i el factor més decisiu per una major evolució, així com admetrà que la intel·ligència és una facultat eminentment social. El llenguatge, la imitació i l'experiència acumulada són condicions per al progrés intel·lectual de què els animals insociables estan mancats. És per això que, al capdamunt de cada classe d'animals, trobem les formigues, els lloros i els micos, animals que combinen la major sociabilitat i el major desenvolupament de la intel·ligència. Els més aptes són, per tant, els animals més sociables i la sociabilitat resulta el factor primordial

³² William Henry Hudson: *The Naturalist...*, op. cit., p. 227.

de l'evolució, tant directament, perquè assegura el benestar de les espècies i redueix la pèrdua d'energia, com indirectament, perquè afavoreix l'augment de la intel·ligència.

Més encara, és evident que la vida en societat seria del tot impossible sense el desenvolupament corresponent dels sentiments socials i, en especial, d'un cert sentit col·lectiu de justícia, que acaba esdevenint un hàbit. Si cada individu abusés constantment dels seus avantatges sense que la resta d'individus intervinguessin en favor d'aquells que en surten perjudicats, no seria possible la vida en societat. Els sentiments de justícia es desenvolupen més o menys en tots els animals gregaris. Per més que vinguin de molt lluny les orenetes o les grues, totes retornen al niu que havien construït o reparat l'any anterior. Si un pardal gandul pretén apropiarse del niu que un company està construint o fins i tot si li pren algun bri de palla, el grup intervé contra el company gandul. És evident que si no s'hi intervingués de manera sistemàtica seria impossible que els ocells s'associessin per niar. Cada grup de pingüins disposa d'un espai per reposar i un espai per pescar, i no són motiu de baralles. Els ramats de bestiar d'Austràlia tenen llocs concrets on cada grup va a reposar, dels quals mai no es desvien, i podríem posar altres exemples.³³

Disposem de moltíssimes observacions directes de la pau que regna a les societats d'ocells que nien, així com als poblats dels rosegadors i als ramats dels animals de pastura. D'altra banda, però, coneixem pocs animals sociables que es barallin constantment, tal com fan les rates als nostres cellers o les morses, que lluiten per un tros de platja assolellat. Així, la sociabilitat limita els conflictes físics i deixa espai per al desenvolupament de sentiments morals superiors. És ben conegut el gran desenvolupament de l'amor parental en tota mena d'animals, fins i tot entre els lleons i els tigres. Pel que fa als ocells joves i als mamífers que veiem en constant associació, és la simpatia, i no l'amor, el sentiment que adquireix un major desenvolupament

en les seves agrupacions. Si deixem de banda els casos commovedors d'afecte mutu i compassió que s'han observat en animals domesticats i en captivitat, encara disposem d'un grapat de casos ben documentats de compassió entre animals salvatges en llibertat. Max Perty i L. Büchner n'han recollit força casos.³⁴ La narració de J. C. Wood d'una mostela que anava a recollir i endur-se un company ferit és merescudament popular.³⁵ També ho és l'observació que va fer el capità Stansbury durant el seu viatge a Utah, que Darwin cita. Stansbury va veure com uns pelicans alimentaven d'allò més bé un company cec amb peixos que li portaven des d'uns cinquanta quilòmetres de distància.³⁶ A més, durant un viatge a Bolívia i el Perú H. A. Weddell va veure, en més d'una ocasió, que quan un ramat de vicunyes és assetjat pels caçadors, els mascles més forts cobreixen la retirada de la resta del ramat i es queden enrere per tal de protegir-lo en la fugida. Els casos de compassió cap a companys ferits són citats contínuament per tots els zoòlegs de camp. Es tracta de casos força naturals, la compassió és un resultat necessari de la vida social. La compassió, però, també indica un avenç considerable en intel·ligència general i sensibilitat. És el primer pas cap al desenvolupament de sentiments morals més elevats i és, al seu torn, un factor poderós d'evolució ulterior.

Si la perspectiva desenvolupada en les pàgines anteriors és correcta, sorgeix una pregunta: fins a quin punt és consistent amb la teoria de la lluita per l'existència, tal com ha estat desenvolupada

³³ Henry William Haygarth: *Bush Life in Australia*, John Murray, Londres, 1858, p. 58.

³⁴ En citem només alguns exemples. Un teixó ferit va ser allunyat del perill per un altre teixó que va aparèixer de sobte per ajudar-lo. S'han vist rates alimentar una parella de rates cegues (*Seelenleben der Thiere*, op. cit., p. 64 i ss.). El mateix Brehm va veure, dins un arbre buit, dos corbs alimentant-ne un tercer que estava ferit, la ferida tenia diverses setmanes. (*Hausfreund*, 1874, 715; citat a Ludwig Büchner: *Liebe und Liebes-Leben in der Thierwelt*, H. Hofmann & Co., Berlín, 1879, p. 203.) Blyth va veure corbs de l'Índia alimentant dos o tres companys cecs, entre altres.

³⁵ John George Wood: *Man and Beast*, Harper and Brothers, Nova York, 1875, p. 344.

³⁶ Lewis H. Morgan: *The American Beaver*, J. B. Lippincott & Co., Filadèlfia, 1868, p. 272; Charles Darwin: *The Descent of Man*, cap. iv, op. cit. (en català: *L'origen de l'home i sobre la selecció en relació amb el sexe...*, op. cit.).

per Darwin, Wallace i els seus seguidors? Ara vull respondre breument aquesta pregunta fonamental. En primer lloc, cap naturalista posaria en dubte que la idea d'una lluita per l'existència que s'estén per la natura sencera és la major generalització del nostre segle. La vida és lluita i en aquesta lluita sobreviuen els més aptes. Ara bé, les respostes a preguntes com «Quines són les armes principals d'aquesta lluita?» o «Qui són els més aptes?» diferiran àmpliament segons la importància que es doni als dos aspectes d'aquesta lluita: el directe, és a dir, la lluita per l'aliment i la seguretat entre els individus, i l'aspecte que Darwin descrivia com a «metafòric», és a dir, la lluita, molt sovint col·lectiva, contra les circumstàncies adverses. Ningú negarà que en totes les espècies es produeix una certa competència per l'aliment, com a mínim durant determinats períodes, però la pregunta és si la competència té l'abast reconegut per Darwin, o fins i tot per Wallace, i si aquesta competència ha tingut el paper que se li ha atribuït en l'evolució del regne animal.

La idea que impregna l'obra de Darwin és, certament, la d'una competència real per l'aliment, per la seguretat i per la possibilitat de tenir descendència, que tindria lloc en el si de cada grup animal. Darwin parla sovint de regions plenes a vessar de vida animal i d'aquesta sobrepoblació, en dedueix la necessitat de competir, però quan busquem en la seva obra proves reals d'aquesta competència, hem de confessar que no les trobem prou convinents. Si llegim el paràgraf titulat «Lluita per la vida extremadament implacable entre individus i varietats de la mateixa espècie»,³⁷ no hi trobem l'abundància de proves i exemples que estem acostumats a trobar en tots els escrits de Darwin. En aquesta secció de l'obra, no hi apareix ni un exemple que il·lustri la lluita entre els individus de la mateixa espècie, que es dona per descomptat, mentre que la competència entre espècies animals properes només està il·lustrada

amb cinc exemples, dels quals com a mínim un (sobre dues espècies de tords) s'ha demostrat que és dubtós.³⁸ Ara bé, quan busquem més informació per determinar fins a quin punt la disminució d'una espècie és ocasionada pel creixement d'una altra, Darwin, amb la seva honestat habitual, ens diu:

*Podem entendre més o menys per què la competència és més àrdua entre les formes afins que ocupen quasi el mateix lloc en l'economia de la naturalesa; però probablement no podrem dir amb precisió, en cap dels casos, per què una espècie ha resultat victoriosa sobre una altra en la gran batalla de la vida.*³⁹

Pel que fa a Wallace, que cita els mateixos fets sota un títol lleugerament modificat («Lluita per la vida entre animals i plantes properes sovint més implacable»),⁴⁰ fa el següent comentari, que dona una perspectiva força diferent dels fets que hem citat més amunt. Wallace afirma:

^{38.} S'afirma que una espècie d'oreneta ha causat la disminució d'una altra a l'Amèrica del Nord. El recent augment de la griva a Escòcia ha causat la disminució del tord comú. La rata comuna ha pres el lloc de la rata negra a Europa. A Rússia, la petita panerola, ha fet fora el seu congènere més gros; mentre que a Austràlia, l'abella de rusc, importada, està exterminant ràpidament la petita abella sense fibló. Al paràgraf anterior s'esmenten dos casos més, però referents a animals domèstics. Alfred Russell Wallace comenta en una nota al peu sobre els tords escocesos: «El professor A. Newton, no obstant, m'informa que aquestes espècies no interactuen de la manera que s'afirma aquí.» (*Darwinism...*, op. cit., p. 34.) Pel que fa a la rata comuna, és sabut que, degut als seus costums amfibis, s'està a les zones baixes dels habitatges humans, tals com cellers soterrats, clavegueres, etc. i també a les ribes dels canals i els rius. També emprèn migracions a zones distants en bandades molt nombroses. En canvi, la rata negra prefereix quedar-se als mateixos habitatges humans, sota el terra, així com als nostres estables i graners, de manera que està molt més exposada a l'extermi de l'home. No podem afirmar amb certesa que és la rata comuna la que extermina o mata de gana la rata negra i no l'home.

^{39.} Charles Darwin: *The Origin of Species*, op. cit., p. 76 (en català p. 93).

^{40.} Alfred Russell Wallace: «Struggle for Life between closely-allied Animals and Plants often most severe», a *Darwinism...*, op. cit., p. 33.

^{37.} Charles Darwin: *On the Origin of Species...*, op. cit., 1a ed., p. 76 i ss. (en català p. 93 i ss.).

En alguns casos, sens dubte, hi ha una guerra real entre les dues, i la més forta mata la feble, però això no és de cap manera necessari, hi poden haver casos en què l'espècie més dèbil físicament, prevalgui gràcies a la seva capacitat de multiplicar-se més ràpidament, la seva major resistència a les vicissituds climàtiques o la seva major astúcia per escapar d'atacs dels enemics comuns. (La cursiva és meva.)⁴¹

En aquests casos, allò que es descriu com a competència potser no ho és de cap manera. Una espècie sucumbeix no perquè sigui exterminada o morta de fam per part d'una altra espècie, sinó perquè no s'acomoda prou a les noves condicions, mentre que l'altra espècie sí. El terme «lluita per la vida» s'utilitza, de nou, en sentit metafòric: potser no en té cap altre. La competència real entre individus de la mateixa espècie és exemplificada en un altre moment de l'obra citant el bestiar de l'Amèrica del Sud durant un període de sequera, però l'exemple perd valor pel fet de tractar-se d'animals domèstics. En circumstàncies similars, els bisons migren per tal d'evitar la competència. Per molt crua que sigui la lluita entre les plantes —cosa que ha estat extensament demostrada— no podem sinó repetir el comentari de Wallace que «les plantes viuen on poden», mentre que els animals tenen, en bona part, capacitat d'escollir l'indret on viuen. Així que, de nou, hem de preguntar-nos: fins a quin punt existeix la competència en el si de cada espècie animal? En què es fonamenta aquest pressupòsit?

Cal fer la mateixa observació pel que fa a l'argument indirecte en favor de la competència implacable en el si de cada espècie, que pot derivar-se de «l'extermi de les varietats de transició», que Darwin cita molt sovint. És sabut que, durant força temps, a Darwin el preocupava la dificultat que plantejava l'absència d'una llarga cadena de formes intermèdies entre espècies afins, i

que va trobar-hi una solució en el suposat extermini de les formes intermèdies.⁴² No obstant això, una lectura atenta dels capítols en què Darwin i Wallace parlen d'aquest assumpte, aviat ens duu a concloure que la paraula «extermini» no significa un extermini de debò. El comentari que va fer Darwin respecte a l'expressió «lluita per l'existència» evidentment també s'aplica al terme «extermini». De cap manera pot ser entès en el seu sentit directe, sinó que s'ha de prendre «en el sentit metafòric».

Si partim de la suposició que una àrea donada és plena d'animals fins al màxim de la seva capacitat i que, en conseqüència, es produeix una competència aferrissada entre tots els habitants pels mitjans fonamentals de subsistència —si cada animal es veu obligat a lluitar contra tots els seus congèneres per aconseguir l'aliment diari— aleshores, certament, l'aparició d'una nova varietat reeixida voldrà dir, en molts casos, tot i que no sempre, que apareixeran individus capaços d'apoderar-se d'una porció d'aquests mitjans de subsistència major que la que els correspondria. El resultat serà que aquests individus mataran de gana tant la forma parental que encara no posseeix la variació nova, com la forma intermèdia que no la posseeix en la mateixa mesura. Pot ser que al principi Darwin entengués l'aparició de noves varietats d'aquesta manera, o com a mínim, l'ús freqüent de l'expressió «extermini» ho fa pensar, però tant ell com Wallace coneixien massa bé la Natura per entendre que, sens dubte, aquest no és l'únic curs possible i necessari dels esdeveniments.

Si les condicions físiques i biològiques d'una regió, l'extensió ocupada per una espècie concreta i els hàbits dels membres d'aquesta espècie no canviessin, aleshores, l'aparició sobtada

⁴¹ Alfred Russell Wallace: *Darwinism...*, op. cit., p. 34.

⁴² «Hom pot argüir tanmateix que, quan diverses espècies estretament afins habiten el mateix territori, haurem de trobar-ne segurament, als temps actuals, moltes formes de transició. [...] Segons la meua teoria, aquestes espècies afins han descendit d'una mare comuna; i, durant el procés de modificació, cadascuna ha esdevingut adaptada a les condicions de vida de la pròpia regió, i ha suplantat i exterminat la mare originària i totes les varietats de transició entre els estats passat i present.» Charles Darwin: *On the Origin of Species*, op. cit., p. 134 (en català p. 168-169); també p. 137, 296 (tot el paràgraf «De l'extinció»).

d'una nova varietat significaria que tots els individus que no disposessin del tret que caracteritza la nova espècie morissin de gana o fossin exterminats. Aquesta combinació de circumstàncies, però, és justament el que no trobem en la Natura. Totes les espècies tendeixen a engrandir l'àrea on habiten, la migració a nous indrets per viure és la norma, tant entre els animals lents com els cargols com entre els ràpids com els ocells, i els canvis físics són constants en qualsevol zona. En un gran nombre de casos —potser en la majoria— el tret característic de les noves varietats no és el desenvolupament d'una nova arma per prendre l'aliment de la boca dels seus congèneres —l'aliment només és un dels centenars de condicions de subsistència— sinó, tal com el mateix Wallace mostra en un paràgraf molt bonic sobre la «divergència de caràcters»,⁴³ l'adquisició de nous hàbits, el trasllat a noves regions i la introducció d'altres tipus d'aliment. En tots aquests casos no hi haurà extermini, ni tan sols competència (*la nova adaptació és una alliberació de la competència, si és que mai n'hi havia hagut*), i de tota manera, al cap d'un temps, es produirà l'absència de les baules intermèdies, com a conseqüència de la simple supervivència d'aquells més ben adaptats a les noves condicions. L'absència de variacions intermèdies es produirà tan certament com sota la hipòtesi de l'extermini de les formes parentals. Amb prou feines caldria afegir que si, amb Spencer, els lamarkians i el mateix Darwin, admetem la influència modificadora de l'entorn sobre les espècies, l'extermini de les variacions intermèdies encara resulta menys necessari.

La importància de la migració i el conseqüent aïllament de grups d'animals com a origen de noves varietats i, en darrer terme, de noves espècies, va ser assenyalada per Moritz Wagner i plenament reconeguda per Darwin mateix. Les recerques posteriors només han accentuat la importància d'aquest factor i han mostrat com l'extensió de l'àrea ocupada per una espècie concreta —que Darwin considerava, amb tota la raó,

molt important per a l'aparició de noves varietats— es pot combinar amb l'aïllament de part de l'espècie, com a conseqüència de canvis geològics o de barreres locals. Seria impossible entrar aquí a discutir una qüestió tan vasta, però il·lustrarem amb uns quants comentaris l'acció combinada d'aquests dos factors. És ben sabut que alguns segments d'una espècie donada poden començar a prendre nous tipus d'aliments. Els esquirols, per exemple, quan als boscos d'alerços les pinyes són escasses, es traslladen als boscos d'avets, i aquest canvi d'alimentació provoca, certament, efectes fisiològics coneguts. Si el canvi d'hàbits no dura gaire —si l'any següent torna a haver-hi pinyes abundants als boscos d'alerços— no sorgirà, per aquesta causa, una nova varietat d'esquirols. Tanmateix, si part de l'extensa àrea que ocupen els esquirols comença a patir variacions físiques, posem, per exemple, com a conseqüència d'un clima més suau o una sequera, que comportarien un augment dels boscos de pins respecte als d'alerços, i si es donen alhora altres condicions que indueixin els esquirols a quedar-se a l'entorn de la zona dessecada, aleshores tindrem una nova varietat, és a dir, una nova espècie incipient d'esquirols. Any rere any sobreviurà una major proporció dels esquirols de la varietat nova i més ben adaptada i les baules intermèdies aniran morint *al llarg del temps*, sense que els seus competidors malthusians els matin de gana. Això és exactament el que observem durant els grans canvis físics que s'han produït en zones extenses de l'Àsia central, a causa de la dessecació que s'ha anat produint des de l'era glacial.

Per donar un altre exemple, els geòlegs han demostrat que el cavall salvatge actual (*Equus Przewalsky*) ha evolucionat lentament durant les darreries del període terciari i durant el quaternari, però durant el transcurs d'aquestes etapes els seus avantpassats no estaven confinats a una zona determinada i limitada del globus. Voltaven tant pel vell com pel nou món i, molt probablement, en les seves migracions retornaven al cap

⁴³ Alfred Russell Wallace: *Darwinism...*, op. cit., p. 107.

d'un temps a pastures que abans havien deixat enrere.⁴⁴ Per tant, el fet que avui no trobem a Àsia les baules intermèdies entre el cavall salvatge actual i els seus avantpassats post-terciaris asiàtics, no vol dir que tots fossin exterminats. Aquest extermini mai no va tenir lloc. Potser no va haver-hi cap mortalitat extraordinària en l'espècie ancestral: els individus pertanyents a les varietats i espècies intermèdies van morir en el curs usual de les coses, sovint disposant d'aliment abundant, i les seves restes estan enterrades arreu del món.

Per dir-ho breument, si considerem aquesta qüestió curosament i rellegim amb atenció allò que el mateix Darwin va escriure sobre el tema, veurem que quan el terme «extermini» s'emptra en relació a les varietats de transició, s'ha d'usar en sentit metafòric. Darwin també utilitza constantment l'expressió «competència» (vegeu, per exemple, el paràgraf «De l'extinció») com una imatge, com una manera de parlar, més que amb la intenció d'expressar la idea d'una competència real entre dues porcions de la mateixa espècie pels mitjans de subsistència. Sigui com sigui, l'absència de formes intermèdies no és un argument a favor seu.

En realitat, l'argument principal a favor d'una competència aferrissada pels mitjans de subsistència que té lloc contínuament en el si de cada espècie animal és, per usar l'expressió de Geddes, l'«argument aritmètic» pres de Malthus.

Ara bé, aquest argument no demostra la competència. De la mateixa manera, podríem prendre un seguit de viles del sud-est de Rússia: els seus habitants disposen de molt d'aliment però no tenen serveis sanitaris de cap mena. Durant els darrers vuitanta anys, la taxa de natalitat ha estat de seixanta per cada mil, però la població és, ara per ara, la mateixa que fa vuitanta anys. Podríem concloure que hi ha hagut una competència

terrible entre els habitants, però la veritat és que any rere any la població s'ha mantingut estable per la simple raó que un terç dels nadons moren abans d'arribar al sisè mes de vida, la meitat dels infants moren durant els següents quatre anys i, de cada cent nadons nascuts, només uns disset arriben a fer vint anys. Els nounats moren abans de créixer i d'esdevenir competidors. És evident que si aquesta és la dinàmica en els homes, encara ho serà més en els animals. Entre les aus, la destrucció dels ous té una escala tan tremenda que els ous són l'aliment principal de diverses espècies a principis d'estiu, per no citar les tempestes i les inundacions que destrueixen milions de nius a Amèrica o els canvis sobtats de temps que són fatals per als mamífers joves. Cada tempesta, cada inundació, cada visita d'una rata al niu d'un ocell, cada canvi sobtat de temperatura, s'enduu els competidors que, en teoria, semblen tan terribles.

Pel que fa a l'augment sobtat de la població de cavalls i bestiar boví a Amèrica, de porcs i conills a Nova Zelanda i fins i tot d'animals salvatges importats d'Europa (on la població ha estat continguda per l'home, no per la competència), sembla, més aviat, que els fets contradiuen a la teoria de la sobrepoblació. Que els cavalls i el bestiar poguessin multiplicar-se tan ràpidament a Amèrica, només demostra que, per molt nombrosos que fossin els búfals i altres remugants en aquell moment, la població d'animals herbívors encara estava molt per sota de la que les praderies podien mantenir. Si milions de forasters van trobar aliment abundant sense matar de gana la població anterior de les planures, hauríem de concloure, més aviat, que els europeus van trobar una *manca* d'herbívors a Amèrica, i no un excés. De fet, tenim bones raons per creure que la falta de població animal és l'estat natural al món, tret d'alguna excepció temporal a la norma.

El que determina la quantitat real d'animals que pot suportar una regió concreta no és la seva màxima capacitat alimentària, sinó la seva capacitat quan, cada any, arriba a les condicions més desfavorables. Així doncs, només per aquesta

⁴⁴. Segons Marie Pavloff, que ha fet un estudi sobre aquest tema concret, van migrar d'Àsia a Àfrica, s'hi van quedar un temps i després van retornar a Àsia. Tant si aquesta doble migració està provada com si no, està demostrat que l'ancestre del nostre cavall estava estès per Àsia, Àfrica i Amèrica.

raó, és difícil que la competència sigui una condició normal, però hi ha altres causes que també contribueixen a reduir la població animal fins i tot per sota d'aquest llindar, que ja és baix. Si prenem per exemple els cavalls i el bestiar boví, que pasturen durant tot l'hivern a les estepes de Transbaikàlia, veurem que, a finals d'aquesta estació, estan molt escanyolits i esgotats. Ara bé, no estan esgotats perquè no hi hagi prou menjar per a tots —hi ha herba abundant a tot arreu, sota una fina capa de neu—, sinó per la dificultat que suposa desenterrar-lo, i aquesta dificultat és la mateixa per a tots els cavalls. A més, els dies de gelada són comuns a principis de primavera i, si n'hi ha diversos de seguits, els cavalls acaben encara més exhausts. Aleshores sovint ve una tempesta de neu, que fa que els animals, que ja estan febles, no puguin menjar durant diversos dies més i molts moren. Les pèrdues durant la primavera són tan enormes que si l'estació és més crua que de costum, ni tan sols queden compensades pels nous naixements, sobretot perquè tots els cavalls estan esgotats i els petits poltres naixen febles. La població de cavalls i de bestiar boví sempre queda per sota de la població que podria haver-hi i durant tot l'any hi ha prou aliment per cinc o deu vegades més d'animals i, malgrat això, la població creix extremadament a poc a poc. Però si un pagès buriat deixa a l'estepa una provisió de fenc, per petita que sigui, a què es pugui accedir durant els dies de gelada o de tempesta de neu, de seguida veurà que el seu ramat creix. Gairebé tots els herbívors lliures i molts rosegadors d'Àsia i Amèrica es troben en condicions similars, de manera que podem afirmar amb seguretat que el seu nombre no es veu limitat per la competència, que en cap època de l'any s'enfronten pel menjar i que el factor que provoca que mai s'acostin a la sobrepoblació és el clima, no la competència.

Sembla que mai s'ha tingut en compte la importància dels obstacles naturals a la multiplicació excessiva i, en especial, la seva relació amb la hipòtesi de la competència. S'esmenten els obstacles, o més aviat alguns obstacles, però gairebé mai no s'estudia en detall com actuen. I no obstant això, si comparem

l'acció dels obstacles naturals amb l'acció de la competència, hem de reconèixer de seguida que no es pot comparar amb la resta d'obstacles. En aquest sentit, Bates cita l'enorme quantitat de formigues alades que moren durant el seu èxode. Els cossos morts o mig morts de les formigues de foc (*Myrmica saevissima*) que havien caigut al riu durant una ventada «estaven apilats en una franja d'entre dos i cinc centímetres d'amplada i d'alçada, i formaven una línia a la riba de l'aigua que s'estenia sense interrupció durant quilòmetres».⁴⁵ Una infinitud de formigues moren així en una natura que podria suportar centenars de vegades més formigues que les que viuen. El doctor Altum, un forestal alemany autor d'un llibre molt interessant sobre els animals nocius pels nostres boscos, aporta també nombrosos casos que mostren la importància dels obstacles naturals. Explica que un seguit de ventades o un temps especialment fred i humit durant la migració de la papallona nocturna del pi (*Bombyx pini*) la maten en grans quantitats i que, durant la primavera de 1871, totes aquestes arnes van desaparèixer de sobte, probablement mortes a causa de diverses nits fredes seguides.⁴⁶ Podríem citar molts exemples similars sobre diversos insectes a varies parts d'Europa. El doctor Altum també esmenta les aus enemigues d'aquesta papallona nocturna i que molts dels seus ous són destruïts per les guineus, però afegeix que els fongs parasitaris que l'infesten periòdicament són un enemic força més terrible que les aus, perquè destrueixen les arnes d'àrees molt extenses al mateix temps. El mateix autor dona una llarga llista d'enemics de diverses espècies de ratolí (*Mus sylvaticus*, *Arvicola arvalis* i *A. Agrestis*), però afegeix: «Malgrat tot, els enemics més terribles dels ratolins no són altres animals, sinó els canvis sobtats de temps com els que ocorren gairebé cada any.» Les alternances entre les gelades i el temps càlid els

⁴⁵ Henry Walter Bates: *The Naturalist...*, op cit., II, p. 85, 95.

⁴⁶ Berharnd Altum: *Waldbeschädigungen durch Thiere und Gegenmittel*, Berlín, 1889, p. 207 i ss.

maten en grans quantitats: «Un sol canvi sobtat pot reduir una població de milers de ratolins a pocs individus.» D'altra banda, un hivern càlid o un hivern que comenci molt gradualment, els fa multiplicar en proporcions alarmants, malgrat els enemics que tinguin, tal com va succeir els anys 1876 i 1877.⁴⁷ Així doncs, la competència, en el cas dels ratolins, resulta un factor força trivial en comparació amb el clima. L'autor també dona altres exemples del mateix tipus pel que fa als esquirols.

És ben sabut com pateixen els ocells els canvis sobtats de temps. Les tempestes de neu tardanes són tan destructives per a la vida dels ocells als ermots anglesos com ho són a Sibèria. C. Dixon va veure que les perdius d'Escòcia havien patit tant durant diversos hiverns excepcionalment crus que moltes havien abandonat els ermots «i després hem sabut que, de fet, van ser capturades als carrers de Sheffield.⁴⁸ La humitat constant —afegeix— és gairebé fatal per a elles».⁴⁹

D'altra banda, les malalties contagioses que contínuament afecten la major part d'espècies animals, les maten en tals quantitats que les pèrdues, sovint, no són compensades durant anys, fins i tot entre els animals que es multipliquen més de pressa. Per exemple, fa uns seixanta anys els suslics van desaparèixer de sobte de la regió de Sarepta, al sud-est de Rússia, com a conseqüència d'alguna epidèmia, i durant anys no se'n van veure. Va caldre que passessin anys abans que tornessin a ser tan nombrosos com abans.⁵⁰

Podríem afegir moltíssims casos similars encaminats a reduir la importància que es dona a la competència.⁵¹ Per descomptat, se'ns podria replicar, en paraules de Darwin, que

malgrat tot, cada ésser orgànic «ha de lluitar per la vida i patir destruccions greus durant algun període de la seva existència, durant alguna estació de l'any, durant cada generació o a intervals»⁵² i que els més aptes sobreviuen durant aquests períodes de lluita crua per la vida. Ara bé, si l'evolució del món animal s'hagués basat exclusivament —o fins i tot principalment— en la supervivència dels més aptes en els períodes de catàstrofes, o bé si la selecció natural tingués l'acció limitada als períodes de sequera excepcional, de canvis sobtats de temperatura o inundacions; aleshores la regressió seria la norma del món animal. Aquells que sobreviuen una fam, una epidèmia greu de còlera, verola o diftèria, tal com veiem que ocorre en els països no civilitzats, no són ni els més forts ni els més sans ni els més intel·ligents. Cap progrés es podria basar en aquesta supervivència, sobretot perquè els supervivents generalment acaben amb la salut afectada, com els cavalls de Transbaikàlia de què acabem de parlar, les tripulacions dels viatges àrtics o la guarnició d'una fortalesa que ha hagut de sobreviure durant mesos a base de mitges racions i que surt de l'experiència amb la salut afeblida i, per tant, té una mortalitat anòmala. Tot el que la selecció natural pot fer en moments de catàstrofes és salvar els individus dotats de la major resistència a les privacions de tota mena. Així actua entre els cavalls i el bestiar boví siberià. Són resistents, es poden alimentar de bedolls polars si fa falta, resisteixen la fam i el fred. Malgrat això, cap cavall siberià és capaç de carregar ni la meitat del pes que un cavall europeu carrega fàcilment; cap vaca siberiana dona ni la meitat de llet que una vaca de Jersey, i cap nadiu d'un país incivilitzat pot comparar-se amb els europeus. Potser toleren millor la gana i el fred, però la seva força física queda molt per sota la d'un europeu ben alimentat i el seu progrés intel·lectual és desesperadament lent. Tal com afirma Tchernyshevsky en un assaig

⁴⁷. *Ibid.*, p. 13 i 187.

⁴⁸. Charles Dixon, *Among the Birds...* op. cit., p. 46.

⁴⁹. *Ibid.*

⁵⁰. Alex Becker: «Die Einwirkungen der Witterung auf Pflanzen und Thiere», *Bulletin de la Société des Naturalistes de Moscou*. Any 1889, Moscou, 1890, p. 625.

⁵¹. Vegeu l'apèndix IX.

⁵². Charles Darwin: *On the Origin of Species...*, op. cit. 1a ed., p. 79 (en català p. 95).

extraordinari sobre el darwinisme: «El mal no pot produir bé.»⁵³

Per sort, la competència no és la norma ni en el món animal ni en la humanitat. Es limita, en els animals, a períodes extraordinaris i la selecció natural troba millors àmbits per actuar. L'eliminació de la competència mitjançant l'ajuda i el suport mutus crea unes millors condicions per a l'evolució.⁵⁴ En la gran lluita per la vida —per la major plenitud i intensitat possible de la vida, amb la menor pèrdua d'energia— la selecció natural busca contínuament les maneres precises d'evitar la competència en la mesura del possible. Les formigues s'agrupen en nius i nacions, acumulen aliment als rebostos i fins i tot crien animals per evitar la competència. La selecció natural escull, de la família de les formigues, les espècies més hàbils a l'hora d'evitar la competència i les seves inevitables conseqüències nocives. La major part dels nostres ocells es desplacen a poc a poc cap al sud a mesura que s'apropa l'hivern o bé es reuneixen en societats nombrosíssimes i fan viatges llarguíssims per tal d'evitar la competència. Molts rosegadors es posen a dormir quan arriba el moment de l'any en què començaria la competència, mentre que altres rosegadors acumulen aliment per a l'hivern i s'ajunten en grans poblats per obtenir la protecció necessària mentre treballen. Els rens, quan els líquens s'han assecat a l'interior del continent, migren cap al mar. Els búfals creuen un continent immens per trobar aliment abundant. Els castors, quan són massa en un riu, es divideixen en dos grups i marxen, els més vells seguint el curs del riu i els més joves remuntant-lo, per tal d'evitar la competència. I quan els animals no poden ni adormir-se, ni migrar,

ni acumular, ni criar el seu aliment, com les formigues, fan el mateix que les mallerengues, que Wallace descriu de manera molt bonica:⁵⁵ recorren a noves menes d'aliment, i així, de nou, eviten competir.⁵⁶

«No competi! La competència sempre és perjudicial per a l'espècie i hi ha molts recursos per evitar-la!» Aquesta és la *tendència* de la natura, que no sempre s'acompleix plenament, però que sempre hi és. Aquesta és el crit que ens arriba del camp, del bosc, del riu, de l'oceà. «Així doncs, agrupeu-vos i practiqueu el suport mutu! És la millor manera de donar a tots i cadascun la major seguretat i de garantir la seva existència i progrés corporal, intel·lectual i moral.» Això és el que la Natura ens ensenya i és el que fan els animals que han assolit el cim de les seves respectives classes. És el que els homes —des dels més primitius— han anat fent, i és per això que l'home ha arribat a la posició on és ara, tal com veurem als capítols següents, dedicats al suport mutu en les societats humanes.

⁵³. Nicolay Tchernyshevsky —un vell transformista—: «The Theory of Beneficiency of Struggle for Life, being a Preface to various Treatises on Botany, Sociology and Human Life», *Russkaya Mysl*, setembre de 1888.

⁵⁴. «Una de les maneres més freqüents com actua la selecció natural és adaptar alguns individus d'una espècie a un mode de vida una mica diferent, de manera que puguin ocupar un nínxol desocupat de la Natura». En altres paraules, per evitar la competència. [Tot i que Kropotkin l'atribueix a Darwin, la cita prové d'Alfred Russell Wallace: *Darwinism...*, op. cit., p. 145. (N. de la T.)]

⁵⁵. Russell Wallace: *Darwinism...*, op. cit., cap v.

⁵⁶. Vegeu l'apèndix x.

Capítol III

El suport mutu entre els salvatges

La suposada guerra de tots contra tots. — L'origen tribal de la societat humana. — L'aparició tardana de la família independent. — Boiximans i hotentots. — Australians, papús. — Esquimals, aleutians. — Característiques de la vida salvatge difícils de comprendre pels europeus. — La concepció de la justícia dels dayaks. — El dret comú.

En els capítols anteriors, hem analitzat breument l'immens paper que tenen l'ajuda mútua i el suport mutu en l'evolució del món animal. Ara hem de fer un cop d'ull al paper que han tingut aquests mateixos factors en l'evolució de la humanitat. Hem vist que són poques les espècies que duen una vida solitària, i nombroses les que viuen en societat, sigui per la defensa mútua, per caçar i acumular aliment, per tenir cura de les cries o senzillament per gaudir de la vida en comú. També hem vist que, malgrat que hi ha força lluita entre diferents classes o espècies animals, o fins i tot entre diferents grups d'una mateixa espècie, la pau i el suport mutu són la norma en el si de la tribu o l'espècie; i que les espècies que millor saben unir-se i evitar la competència entre els

seus membres tenen més probabilitats de sobreviure i de seguir desenvolupant-se progressivament. Aquestes espècies prosperen, mentre que les espècies insociables decauen.

És evident que contradiria tot el que sabem de la natura que l'home fos una excepció a una norma tan general: que una criatura tan indefensa en el seu origen com l'home hagués trobat protecció i la manera de progressar no en el suport mutu, com els altres animals, sinó en la competència despietada pel benefici individual, sense parar cap atenció a l'interès de l'espècie. Per una ment acostumada a la idea d'unitat a la natura, una afirmació d'aquesta mena resulta completament insostenible. Tot i això, per improbable i poc filosòfica que sigui, mai no ha faltat qui hi donés suport. Sempre hi hagut autors que han adoptat una perspectiva pessimista de la humanitat. Coneixen la humanitat de manera més o menys superficial, a través de la seva pròpia experiència, i només coneixen la història que contenen els cronistes, sempre atents a les guerres, la crueltat i l'opressió. Així, conclouen que la humanitat no és res més que un agregat dispers d'éssers, sempre disposats a lluitar els uns contra els altres si no fos per la intervenció d'una autoritat que ho impedeix.

Hobbes va adoptar aquesta postura. És cert que alguns dels seus successors del segle XVIII van esforçar-se a provar que l'home —ni tan sols en l'estat més primitiu— no ha viscut mai en una guerra permanent; que els homes eren sociables fins i tot en «l'estat de natura» i que la falta de coneixement, i no les males inclinacions naturals de l'home, va dur la humanitat als horrors de les primeres èpoques històriques. La idea de Hobbes era, per contra, que l'anomenat «estat de natura» no era res més que una lluita permanent entre individus, amuntegats pel mer caprici de la seva existència bestial. És cert que la ciència ha progressat bastant des del temps de Hobbes i que ara disposem d'una millor base per argumentar contra les especulacions de Hobbes o Rousseau. La filosofia de Hobbes, però, encara té molts admiradors i fa ben poc hem vist com ha sorgit tot un corrent d'autors que, apropiant-se de la terminologia de

Darwin, més que de les seves idees principals, argumenten en favor de la visió de Hobbes de l'home primitiu i, fins i tot, han aconseguit donar als seus arguments una aparença científica. És ben sabut que Huxley encapçalava aquest corrent, i en un article de 1888 descrivia els homes primitius com una mena de tigres o lleons, mancats de qualsevol concepció ètica, que lluitaven per la supervivència fins al final més amarg i duïen una vida de «lluita permanent»; en les seves paraules: «Més enllà de les relacions familiars, limitades i temporals, la guerra hobbesiana de tots contra tots era l'estat natural de l'existència.»¹

S'ha comentat sovint que el principal error de Hobbes i els filòsofs del segle XVIII va ser imaginar que la vida de la humanitat havia començat en petites famílies aïllades, similars a les famílies «limitades i temporals» dels grans carnívors,² quan, de fet, ara sabem que això *no és cert*. És clar que no tenim indicis directes de com vivien els primers homínids. Ni tan sols hem pogut establir el moment de la seva aparició. Avui dia, els geòlegs tendeixen a veure'n vestigis als dipòsits del pliocè o fins del miocè de l'era terciària. Malgrat això, disposem d'un mètode indirecte que ens permet il·luminar fins i tot aquesta antiguitat tan remota. Durant els darrers quaranta anys s'ha dut a terme una investigació minuciosa de les institucions socials de les races inferiors que ha mostrat que les tradicions actuals dels pobles primitius conserven vestigis de tradicions encara més antigues que, tot i haver desaparegut molt de temps enrere, han deixat senyals inconfusibles de la seva existència prèvia. Així doncs, ha sorgit una ciència sencera dedicada a l'embriologia de les societats humanes, que és a les mans d'autors com Bachofen, MacLennan, Morgan, Edward B. Tylor, Maine, Post, Kovalevsky, Lubbock i altres. Aquesta ciència ha demostrat, amb tota certesa, que la humanitat *no* va començar la vida en petites famílies aïllades.

¹ Thomas Huxley: «Struggle for Existence and its Bearing upon Man», *op. cit.*, p. 165.

² La categoria de grans carnívors es refereix a espècies com ossos, llops, lleons, tigres o determinades varietats de linxs. (*N. de l'E.*)

Més que una forma primitiva d'organització, la família és un resultat molt tardà de l'evolució humana. Per molt que reculem en la paleoetnologia de la humanitat, trobem els homes vivint en societats, en tribus similars a les dels mamífers superiors. Va caldre una evolució extremadament llarga i lenta perquè aquestes societats s'organitzessin en *gens* o clans; i al seu torn, va caldre una altra evolució llarguíssima abans que poguessin aparèixer els primers gèrmens de la família, tant polígama com monògama. Les societats, bandades o tribus —no les famílies— van ser la forma més primitiva d'organització de la humanitat i dels seus primers avantpassats. L'etnologia ha arribat a aquesta conclusió després d'investigacions rigoreses, però simplement ha conclòs allò que els zoòlegs podien haver previst. Cap dels mamífers superiors, exceptuant alguns carnívors i poques espècies de simis que estan clarament en declivi —els orangutans i els goril·les—, viu en famílies petites aïllades i errant pels boscos. Tota la resta viuen en societat. Darwin va entendre tan bé que els simis de vida solitària no podien haver evolucionat cap als avantpassats de l'ésser humà, que va inclinar-se a pensar que l'home prové d'espècies comparativament més febles però socials, com els ximpanzés, i no d'alguna espècie més forta però insociable, com els goril·les.³ Així doncs, la zoologia i la paleoetnologia coincideixen a considerar que la bandada, no la família, va ser la primera forma de vida social. Les primeres societats humanes senzillament van ser un desenvolupament ulterior de les societats que constitueixen l'essència mateixa de la vida dels animals superiors.⁴

³ Charles Darwin: *The Descent of Man*, op. cit., 2a ed., p. 63 i 64. [L'edició en català *L'origen de l'home*, op. cit., està basada en la primera edició de l'original anglès i no conté el fragment en qüestió. (N. de la T.)]

⁴ Els antropòlegs que assumeixen el punt de vista esmentat sobre l'home, malgrat això suggereixen que, a vegades, els simis viuen en famílies polígames, sota el lideratge d'un «mascle fort i gelós». No sé fins a quin punt aquesta afirmació es basa en observacions concloents. El fragment de *Life of Animals*, de Brehm, que a vegades citen, difícilment es pot considerar concloent. Apareix en la descripció general dels micos, però les descripcions en detall de cada espècie o bé el

Passant a considerar les dades positives, veiem que les primeres restes humanes, que daten del període glacial o de l'inici del període postglacial, donen proves inequívokes que l'home vivia en societats fins i tot aleshores. Les troballes aïllades d'eines de pedra, encara que siguin de la llunyana edat de pedra, són molt poc habituals. Al contrari, allà on es troba una peça de sílex és segur que se'n trobaran d'altres, en la major part de casos en grans quantitats. En aquell temps en què l'home vivia en coves o en abrics de roca en companyia de mamífers avui desapareguts i amb prou feines aconseguia fer destrals de sílex rudimentàries, ja coneixia els beneficis de la vida en societat. A les valls dels afluents del Dordonya, la superfície rocosa d'alguns indrets està completament coberta de coves on habitaven els homes paleolítics.⁵ A vegades queden disposades en diversos pisos i, certament, recorden molt més a les colònies de nius de les orenetes que als caus dels carnívors. Pel que fa a les eines de sílex descobertes en aquestes coves, en paraules de Lubbock, «podríem dir sense exagerar que són innumbrables». Això mateix és cert d'altres jaciments paleolítics. També sembla, segons les investigacions de Lartet, que els habitants de la regió d'Aurinyac, al sud de França, organitzaven banquets tribals als enterraments dels seus morts. De manera que, fins i tot en aquesta època tan remota, els homes vivien en societat i començaven a practicar cultes tribals.

Això mateix està encara més ben demostrat pel que fa a la darrera part de l'edat de pedra. S'han trobat restes de l'home neolític en grandíssimes quantitats, de manera que podem reconstruir en bona part el seu mode de vida. Quan la capa de

contradiuen o bé no el confirmen. Respecte els cercopitecs, Brehm emfatitza que «gairebé sempre viuen en bandades i molt rarament en famílies» (Alfred Brehm: *L'homme et...*, op. cit., II, p. 59). Pel que fa a altres espècies, el fet que les seves bandades siguin tan nombroses i que sempre incloguin més d'un mascle, fa més que dubtosa la «família polígama». És evident que calen més observacions.

⁵ John Lubbock: *Prehistoric Times, as Illustrated by Ancient Remains and the Manners and Customs of Modern Savages*, 5a ed., Williams and Norgate, Londres, 1890.

gel —que devia estendre's des de les regions polars cap al sud fins al centre de França, Alemanya i Rússia, i que cobria el Canadà sencer, així com bona part del que avui són els Estats Units— va començar-se a fondre, els territoris lliures de gel van quedar coberts, en un primer moment, de pantans i aiguamolls i més endavant de moltíssims llacs.⁶ Els llacs cobrien totes les depressions de les valls, abans que les seves aigües obrissin els canals permanents que, més endavant, van esdevenir els nostres rius. A Europa, Àsia o Amèrica, si explorem la costa de qual-sevol dels gairebé incomptables llacs d'aquell període, que hauria d'anomenar-se «període lacustre», trobarem restes de l'home neolític. Són tan nombroses que només podem meravellar-nos de la relativa densitat de població d'aquella època. A les terrasses que ara corresponen a les vores dels antics llacs trobem els jaciments dels homes neolítics tots seguits, ben a prop uns dels altres. I en cadascun d'aquests jaciments es troben eines de pedra en tals quantitats que no queda dubte que van ser habitats durant força temps per tribus bastant nombroses. Els arqueòlegs han descobert tallers sencers d'elaboració d'eines de sílex, que mostren la quantitat de treballadors que s'hi reunien.

Trobem restes d'un període més avançat, que ja es caracteritza per l'ús de terrissa, als monticles de cloïsses de Dinamarca. Com és ben sabut, els monticles fan entre un metre i mig i tres metres de gruix, de trenta a seixanta metres d'amplada i més de tres-cents metres de llargada. Són tan comuns en algunes zones de la costa que durant molt de temps van ser considerats prominències naturals i no obstant això, «tot el que contenen, d'una manera o una altra, va ser utilitzat per l'home». Estan

tan replets de productes de la indústria humana que durant una estada d'un parell de dies a Milgaard, Lubbock va excavar fins a 191 fragments d'eines de pedra i quatre fragments de terrissa.⁷ La simple mida i extensió dels monticles de cloïsses demostra que durant generacions i generacions les costes daneses van ser habitades per centenars de tribus petites que, certament, vivien plegades tan pacíficament com viuen als nostres temps les tribus dels fueguins, que acumulen restes en monticles similars.

Els jaciments dels llacs de Suïssa representen un major avenç en la civilització i aporten proves millors de la vida i el treball en societat. Se sap que fins i tot durant l'edat de pedra, a les vores dels llacs suïssos hi havia un seguit de petites viles escampades. Cada vila estava formada per diverses cabanes i estava construïda al llac, sobre una plataforma que quedava sostinguda per moltíssims pilars clavats al fons. A les costes del llac Lemán se n'han trobat 24, sobretot de l'edat de pedra; 32 a les costes del llac Constança i 46 al llac de Neuchâtel, entre altres. Cadascuna d'aquestes viles testimonia l'enorme quantitat de treball en comú que es destinava a la tribu i no a la família. S'ha arribat a afirmar que, a la vida dels habitants del llac, la guerra devia ser-hi poc present. I possiblement era així, sobretot si ens fixem en el que sabem de la vida dels pobles primitius que han viscut fins a l'actualitat en viles similars, construïdes sobre pilars a les costes del mar.

Així doncs, fins i tot els breus comentaris anteriors, ens han permès veure que, al cap i a la fi, sabem força de l'home primitiu i que, fins ara, allò que en sabem és més contrari que afí a les especulacions de Hobbes. A més, podem complementar en bona part el que en sabem amb l'observació directa de les tribus primitives que avui dia es troben en el mateix nivell de civilització que l'Europa dels temps prehistòrics.

Edward B. Tylor i Lubbock han demostrat que les tribus primitives que trobem avui *no són* grups humans degenerats, que

⁶ Aquesta és l'extensió de la capa de gel que admeten la major part de geòlegs que han estudiat especialment l'edat glacial. La *Russian Geological Survey* ha adoptat aquest punt de vista pel que fa a Rússia, i la major part d'especialistes alemanys, respecte a Alemanya. Els geòlegs francesos no negaran la glaciació de gran part de l'altiplà central de França quan comencin a fixar-se més en els dipòsits glacials en general.

⁷ John Lubbock: *Prehistoric Times...*, op. cit., p. 232 i 242.

temps enrere haguessin conegut un major nivell de civilització, tal com a vegades s'ha argumentat. En tot cas, als arguments que s'han proposat contra la teoria de la degeneració hi podem afegir alguns comentaris. Excepte algunes tribus que s'acumulen a les zones altes poc accessibles, els *salvatges* formen una mena de cinturó que encercla les nacions més o menys civilitzades i ocupa els extrems dels continents, territoris que, en bona part, encara conserven o han conservat fins fa poc característiques de les primeres èpoques postglacials. És el cas dels esquimals i dels seus congèneres a Groenlàndia, l'Amèrica àrtica i el nord de Sibèria; i, a l'hemisferi sud, dels australians, els papús, els fueguins i, en part, els boiximans. A l'àrea civilitzada, només trobem pobles primitius a l'Himàlaia, a les terres altes d'Australàsia i als altiplans del Brasil. Hem de tenir present que el període glacial no va acabar alhora a tot arreu, de fet, encara continua a Groenlàndia. Per tant, en el moment en què les regions costaneres de l'oceà Índic, del Mediterrani i el golf de Mèxic ja gaudien d'un clima més càlid i van esdevenir el bressol de civilitzacions superiors; regions immenses d'Europa central, Sibèria i Amèrica del Nord, així com la Patagònia, el sud d'Àfrica i el sud d'Australàsia van conservar les condicions postglacials que les feien inacessibles per a les nacions civilitzades de les zones tòrrides i semitòrrides. Eren, aleshores, semblants a com són avui els terribles *urmans* (taigà) del nord-oest de Sibèria, mentre que les seves poblacions, inaccessible i sense contacte amb la civilització, van retenir els trets dels humans del primer període postglacial. Més endavant, el dessecament va tornar més cultivables aquests territoris, que van ser poblats per migrants més civilitzats. Mentre que una part dels habitants de la regió van ser assimilats pels colons, altres van migrar més lluny i es van establir a les regions on els trobem. Els territoris que habiten encara són subglacials, o ho eren fins fa poc, i també ho són les seves característiques físiques. Les seves arts i eines són les del neolític i, malgrat les diferències racials i la distància que els separen, la seva manera de viure i institucions socials són sorprenentment

semblants. De manera que no podem fer més que considerar-los restes de la població de principis de l'era postglacial a les regions que ara són civilitzades.

La primera cosa que ens sorprèn tan bon punt comencem a estudiar els pobles primitius és la complexitat organitzativa de les relacions matrimonials en què viuen. En molts casos amb prou feines trobem el germen de la família tal com l'entenem. Ara bé, aquests pobles no són de cap manera agrupacions disperses d'homes i dones que s'ajunten desordenadament segons els seus capricis momentanis. Estan organitzats d'una manera concreta, de què Morgan ha descrit les línies generals i que ha denominat organització de *gens* o clan.⁸

Per explicar-ho tan breument com puguem, hi ha pocs dubtes sobre el fet que, als seus orígens, la humanitat va passar per una fase que podríem anomenar de «matrimoni comunal», quan la tribu sencera tenia homes i dones en comú i no paraven gaire atenció a la consanguinitat. Ara bé, també és força

8. Johan Jakob Bachofen: *Das Mutterrecht*, Kraus & Hoffmann, Stuttgart, 1861; Lewis H. Morgan: *Ancient Society, or Researches in the Lines of Human Progress from Savagery through Barbarism to Civilization*, Henry Holt & Company, Nova York, 1877; John Ferguson MacLennan: *Studies in Ancient History*, 1a sèrie, Macmillan and Co., Londres, nova edició 1886 i 2a sèrie 1896; L. Fison i A. W. Howitt: *Kamilaroi and Kurnai*, George Robertson, Melbourne, 1880. Aquests quatre autors —com va comentar Giraud Teulon amb molt d'encert— partint de diferents casos i idees generals i seguint mètodes diferents, han arribat a la mateixa conclusió. A Bachofen li devem el concepte de família materna i successió materna; a Morgan, el sistema de parentiu malai i turanià, així com un esquema molt complet de les fases principals de l'evolució humana; a MacLennan, la llei de l'exogènia; i a Fison i Howitt, la taula o esquema de les societats conjugals a Austràlia. Tots quatre acaben concloent que la família té un origen tribal. Quan Bachofen va advertir per primer cop de la família matriarcal a la seva obra que va marcar una època i quan Morgan va descriure l'organització de clan, van ser acusats d'exagerar. Tot dos van coincidir a assenyalar l'extensió gairebé general d'aquestes formes i en afirmar que les lleis de matrimoni són el mateix fonament de les següents etapes de l'evolució humana. I, de fet, les minucioses investigacions de tot un regiment d'estudiosos del dret antic han demostrat que en totes les races de la humanitat trobem traces d'haver passat per unes etapes similars de desenvolupament de les lleis matrimonials, tal com veiem clarament en alguns salvatges. Vegeu les obres de Post, Dargun, Kovalevsky, Lubbock i el seu gran nombre de seguidors: Lippert, Mucke, etc.

clar que ben aviat van imposar-se restriccions a aquelles relacions lliures. Aviat es va prohibir el matrimoni entre els fills d'una mare i les germanes, netes i ties d'ella. Més endavant va prohibir-se entre els fills i filles d'una mateixa mare, i a aquesta limitació van seguir-la d'altres. La idea d'un *gens* o clan que inclogués tots els presumptes descendents d'un llinatge —o més ben dit, tots els que formaven part del grup— va anar evolucionant i el matrimoni en el si del clan es va prohibir. Si bé el matrimoni seguia sent comunal el marit o la muller s'havia de prendre d'un altre clan. Quan un *gens* creixia massa, es subdividia en diversos *gentes*, cadascun dels quals es dividia en classes —generalment quatre—, de manera que el matrimoni només estava permès entre els membres de certes classes ben delimitades. Aquest és l'estadi en què trobem els pobles de llengües kamilaroi d'Austràlia. Comencem a trobar la llavor de la família en l'organització de clans. Una dona capturada en temps de guerra per part d'un altre clan, que en una etapa anterior hagués passat a pertànyer al *gens* sencer, més endavant podia ser conservada per aquell que l'havia capturat, mantenint algunes obligacions cap a la tribu. Potser se l'enduia a una cabana a part, després de pagar algun tribut al clan, formant, d'aquesta manera, una família separada en el *gens*, fet que marca, clarament, una fase del tot nova en la civilització.⁹

Per tant, si prenem en consideració que una organització tan complicada va desenvolupar-se entre uns homes que tenien el menor grau conegut de desenvolupament, i que va preservar-se en societats que no coneixien cap altra autoritat que l'opinió pública, de seguida ens adonarem de la profunditat amb què devien estar arrelats els instints socials en la naturalesa humana, fins i tot durant els seus primers estadis. Un salvatge que és capaç de viure en una organització d'aquesta mena i que es sotmet lliurement a unes normes que xoquen constantment contra els seus desitjos, certament no és cap bèstia mancada de

⁹. Vegeu l'apèndix XI.

principis ètics ni és incapaç de dur les regnes de les seves passions. Això encara resulta més sorprenent si tenim en compte que l'organització de clans és antiquíssima. Ara sabem que els semites primitius, els grecs homèrics, els romans prehistòrics, els pobles germànics de Tàcit i els primers celtas i eslaus van passar per un període d'organització de clans, força anàleg al dels australians, els nadius americans, els esquimals i tota la resta d'habitants del «cinturó salvatge».¹⁰ Així doncs, hem de concloure o bé que l'evolució de les lleis matrimonials va tenir un mateix desenvolupament en totes les races humanes, o bé que els rudiments de les normes dels clans van desenvolupar-se en algun avantpassat comú dels semites, els aris, els polinesis... abans que les races comencessin a diferenciar-se i que aquestes normes han sobreviscut fins avui dia en races que van separar-se del llinatge comú molt de temps enrere. Sigui com sigui, totes dues alternatives requereixen que la tradició sigui sorprenentment robusta, tan robusta que els individus no hagin pogut trencar-la al llarg de les desenes de milers d'anys que fa que existeix. La simple persistència de l'organització de clans ens ensenya que és profundament erroni representar la humanitat primitiva com una aglomeració desorganitzada d'individus que només obeeixen les seves passions individuals i que s'aprofiten de la seva força i astúcia emprant-les contra la resta de membres de l'espècie. L'individualisme desfermat ha sorgit modernament, però no és característic de la humanitat primitiva.¹¹

¹⁰. Sobre els semites i els aris vegeu especialment Maxim Kovalevsky: *Primitive Law*, Moscou, 1886 i 1887 (en rus). [Existeix una traducció a l'anglès editada per David Nut, Londres, 1891. (*N. de l'E.*)] També les classes que va impartir a Estocolm: *Tableau des origines et de l'évolution de la famille et de la propriété*, Samson & Wallin, Estocolm, 1890, que són un resum admirable d'aquesta qüestió. Vegeu també Albert Hermann Post: *Die Geschlechts-genossenschaft der Urzeit*, Schulze, Oldenburg, 1875.

¹¹. Seria impossible entrar aquí a discutir l'origen de les restriccions matrimonials. Només assenyalaré que la divisió per grups, similar a la que explica Morgan al *Hawaian*, existeix entre els ocells: els jovenets viuen plegats, separats dels pares. Probablement podríem trobar divisions similars també entre els mamífers. Pel que fa a la prohibició de les relacions entre germans, és més probable que no s'orgi

Si ara passem als salvatges actuals, podríem començar pels boiximans, que tenen un grau de desenvolupament molt baix, tan baix que no tenen habitatges, sinó que dormen en forats excavats a terra, a vegades protegits amb algun paravent. Se sap que quan els europeus van establir-se al seu territori i van matar-ne els cérvols, els boiximans van començar a robar el bestiar dels colons i que, a partir d'aquí, va començar una guerra d'extermini contra aquest poble, que és massa horrible per relatar-la aquí. L'any 1774 van ser assassinats cinc-cents boiximans i entre 1808 i 1809 la *Farmers' Alliance* va assassinar-ne tres mil, entre altres casos. Van ser enverinats com rates, els caçadors els paraven emboscades prop del cos d'algun animal mort per assassinar-los, allà on se'ls trobessin, els mataven.¹² Així doncs, el nostre coneixement sobre els boiximans, que en general prové de les mateixes persones que van exterminar-los, és necessàriament parcial. Tot i això, sabem que, quan els europeus van arribar, els boiximans vivien en petites tribus o clans, a vegades federats entre si, que acostumaven a caçar en comú i es dividien el botí sense barrallar-se, que mai abandonaven els ferits i mostraven un gran afecte pels seus companys. Lichtenstein explica una història molt commovedora sobre un boiximà que gairebé s'havia ofegat a un riu i que va ser rescatat pels seus companys. Els companys es van treure les pells que els cobrien per abrigar-lo i van acabar tremolant de fred, van eixugar-lo, van fer-li fregues a prop

de les especulacions sobre els efectes de la consanguinitat —fet que no sembla gaire plausible—, sinó per evitar l'excessiva precocitat dels matrimonis, que seria molt fàcil en aquests casos. En casos de convivència propera devia ser una necessitat imperiosa. Cal que remarqui, també, que quan discutim l'origen de nous costums, hem de recordar que els salvatges, com nosaltres, tenen els seus «pensadors» i «savis» —mags, doctors, profetes, etc.— que tenen unes idees i coneixement més avançats que la resta de la massa. En les seves agrupacions secretes (que són un altre tret gairebé universal) són certament capaços d'exercir una forta influència i d'impulsar costums la utilitat dels quals no serà reconeguda per la major part de la tribu.

¹² Collins, a John Phillip: *Researches in South Africa*, James Duncan, Londres, 1828, citat per Theodor Waitz: *Anthropologie der Naturvölker*, vol. II, Friedrich Fleischer, Leipzig, 1859, p. 334.

del foc i van untar-li el cos amb greix calent fins que van fer-lo tornar a la vida. A més, quan els boiximans van veure que Johan van der Walt els tractava bé, van expressar-li l'agraïment amb un afecte commovedor.¹³ Tant Burchell com Moffat descriuen els boiximans com a persones de bon cor, desinteressades, fidels a les seves promeses i agraïdes,¹⁴ unes qualitats que només es podien desenvolupar si es practicaven a la tribu. Respecte al seu amor als infants, només cal dir que quan un europeu volia esclavitzar una dona boiximana, en raptava el fill: era segur que la mare s'oferiria com a esclava només per compartir la sort del fill.¹⁵

Els mateixos costums socials caracteritzen els hotentots, que estan només una mica més desenvolupats que els boiximans. Lubbock els descriu com «els animals més bruts» i realment ho són: només duen posada una pell lligada al coll i la vesteixen fins que cau a trossos. Les seves cabanes són una estructura feta amb alguns pals i coberta amb una tela, sense mobiliari de cap mena a l'interior. Tot i que crien bous i ovelles i sembla que coneixien l'ús del ferro des d'abans del contacte amb els europeus, ocupen un dels graons més baixos de l'escala humana. I malgrat tot, aquells que els coneixen han fet grans elogis de la seva sociabilitat i disposició a donar-se suport els uns als altres. Si algú li dona alguna cosa, l'hotentot la divideix entre tots els presents, un costum que, com és ben sabut, també tenen els fueguins, fet que va sorprendre molt a Darwin. Un hotentot no pot menjar tot sol i per molta gana que tingui, crida qualsevol que passi per compartir-hi l'aliment. Quan Kolben va dir-los com de parat el deixava aquest costum, van respondre-li: «És el costum hotentot.» Ara bé, no només és costum dels

¹³ Hinrich Lichtenstein: *Reisen im südlichen Afrika*, II, Salfeld, Berlín, 1811, p. 92, 97.

¹⁴ Theodor Waitz: *Anthropologie...*, op. cit., II, p. 335 i ss. Vegeu també Gustav Fritsch: *Die Eingeboren Afrika's*, Ferdinand Hirt, Breslau, 1872, p. 386 i ss.; i *Drei Jahre in Süd-Afrika*. També Wilhelm Beck: *A Brief Account of Bushmen Folklore*, Juta, Ciutat del Cap, 1875.

¹⁵ Élisée Reclus: *Geographie universelle*, XIII, Hachette, París, 1888, p. 475.

hotentots: és un costum gairebé universal entre els «salvatges». Kolben, que coneixia bé els hotentots i no va amagar-ne cap defecte, no podia elogiar més la seva moralitat tribal:

La seva paraula és sagrada —va escriure—. No coneixen res de la corrupció i dels artificis enganyosos dels europeus. [...] Viuen molt tranquil·lament i gairebé mai estan en guerra amb els seus veïns. [...] Són tot amabilitat i bona voluntat els uns amb els altres. [...] Un dels majors plaers pels hotentots és donar-se regals i fer-se favors els uns als altres. [...] La integritat dels hotentots, la seva rectitud i rapidesa a l'hora d'exercir la justícia, així com la seva castedat són aspectes en què superen tots o la majoria de pobles del món.¹⁶

Tachart, Barrow i Moodie¹⁷ confirmen plenament el testimoni de Kolben. Només voldria comentar que l'expressió de Kolben en què afirma que «sens dubte, són el poble més amistós, liberal i benèvol entre si que mai hi ha hagut a la terra»¹⁸ ha anat reapareixent contínuament per descriure els salvatges. En les primeres preses de contacte amb les races primitives, els europeus generalment van caricaturitzar la seva vida, però quan algun home intel·ligent hi ha conviscut durant un temps prolongat, generalment les descriu com la raça «més amable» o «més amistosa» de la Terra. Grans estudiosos han aplicat aquestes mateixes paraules als ostiacs, samoiedes, esquimals, dayaks, aleutians, papús... I també recordo llegir-les aplicades als tungús, als txuktxis i als sioux, entre altres. La mera freqüència d'aquests grans elogis parla per si mateixa.

Els aborígens australians no tenen un major grau de desenvolupament que els seus germans sud-africans. Les seves

cabanes són molt similars i sovint l'única protecció que tenen contra els vents freds són uns paravents senzills. No tenen gaire escrúpols amb l'aliment, devoren cadàvers terriblement putrefactes i recorren al canibalisme en temps d'escassetat. Quan els europeus van trobar-los per primer cop, només disposaven d'eines molt rudimentàries de pedra o d'os. Algunes tribus ni tan sols tenien canoes i no sabien fer trocs comercials. I no obstant això, quan en van estudiar el comportament i els costums, va resultar que els aborígens vivien en l'organització de clans complexa de què ja he parlat en una pàgina anterior.¹⁹

El territori que habiten està distribuït entre els diferents *gentes* o clans, els territoris de pesca i caça de cada clan són comuns i el que n'obtenen és per al clan sencer, així com les eines per caçar i pescar.²⁰ Fan els àpats en comú. Com molts altres salvatges, respecten unes normes que regulen les estacions en què es poden recol·lectar algunes resines i herbes.²¹ Pel que fa a la moralitat en general, no podria fer res millor que transcriure les respostes de Lumholtz, un missioner que va residir al nord de Queensland, a les preguntes de la Societat Antropològica de París:²²

Coneixen el sentiment de l'amistat i el viuen intensament. Generalment, tenen cura de les persones febles; tenen molt bona cura de les persones malaltes, no les abandonen ni les maten mai. Són caníbals, però gairebé mai es mengen

¹⁶ Peter Kolben: *The Present State of the Cape of Good Hope* (traduït de l'alemany a l'anglès), Medley, Londres, 1731, vol. I, p. 59, 71, 333, 336, etc.

¹⁷ Citat a Theodor Waitz: *Anthropologie der Naturvölker*, vol. II, op. cit., 335 i ss.

¹⁸ Peter Kolben: *The Present...*, op. cit. vol. I, p. 332.

¹⁹ Els aborígens que viuen al nord de Sidney i parlen les llengües kamilaroi són especialment coneguts en aquest aspecte gràcies a l'obra capital de Lorimer Fison i A. W. Howitt: *Kamilaroi and Kurnai...*, op. cit. Vegeu també A. W. Howitt: «Further Note on the Australian Class Systems», a *Journal of the Anthropological Institute*, vol. XVIII, Londres, 1889, p. 31, on es mostra la gran extensió d'aquesta organització a Austràlia.

²⁰ George Taplin (ed.): *The Folklore, Manners, Customs and Languages of South Australian Aborigines*, Adelaide, North-Terrace, 1879, p. 11.

²¹ George Grey: *Journals of Two Expeditions of Discovery in North-West and Western Australia*, T. and W. Boone, Londres, 1841, vol. II, p. 237, 298.

²² *Bulletin de la Société d'Anthropologie*, vol. XI, Brussel·les, 1888, p. 652. He abreviat les respostes.

membres de la seva pròpia tribu (suposo que tan sols quan els sacrifiquen per raons religioses), només es mengen els forasters. Els pares estimen els fills, hi juguen i els tracten amb afecte. La comunitat accepta l'infanticidi. Tracten molt bé els ancians i mai els maten. No tenen religió ni ídols, només por de la mort. El matrimoni és polígam. Les disputes que sorgeixen a la tribu són resoltes amb duels en què lluiten amb espases i escuts de fusta. No tenen esclaus ni tampoc agricultura de cap mena. No fan terrissa ni tenen vestits, exceptuant una mena de davantal que a vegades porten les dones. El clan consta de dos-cents individus, dividits en quatre classes d'homes i quatre de dones. El matrimoni només està permès entre les classes usuals i mai en el mateix gens.

Sobre els papús, força propers als aborígens australians, comptem amb el testimoni de G. L. Bink, que va residir a Nova Guinea, principalment a la badia de Geelwink, entre 1871 i 1883. Vegeu el resum de les respostes que va donar a preguntes de la mateixa Societat Antropològica:²³

Són sociables i alegres, riuen moltíssim. Són més tímids que valents. Estableixen lligams d'amistat bastant forts entre membres de diferents tribus i encara més forts en el si de la tribu. Sovint, entre amics, un paga el deute de l'altre, que, segons està estipulat, retornarà el deute sense interessos al fill del prestador. Tenen cura dels malalts i els ancians. Mai no abandonen els ancians i en cap cas els maten, excepte si es tracta d'un esclau que ha estat malalt molt de temps. A vegades es mengen els presoners de guerra. S'estimen molt els fills i els tracten amb molt d'afecte. Maten els presoners de guerra que són vells o febles i venen la resta com a esclaus. No tenen religió, ni déus ni ídols, ni cap mena d'autoritat.

L'home més vell de la família fa de jutge. En cas d'adulteri, es paga una multa i part de l'import va a la negoria (comunitat). La terra és comuna, però els seus fruits són per als qui l'hagin treballada. Tenen terrissa i coneixen el troc de béns: el comerciant acostuma a donar-los la mercaderia, tornen a casa a buscar els productes nadius que els hagi demanat i, si no els aconsegueixen, retornen els productes europeus.²⁴ Són «caçadors de caps» i practiquen la venjança de sang. A vegades —afirma Finsch— el conflicte arriba al rajà de Namototte, que el conclou imposant una multa.

Quan se'ls tracta bé, els papús són molt amables. Miklukho-Maclay va arribar a la costa est de Nova Guinea només amb un company, va residir dos anys en tribus considerades caníbals i li va saber greu marxar-ne. Més endavant, va tornar a viure-hi durant un any més i mai va viure cap conflicte que hagués de lamentar. És cert que tenia per norma *mai* —sota cap pretext— dir res que no fos cert o fer una promesa que no pogués complir. Aquesta pobra gent que ni tan sols saben fer foc i amb molta cura el mantenen viu a les cabanes, viuen en un comunisme primitiu, sense cap dirigent, i a les seves viles no hi ha disputes que valgui la pena esmentar. Treballen en comú, només el que és necessari per aconseguir l'aliment del dia, crien els infants plegats i als vespres es muden tant com poden i dansen. Com a tots els salvatges, als papús els agrada molt ballar. Cada vila té una *barla* o *balai* —la casa comunal— per als homes solters, les reunions socials i el debat de tot el que afecta la comunitat, un tret comú amb molts habitants de les illes del Pacífic, els esquimals, els nadius americans... Les diverses viles tenen bona relació i es visiten en bloc unes a altres.

Malauradament, els conflictes entre viles no són rars, no a conseqüència de la «multiplicació excessiva» o de la «competència

²³. *Ibid*, *Bulletin de la Société d'Anthropologie*, vol. XI, p. 386.

²⁴. Aquesta pràctica també la segueixen els papús de la badia de Kaimani, que tenen la bona reputació de ser honestos. «Mai ocorre que un papú falti a la seva promesa», afirma Otto Finsch a *Newguinea und seine Bewohner*, Müller, Bremen, 1865, p. 829.

aferrissada» i invencions similars d'aquest segle mercantil, sinó principalment a causa de les supersticions. Quan algú cau malalt, els seus amics i parents es reuneixen per discutir qui ha pogut causar la malaltia. Es consideren tots els possibles enemics i tothom confessa les petites disputes amb el malalt, fins que en descobreixen la causa real. Algun enemic del poblat del costat ha cridat la malaltia, així que decideixen atacar-lo. De manera que els conflictes són força freqüents, fins i tot entre viles costaneres, per no esmentar els conflictes amb els caníbals de les muntanyes, a qui consideren veritables bruixots i enemics, tot i que, si se'ls coneix millor, resulten ser exactament la mateixa mena de persones que els seus veïns de la costa.²⁵

Es podrien escriure moltes pàgines commovedores sobre l'harmonia que preval als poblats dels habitants polinesis de les illes del Pacífic. Ara bé, com que estan en un estadi més avançat de la civilització, ara prendrem els exemples de l'extrem nord del globus. No obstant això, abans de deixar l'hemisferi sud, cal que esmenti que fins i tot els fueguins, que tan mala reputació han tingut, des que van començar a ser més ben coneguts tenen molt més bona imatge. Diversos missioners francesos que hi van conviure «no van assabentar-se de cap acte de mala voluntat que haguessin de lamentar». Als clans, formats per entre cent vint i cent cinquanta persones, hi practiquen el mateix comunisme primitiu que els papús: ho comparteixen tot amb la comunitat i tracten molt bé els ancians. La pau preval a les seves tribus.²⁶

En els esquimals i en els seus congèneres més propers, els tlingits, els kolosh i els aleutians hi trobem un dels exemples més propers a com devia ser l'home durant l'època glacial. Les seves eines amb prou feines difereixen de les de l'home

paleolític i algunes tribus no coneixen la pesca: senzillament atrapen els peixos amb una mena d'arpó.²⁷ Saben emprar el ferro, però l'obtenen dels europeus o dels vaixells naufragats. La seva organització social és de tipus molt primitiu, tot i que ja han abandonat el «matrimoni comunal», fins i tot amb les restriccions del *gens*. Viuen en famílies, però els lligams familiars es trenquen sovint i freqüentment s'intercanvien homes i dones.²⁸ I malgrat això, les famílies segueixen unides en clans, però com podria ser d'altra manera? Com podrien sostenir la dura lluita per la vida sense unir de ben a prop les seves forces? Així ho fan, i els lligams tribals són més estrets on la lluita per l'existència és més dura, és a dir, al nord-est de Groenlàndia. Acostumen a viure en cases comunals. A cada casa hi viuen diverses famílies, separades unes de les altres per parets fetes de pells esparracades i amb un passadís comú al davant. A vegades, les cases comunals tenen forma de creu, amb un foc comú encès al centre. Una expedició alemanya que va passar un hivern ben a prop d'una d'aquestes cases comunals va poder assegurar que en el transcurs del llarg hivern «cap conflicte va destorbar la pau, no va sorgir cap disputa per l'ús d'un espai tan reduït». «Els crits o fins i tot les paraules poc cordials són considerades una ofensa si no es pronuncien de la manera legal, és a dir amb una cançó *nith*.»²⁹ ³⁰ La convivència i la interdependència properes han estat suficients per mantenir, segle rere segle, el profund respecte pels interessos de la comunitat que caracteritza la vida esquimal. Fins i tot, en les comunitats més

²⁷. Expedició del capità Holm a l'est de Groenlàndia.

²⁸. A Austràlia s'han vist clans sencers intercanviant-se totes les mullers per aconseguir aturar una catàstrofe (Albert Hermann Post: *Studien zur Entwicklungsgeschichte des Familienrechts*, Schulze'sche Hofbuchhdlg, Leipzig, 1890, p. 342). El seu remei específic contra les catàstrofes és una major fraternitat.

²⁹. Són una mena de cançons burlesques, en què dues persones s'enfronten en un duel de paraules per resoldre qualsevol mena de conflicte, excepte l'assassinat. El contrincant més aplaudit és considerat el vencedor. (*N. de la T.*)

³⁰. Henry Rink: *The Eskimo Tribes*, vol. XI de «Meddelelser om Grönland», Williams and Nordgate, Londres, 1887, p. 26.

²⁵. *Izvestia* de la Societat Geogràfica Russa, 1880, p. 161 i ss. Alguns llibres de viatge donen més informació de petits detalls de la vida dels salvatges que els fragments de les llibretes de Macklay.

²⁶. Louis Ferdinand Martial: *Mission scientifique au Cap Horn*, Gauthier-Villars, París, 1883, vol. I, p. 183-201.

grosses «l'opinió pública és la veritable tribuna, el càstig general és que els culpables siguin escarnits davant de tothom».³¹

La vida esquimal es basa en el comunisme. Tot el que s'obté de la caça i de la pesca pertany al clan. Ara bé, en algunes tribus, especialment a la zona oest, sota la influència dels danesos, la propietat privada ha començat a fer-se lloc en les institucions. De tota manera, disposen d'una manera original d'evitar els problemes que es deriven de l'acumulació personal de riquesa, que aviat podria destruir la unitat de la tribu. Quan un home s'ha fet ric convida la gent del seu clan a un gran festival i, després del banquet, reparteix la seva fortuna entre tothom. Al riu Yukon, Dall va veure una família aleutiana que repartia així deu fusells, deu vestits complets de pell, dos-cents enfilalls de grànissa, moltes mantes, deu pells de llop, dues-centes de castor i cinc-centes de marta gibelina. Després es van treure la roba de festa, van donar-la, van vestir-se amb uns vells parracs de pell i van dirigir unes paraules als seus companys, dient-los que, tot i que ara eren més pobres que qualsevol d'ells, s'havien guanyat la seva amistat.³² Sembla que els repartiments de riquesa com aquest són un costum regular entre els esquimals i se celebren en una època concreta, després d'exhibir tot el que s'ha obtingut durant l'any.³³ En la meua opinió, aquestes redistribucions

mostren una tradició molt antiga, contemporània a l'aparició de la riquesa personal. Devia ser una manera de restablir la igualtat entre els membres del clan, després que hagués estat alterada per l'enriquiment d'uns quants. La redistribució periòdica de la terra i la remissió periòdica de tots els deutes que tanques vegades s'ha produït en temps històrics i en tants pobles diferents (els semites, els aris...) deu ser un vestigi d'aquell vell costum. I la pràctica d'enterrar el mort amb totes les seves pertinences o de destruir-les sobre la seva tomba —que trobem en gairebé totes les races primitives— devia tenir el mateix origen. De fet, si bé cremen o destrueixen totes les pertinences *personals* del mort, no destrueixen res del que tenia en comú amb la resta de la tribu, com ara els vaixells o les eines comunes per pescar. Només es destrueix la propietat personal. Més endavant, aquest hàbit esdevé una cerimònia religiosa: se li dona una interpretació mística i la religió l'imposa quan l'opinió pública sola no pot obligar al seu compliment. Finalment, és substituït per la simple crema de còpies de les pertinences del mort (així es fa a la Xina) o pel simple gest de dur les seves pertinences fins a la tomba i tornar-se-les a endur a casa després de la cerimònia d'enterrament, un costum que encara perviu entre els europeus pel que fa a les espases, les creus i altres símbols de distinció pública.³⁴

La literatura acadèmica general ha tractat sovint l'elevada moralitat tribal dels esquimals. De tota manera, les següents observacions sobre els costums dels aleutians —molt propers als esquimals— il·lustraran millor el conjunt de la moralitat salvatge. Les va escriure un home del tot extraordinari, el missioner rus Veniaminoff, després d'una estada de deu anys entre els aleutians. Les resumeixo, respectant en bona part les seves pròpies paraules:

La resistència —va escriure— és la seva característica principal. És simplement colossal. No només es banyen cada

³¹ Henry Rink: *The Eskimo...*, op. cit., p. 24. Els europeus que han crescut respectant la llei romana, gairebé no són capaços d'entendre la força de l'autoritat tribal. «De fet —escriu Rink— no és l'excepció, sinó la norma, que els homes blancs que han residit deu o vint anys amb els esquimals se'n tornen sense haver après res de les idees tradicionals en què es basa el seu estat social. L'home blanc, sigui un missioner o un comerciant, es manté ferm en l'opinió dogmàtica que l'europeu més vulgar és superior al nadiu més distingit.» *Ibid*, p. 31.

³² William H. Dall: *Alaska and its Resources*, Samson, Son and Marston, Cambridge, 1870.

³³ Dall va veure-ho a Alaska, Jacobsen a Ignitok, a prop de l'estret de Bering. Gilbert Sproat esmenta aquest consum entre els indis de Vancouver i el doctor Rink, que descriu les exhibicions periòdiques que acabem d'esmentar, afegeix: «La utilitat principal de l'acumulació de riquesa personal és distribuir-la periòdicament.» Rink també esmenta (*The Eskimo...*, op. cit. p. 31) «la destrucció de propietats amb aquest mateix objectiu», (mantenir la igualtat).

³⁴ Vegeu l'apèndix XII.

matí al mar glaçat i es queden nus a la platja, respirant el vent gelat, sinó que fins i tot en els moments de treball dur amb aliment insuficient, la seva resistència supera tot el que pugui imaginar-se. Si hi ha una escassetat d'aliments prolongada, un aleutià té cura, primer, dels seus fills, els dona tot el que té i ell mateix passa gana. No tenen tendència a robar, això ja va cridar l'atenció als primers immigrants russos. No és que mai robin: qualsevol aleutià confessaria haver robat alguna cosa en algun moment, però sempre és una ximpleria, tot plegat és molt infantil. El vincle dels pares amb els fills és commovedor, però mai l'expressen amb paraules o manyagues. És difícil que un aleutià faci una promesa, però si l'ha fet la mantindrà passi el que passi (un aleutià va regalar a Veniaminoff peix sec, però el misioner se'l va deixar a la platja amb la pressa del viatge. L'aleutià va tornar-se'l a endur a casa. La propera ocasió que tenia de fer-li arribar el peix era al gener, durant el novembre i el desembre va haver-hi molta escassetat d'aliments al campament, però ningú va tocar el peix i al gener va acabar enviant-lo a la seva destinació). El seu codi moral és alhora divers i estricte. Es considera vergonyós tenir por de la mort quan és inevitable; demanar perdó a un enemic; morir sense haver-ne mort mai cap; ser considerat culpable d'un robatori; bolcar un vaixell al port; tenir por de fer-se a la mar en una tempesta; ser el primer del grup que en un viatge llarg queda incapacitat per la gana; mostrar avarícia quan es divideix un botí —en aquest cas, per escarnir-lo, cadascun dona la seva part a l'home avariós—; que un home divulgui en públic un secret de la seva dona; si en una cacera hi ha dues persones, no oferir al company la millor presa; vantar-se de les pròpies gestes, en especial si són inventades i escridassar i menysprear algú. També es considera vergonyós demanar caritat, que un home acariciï la seva dona en presència d'altra gent i

que hi balli, així com negociar en persona: les vendes sempre s'han de fer mitjançant un tercer, que fixa el preu. Per a una dona és vergonyós no saber cosir, ballar i fer tota la resta de feines considerades de dones, acariciar el marit o els fills en públic i fins i tot dirigir-se al marit en presència d'un foraster.³⁵

Aquesta és la moralitat dels aleutians, que podríem il·lustrar encara més amb els seus contes i llegendes. També voldria afegir que l'any 1840 Veniaminoff va escriure que durant el darrer segle només s'havia comès un assassinat en una població de seixanta mil persones i que entre mil vuit-cents aleutians no se sabia de cap vulneració de la llei durant els darrers quaranta anys. Això no resultarà estrany si destaquem que escridassar, menysprear i insultar són comportaments totalment desconeguts en la vida dels aleutians. Ni tan sols els infants es barallen i mai no s'insulten amb paraules. Com a molt diuen «la teva mare no sap cosir» o «el teu pare és cec d'un ull».³⁶

No obstant això, molts trets de la vida dels salvatges continuen deixant perplexos els europeus. Podríem donar tants testimonis fiables com fes falta per il·lustrar el gran desenvolupament de la solidaritat tribal i els bons sentiments que impregnen les relacions entre els membres dels pobles primitius.

³⁵. Veniaminoff: *Memoirs relative to the District of Unalashka*, 3 vols. Sant Petersburg, 1840 (en rus). Dall, a *Alaska and its Resources*, cita alguns fragments en anglès d'aquest paràgraf. Alfred C. Haddon: «Manners and Customs of the Torres Straits Islanders», *Nature*, XLII, 1880, p. 639, ofereix una descripció similar de la moralitat dels australians.

³⁶. És sorprenent que diversos autors (Alexander Middendorff, Leopold Schrenck, Otto Finsch) descrivissin els ostiacs i els samoiedes gairebé amb els mateixos termes. Fins i tot quan van beguts, les seves baralles són insignificants. Per exemple: «Durant cent anys, s'ha comès un únic assassinat a la tundra»; «els seus infants mai es barallen»; «es podria deixar qualsevol cosa durant anys a la tundra, fins i tot menjar o alcohol, i ningú no ho tocaria»... Gilbert Sproat «mai va presenciar una baralla entre dos nadius sobris» dels indis aht de l'illa de Vancouver. «Les baralles entre els infants són també poc habituals.» (Rink: *The Eskimo...*, op. cit.)

Tot i això, no deixa de ser cert que aquests mateixos salvatges practiquen l'infanticidi, que en alguns casos abandonen la gent gran i que obeeixen cegament les regles de la venjança de sang. Així doncs, hem d'explicar com poden coexistir uns fets que, per la mentalitat europea, resulten tan contradictoris a primer cop d'ull. Acabo d'explicar que el pare aleutià pot passar gana durant dies i setmanes i que li dona tot allò comestible al fill; que la mare boiximana s'entregaria com a esclava per seguir un fill, i podria omplir pàgines amb exemples de les relacions realment *tendres* que es donen entre els salvatges i els seus fills. Els viatgers busquen qualsevol excusa per relatar-los. Un escriu quatre línies sobre el tendre amor d'una mare; un altre, la història d'un pare que corre pel bosc amb el seu fill a collibè, perquè l'ha mossegat una serp. Un missioner explica la pena d'uns pares en haver perdut un fill que, anys abans, el mateix missioner havia salvat de ser sacrificat en néixer; ens assabentem que les mares *salvatges* de vegades donen el pit als fills fins als quatre anys i que, a les illes de Noves Hèbrides, si mor un fill especialment estimat, la mare o la tia es mata per tenir-ne cura a l'altre món,³⁷ entre altres casos.

Trobem desenes d'exemples similars. Així doncs, quan veiem que aquests mateixos pares, tan afectuosos, practiquen l'infanticidi, cal que entenguem que aquest costum (siguin quines siguin les transformacions que hagi pogut patir més endavant), va sorgir sota la pura pressió de la necessitat, com una obligació cap a la tribu i com una manera de tenir cura dels fills que ja estaven crescuts. Els salvatges en general no es «multipliquen sense control», en paraules d'alguns autors anglesos. Tot el contrari: prenen tota mena de mesures per disminuir la taxa de natalitat. Per aconseguir-ho, s'imposen tot un seguit de restriccions, que els europeus trobarien certament

extravagants, i les obeeixen al peu de la lletra, però, malgrat tot, els pobles primitius no poden criar tots els seus fills. Sigui com sigui, s'ha assenyalat que, tan bon punt aconseguïen augmentar els seus mitjans de subsistència, abandonen la pràctica de l'infanticidi. En general, els pares se sotmeten aquesta obligació a contracor i, si s'ho poden permetre, recorren a tota mena d'acords per tal de salvar la vida dels seus nadons. Tal com bé ha mostrat el meu amic Elie Reclus,³⁸ s'inventen que hi ha dies afortunats o desafortunats per néixer i perdonen la vida dels infants nascuts en els dies afortunats; intenten posposar la sentència unes hores i després argumenten que si el nadó ha viscut un dia sencer ha de viure tota la vida natural;³⁹ senten els nadons que ploren al bosc i sostenen que, en sentir-los, la tribu patirà una desgràcia. Com que no tenen ni nodrisses ni cap mena de llar on puguin deixar l'infant per desfer-se'n, tots reculen davant la necessitat de fer efectiva la cruel sentència: prefereixen abandonar el nadó al bosc abans de prendre-li la vida per la força. És la ignorància, i no la crueltat, el que sosté l'infanticidi. En lloc de moralitzar els salvatges amb sermons, els missioners farien millor de seguir l'exemple de Veniaminoff, que cada any, fins que va ser vell, creuava el mar d'Okhotsk en una barca miserable o viatjava en trineu per les terres dels txuktxis donant-los pa i eines de pesca. Així va aconseguir aturar realment l'infanticidi.

Això mateix és cert pel que fa al que alguns observadors, sense aprofundir-hi gaire, han descrit com a parricidi. Acabem de veure que el costum d'abandonar els ancians no està tan estès com alguns autors han sostingut. S'ha exagerat moltíssim, però de fet, tots els grups salvatges el practiquen a vegades i, en aquests casos, té la mateixa causa que l'abandonament dels infants. Quan un «salvatge» sent que és una nosa per a la seva tribu, quan cada matí es pren l'aliment de la boca dels infants per

³⁷. William Gill, citat per Georg Gerland i Theodor Waitz: *Anthropologie der Naturvölker*, op. cit., 641. Vegeu també p. 636-640, en què s'esmenten molts altres exemples d'amor parental i filial.

³⁸. Elie Reclus: *Primitive Folk*, Walter Scott, Londres, 1891.

³⁹. Georg Gerland i Theodor Waitz: *Anthropologie der Naturvölker*, op. cit., v, p. 636.

tal de donar-li una ració —i els petits no són tan estoics com els seus pares: ploren quan tenen gana— i quan cada dia algú més jove l'ha de carregar a l'esquena, a través de les platges rocoses o dels boscos verges —no hi ha cadires de rodes ni indigents per empènyer-les a les terres salvatges— comença a repetir això que els pagesos russos encara diuen avui: «*Tchujoi vek zayedayu, Pora na pokoi!*» (Visc la vida de l'altra gent: és hora de retirar-se!). I es retira. Fa el mateix que faria un soldat en casos semblants. Quan, per tal de salvar-se, un regiment ha d'avançar, però hi ha un soldat que no es pot moure i sap que el mataran si el deixen enrere, aquest soldat demana al seu millor amic que li faci el darrer servei abans que marxin. I l'amic, amb les mans tremoloses, li dispara al cos agonitzant. Això mateix fan els salvatges. Un ancià demana morir i insisteix a complir aquest darrer deure cap a la comunitat. Obté el permís de la tribu, cava la seva tomba i convida els parents a un darrer banquet de comiat. Així mateix va fer-ho el seu pare i ara que és el seu torn, se separa dels seus entre mostres d'afecte. El salvatge considera la mort un dels seus *deures* cap a la comunitat, fins al punt que no només refusa que el rescatin (tal com explica Moffat), sinó que se sap la història d'una dona que havia de ser sacrificada a la tomba del seu marit i va ser rescatada per uns missioners que se la van endur a una illa. La dona va escapar-se durant la nit, va creuar nedant un braç de mar ample i va reunir-se amb la seva tribu, per poder morir a la tomba d'ell.⁴⁰ Ha acabat tornant-se una qüestió religiosa. En general, però, els salvatges són tan reticents a prendre la vida d'algú, si no és enmig d'una batalla, que cap no vol vessar sang humana i, per evitar-ho, recorren a tota mena d'estratagemes que han estat molt mal interpretats. En la major part de casos, abandonen els vells al bosc, després d'haver-los donat més que la ració que els correspondria. Les expedicions àrtiques fan el mateix quan no poden carregar algun company

⁴⁰ John Elphinstone Erskine citat a Georg Gerland i Theodor Waitz: *Anthropologie...*, op. cit., p. 640.

invàlid: «Viu uns dies més! —li diuen—. Potser hi haurà un rescat inesperat!»

Els científics de l'Europa occidental, quan troben aquesta mena de casos, són totalment incapaços de comprendre'ls. No poden reconciliar-los amb el gran desenvolupament de la moralitat tribal i prefereixen dubtar de l'exactitud d'uns observadors que són perfectament fiables, en lloc d'intentar explicar l'existència paral·lela d'aquestes dues menes d'observacions: d'una banda, una gran moralitat i, de l'altra, l'abandó dels ancians i l'infanticidi. De tota manera, si aquests mateixos europeus expliquessin als salvatges que a Europa hi ha persones extremadament amables, afectuoses amb els seus infants i tan sensibles que ploren de veure una desgràcia representada dalt d'un escenari, que viuen a quatre passes de tuguris on els infants moren de fam, el salvatge tampoc els entendria. Recordo que vaig intentar en va fer entendre a alguns dels meus amics tungús la civilització de l'individualisme: no podien entendre-la, i feien tota mena de conjectures fantasioses. El fet és que un salvatge que ha crescut amb la idea de solidaritat tribal, sigui per bé o per mal, és tan incapaç d'entendre un europeu «moral» que no sàpiga res d'aquesta solidaritat, com l'europeu mitjà és incapaç d'entendre el salvatge. Tanmateix, si un dels nostres científics hagués viscut en una tribu que passa gana i que no disposa ni d'una sola ració pels dies a venir, probablement n'entendria les raons. També un salvatge, si visqués entre nosaltres i hagués rebut la nostra educació, potser entendria la indiferència dels europeus envers els veïns i les comissions reials contra les cases il·legals de cria de nens.⁴¹ «Les cases de pedra fan els cors de pedra», com diuen els pagesos russos, però abans, caldria que el salvatge hagués viscut en una casa de pedra.

⁴¹ Les cases de cria il·legal d'infants (en anglès *baby-farming*) eren una pràctica victoriana especialment comuna a Anglaterra que va il·legalitzar-se l'any 1897. En aquestes cases tenien cura d'infants a canvi d'un pagament periòdic o en una sola tongada, fins que els infants eren adoptats o, en molts casos, morien. (N. de la T.)

Cal que fem precisions similars pel que fa al canibalisme. Si prenem en consideració tots els casos que van ser exposats durant un debat recent a la Societat Antropològica de París i molts altres comentaris casuais escampats per tota la literatura sobre els «salvatges», haurem de reconèixer que és una pràctica que va originar-se per pura necessitat, però que va desenvolupar-se, a causa de la superstició i la religió, fins a les proporcions que va assolir a Fiji o Mèxic. És cert que, fins avui dia, molts salvatges es veuen obligats a devorar cadàvers en un avançat estat de descomposició i que en casos d'absoluta escassetat alguns han hagut d'exhumar cadàvers humans per alimentar-se'n, fins i tot durant alguna epidèmia. Això és un fet ben documentat. Ara bé, si ens trasllem a les condicions amb què l'home va haver-se d'enfrontar durant el període glacial, en un clima humit i fred, amb pocs aliments vegetals al seu abast; si tenim en compte els estralls que encara avui causa l'escorbut en els nadius mal alimentats i recordem que la carn i la sang fresca són els únics constituents que coneixen, haurem d'admetre que l'home, que havia estat un animal granívor, va tornar-se carnívor durant el període glacial. Hi havia molts cérvols al seu abast, però els cérvols sovint migraven cap a les regions àrtiques i a vegades no tornaven a un territori durant diversos anys. En aquests casos, l'home es quedava sense el seu darrer recurs. En moments molt difícils fins i tot els europeus han recorregut al canibalisme i així hi van recórrer els salvatges. Fins avui, devoren ocasionalment els cossos dels seus morts, llavors devoren aquells que havien de morir. Els ancians moren convençuts que amb la seva mort presten un darrer servei a la tribu. És per això que, per alguns salvatges, el canibalisme té un origen diví, com si hagués estat ordenat per un missatger del cel. Amb tot, més endavant va perdre el seu caràcter de necessitat i va perviure com a superstició. Calia menjar-se els enemics per heretar el seu coratge i en una època més tardana, els ulls o el cor de l'enemic s'engolien amb la mateixa intenció. Mentrestant, algunes tribus ja tenien nombrosos sacerdots i havien desenvolupat

mitologia. Van inventar-se déus malignes, assedegats de sang humana, i els sacerdots requerien sacrificis humans per apaivagar els deus. En aquesta etapa religiosa, el canibalisme va adquirir els trets més repugnants. Mèxic n'és un bon exemple i a Fiji, on el rei podia menjar-se qualsevol dels seus súbdits, també trobem una poderosa classe sacerdotal, una teologia complexa⁴² i una autocràcia plenament desenvolupada. Tot i haver sorgit per necessitat, el canibalisme va esdevenir, en una època posterior, una tradició religiosa i així va sobreviure, després de desaparèixer de tribus que, tot i haver-lo practicat en algun moment, no van arribar a l'etapa teocràtica de l'evolució humana. Cal que fem el mateix aclariment pel que fa a l'infanticidi i a l'abandonament dels ancians. En alguns casos, aquests costums s'han preservat com un vestigi dels temps passats, com una tradició del passat mantinguda religiosament.

Acabaré els meus comentaris parlant d'un altre costum que també ha estat font de tota mena de conclusions errònies: parlaré de la pràctica de la venjança de sang. Tots els salvatges tenen la impressió que un vessament de sang ha de venjar-se amb sang. Si hi ha hagut un assassinat, l'assassí ha de morir; si algú ha estat ferit, s'ha de vessar la sang de l'agressor. No hi ha excepció a aquesta norma, ni tan sols en relació amb els animals. Així, en retornar al poblat després d'haver mort un animal, es fa vessar la sang del caçador. Aquesta és la concepció de la justícia que tenen els salvatges: una concepció que encara impera a l'Europa occidental en relació amb l'assassinat. Quan l'agressor i la víctima pertanyen a la mateixa tribu, la tribu i la víctima arriben a un acord.⁴³ Ara bé, quan l'agressor pertany a

⁴² William Thomas Pritchard: *Polynesian Reminiscences*, Londres, Chapman and Hall, 1866, p. 363.

⁴³ No obstant això, cal assenyalar que en cas de sentència de mort, ningú vol ser-ne l'executor. Cadascú llença una pedra o fa un cop de destrat evitant que sigui el cop mortal. En una etapa posterior, el sacerdot apunyala la víctima amb una daga sagrada i encara més endavant ho fa el rei, fins que la civilització inventa la figura del botxí. Vegeu les profundes reflexions sobre aquesta qüestió d'Adolf Bastian a *Der Mensch in der Geschichte*, vol. III, Die Blutrache, Otto

una altra tribu que per alguna raó es nega a compensar l'agressió, la tribu de la víctima decideix venjar-se. Els pobles primitius estan tan convençuts que les accions de cadascú són un assumpte tribal, que depèn de l'aprovació de la tribu, que fàcilment assumeixen que el clan sencer és responsable de les accions de cadascú. Així doncs, la venjança pot caure sobre qualsevol membre del clan de l'agressor o sobre qualsevol parent seu.⁴⁴ Malgrat tot, sovint passa que la venjança és més greu que l'agressió. Intentant ferir-lo, potser acaben matant l'agressor o el deixen més ferit del que volien, cosa que acaba donant peu a un altre conflicte. Per tant, els legisladors primitius tenien la prudència de limitar la compensació a l'ull per l'ull, la dent per la dent i la sang per la sang.⁴⁵

Cal destacar, no obstant això, que entre els pobles més primitius els conflictes d'aquesta mena són molt més escassos del que es podria esperar, malgrat que alguns assoleixin proporcions anòmales. És, especialment, el cas de les tribus de muntanya, que es veuen obligades a endinsar-se a les terres altes per culpa dels invasors estrangers, com els habitants de les muntanyes del Caucas i en particular els de Borneo, els dayaks. Entre els dayaks, s'ha dit recentment, els conflictes són tan greus que un home jove no pot casar-se ni és considerat major d'edat si no ha tallat el cap d'un enemic. Una obra anglesa recent descriu llargament aquesta pràctica horrorosa.⁴⁶ Sembla, però, que és una burda exageració.

Wigand, Leipzig, 1860, p. 1-36. El professor E. Nys em comenta que un vestigi d'aquest costum tribal, les execucions militars, ha sobreviscut fins als nostres dies. Cap a mitjans del segle XIX era costum carregar els rifles dels dotze soldats que havien d'executar la víctima condemnada amb onze cartutxos i un cartutx de fogueig. Com que els soldats no sabien qui el tenia, cadascun consolava la mala consciència pensant que no havia estat l'assassí.

⁴⁴ A l'Àfrica, així com en altres llocs, és un costum força estès que si algú ha comès un robatori, el clan més proper ha de retornar l'equivalent de l'objecte robat i després esbrinar qui és el lladre. Albert Herman Post: *Afrikanische Jurisprudenz*, vol. I, Schulzesche Hof-Buchhandlung und Hof-Buchdruckerei, Leipzig, 1887, p. 77.

⁴⁵ Vegeu Maxim Kovalevsky: *Modern Customs and Ancient Law*, vol. II, op. cit., que conté consideracions importants sobre aquesta qüestió.

⁴⁶ Vegeu Carl Bock: *The Head-Hunters of Borneo*, Gilbert and Rivington, Londres,

A més, la «caça de caps» dels dayaks pren una altra perspectiva quan ens adonem que el «caçador de caps» no actua per passió. Actua atenent allò que considera una obligació moral cap a la tribu, de la mateixa manera que un jutge europeu que, obeint el mateix principi —evidentment incorrecte— de «sang per sang», entrega un assassí condemnat al botxí. Tant els dayaks com el jutge tindrien remordiments si la compassió els portés a perdonar l'assassí. Veiem així per què els dayaks, deixant de banda els assassinats que cometien quan actuen segons la seva concepció de la justícia, són descrits per tothom que els ha conegut com una gent molt afable. Així, Carl Bock, el mateix autor que feia una descripció tan terrible de la caça de caps, escriu:

Pel que fa a la moralitat, he de situar els dayaks en un grau alt de l'escala de la civilització. Els robatoris els són totalment desconeguts. Tampoc menteixen mai... Si bé no sempre em deien la «veritat sencera», mai no deien, com a mínim, més que la veritat. M'agradaria poder dir el mateix dels malais.⁴⁷

El testimoni de Bock ha estat totalment corroborat pel d'Ida Pfeiffer: «He de reconèixer plenament—va escriure—que m'agradaria viatjar més temps al seu costat. En general, vaig trobar-los honestos, bondadosos i reservats... molt més que qualsevol altra de les nacions que conec.⁴⁸

1881. Hugh Law, que va ser governador de Borneo durant força temps, m'explica que la «caça de caps» que es descriu al llibre està burdament exagerada. En general, el meu informador parla dels dayaks en els mateixos termes amables que Ida Pfeiffer. Voldria afegir que Mary Kingsley, al seu llibre sobre l'Àfrica occidental, també parla amablement dels fans, que abans havien estat considerats els «caníbals més terribles».

⁴⁷ *Ibid.* p. 209 i 210.

⁴⁸ Ida Pfeiffer: *Meine zweite Weltreise*, Carl Gerold's Sohn, Viena, 1856, vol. I, p. 116 i ss. Vegeu també Müller i Temminch: *Dutch Possessions in Archipelagic India*, citada per Élisée Reclus a *Géographie universelle*, vol. XIII, op. cit., 1888.

Stoltze va emprar gairebé els mateixos mots en parlar-ne. Els dayaks solen tenir només una muller i la tracten bé. Són molt sociables i cada matí el clan sencer marxa en grups grans a pescar, caçar o a fer-se càrrec dels camps. Els poblats estan formats per grans cabanes, on resideixen una dotzena de famílies i a vegades fins a centenars de persones, que conviuen pacíficament. Tenen un gran respecte per les seves esposes i s'estimen molt els infants; si un cau malalt, les dones en tenen cura fent torns. En general, són molt moderats en el menjar i el beure. Així són els dayaks en la seva vida quotidiana.

Donar més exemples de la vida dels salvatges seria una repetició tediosa. Anem on anem, trobem els mateixos costums sociables, el mateix esperit solidari. I quan intentem endinsar-nos en la foscor dels temps passats, trobem la mateixa vida tribal, les mateixes agrupacions d'homes, per primitives que fossin, per la pràctica del suport mutu. Així doncs, Darwin tenia raó quan va veure en les qualitats socials de l'home el factor principal de la seva evolució ulterior i quan els divulgadors de Darwin argumenten el contrari, estan completament equivocats.

La poca força corporal de l'home, la seva petita velocitat, la manca d'armes naturals, etc. estan més que contrapesades, primer pels poders intel·lectuals que li han permès, quan encara es trobava en un estat bàrbar, fer-se armes, eines, etc., i en segon lloc per les seves qualitats socials que el portaren a ajudar els altres homes, i a rebre ajuda en torna.⁴⁹

Durant el segle XVIII, es van idealitzar els «salvatges» i la «vida en estat de natura». Ara, però, els homes de ciència han caigut a l'extrem oposat, sobretot perquè alguns, volent provar l'origen animal de l'home, però sense acceptar els aspectes socials de la vida animal, van començar a culpar els salvatges de

tots els trets «bestials» imaginables. No obstant això, és evident que aquesta exageració és encara menys científica que la imatge idealitzada de Rousseau. Els salvatges no són l'ideal de la virtut, però tampoc del «salvatgisme». L'home primitiu té una qualitat, desenvolupada i mantinguda per la simple necessitat de la dura lluita per la vida: identifica la seva existència amb la de la seva tribu i sense aquesta qualitat la humanitat no hauria assolit l'estadi a què ha arribat avui.

Els pobles primitius, tal com ja he comentat, identifiquen tant les seves vides amb la de la tribu, que cada acció, per insignificant que sigui, és considerada una qüestió tribal. Tot el seu comportament està regulat per un seguit infinit de normes tàcites de correcció, que són resultat de l'experiència comuna sobre allò que consideren bo o dolent, és a dir, beneficis o perjudicial per a la tribu. Per descomptat, els raonaments que fonamenten les seves normes de correcció a vegades són extremadament absurds. Moltes tenen origen en la superstició i, en general, el salvatge, faci el que faci, només veu les conseqüències immediates dels seus actes, no pot predir-ne les conseqüències indirectes o ulteriors. És a dir, es tracta del mateix defecte, exagerat, de què Bentham acusava els legisladors civilitzats. Així i tot, sigui absurda o no, el salvatge obeeix les regulacions de la llei comuna, malgrat puguin anar-li en contra. El dret comú és la seva religió, la seva manera de viure. Sempre té present la idea de clan i cada dia s'absté d'alguna cosa o se sacrifica per l'interès del clan. Si el salvatge trenca alguna de les normes menors de la tribu, les dones se'n burlen. Si la infracció és greu, es tortura a si mateix dia i nit, de la por de dur alguna catàstrofe a la tribu. Si fereix per accident algú del clan, que és el crim més greu de tots, se sent miserable i fuig als boscos, disposat a matar-se si la tribu no l'absol infligint-li dolor i fent-li vessar sang.⁵⁰ A

⁴⁹ Charles Darwin: *The Descent of Man*, op. cit., p. 63-64 (en català: *L'origen de l'home*, op. cit., p. 148-149).

⁵⁰ Vegeu Adolf Bastian: *Mensch in der Geschichte*, vol. III, op. cit., p. 7, també George Grey: *Journals of Two Expeditions of Discovery in North-West and Western Australia*, vol. II, op. cit. p. 238.

la tribu tot és compartit, cada rosegó d'aliment es reparteix entre tots els presents i si un salvatge es troba sol als boscos, no comença a menjar si no ha cridat tres cops convidant a qualsevol que el senti a compartir l'aliment.⁵¹

Per dir-ho breument, a la tribu la norma suprema és «l'un per a tots», abans que la família separada trenqui la unitat tribal. Ara bé, aquesta norma no s'estén als clans o tribus veïns, fins i tot si tenen una aliança per a la protecció mútua. Cada tribu o clan és una unitat separada. Com passa entre els mamífers o els ocells, el territori està més o menys dividit entre les diferents tribus i, excepte en temps de guerra, es respecten les fronteres. Quan algú entra en terres dels veïns, ha de mostrar que no té males intencions. Com més fort anunciï la seva arribada més hi confiaran i quan entra a una casa, ha de deixar la destal a l'entrada. De tota manera, cap tribu està obligada a compartir l'aliment amb una altra: potser ho fa o potser no. Així doncs, la vida del salvatge es divideix en dues menes d'accions i té dos aspectes ètics diferents: les relacions en el si de la tribu i les relacions amb els forasters, de fet —com en el nostre dret internacional— la llei «intertribal» difereix molt del dret comú. Per tant, en una guerra, les crueltats més repugnants poden ser considerades dignes de l'admiració de la tribu. Aquesta doble concepció de la moralitat travessa l'evolució de la humanitat i es manté fins avui. Nosaltres, els europeus, hem aconseguit progressar —no gaire, de tota manera— per eliminar aquesta doble concepció de l'ètica. Ara bé, cal dir que, tot i que haguem estès en alguna mesura les nostres idees de solidaritat —com a mínim, en teoria— a la nació i en part també a les altres nacions, els lligams de solidaritat en les nostres nacions han decrescut i, fins i tot, en les nostres famílies.

L'aparició de la família separada enmig del clan necessàriament va destorbar la unitat establerta: la família separada volia dir propietat separada i acumulació de riquesa. Hem vist com

els esquimals resolen els problemes que genera. És un estudi molt interessant resseguir, al llarg segles, les diferents institucions (comunitats vilatanes, gremis...) amb què les masses s'han esforçat per mantenir la unitat tribal, malgrat els agents que intentaven trencar-la. D'altra banda, els primers rudiments de la ciència, que van sorgir en una època extremadament remota i es confonien amb la bruixeria, van tornar-se un poder que podia ser utilitzat contra la tribu i que era en mans dels individus. Es van mantenir curosament en secret, transmetent-se només als iniciats en les societats secretes de les bruixes, els xamans i els sacerdots que trobem en tots els pobles salvatges. Més o menys al mateix moment, les guerres i les invasions van crear una autoritat militar i castes de guerrers, que van agrupar-se i van adquirir molt poder. Malgrat tot, en cap període de la vida de l'home les guerres van ser l'estat *normal* de l'existència. Mentre els guerrers es mataven els uns als altres i els sacerdots feien sacrificis, les masses continuaven amb la vida quotidiana, continuaven amb la feina de cada dia. I és una investigació interessantíssima, resseguir la vida de les masses: estudiar com van mantenir la seva pròpia organització social, que es basava en les seves concepcions d'equitat, ajuda mútua i suport mutu —en poques paraules, la llei comuna— fins i tot quan estaven sotmeses a la teocràcia o l'autocràcia més ferotge de l'Estat.

⁵¹ Nikolai Miklukho-Maclay: *Anthropologische Bemerkungen ueber die Papuas*, Ernst and Co., Batavia, 1873. Els hotentots tenen el mateix costum.

Capítol IV

El suport mutu entre els bàrbars

Les grans migracions. — Una nova organització es fa necessària. — La comunitat vilatana. — El treball comunal. — El procediment judicial. — La llei intertribal. — Exemples de la vida dels nostres contemporanis. — Els buriats. — Els cabilencs. — Els habitants de les muntanyes del Caucas. — Els llinatges africans.

No és possible estudiar la humanitat primitiva sense quedar profundament impressionat per la sociabilitat que ha mostrat des de les primeres etapes de la vida. Trobem restes de societats humanes en els vestigis de l'edat de pedra més primerencs o tardans i quan observem els salvatges, que conserven el mode de vida de l'home neolític, veiem que tenen lligams molt estrets, fruit d'una organització de clans extremadament antiga, que els permet unir les forces —que individualment són poques— per gaudir de la vida en comú i prosperar. L'home no és una excepció en la natura. També està subjecte al gran principi del suport mutu, que dona majors probabilitats de sobreviure a aquells que més s'ajuden els uns als altres en la lluita

per la vida. Aquestes són les conclusions a què hem arribat en els capítols anteriors.

No obstant això, quan passem a un estadi més elevat de la civilització, quedem horroritzats per les lluites i conflictes que narra la història que parla d'aquest període. Sembla que els antics vincles van quedar completament trencats. Veiem clans lluitant contra altres clans, tribus contra tribus, individus contra individus, i d'aquesta lluita caòtica entre forces hostils la humanitat en surt dividida en castes, esclava de dèspotes i dividida en estats sempre disposats a guerrear uns amb altres. Amb aquesta història de la humanitat entre les mans, el filòsof pesimista conclou triomfalment que la guerra i l'opressió són l'essència mateixa de la naturalesa humana, que els instints violents i predadors de l'home només poden ser continguts per alguna autoritat forta, que obligui a la pau per la força i doni, així, a la minoria de gent noble l'oportunitat de preparar una vida millor per a la humanitat temps a venir.

I malgrat tot, de seguida que analitzem amb més detall la vida diària de l'home durant l'etapa històrica —en els darrers temps així ho han fet, pacientment, alguns estudiosos que investiguen institucions molt primerenques— en resulta una imatge força diferent. Si deixem de banda les idees preconcebudes de la major part d'historiadors i la seva clara predilecció pels aspectes dramàtics de la història, veiem que habitualment utilitzen documents que exageren el paper que té la lluita en la vida humana i menystenen el seu aspecte pacífic. Perden de vista els dies clars i assolellats per culpa de les borrasques i tempestes. Fins i tot en els nostres temps, els voluminosos registres que deixem als historiadors futurs, la premsa, les corts legals, les disposicions governamentals i fins i tot la nostra ficció i poesia, pequen de la mateixa visió parcial. Deixen per a la posteritat descripcions minucioses de cada guerra, cada batalla, cada escaramussa, cada combat i acte violent, de cada tipus de patiment individual; però gairebé mai donen testimoni dels in comptables actes de suport mutu i devoció que tots coneixem d'experiència.

Gairebé no es fixen en allò que constitueix la mateixa essència de la nostra vida de cada dia: els nostres instints i costums socials. No ha de sorprendre'ns, per tant, que els registres del passat siguin tan imperfectes. Els cronistes de l'antiguitat mai deixaven de narrar les petites guerres i catàstrofes que patien els seus contemporanis, però no paraven cap atenció a la vida de les masses, tot i que les masses es dedicaven fonamentalment a feinejar en pau, mentre una minoria es podia permetre guerrear. Els poemes èpics, les inscripcions als monuments, els tractats de pau... gairebé tots els documents històrics tenen el mateix caràcter: tracten els moments en què la pau es trenca, però no la pau mateixa. De manera que fins i tot un historiador que tingui les millors intencions es farà, inconscientment, una imatge distorsionada dels temps que pretén descriure. Per recuperar la proporció real entre el conflicte i la unió, cal començar amb una anàlisi detallada dels milers de petits exemples i indicacions vagues que s'han conservat accidentalment en els testimonis del passat; ens cal interpretar-los amb l'ajut de l'etnologia comparativa i, després d'haver sentit a parlar tant de tot el que dividia els homes, cal que reconstruïm pedra a pedra les institucions que els unien.

Caldrà reescriure la llarga i vella història sobre aquesta nova perspectiva, per tal de prendre en consideració aquests dos aspectes de la vida humana i per apreciar el paper que han tingut, l'un i l'altre, en l'evolució. Mentrestant, podem dedicar-nos a l'enorme tasca preparatòria que s'ha dut a terme recentment per tal de recuperar els trets principals de l'aspecte pacífic de la vida de l'home, que tant s'ha negligit. Podem extreure, dels períodes de la història més ben coneguts, alguns exemples de la vida de les masses per tal d'assenyalar el paper que hi tenia el suport mutu. Aquesta tasca ens permetrà evitar —per ser breus— remuntar-nos a èpoques tan llunyanes com la civilització egípcia o l'antiguitat grega o romana. De fet, l'evolució de la humanitat no ha seguit un camí continu. Diverses vegades la civilització s'ha acabat en una regió o una

raça determinada i ha nascut en algun altre lloc, en alguna altra raça. Malgrat tot, cada cop que ha tornat a començar, ho ha fet a partir de la mateixa organització de clans que hem vist en els salvatges. De manera que, si ens fixem en el darrer ressorgiment de la nostra civilització, durant els primers segles de la nostra era, quan va renéixer en els grups que els romans anomenaven «bàrbars», veurem l'abast sencer de l'evolució: començant amb els *gentes* i acabant en les institucions del nostre temps. Dedicarem les pàgines següents a aquest estudi.

Els científics encara no han pogut esbrinar les causes que fa uns dos mil anys van impulsar la migració de nacions senceres de l'Àsia cap a Europa i van comportar les grans migracions dels bàrbars que van posar fi a l'Imperi Romà d'Occident. Sigui com sigui, una de les causes es fa naturalment clara al geògraf que contempla les ruïnes de les grans ciutats dels deserts de l'Àsia central i que ressegueix la llera de rius antics que han desaparegut o l'ampla costa d'uns llacs que ara no són més que petits estanys. Es tracta del dessecament: un dessecament força recent que continua a un ritme que fins ara no estàvem preparats per admetre.¹ I l'home no pot lluitar contra això. Quan els habitants del nord-oest de Mongòlia i l'est del Turquestan van veure que l'aigua desapareixia, no van tenir altre remei que traslladar-se

resseguint les amples valls que duen a les terres baixes i empenyer cap a l'est els habitants de les planes.² Pobles i més pobles van veure's abocats a Europa, forçant altres pobles traslladar-se durant segles cap a l'est o l'oest, buscant indrets on viure de manera més o menys permanent. Durant aquestes migracions, les races es van barrejar (els aborígens amb els immigrants, els aris amb els uralaltaics) i no hauria hagut de sorprendre'ns que els costums socials que havien mantingut aquests pobles units a les seves regions d'origen haguessin quedat completament trencats durant l'estratificació de races que va produir-se a Europa i Àsia. Però *no* van trencar-se: senzillament van patir les transformacions requerides per les noves condicions de vida.

Els teutons, els celtes, els escandinaus, els eslaus i altres, quan van entrar per primer cop en contacte amb els romans, es trobaven en un estadi transitori d'organització social. Les unions en clans, que es basaven en l'origen comú, fos real o no, havien mantingut les persones unides durant molts milers d'anys. Aquestes unions només podien funcionar mentre no hi haguessin famílies separades dins el *gens* o el clan. Malgrat això, per les causes que ja hem esmentat, la família separada patriarcal s'havia anat desenvolupant, lentament però segura, en el si del clan, i era clar que això significava, a llarg termini, l'acumulació individual de riquesa i poder, així com la seva transmissió hereditària. Les freqüents migracions dels bàrbars i les guerres que en resultaven només van accelerar la divisió dels *gentes* en famílies separades, mentre que la dispersió d'aquests petits grups i la barreja amb forasters van facilitar la desintegració final de les unions basades en el parentiu. Els bàrbars, per tant, o bé assistien a la dissolució del seu clan en tot d'agrupacions disperses de famílies, en què els més rics aconseguirien imposar la seva autoritat sobre la resta —en especial si a la riquesa s'hi afegien

¹. A les zones del centre, oest i nord d'Àsia trobem incomptables restes de llacs del postpliocè ara desapareguts. Trobem closques d'espècies de les que ara hi ha a la mar Càspia escampades per la superfície del sòl fins força lluny: cap a l'est fins a mig camí entre la mar Càspia i el llac Aral, i cap al nord fins a Kazan. Les restes dels antics golfes de la mar Càspia, que abans es consideraven antigues lleres de l'Amu, intersequen amb el territori turcman. S'ha de deduir que hi ha hagut oscil·lacions temporals i periòdiques. Malgrat això, la dessecació és evident i progressa a una velocitat que no podíem esperar. Fins i tot a les regions relativament humides del sud-oest de Sibèria, un seguit d'estudis fiables que recentment ha publicat Yadrintseff mostren que hi ha viles que s'han estès fins a zones que cap al 1820 eren al fons d'algun dels llacs del grup Chany, que cap al 1850 cobrien centenars de quilòmetres, ara són simples estanys. En definitiva, el dessecament del nord-oest d'Àsia continua a un ritme que ha de mesurar-se en segles i no en les unitats de temps geològiques amb què acostumàvem a parlar-ne.

². D'aquesta manera han desaparegut civilitzacions senceres, tal com demostren les notables descobertes que s'han fet a Mongòlia, a la zona d'Orkhon i a les depressions de Lukchun (a càrrec de Dmitri Clements) i de Lop Nur (a càrrec d'Sven Hedin).

funcions sacerdotals o reputació militar—, o bé descobrien una nova forma d'organització basada sobre algun principi nou.

Molts d'aquests pobles no van poder resistir la desintegració, van disgregar-se i han estat oblidats per la història; però els més forts no van desintegrar-se. Van superar-ho mitjançant una nova organització —la *comunitat vilatana*— que va mantenir-los units durant els següents quinze segles o encara més. La idea d'un *territori* comú, adquirit o protegit gràcies als esforços comuns, va anar-se desenvolupant i va substituir la idea de l'ascendència comuna, que anava desapareixent. Els déus comuns van perdre gradualment el seu caràcter d'avantpassats i se'ls va atorgar un caràcter territorial. Van fer-los déus o sants d'un lloc determinat. La terra va quedar identificada amb els seus habitants. En lloc de les antigues unions de consanguinitat van sorgir unions territorials i és clar que aquesta nova organització oferia molts avantatges en aquelles circumstàncies. Reconeixia la independència de la família i fins i tot l'emfatitzava, ja que la comunitat vilatana renunciava al dret d'interferir en allò que passava dins la família i donava molta major llibertat a la iniciativa personal, no s'oposava en principi a la unió entre persones de diferent ascendència i mantenia la cohesió necessària d'acció i pensament. Alhora, aquesta organització resultava prou forta com per oposar-se a les tendències dominadores de la minoria de mags, sacerdots i guerrers professionals o distingits. Així doncs, la comunitat vilatana va esdevenir la llavor de l'organització futura i en moltes nacions ha conservat aquest caràcter fins avui dia.

Ara se sap, i gairebé ningú no ho nega, que la comunitat vilatana no era una organització específica dels eslaus, ni tan sols dels antics teutons. Va prevaldre a Anglaterra durant els temps dels saxons i dels normands, en part va sobreviure fins al segle XIX,³ i va ser la base de l'organització social de les

³. Si em decanto per l'opinió (per limitar-me a citar especialistes moderns) de Nasse, Kovalevsky i Vinogradov, i no per la de Frederic Seebohm (podem esmentar

antigues Escòcia, Irlanda i Gal·les. A França, la possessió i el treball comunals de la terra fèrtil per part de les assemblees vilatanes va perviure fins els primers segles de la nostra era i fins als temps de Turgot,⁴ que trobava les assemblees massa «sorrolloses», de manera que va abolir-les. A Itàlia va sobreviure al domini romà i va reviscolar després de la caiguda de l'Imperi Romà. Era la norma entre els escandinaus, els eslaus i els finesos (els *pittäyä* i també, probablement, els *kihlakunta*), els curonians i els livonians. Les comunitats vilatanes de l'Índia —tant passades com presents, àries o no— són ben conegudes gràcies a les obres Henry Maine, que van marcar una època, mentre que Elphinstone ha descrit les comunitats dels afganesos. També les trobem en els *oulous* mongols, els *thaddart* cabilencs, els *desa* javanesos i els *kota* o *tofa* malais; així com sota tot un seguit de noms a Abissínia, el Sudan i a l'interior de l'Àfrica, en els nadius d'Amèrica del Nord i del Sud i a les tribus, grans i petites, dels arxipèlags del Pacífic. Per dir-ho en poques paraules, no coneixem cap raça humana o nació que no hagi passat per un període de comunitats vilatanes. Només això ja refuta la teoria que afirma que la comunitat vilatana a Europa va ser fruit de la servitud feudal. És anterior a la servitud i ni tan sols la submissió servil va poder-la eliminar. Va ser una fase universal de l'evolució, un

Denman Ross només per donar un llistat complet) no és tan sols perquè aquests tres autors estan d'acord i tenen un coneixement profund d'aquesta qüestió, sinó també pel coneixement que tenen de la comunitat vilatana en general, que manca a l'obra de Seebohm, notable en altres aspectes. Aquest mateix comentari es pot aplicar, encara més, als elegants escrits de Fustel de Coulanges, que destaca per les seves opinions i interpretacions pròpies i apassionades dels textos antics.

⁴. Anne Robert Jacques Turgot (1727-1781), conegut com Turgot era un economista francès i ministre de finances sota el regnat de Lluís XVI. Durant el seu ministeri, l'any 1776, va abolir oficialment els gremis. El mateix Kropotkin a *L'État, son rôle historique* (Temps Nouveaux, París, 1906, p. 34-35), explica la qüestió amb més detall: «Tanmateix, Turgot, a la província de la qual era intendent, ja havia considerat que les assemblees dels pobles eren "massa sorrolloses" i les havia abolit en la seva administració per substituir-les per assemblees formades per membres escollits entre els peixos grossos del poble.» (*N. de la T.*)

resultat natural de l'organització de clans, de la qual van sortir molts pobles que, com a mínim, han tingut o encara tenen un paper a la història.⁵

La comunitat vilatana va sorgir naturalment i, per tant, no era possible una absoluta uniformitat d'estructura. En general, era la unió de diverses famílies que consideraven que tenien uns avantpassats comuns i que posseïen en comú un cert territori. Tot i això, en alguns grups i sota certes circumstàncies, les famílies creixien fins a ser molt nombroses abans que sorgissin nous brots en forma de noves famílies. Cinc, sis o set generacions continuaven vivint sota el mateix teulat o el mateix recinte, tenien la casa i el bestiar en comú i menjaven plegats del mateix foc. Vivien en el que l'etnologia avui anomena

⁵. La literatura sobre la comunitat vilatana és tan extensa que només podem citar-ne algunes obres. Les obres de Henry Maine, Frederic Seebohm i *Das alte Wallis* de Walter (Bonn, 1859) són fonts força populars i conegudes d'informació sobre Escòcia, Irlanda i Gal·les. Sobre França, vegeu Paul Viollet: *Précis de l'histoire du droit français: Droit privé*, Larose et Forcel, París, 1886, i diverses de les seves monografies a *Bibliothèque de l'École des Chartes*; sobre el mir del segle XVIII; Albert Babeau: *Le village sous l'ancien régime*, 3a ed., Didier, París, 1887; Bonnemère, Doniol... Sobre Itàlia i Escandinàvia, la bibliografia principal està recollida a Émile de Laveleye: *Primitive Property*, Macmillan and Co., Londres, 1878 (versió alemanya de K. Bücher). Pel que fa als finesos, vegeu Gabriel Rein: *Föreläsningar öfver Finlands historia* 1, 16; Koskinen, *Finnische Geschichte*, 1874, i varies monografies. Sobre els livonians i els curonians, Lutchitzky: *Severnyi Vestnik*, 1891. Sobre els teutons, a banda de les obres de Maurer, que són ben conegudes, vegeu Rudolph Sohm: *Die altdeutsche Reichs und Gerichtsverfassung*, Herman Böhlau, Weimar, 1871; i també Dahn: *Urzeit, Völkerwanderung, Langobardische Studien*, Janssen, Wilh, Arnold, etc. Sobre l'Índia, a banda de H. Maine i les obres que cita, John Phear: *Aryan Village*, Macmillan and Co., Londres, 1880. Sobre Rússia i els eslaus del sud, vegeu Kavelin, Posnikoff, Sokolovsky, Kovalevsky, Efimenko, Ivanisheff, Klaus, etc. (per a un extens index bibliogràfic fins el 1880, *Sbornik svedeniy ob obschinye* de la Societat Geogràfica Russa). Per a conclusions generals sobre la comunitat vilatana, a banda de Laveleye (*Primitive Property*, op. cit.), vegeu Lewis H. Morgan: *Ancient Society*, Henry Holt and Co., Nova York, 1887; Julius Lippert: *Kulturgeschichte der Menschheit in ihrem organischen Aufbau*, Ferdinand Enke, Stuttgart, 1887; Post, Dargun, etc., també les conferències de Maxim Kovalevsky: *Tableau des origines de l'évolution de la famille et de la propriété*, Samson & Wallin, Estocolm, 1890. També caldria esmentar molts monogràfics específics, se'n pot trobar un llistat excel·lent a Paul Viollet: *Droit privé i Droit public*, op. cit. Sobre altres races, vegeu les notes següents.

«família extensa» o «família indivisa», que encara trobem a la Xina, l'Índia, a la *zadruga* del sud de les terres eslaves i a vegades a l'Àfrica, Amèrica, Dinamarca, el nord de Rússia i l'oest de França.⁶ En altres grups o circumstàncies, que encara no han estat del tot determinades, les famílies no assoleixen aquestes proporcions: els nets, i a vegades els fills, deixen la casa familiar tan bon punt es casen i cadascun comença una família pròpia. De tota manera, fossin extenses o no, visquessin a prop o escampades pels boscos, van continuar unides en comunitats vilatanes. Diverses viles s'agrupaven en cada tribu i les tribus formaven confederacions. Aquesta és l'organització social que va desenvolupar-se entre els anomenats «bàrbars» quan van començar a establir-se a Europa de manera més o menys permanent.

Va caldre una evolució molt llarga abans que els *gentes* o clans reconeguessin l'existència independent de la família patriarcal, que vivia en una cabana a part; però fins i tot després d'haver-la reconegut, el clan, en general, no reconeixia l'herència personal de la propietat. Les poques coses susceptibles de ser propietat individual es destruïen a la tomba o bé s'enterraven amb el difunt. D'altra banda, la comunitat vilatana admetia plenament que dins la família es produís una acumulació privada de riquesa que es transmetia per herència. Tanmateix, la riquesa es concebia exclusivament com un bé *mòbil*, que incloïa el bestiar, les eines, les armes i la casa, que «com tota la resta, pot ser destruïda pel foc», també pertanyia a la mateixa

⁶. Diverses autoritats s'inclinen a pensar que la família extensa és un estadi intermedi entre el clan i la comunitat vilatana, i és ben segur que en molts casos les comunitats vilatanes han sorgit de famílies extenses. No obstant això, considero que la família extensa no forma part del mateix ordre de coses. En trobem als *gentes*, i tampoc no podem afirmar que hagin existit mai sense pertànyer a un *gens*, a una comunitat vilatana o a un *gau*. En la meua opinió, les primeres comunitats vilatanes van sorgir a poc a poc, directament del *gentes*, i estaven formades, en funció de les circumstàncies racials i locals, o bé per diverses famílies extenses o bé per famílies extenses i simples o (sobretot en els nous assentaments) només per famílies simples. Si aquest punt de vista fos correcte, no estariem justificats a establir la sèrie «*gens*, família extensa, comunitat vilatana», ja que el segon element no tindria el mateix valor etnològic que els altres dos. Vegeu l'apèndix XIII.

categoria.⁷ La comunitat vilatana ni podia ni va reconèixer la propietat de la terra, i, generalment, tampoc la reconeix ara. La terra era propietat comuna de la tribu o del grup sencer, i la comunitat vilatana tenia una part del territori tribal, que podia canviar si la tribu impulsava una redistribució de les terres de les viles. Com que en la major part de casos qui treballava per talar els boscos i llaurar per primer cop els prats era la comunitat o, com a mínim, diverses famílies plegades, les parcel·les, un cop preparades, es donaven a cada família —sempre amb el permís de la comunitat— durant un termini de quatre, dotze o vint anys; després d'aquest temps les parcel·les passaven a ser considerades part de la terra cultivable comuna. La propietat privada o la possessió «per sempre» era incompatible amb els mateixos principis i idees religioses de la comunitat vilatana, tan incompatible com ho era amb els principis del *gens*. De fet, va caldre la llarga influència del dret romà i l'església cristiana, que ben aviat va assumir els principis romans, per fer creure als bàrbars que era possible la propietat privada de la terra.⁸ Malgrat tot, quan es va reconèixer la propietat o la possessió de la terra per un temps il·limitat, el propietari de les terres seguia sent copropietari de les terres ermes, els boscos i les terres de pastura. És més, trobem contínuament casos, en especial a la història de Rússia, en què diverses famílies, actuant independentment, en prendre possessió d'un tros de terra pertanyent a alguna tribu que consideraven forastera, de seguida s'unien, i formaven una comunitat vilatana nova que a la ter-

cera o quarta generació començava a creure que tenia un origen comú.

Tot un seguit de tradicions, parcialment heretades del període dels clans, es van desenvolupar a partir de la base de la propietat comuna de la terra durant el seguit de segles que van caldre perquè els bàrbars quedessin sota el domini d'estats organitzats segons el model romà o bizantí. La comunitat vilatana no només era una agrupació que garantia a cadascú una part justa de la terra comuna, sinó que era una unió per la cultura comuna, pel suport mutu en totes les seves formes, per la protecció contra la violència i pel desenvolupament del saber, dels vincles nacionals i de les idees morals. Qualsevol canvi en els costums judicials, militars, educatius o econòmics calia decidir-lo a les assemblees de la vila, la tribu o la confederació. La comunitat era una continuació del *gens* i va heretar-ne totes les funcions. Era l'*universitas*, el *mir*⁹: un món en si mateix.

La caça comuna, la pesca comuna i el cultiu en comú de les plantacions d'arbres fruiters eren la norma als antics *gentes*. L'agricultura en comú va esdevenir la norma a les comunitats vilatanes bàrbares. És cert que disposem de pocs testimonis directes d'aquesta pràctica, a la literatura de l'antiguitat només hi trobem els fragments de Diodor i Juli Cèsar sobre els habitants de les illes Eòlies, una de les tribus celtiberes, i sobre els sueus. Malgrat tot, no ens falten proves que l'agricultura en comú es practicava en algunes tribus teutones, entre els francs i els antics escocesos, irlandesos i gal·lesos.¹⁰ Els exemples més tardans d'aquesta pràctica són senzillament in comptables. Fins i tot a França, que va ser plenament romanitzada, el cultiu en

⁷. Otto Stobbe: *Beiträge zur Geschichte des Deutschen Rechts*, C. A. Schwetschke und Sohn, Braunschweig, 1865, p. 62.

⁸. Les poques restes de propietat privada de la terra que trobem en el període bàrbar primerenc són a grups (els bataus, els francs de la Gàl·lia) que havien estat molt de temps sota la influència de la Roma imperial. Vegeu Karl Theodor Inama-Sternegg: *Die Ausbildung der grossen Grundherrschaften in Deutschland*, vol. 1, Duncker & Humblot, Leipzig, 1878. També Georg Bessler: *Neubuch nach dem älteren deutschen Recht*, p. 11-12, citat per Maxim Kovalevsky: *Modern Custom and Ancient Law*, Moscou, 1886, 1, 134. [Existeix una edició anglesa de David Nutt, Londres, 1891. (*N. de l'E.*)]

⁹. A la Rússia zarista, el *mir* era un model de comunitat vilatana que escollia els seus propis oficials. Al *mir*, la terra de cultiu era de la comunitat, que la repartia entre les famílies que en formessin part. (*N. de la T.*)

¹⁰. Maurer: *Markgenossenschaft*; Karl Lamprecht: «Wirtschaft und Recht der Franken zur Zeit der volkrechte» a *Historisches Taschenbuch*, Leipzig, 1883; Frederic Seebohm: *The English Village Community*, Longmans, Green and Co., Nova York, 1890, caps. VI, VIII i IX.

comú encara era habitual cap els anys 70 del segle XIX a Morbihan (Bretanya).¹¹ L'antic *cyvar* gal·lès o llaurada comunitària, així com el cultiu comú de la terra assignada al santuari són força freqüents en les tribus del Caucas menys pertorbades per la civilització,¹² i pràctiques d'aquesta mena són molt habituals entre els pagesos russos. A més, sabem que moltes tribus del Brasil, d'Amèrica Central i de Mèxic acostumaven a cultivar els camps en comú i que aquest mateix costum és present en uns quants pobles malais, a Nova Caledònia i en diversos pobles negres, entre d'altres.¹³ En resum, el cultiu comunal és tan habitual en molts pobles aris, uraloaltaics, mongols, negres, nadius americans, malais i melanesis que l'hem de considerar una forma universal —tot i que no l'única possible— d'agricultura primitiva.¹⁴

Ara bé, el cultiu comú de la terra no comporta necessàriament el consum en comú dels aliments. També en l'organització de clans, quan arriben els vaixells carregats de fruita o peix, l'aliment se sol repartir entre les cabanes i les cases comunals on viuen diverses famílies o els joves, i es cou per separat a cada llar. El costum de menjar en un cercle més estret de familiars o amics ja predominava durant l'antiquíssim període de la vida en

clans i va tornar-se la norma en la comunitat vilatana. Fins i tot l'aliment cultivat en comú es dividia entre les llars després de separar-ne una part i emmagatzemar-la per a l'ús de la comunitat. Malgrat tot, la tradició de menjar en comú es va mantenir viva rigorosament. Cada oportunitat, com ara els dies dedicats als avantpassats, les festes religioses, el començament o el final de la feina del camp i els naixements, casaments i funerals, s'aprofitava per reunir la comunitat i celebrar un banquet comú. Fins i tot ara aquest costum, que és ben conegut a Anglaterra, on s'anomena «festa de la collita», és el darrer a desaparèixer. D'altra banda, fins i tot quan feia molt temps que la terra havia deixat de ser llaurada i sembrada en comú, la comunitat continuava i encara continua fent conjuntament algunes de les feines del camp. En molts casos, part de les terres comunals se segueixen conreant en comú, sigui per a l'ús dels pobres, sigui per reomplir els rebostos comuns o sigui per utilitzar en les festivitats religioses. Els canals de rec es caven i reparen en comú. La comunitat sega els camps de pastura: la imatge d'una comuna russa segant un camp —els homes competeixen a veure qui avança més amb la dalla i les dones prenen l'herba i la deixen en grans piles— és d'allò més inspiradora, perquè ens mostra el que el treball humà podria i hauria de ser. En aquest cas el fenc es divideix entre totes les cases i és evident que ningú té dret de prendre'n de la pila del veí sense el seu permís. De tota manera, val la pena assenyalar els límits d'aquesta norma entre els ossetes del Caucas. Quan el cucut canta i anuncia que ja arriba la primavera i que ben aviat els camps tornaran a quedar coberts d'herba, tothom que en necessiti té dret a prendre de la pila dels veïns tant de fenc com vulgui per al bestiar.¹⁵ D'aquesta manera es reafirmen els antics drets comunals, com si es volgués provar com de contrari a la naturalesa humana és l'individualisme desenfrenat.

Quan el viatger europeu desembarca en alguna petita illa del Pacífic, veu a la llunyania un bosquet de palmeres i s'hi apropa,

¹¹ Charles Letourneau a *Bulletin de la Société d'Anthropologie de Paris*, vol. XI, París, 1888, p. 476.

¹² Walter: *Das alte Wallis*, op. cit., p. 323; D. Bakradze i N. Khoudadoff: anuari *Zapiski* del Caucasian Department de la Russian Geographical Society, XIV, part I.

¹³ Hubert Howe Bancroft: *The Works*, vol. VI, *Native Races*, Bancroft and Company, San Francisco, 1883; Theodor Waitz: *Anthropologie der Naturvölker*, vol. III op. cit., 423; Montrozier: a *Bulletin de la Société d'Anthropologie*, 1870; Albert Herman Post: *Studien zur Entwicklungsgeschichte des Familienrechts*, Schulze'sche Hofbuchhdlg, Leipzig, 1889.

¹⁴ Un seguit d'obres, a càrrec d'Ory, Luro, Laudes i Sylvestre, sobre les comunitats vilatanes d'Annam, demostren que tenen la mateixa forma que a Alemanya o Rússia. S'esmenten en una ressenya de Jobbé-Duval a *Nouvelle revue historique de droit français et étranger*, octubre i desembre de 1896. Heinrich Cunow (*Die Soziale Verfassung des Inka-Reichs*, J. H. W. Dietz, Stuttgart, 1896), fa un bon estudi sobre la comunitat vilatana al Perú, abans que s'establís el poder dels inques. En aquesta obra s'hi descriu la possessió i el conreu comuns de la terra.

¹⁵ Maxim Kovalevsky: *Modern Custom and Ancient Law*, op. cit., I, 115.

queda sorprès en descobrir que les petites viles estan connectades entre si per camins pavimentats amb pedres ben grosses, força còmodes per als nadius, que van descalços, i similars a les «velles carreteres» de les muntanyes suïsses. Els *bàrbars* van traçar aquesta mena de carreteres per tot Europa i cal haver viatjat per les terres més salvatges i poc poblades, lluny de les principals vies de comunicació, per ser plenament conscient de l'immens treball que devien fer les comunitats bàrbares per tal de conquerir la terra boscosa i pantanosa que era Europa fa uns dos mil anys. No la podrien haver conquerit famílies aïllades i sense eines, febles com eren: la natura els hauria vençut. Només les comunitats vilatanes, treballant en comú, van poder dominar els boscos salvatges, les maresmes mig negades i les estepes immenses. Els camins rústecs, els rais i els ponts de fusta, que l'hivern s'endua i calia reconstruir després de les inundacions de primavera; els tancats i palissades que envoltaven les viles, els forts de terra batuda i les petites torres escampades pel territori: tot va ser obra de les comunitats bàrbares. I quan una comunitat creixia massa, generalment se'n separava una part, com si es tractés d'un nou brot. Sorgia una nova comunitat a una certa distància i així, pas a pas, els boscos i les estepes van quedar sota el control de l'home. La mateixa formació de les nacions europees va sorgir de les comunitats vilatanes. Encara avui, els pagesos russos, si no estan gaire vençuts per la misèria, migren en comunitat, llauren la terra i construeixen les cases en comú quan s'estableixen a les vores del riu Amur o a la regió de Manitoba del Canadà. Fins i tot els anglesos, quan van començar a colonitzar Amèrica, en molts casos van retornar a l'antic sistema i es van agrupar en comunitats vilatanes.¹⁶

La comunitat vilatana era la principal arma de què els bàrbars disposaven en la dura lluita contra una natura hostil. També era el vincle amb què es defensaven de l'opressió dels més llestos i forts, que fàcilment podria haver-se desenvolupat

en aquells temps tan agitats. El bàrbar imaginari —l'home que lluita i mata per caprici— no existeix, com tampoc el salvatge assedegat de sang. El bàrbar real vivia, per contra, obeint tot un seguit de tradicions impregnades de consideracions sobre el que podia resultar útil o perjudicial per a la tribu o confederació i aquestes tradicions passaven religiosament de generació en generació, mitjançant versos i cançons, proverbis i ensenyances, sentències i instruccions. Com més els estudiem, més reconeixem els estrets lligams que unien els homes de les viles. Qualsevol conflicte entre dos individus es tractava com un afer comunal: fins i tot les paraules ofensives pronunciades enmig d'una discussió eren considerades una ofensa a la comunitat i als seus ancestres i calia resoldre-les compensant tant l'individu com la comunitat.¹⁷ Quan un conflicte acabava en baralla i algú en resultava ferit, si algú s'havia quedat mirant i no s'hi havia interposat, era tractat com si ell mateix hagués causat les ferides.¹⁸

El procediment judicial estava impregnat d'aquest mateix esperit. Qualsevol conflicte es duia als mediadors o àrbitres i generalment acabava allà, ja que els àrbitres tenien un paper molt important en la societat bàrbara. Tanmateix, si el cas era massa greu per resoldre'l així, es duia a l'assemblea, que havia de «trobar la sentència» i pronunciar-la de manera condicional, és a dir, «caldria aquesta compensació si es provés l'ofensa», i calia que els fets fossin corroborats o negats sota jurament per sis o dotze persones. Si entre els dos grups que formaven el jurat hi havia contradiccions, es recorria a una prova. Aquest procediment, que va aplicar-se durant més de dos mil anys seguits, parla per si mateix i mostra com d'estrets eren els vincles entre tots els membres de la comunitat. A més, no hi havia cap autoritat que forçés al compliment de les decisions de l'assemblea, a banda de la seva pròpia autoritat moral. L'única cosa

¹⁶ John Gorham Palfrey: *History of New England*, vol. II, Little, Brown and Company, Boston, 1858, p. 13, citat a Henry Maine: *Village Communities*, op. cit., p. 201.

¹⁷ Louis-Jean Königswarter: *Études sur le développement des sociétés humaines*, Auguste Durand, París, 1850.

¹⁸ Si més no, aquesta és la llei dels calmucs, que tenen una llei costumària molt similar a les lleis dels teutons, els antics eslaus, etc.

amb què la comunitat podia amenaçar era proscriure el rebel, però fins i tot aquesta amenaça era recíproca. Un home descontent amb l'assemblea podia declarar que abandonava la tribu i marxava cap a una altra. Es tractava d'una amenaça terrible, perquè era segur que ser injust amb un dels membres portava tota mena de desgràcies a la tribu.¹⁹ Rebel·lar-se contra una decisió justa segons la llei costumària era simplement «inconcebible», com bé va explicar Henry Maine, atès que aleshores «la llei, la moralitat i el fet» no es distingien entre si.²⁰ L'autoritat moral de la comunitat era tan gran que fins i tot molt temps després, quan les comunitats vilatanes van caure sota el domini dels senyors feudals, van mantenir els seus poders judicials: no més permetien que el senyor o el seu representant «trobes» la sentència condicional d'acord amb la llei costumària que havia jurat obeir i que recaptés per si mateix la multa (o *fred*) que hauria hagut de ser per a la comuna. De tota manera, durant molt de temps el mateix senyor, si seguia sent copropietari de les terres ermes de la comuna, sotmetia a l'assemblea les decisions sobre afers comuns. Fossin nobles o religiosos, havien de sotmetre's a l'assemblea vilatana: «*Wer daselbts Wasser und Weid genusst, muss gehorsam sein*» («Aquell qui gaudeixi aquí de dret a l'aigua i a la pastura ha d'obeir») feia la dita. Fins i tot quan els pagesos van passar a ser serfs del senyor, el senyor havia de comparèixer davant l'assemblea quan se'l requeria.²¹

En la seva concepció de la justícia, és clar que els bàrbars no diferien gaire dels salvatges. També sostenien que a un assassinat havia de seguir-lo la mort de l'assassí, que calia castigar aquell que causava ferides infligint-n'hi d'equivalents i que la

família de la víctima havia de fer complir la sentència de la llei costumària. Això era un deure sagrat, un deute envers els avantpassats, que havia de dur-se a terme a la llum del dia i mai en secret i que s'havia de fer saber a tothom. És per això que els passatges més inspirats de les sagues i la poesia èpica són els que glorifiquen el que s'entenia per justícia. Els mateixos déus intervenien per ajudar a fer justícia. No obstant això, el principal tret de la justícia entre els bàrbars és, d'una banda, que limitava el nombre de persones que podien estar involucrades en un conflicte i, de l'altra, que va abolir la idea brutal de sang per sang i cop per cop, substituint-la per un sistema de compensació. Els codis bàrbars —que eren un llistat de lleis comunes escrites per a l'ús dels jutges— «primer van permetre, més endavant van encoratjar i finalment van obligar» a la compensació en lloc de la venjança.²² Ara bé, aquells que entenen la compensació com una multa, una mena de *carta blanca* perquè els rics poguessin fer el que volguessin, l'han mal interpretat completament. La compensació en diners (*wergeld*) era força diferent de la multa o *fred*²³ i, habitualment, era tan quantiosa per tota mena d'ofenses que certament no encoratjava a cometre-les. En cas d'assassinat, generalment, la compensació excedia tota la fortuna possible de l'assassí. «Divuit vegades divuit vaques» és la compensació entre els ossetes, que no saben comptar per sobre de divuit, i entre les tribus africanes pot arribar a les vuit-centes vaques o cent camells si la víctima és jove, o a les quatre-centes setze ovelles a les tribus més pobres.²⁴

¹⁹ En moltes tribus africanes i d'altres indrets aquest hàbit encara és vigent.

²⁰ Henry Maine: *Village Communities*, op. cit., p. 65-68 i 199.

²¹ Georg Ludwig Maurer (*Geschichte der Markenverfassung in Deutschland*, Enke, Erlangen, 1856, § 29, 97) és força concloent sobre aquesta qüestió. Sosté que «tots els membres de la comunitat... també els senyors laics o religiosos, que sovint també eren copropietaris parcials (*markberechtigte*), i fins i tot els forasters de la marca, tots estaven sotmesos a la seva jurisdicció» (p. 312). Aquesta concepció va seguir vigent localment fins al segle xv.

²² Louis-Jean Königswarter: *Études sur le développement...*, op. cit., p. 50; John Thrupp: *Historical Law Tracts*, Londres, 1843, p. 106.

²³ Königswarter ha exposat com el *fred* va sorgir d'un oferiment que havia de fer-se per apaivagar els ancestres. Més endavant havia de pagar-se a la comunitat, per haver violat la pau, i encara després al jutge, rei o senyor, quan van apropiat-se dels drets de la comunitat.

²⁴ Albert Herman Post: *Bausteine Fur Eine Allgemeine Rechtswissenschaft Auf Vergleichend-Ethnologischer Basis*, Schulze, Oldenburg, 1880 i *Afrikanische Jurisprudenz*, op. cit., vol. I, p. 64 i ss.; Kovalevsky: *Tableau des origines de l'évolution de la famille et de la propriété*, op. cit., II, 164-189.

En la major part de casos era del tot impossible pagar la compensació, de manera que l'assassí no tenia més remei que convèncer la família de la víctima, mostrant-se penedit, perquè l'adoptessin. Fins i tot avui al Caucas, quan es resol un conflicte, l'agressor toca amb els llavis el pit de la dona més anciana de la tribu i així esdevé «germà de llet» de tots els membres de la família de la víctima.²⁵ En algunes tribus africanes l'agressor ha d'oferir la seva filla o germana en matrimoni a algú de la família de la víctima; en altres tribus està obligat a casar-se amb la dona que ha deixat vídua i, en tots els casos, esdevé un membre de la família, l'opinió del qual es té en compte en tots els assumptes familiars importants.²⁶

No només no actuaven sense donar valor a la vida humana, sinó que els bàrbars no coneixien els càstigs horrorosos que van introduir-se més endavant, en les lleis laiques i canòniques d'influència romana o bizantina. Per exemple, si bé el codi saxó dictava la pena de mort amb força lleugeresa, fins i tot en cas d'incendi deliberat o robatori armat, els altres codis bàrbars condemnaven a mort només en cas de traïció a la comunitat i de sacrilegi contra els déus de la comunitat, com a única manera d'apaivagar-los.

Tot plegat, com hem pogut veure, queda molt lluny de la suposada «moral dissoluta» dels bàrbars. Tot el contrari, només podem admirar els profunds principis morals que van formar-se en les comunitats vilatanes primerenques i que van quedar plasmatats en les tríades gal·leses, les llegendes sobre el rei Artur, els comentaris a les lleis Brehon d'Irlanda i en les antigues

llegendes alemanyes, entre d'altres.²⁷ De fet, aquests principis encara s'expressen a les dites dels bàrbars moderns. A la seva introducció a *The Story of Burnt Njal*, George Dasent resumeix molt justament les qualitats dels nòrdics, segons les sagues, tal com segueix:

Fer el que s'hagi de fer obertament i com un home, sense por dels enemics, dels dimonis o del destí, [...] ser lliure i valent en tots els deures, ser amable i generós amb els amics i familiars, ser dur i estricte amb els enemics [aquells sotmesos a la llei del talió],²⁸ però fins i tot amb els enemics complir les obligacions degudes. [...] No trencar una treva, ni ser un espieta o un xafarder ni difamar. No dir d'algú res que no es gosés dir-l'hi a la cara. No deixar d'acollir un home que hagués trucat la porta buscant aliment o refugi, fins i tot si fos un enemic.²⁹

Els mateixos principis o fins i tot millors impregnen la poesia èpica gal·lesa i les seves tríades. Actuar «amb mesura i segons els principis d'equitat» sigui amb amics o enemics i «intentar reparar allò que s'ha fet malament» són els principals deures de l'home: «el mal és la mort i el bé, la vida» clamava el legislador poeta.³⁰ «El món seria boig si els acords de paraula no fossin honorables», diu la llei Brehon. I l'humil xaman mordo-vià, després d'elogiar aquestes mateixes qualitats, afegiria, a més, segons el principi de la seva llei costumària, que «entre veïns és comuna la vaca i la gerra de llet», que «la vaca s'ha de munyir per un mateix i per a qui demani llet» i que «el cos d'un

²⁵ O. Miller i Maxim Kovalevsky: «In the Mountaineer Communities of Kabardia», a *Vestnik Evropy*, abril, 1884. Entre els xakhsevens de l'estepa de Mugan, els conflictes de sang sempre acaben amb un matrimoni entre els dos bàndols hostils. (Markoff, a l'apèndix de l'anuari *Zapiski* del Caucasian Department de la Russian Geographical Society, XIV. i, 21.)

²⁶ Albert Herman Post, a *Afrik Jurisprudenz*, cita un seguit de casos que exemplifiquen la concepció de l'equitat arrelada en els bàrbars africans. Podríem dir el mateix de tots els estudis rigorosos sobre la llei comuna dels bàrbars.

²⁷ Vegeu l'excel·lent capítol «Le droit de la Vieille Irlande», (també «Le Haut Nord») del professor Ernest Nys a *Études de droit international et de droit politique*, Alfred Castaigne, Brussel·les, 1896.

²⁸ L'afegit entre claudators és de Kropotkin. (*N. de l'E.*)

²⁹ George Dasent: «Introduction» a *The Story of Burnt Njal*, vol. 1, Edmonston and Douglas, Edimburg, 1861, p. xxxv.

³⁰ Walter: *Das alte Wallis*, op. cit., p. 343-350.

infant potser queda envermellit d'un cop, però el rostre del qui l'ha colpejat envermelleix de vergonya»;³¹ entre altres exemples. Podríem omplir moltes pàgines més amb principis similars expressats i seguits pels «bàrbars».

Cal que esmentem especialment una altra característica de les antigues comunitats vilatanes. Es tracta del creixement gradual del cercle de persones que lliga el sentiment de solidaritat. Les tribus es van federar en pobles i els pobles, tot i tenir un origen diferent, també es van federar en confederacions. Algunes d'aquestes unions eren tan estretes que, per exemple, els vàndals, després que part de la seva confederació marxés cap al Rin, i a continuació cap a Espanya i Àfrica, van respectar durant quaranta anys les terres i els pobles abandonats dels seus confederats, i no van ocupar-les fins que els enviats van assegurar-los que no tenien intenció de tornar. En el cas d'uns a altres bàrbars, una part del grup cultivava la terra, mentre que una altra part guerregjava a les fronteres del territori comú o més enllà. Les agrupacions entre diversos pobles també eren força habituals. Els sicambris estaven units amb els queruscs i els sueus; els quades amb els sàrmates; els sàrmates amb els alans, els carps i els huns. Més endavant veiem com van anar-se desenvolupant nacions a Europa, molt abans que aparegués res similar a un estat a la part de continent ocupada pels bàrbars. Aquestes nacions —ja que no podem deixar d'anomenar nació a la França merovingia o a la Rússia dels segles XI i XII— es mantenien unides només gràcies a la llengua comuna i l'acord tàcit de totes les petites repúbliques de prendre els ducs d'una sola família determinada.

Certament, les guerres eren inevitables: les migracions volen dir guerra, però com Henry Maine demostra, al seu notable estudi sobre l'origen tribal de la llei internacional «l'home mai ha estat ni tan violent ni tan estúpid per abandonar-se a un mal

com la guerra sense fer cap esforç per evitar-la», i assenyala «la gran quantitat d'institucions que semblen haver estat fetes per impedir-la o per oferir-hi alguna alternativa».³² De fet, l'home és ben lluny de ser l'ésser bel·licós que se suposa que és, tant que, un cop els bàrbars es van establir en un territori, van perdre l'hàbit de guerregar tan de pressa que ben aviat es van veure obligats a mantenir senyors especials, seguits per tropes de guerrers o *scholae*, que havien de protegir-los dels possibles intrusos. Preferien la negociació pacífica a la guerra i el fet que fossin tan pacífics va comportar l'especialització de l'ofici de guerrer, que, al seu torn, va derivar en la servitud i en totes les guerres del «període dels estats» de la història humana.

És molt difícil per la història reconstruir les tradicions dels bàrbars. A cada pas, l'historiador troba algun aspecte borrós que és incapaç d'explicar només mitjançant els documents, però el passat queda més ben il·luminat si ens fixem en les tradicions de les nombroses tribus que encara avui viuen en una organització social gairebé idèntica a la dels nostres avantpassats bàrbars. En aquest cas només tenim la dificultat de triar, perquè les illes del Pacífic, les estepes d'Àsia i els altiplans de l'Àfrica són veritables museus que contenen exemples de totes les etapes per les quals la humanitat ha passat en el camí del *gentes* salvatge fins a l'organització estatal. Passem, doncs, a examinar alguns d'aquests exemples.

Si prenem les comunitats vilatanes dels buriats mongols, sobretot les de l'estepa de Kudinsk, a la zona alta del Lena, que són els que s'han lliurat més de la influència russa, trobarem bons exemples de bàrbars en una etapa de transició entre la ramaderia i l'agricultura.³³ Aquests buriats encara viuen en famílies extenses, és a dir, tot i que els fills en casar-se marxen a

³¹ Maynoff: «Sketches of the Judicial Practices of the Mordovians» a l'anuari *Zapiski del Caucasian Department de la Russian Geographical Society*, 1885, p. 236, 257.

³² Henry Maine: *International Law*, Henry Holt and Company, Londres, 1888, p. 11-13; Ernest Nys: *Les origines du droit international*, op. cit., 1894.

³³ Un historiador rus, el professor Schapoff, del Kazan, exiliat a Sibèria l'any 1862, ofereix una bona descripció de les seves tradicions a l'*Izvestia* de la Societat Geogràfica de l'est de Sibèria, vol. v, 1874.

viure a una cabana a part, les cabanes de com a mínim tres generacions són al mateix tancat, la família extensa treballa els camps en comú i té en comú la casa, el bestiar i les terres dels vedells (petites porcions de terra tancades i cobertes d'herba per a la cria dels vedells). Habitualment cadascú menja a la seva cabana, però quan hi ha carn rostida, tots els vint o seixanta membres de la família extensa fan un banquet plegats. Quan diverses famílies extenses viuen a prop o diverses famílies més petites s'estableixen en una vila —en general, restes de famílies extenses que s'han separat accidentalment— fan l'*oulous* o la comunitat vilatana. Diversos *oulous* fan una tribu i les quaranta-sis tribus o clans de l'estepa de Kudinsk estan unides en una confederació. Diverses tribus també poden formar confederacions més petites i properes, si sorgeix alguna necessitat especial. No coneixen la propietat privada de la terra —la terra és propietat comuna de l'*oulous*, o més aviat de la confederació— i, si es fa necessari, l'assemblea de la tribu redistribueix la terra entre els *oulous*, mentre que l'assemblea de la confederació la redistribueix entre les quaranta-sis tribus. Val la pena esmentar que aquesta mateixa organització perviu entre els 250.000 buriats de l'est de Sibèria, malgrat que des del segle XVII estan sota el domini rus i coneixen bé les tradicions russes.

Amb tot, ràpidament sorgeixen desigualtats en la riquesa entre els buriats, en especial perquè el govern rus dona una importància exagerada als seus *taishas* (prínceps) electes, a qui considera responsables de la recaptació d'impostos, representants de les confederacions a la seva administració i fins i tot encarregats de les relacions comercials amb els russos. Així doncs, una minoria troba moltes maneres d'enriquir-se, mentre que l'empobriment de la majoria va de la mà amb l'apropiació dels russos de les terres buriates. Ara bé, és un costum entre els buriats, especialment els del Kudinsk —i el costum pesa més que la llei— que si una família ha perdut el bestiar, les famílies més riques li donen algunes vaques i cavalls perquè pugui recuperar-se. A més, el pobre que no té família menja a les cabanes dels

seus congèneres: entra a la cabana i pren —per dret, no per caritat— un seient a prop del foc i l'aliment, que sempre es divideix escrupolosament en parts iguals, i dorm allà on hagi sopat. De fet, els conqueridors russos de Sibèria van quedar tan impressionats per les pràctiques gairebé comunistes dels buriats que van anomenar-los *bratskiye* —«els fraternals»— i van informar a Moscou: «Entre ells tot és comú, allò que tinguin ho comparteixen en comú.» Fins i tot ara, quan els buriats del Lena venen el blat o envien a vendre a un escorxador rus part del bestiar, les famílies de l'*oulous* o tribu, ajunten el blat i el bestiar de tothom per vendre'l junt. A més, cada *oulous* té un dipòsit per deixar blat per casos de necessitat, un forn de pa comú (el *four banal* de les antigues comunitats franceses) i un ferrer que, com els ferrers de les comunitats índies,³⁴ no cobra per la feina que fa per a la comunitat, ja que ell n'és un membre. Ha de treballar sense cobrar i si utilitza el temps lliure per elaborar els petits discos de ferro argentat i esculpit, que en terres buriates s'utilitzen per decorar la roba, potser podrà, de tant en tant, vendre'n a alguna dona d'un altre clan, però a les dones del seu clan ha de regalar-los els ornaments. No es ven ni es compra en el si de la comunitat i aquesta norma és tan estricta que, quan una família més rica vol contractar un jornalier, l'ha de prendre d'un altre clan o dels russos. Aquest costum, evidentment, no és específic dels buriats: està tan estès entre els bàrbars moderns, els aris i els uraloaltaics, que devia ser general en els nostres avantpassats.

El sentiment d'unió a la confederació es manté viu gràcies als interessos comuns de les tribus, gràcies a les assemblees i els festivals, que generalment se celebren vinculats amb les assemblees. Ara bé, aquest sentiment es preserva també gràcies a una altra tradició, l'*aba* o caça comuna, que és un vestigi d'un passat remot. Cada tardor, els quaranta-sis clans de Kudinsk s'ajunten per celebrar la caça i els productes que n'obtenen es

³⁴ Henry Maine: *Village Communities*, op. cit., p. 193-196.

divideixen entre totes les famílies. A més, de tant en tant es convoquen *abas* nacionals per reafirmar la unitat de la nació buriata sencera. En aquestes ocasions, tots els clans buriats, que estan escampats per centenars de quilòmetres a banda i banda del llac Baikal, han d'enviar caçadors delegats. S'ajunten milers d'homes i cadascú porta provisions per a un mes. La part de cadascú ha de ser igual a la de la resta, de manera que, abans d'ajuntar les racions, un ancià escollit les pesa (sempre «amb la mà»: fer-ho amb una balança seria profanar l'antic costum). Després els caçadors es divideixen en grups de vint i cada grup comença la caça seguint un pla ben traçat. En aquests *abas*, la nació buriata sencera reviu les seves tradicions èpiques, provinents d'una època en què tota la nació estava unida en una sola i poderosa lliga. Voldria afegir que aquesta mena de caceres comunes són força usuals entre els nadius americans i els xinesos de les vores de l'Ussuri (els *kada*).³⁵

Els cabilencs, de qui dos exploradors francesos han descrit molt bé el mode de vida,³⁶ són bàrbars amb una agricultura encara més avançada. Cuiden molt dels seus camps, que estan irrigats i abonats, i cada parcel·la de terra disponible de les àrees poc muntanyoses és cultivada amb pala. Els cabilencs han tingut una història plena de vicissituds. Durant un temps van seguir la llei islàmica de l'herència, però com que no s'hi van adaptar, cap a mitjans del segle XVIII van tornar a l'antiga llei tribal costumària. Segons aquesta llei, la tinença de la terra és de caràcter mixt: la propietat privada de la terra conviu amb la propietat comunal. De tota manera, la base de la seva organització actual és la comunitat vilatana, el *thaddart*, que habitualment està format per diverses famílies extenses (*kharubas*) que es consideren d'origen comú, així com famílies més petites d'estrangers. Diverses viles s'agrupen en clans o tribus (*ârch*), diverses tribus

en una confederació (*thak'ebilt*) i, a vegades, diverses confederacions formen una lliga, principalment per a la defensa armada.

Els cabilencs no coneixen altra autoritat que la *jemm'aa* o assemblea de la comunitat vilatana. Hi participen tots els homes majors d'edat i se celebra a l'aire lliure o en un edifici especial amb seients de pedra. Les decisions de la *jemm'aa* es prenen per consens, és a dir que la discussió s'allarga fins que tots els presents acorden acceptar la decisió presa o s'hi sotmeten. La comunitat vilatana no té autoritat per imposar la decisió de l'assemblea, de manera que la humanitat ha emprat el sistema del consens allà on ha tingut comunitats vilatanes i el segueix emprant on n'hi continua havent, així ho fan diversos centenars de milions de persones arreu del món. La *jemm'aa* escull el seu òrgan executiu —l'ancià, l'escriba i el tresorer—, fixa els impostos, gestiona la distribució de les terres comunes i fa tota mena de tasques d'utilitat pública. Molta de la feina es fa en comú: els camins, les mesquites, les fonts, els canals d'irrigació, les torres de defensa per protegir-se contra els lladres, les tanques... les construeix la comunitat vilatana, mentre que les carreteres, les mesquites i els mercats grossos són obra de la tribu. Encara existeixen molts vestigis del cultiu en comú i tots els homes i dones de la vila construeixen o ajuden a construir les cases. En general, cada dia es produeixen «ajudes» i a tota hora se'n demanen per cultivar els camps o per fer la collita, per exemple. Pel que fa al treball especialitzat, cada comunitat té un ferrer, que gaudeix de part de la terra comuna i treballa per a la comunitat. Quan s'apropa l'època de llaurar visita cada casa i repara les eines i arades sense esperar cobrar res. Forjar noves arades es considera una tasca de bona voluntat que de cap manera pot ser pagada amb diners ni amb cap altra forma de salari.

Com que els cabilencs ja tenen propietat privada és clar que entre ells hi ha rics i pobres, però com tota la gent que viu molt unida i sap com comença la pobresa, la consideren un accident que podria passar a qualsevol. «No diguis mai que ni duràs el sarró de captaire ni aniràs a la presó», diu un proverbi dels

³⁵. Nazarov: *The North Usuri Territory* (en rus), Sant Petersburg, 1887, p. 65.

³⁶. Adolphe Hanoteau i Aristide Horace Letourneux: *La Kabylie*, 3 vols., L'Imprimerie Nationale, París, 1883.

pagesos russos. Els cabilencs el practiquen i no es nota cap diferència en el comportament extern de rics i pobres. Quan el pobre convoca una «ajuda», el ric treballa al seu camp, de la mateixa manera que ho fa el pobre quan és el seu torn.³⁷ A més, les *jemm'aas* reserven algunes parcel·les i camps, que sovint es cultiven en comú, per a l'ús dels membres més pobres. Continuen existint molts costums d'aquesta mena. Les famílies més pobres no es podrien permetre comprar carn, és per això que la comunitat en compra amb els diners de les multes, els regala a la *jemm'aa* o la taxa per l'ús dels cubells comunals per fer l'oli d'oliva, i la distribueix a parts iguals entre els qui no en poden adquirir. Quan una família escorxa per al seu ús una ovella o vedell un dia que no és de mercat, el pregoner ho anuncia pels carrers per tal que la gent malalta i les dones embarassades puguin anar a buscar tanta carn com vulguin. El suport mutu impregna la vida dels cabilencs i si un cabilenc, durant un viatge a l'estranger, se'n troba un altre que necessita ajuda, està obligat a ajudar-lo fins i tot si posa en risc la seva pròpia riquesa o vida. Si no ho fes, la *jemm'aa* de l'home que ha estat negligit pot presentar un queixa i la *jemm'aa* de l'home que ha estat egoista de seguida compensarà la pèrdua. Aquest costum resultarà familiar als estudiosos els gremis comercials medievals. Qualsevol foraster que entri a una vila cabilenca té dret a hostatjar-s'hi durant l'hivern, i els seus cavalls podran pastar a les terres comunals durant vint-i-quatre hores. En cas de necessitat, però, podrà comptar amb un suport gairebé il·limitat. Així, durant la fam de 1867-1868, els cabilencs van acollir i alimentar tots i cadascun dels que van buscar refugi a les seves viles, independentment del seu origen. Al districte de Dellys, van donar aliment com a mínim 12.000 persones, provinents de tot Algèria i fins i tot del Marroc. Mentre la

gent moria de fam arreu d'Algèria, en terres cabilenques no es va produir ni un sol cas de mort per aquesta causa. Les *jemm'aas*, privant-se de tota necessitat, van organitzar l'auxili sense demanar mai cap ajuda del govern i sense queixar-se gens: ho consideraven un deure natural. I mentre que als assentaments europeus es van prendre tota mena de mesures policials per evitar els robatoris i el desordre resultant de l'arribada de tants estrangers, no va caldre res similar en el territori cabilenc. Les *jemm'aas* no van necessitar ni ajuda ni protecció de l'exterior.³⁸

Només puc esmentar de passada dues altres característiques d'allò més interessants de la vida dels cabilencs, concretament els *çofs* i l'*anaya*, o la protecció que es dona als pous, canals, mesquites, mercats, alguns camins, etc. en cas de guerra. L'*anaya* inclou tot un seguit de tradicions pensades per reduir el mal que causa la guerra i evitar els conflictes. Entre altres exemples, el mercat és *anaya*, sobretot si es troba en una frontera on conviuen cabilencs i forasters. Ningú gosa destorbar la pau del mercat i si sorgeix algun conflicte, els forasters del poble l'aturen de seguida. El camí que segueixen les dones per anar de la vila a la font també és *anaya* en cas de guerra. Pel que fa al *çof*, és una forma d'agrupació molt estesa, que té alguns trets en comú amb el *gegilden* o *bürgschaften* medievals, així com amb societats per la protecció mútua i altres objectius diversos —intel·lectuals, polítics i emocionals— que no queden satisfets amb l'organització territorial de la vila, el clan i la confederació. El *çof* no coneix límits territorials, recapta els membres de diverses viles, fins i tot entre els forasters, i els protegeix de tota possible eventualitat de la vida. D'alguna manera, és un intent de complementar l'agrupació territorial mitjançant una agrupació extraterritorial que pretén expressar afinitats mútues

³⁷. Per convocar una «ajuda» o «trobada», s'ha de convidar a menjar la comunitat. Un amic del Caucas m'explica que a Geòrgia quan un pobre vol una «ajuda» demana al ric una ovella o dues per fer el convit i la comunitat aporta, a banda de la feina, tantes provisions que li permeten tornar el deute. Els mordovians tenen un costum similar.

³⁸. Adolphe Hanoteau i Aristide Horace Letourneux: *La Kabylie*, op. cit. vol. II, 58. El mateix respecte envers els forasters és la norma entre els mongols. El mongol que ha refusat donar allotjament a un foraster paga el preu de la sang si el foraster ha patit a causa seva (Adolf Bastian: *Der Mensch in der Geschichte*, III, Otto Wigand, Leipzig, 1860, p. 231).

diverses més enllà de les fronteres. La lliure associació internacional, en funció dels gustos i preferències individuals, que considerem una de les millors mostres de la vida actual, té per origen l'antiguitat bàrbara.

La vida dels habitants de les muntanyes del Caucas ens ofereix un altre àmbit molt instructiu per extreure exemples de la mateixa mena. Quan el professor Kovalevsky, a la seva notable obra *Modern Custom and Ancient Law*, estudiava els costums actuals dels ossetes —les famílies extenses, les comunes i les concepcions judicials— va poder resseguir pas a pas disposicions similars a les dels antics codis bàrbars i fins i tot va estudiar els orígens del feudalisme. Fixant-nos en altres pobles del Caucas, a vegades podem arribar a entreveure casos en què la comunitat vilatana no té un origen tribal, sinó que va sorgir de la unió voluntària entre famílies d'orígens diversos. Fa poc va succeir en algunes viles khevsurianes, els habitants de les quals van jurar-se «comunitat i fraternitat».³⁹ En una altra regió del Caucas, el Daguestan, veiem com entre dues tribus han sorgit relacions feudals, alhora que mantenen les comunitats vilatanes (i fins i tot restes de les «classes» del *gentes*), donant-nos, així, un exemple vivent de com devia produir-se la conquesta dels bàrbars de la Gàl·lia i Itàlia. La tribu que n'ha sortit victoriosa, els lesguians, que han conquerit diverses viles georgianes i tàrtars de la regió de Zakataly, no ha imposat el predomini de les famílies separades sinó que ha constituït un clan feudal que ara inclou 12.000 persones en tres viles i, com a mínim, vint viles georgianes i tàrtars. Els conqueridors han repartit les seves pròpies terres entre els clans i els clans les han dividit a parts iguals entre les famílies, però no han interferit amb les *jemm'aas* de les viles tributàries, que encara preserven un costum que citava Juli Cèsar: la *jemm'aa* decideix cada any quina porció del territori comunal

cal cultivar, aquesta àrea es divideix en tantes parts com famílies i es reparteixen a sorteig. Val la pena fer notar que tot i que entre els lesguians (que viuen en un sistema de propietat privada de la terra i propietat comuna dels serfs)⁴⁰ hi ha molts proletaris, no n'hi ha gaires entre els seus serfs georgians, que continuen tenint la terra en comú. Pel que fa a la llei costumària dels habitants de les muntanyes del Caucas, és, si fa o no fa, la mateixa que la dels llombards o els francs salis i algunes de les seves disposicions expliquen bona part dels procediments judicials dels antics bàrbars. Són de caràcter molt impressionable, de manera que fan el que poden per evitar que els conflictes tinguin un desenllaç fatal. Així mateix ho fan els khevsurians, que desembeinen l'espasa de seguida quan comença una baralla: si una dona s'afanya a llançar entre els contrincants la tela de lli amb què s'orna el cap, tots tornen a embeinar l'espasa i la baralla queda apaivagada. L'ornament de tela del cap de les dones és *anaya*. Si la baralla no s'ha aturat a temps i ha acabat amb una mort, el preu de la compensació és tan elevat que l'agressor queda arruïnat de per vida, llevat que sigui adoptat per la família de la víctima. Si una persona branda l'espasa en una trifulga sense importància i en fereix una altra, perd per sempre el respecte del grup. Són els mediadors els qui s'ocupen de qualsevol conflicte, seleccionen jutges entre els membres del clan —sis per assumptes menors i entre deu i quinze per assumptes més seriosos— i els observadors russos asseguren que els jutges són absolutament incorruptibles. Un jurament té tanta importància que les persones que compten amb l'estima general n'estan dispensades, una simple declaració és suficient, sobretot perquè, quan l'assumpte és greu, els khevsurians mai dubten a reconèixer la seva culpa (vull dir, és clar, els khevsurians que la civilització encara no ha afectat). Els juraments es reserven per

³⁹. N. Khoudadoff: «Notes on the Khevsoures», a l'anuari *Zapiski del Caucasian Department de la Russian Geographical Society*, XIV, 1, Tiflis, 1890, p. 68. També van jurar no casar-se amb les noies de la seva pròpia unió, mostrant així, un destacable retorn a les normes del *gentes*.

⁴⁰. D. Bakradze: «Notes on the Zakataly District», al mateix *Zapiski*, XIV, 1, p. 264. L'expressió «llaurada comunitària» és tan comuna entre els lesguians com ho és entre els ossetes.

a casos com les disputes sobre la propietat, que requereixen alguna mena d'interpretació a banda del simple reconeixement dels fets. En aquests casos, quan la resolució de la disputa depèn de la interpretació dels fets, els homes que en són responsables actuen de manera molt prudent. En general, és clar que les societats bàrbares del Caucas no es caracteritzen per la falta d'honestedat o de respecte pels drets dels seus congèneres.

Els grups de l'Àfrica inclouen una immensa varietat de societats extremadament interessants que se situen en tots els graons intermedis, de les comunitats vilatanes primerenques a les despòtiques monarquies bàrbares. És per això que he de renunciar a la idea de donar aquí ni tan sols els resultats principals de l'estudi comparatiu de les seves tradicions.⁴¹ Serà suficient que digui que, fins i tot sota el despotisme més horrible dels reis, les assemblees de les comunitats vilatanes i la seva llei costumària mantenen la sobirania sobre un ampli seguit de qüestions. La llei de l'Estat permet al rei prendre qualsevol vida pel seu mer caprici i, fins i tot, senzillament per satisfer la gola; però la llei costumària del poble continua preservant la mateixa xarxa de tradicions de suport mutu que existeix en altres grups bàrbars i va existir en els nostres avantpassats. De fet, en determinats grups especialment afavorits (a Bornu, Uganda o Abissínia) i sobretot entre els bogos, algunes de les disposicions de la llei costumària estan inspirades per sentiments realment tendres i delicats.

Les comunitats vilatanes dels nadius de les dues Amèriques tenen el mateix caràcter. Veiem que els tupi del Brasil viuen en «cases comunals» on resideix el clan sencer i cultiven plegats el blat de moro i la mandioca. Els arani, molt més avançats en civilització, cultiven els camps en comú, així com els oucas, que sota el seu comunisme primitiu i «cases comunals»

van aprendre a construir bons camins i a elaborar un seguit d'artesanies domèstiques,⁴² no inferiors a les de l'alta edat mitjana a Europa. Tots ells vivien sota la llei costumària, de què ja hem donat exemples a les pàgines anteriors. A l'altre extrem del globus trobem el feudalisme malai, que no ha estat capaç d'acabar amb la *negaria* o comunitat vilatana, que és propietària en comú de, si més no, part de la terra, i que redistribueix la terra entre les diverses *negarias* de la tribu.⁴³ Entre els alfurus de Minahasa trobem la rotació comunal dels cultius. Els indígenes americans wyandots es redistribueixen periòdicament la terra de la tribu i conreen en comú. A més, a les zones de Sumatra on les tradicions musulmanes no han destruït del tot l'antiga organització, trobem la família extensa (*suka*) i la comunitat vilatana (*kota*) que conserva el dret sobre la terra, fins i tot si part de la terra ha estat preparada per llaurar sense permís.⁴⁴ De manera que, en aquests casos, també trobem els hàbits per a la protecció mútua i la prevenció de conflictes i guerres que a les pàgines anteriors hem explicat que eren característics de les comunitats vilatanes. És més, com millor s'hagi mantingut la possessió comunal de la terra, millors i més amables són els costums de la gent. De Stuers afirma amb tota seguretat que allà on les tradicions de la comunitat vilatana han estat menys malmeses pels conqueridors, la desigualtat en la riquesa és menor i les obligacions de la llei del talió són menys cruels, mentre que en aquelles regions en què les comunitats vilatanes han estat completament destruïdes, «els habitants pateixen l'opressió intolerable dels seus governants despòtics».⁴⁵ Això és ben natural. També es podria haver previst el que Waitz comentava: que els grups que han mantingut les confederacions

⁴¹ Vegeu Albert Herman Post: *Afrikanische Jurisprudenz*, op. cit.; Werner Münzinger: *Ueber das Recht und Sitten der Bogos*, J. Wurster & comp., Winterthur, 1859; Casalis: *Les Bassoutos*, Librairie de C. Meyrueis, París, 1859; John Maclean: *A Compendium of Kafir Laws and Customs*, S. Solomon & Company, Mount Coke, 1859.

⁴² Theodor Waitz: *Anthropologie der Naturvölker*, op. cit., III, p. 423 i ss.

⁴³ Albert Herman Post: *Studien zur Entwicklungsgeschichte des Familienrechts*, op. cit., p. 270 i ss.

⁴⁴ John Wesley Powell: *Annual Report of the Bureau of American Ethnology*, Washington, 1881, citat a Albert Herman Post: *Studien...*, op. cit., p. 290; Adolf Bastian: *Inselgruppen in Oceanien*, Ferd. F. Dümmlers, Berlín, 1883, p. 88.

⁴⁵ De Stuers, citat per Theodor Waitz: *Anthropologie...*, op. cit., v, 141.

tribals tenen un major nivell de desenvolupament i una literatura més rica que els grups que han perdut els antics vincles que els unien.

Donar més exemples suposaria, senzillament, tornar a repetir tediosament el que ja he dit: les societats bàrbares en tota mena de climes i races tenen similituds extraordinàries. La humanitat ha seguit el procés evolutiu arreu amb una semblança meravellosa. Quan l'organització de clans va veure's atacada des de dins per la família separada i des de l'exterior pel desmembrament dels clans emigrants i la necessitat d'acollir forasters de diferent origen, va sorgir la comunitat vilatana, basada en una concepció territorial. La nova organització, que havia sorgit naturalment de l'organització de clans anterior, va permetre als bàrbars superar un període molt convuls de la història sense quedar fragmentats en famílies aïllades, que haurien fracassat en la lluita per la vida. Sota la nova organització, van desenvolupar-se noves formes de cultura; l'agricultura va assolir un nivell que només ha estat superat recentment, ara que som molta més població; la indústria domèstica va arribar a un nou grau de perfecció. Van conquerir les terres verges, van traçar-hi camins i s'hi van escampar grups que havien abandonat les seves comunitats d'origen. Es van construir mercats i pobles fortificats, així com espais per a la devoció pública. A poc a poc va anar-se forjant la idea d'una unió més àmplia, que s'estenia al grup sencer i a altres grups de diferent origen. L'antiga idea de justícia, que era de mera venjança, va patir una lenta modificació en què la compensació pel mal ocasionat va substituir la venjança. La llei costumària, que encara avui regula la vida de dos terços o més de la humanitat, va sorgir sota aquesta organització, així com un sistema de costums que procurava evitar l'opressió de les masses per part d'unes minories que es tornaven més poderoses a mesura que augmentaven les facilitats per a l'acumulació privada de riquesa. La tendència de les masses al suport mutu va prendre aquestes noves formes. I el progrés —econòmic, intel·lectual i moral— que la humanitat va assolir sota aquesta nova forma

d'organització popular va ser tan gran que els estats, quan van sorgir més endavant, simplement van apropiar-se, en pro de les minories, de totes les funcions judicials, econòmiques i administratives que en la comunitat vilatana ja existien en pro de tothom.

Capítol v

El suport mutu a la ciutat medieval

El creixement de l'autoritat en la societat bàrbara. — La servitud a les viles. — La revolta de les ciutats fortificades: la seva alliberació, les seves cartes de poblament. — El gremi. — El doble origen de la ciutat lliure medieval. — Jurisdicció i administració pròpies. — El treball considerat honorable. — El comerç del gremi i de la ciutat.

La sociabilitat i la necessitat d'ajuda mútua i suport mutu són trets tan integrals de la naturalesa humana que en cap moment de la història trobem persones vivint en petites famílies aïllades, lluitant unes contra altres pels mitjans de subsistència. Ben al contrari, les investigacions recents, tal com hem vist en els dos capítols anteriors, demostren que des del principi de la vida prehistòrica els homes s'han agrupat en *gentes*, clans o tribus, sostingudes per la idea d'un origen comú i l'adoració als avantpassats comuns. Durant milers i milers d'anys, tot i no haver-hi cap autoritat que imposés la unió, aquesta organització ha mantingut els homes units i ha influït sobre el subseqüent desenvolupament de la humanitat. Quan els lligams

resultat de l'origen comú van afeblir-se a causa de les migracions a gran escala, alhora que el desenvolupament de la família separada en el si del clan feia desaparèixer la vella unitat tribal, el geni social de l'home va crear una nova forma d'unió fonamentada en la terra: la comunitat vilatana. Aquesta organització, al seu torn, va mantenir els homes units durant molts segles, permetent-los desenvolupar encara més els seus costums socials i superar alguns dels períodes més foscos de la història sense quedar dispersos en agrupacions laxes de famílies i individus. També va permetre'ls fer un pas més en l'evolució i crear un seguit d'institucions socials secundàries, algunes de les quals han perdurat fins a l'actualitat. Ara hem de continuar resseguint l'evolució de la tendència al suport mutu, que és sempre present. Partirem de les comunitats vilatanes dels bàrbars, quan feien recomençar la civilització després de la caiguda de l'Imperi Romà, i estudiarem les noves formes que van prendre les necessitats socials de les masses durant l'edat mitjana i, especialment, als gremis medievals i a la ciutat medieval.

Els bàrbars dels primers segles de la nostra era (com molts mongols, africans, àrabs... que continuen en l'etapa bàrbara) són ben lluny d'assemblar-se als animals ferotges amb què sovint se'ls ha comparat i, invariablement, preferien la pau a la guerra. Exceptuant les poques tribus que durant les grans migracions van acabar en deserts o altiplans erms i es veien obligades a saquejar periòdicament els veïns més afortunats, el gruix dels teutons, saxons, celtes, eslaus, etc., van passar a dedicar-se a l'arada o al bestiar tan aviat com van establir-se a les seves noves terres. Els codis bàrbars més antics ja ens parlen de societats formades per comunitats agrícoles pacífiques i no d'hordes d'homes en guerra els uns contra els altres. Aquests bàrbars van cobrir els camps de viles i granges.¹ Van talar els

bosc per cultivar la terra, van construir ponts per creuar els rius i van colonitzar les terres salvatges inhabitades. Van deixar la guerra i els seus riscos a les germandats, *scholae* o companyies de rebels dirigides per cabdills temporals i formades per homes que viatjaven oferint el seu esperit intrèpid, les armes i el seu coneixement de la guerra per a la protecció de la gent, que només volia viure en pau. Les bandes de guerrers anaven i venien resolent conflictes entre famílies, però la gran majoria de la gent continuava treballant la terra i parant poca atenció als que volien subjugar-los, sempre que no obstaculitzessin la independència de les comunitats vilatanes.² Els nous habitants d'Europa van desenvolupar sistemes de tinença de la terra i cultiu que encara empen centenars de milions d'homes, van elaborar sistemes de compensació pels greuges per substituir la vella venjança de sang tribal i van forjar els fonaments de la indústria. Tot i que fortificaven les viles amb palissades i construïen torres i forts per refugiar-se en cas d'una nova invasió, aviat van deixar la tasca de defensar torres i forts als qui havien fet de la guerra la seva especialitat.

Sens dubte, va ser el caràcter pacífic dels bàrbars i no el seu suposat instint guerrer, el que va permetre que acabessin dominats per senyors guerrers. És clar que el mode de vida de les germandats armades oferia més facilitat per a l'acumulació de riqueses que el cultiu de la terra de les comunitats agrícoles. Encara avui hi ha soldats que s'uneixen per matar els matabeles de l'Àfrica i robar-los el bestiar, malgrat que els matabeles només volen la pau i estan disposats a pagar-ne un preu molt alt. Certament, les *scholae* d'aleshores no tenien més escrúpols que les d'ara. Els guerrers van apoderar-se del bestiar, el ferro —que aleshores era extremadament car—³ i els esclaus. Tot i

¹. A *Wanderungen und Ansiedelungen der deutschen Stämme*, Elwert, Marburg, 1875, p. 431, Wilhelm Arnold arriba a sostenir que la meitat de terra arable actualment del centre d'Alemanya va començar-se a cultivar entre els segles VI i IX. Karl Wilhelm Nitzsch (*Geschichte des deutschen Volkes bis zum*

Augsburger Religionsfrieden, Dunder & Humblot, Leipzig, 1883, vol. 1) té la mateixa opinió.

². Heinrich Leo i Carlo Botta: *Histoire d'Italie*, vol. 1, Imprimerie de Béthune et Plon, París, 1844, p. 37.

³. El preu d'un simple ganivet robat era de quinze *solidi* i el de les peces de ferro

que malgastaven la major part de les riqueses poc després d'aconseguir-les, en gloriosos banquets com els que narra la poesia èpica, part de les riqueses robades acabava fent el lladre encara més ric. Hi havia molta terra fèrtil i no faltava gent disposada a treballar-la, si aconseguien el bestiar i les eines necessàries. Viles senceres, que havien quedat arruïnades a causa de les malures del bestiar, a causa de les plagues, els incendis o per l'assalt de nous immigrants, quedaven sovint abandonades quan els seus habitants en marxaven buscant una nova llar. Encara ho fan a Rússia, en circumstàncies similars. Si algun membre d'una de les germandats armades oferia als pagesos una mica de bestiar per poder començar de nou, ferro per fer una arada o l'arada mateixa, la seva protecció en cas de futurs saquejos i uns quants anys sense cap deure, abans d'haver de començar a pagar el deute contret, els pagesos s'establien a la terra. I quan després d'una dura lluita contra les males collites, les inundacions i les plagues, els pioners començaven a pagar els deutes, contreien obligacions servils envers el protector militar del territori. Sens dubte, així acumulaven riquesa, i el poder sempre segueix la riquesa.⁴ I malgrat tot, a mesura que ens endinsem en la vida

d'un molí de quaranta-cinc *solidi*. (Sobre aquesta qüestió vegeu Karl Lamprecht: «Wirtschaft und Recht der Franken zur Zeit der volkrechte» a Friedrich Raumer (ed.): *Historisches Taschenbuch*, Leipzig, 1883, p. 52.) Segons el dret de riba l'espasa, la llança i l'armadura de ferro d'un guerrer arribaven al valor de, com a mínim, vint-i-cinc vaques o dos anys de feina d'un home lliure. Segons la llei sàlica (Desmichels, citat per Michelet), tan sols una cuirassa es valorava en 1250 litres de blat.

⁴ La principal riquesa dels cabdills eren els seus dominis habitats en part per presoners esclaus, però majoritàriament per pagesos tal com hem explicat més amunt. Sobre l'origen de la propietat vegeu Karl Theodor Inama Sternegg: *Die Ausbildung der grossen Grunherrschaften in Deutschland*, a Schmoller: *Forschungen*, vol. 1, Duncker & Humblot, Leipzig, 1878; Felix Dahn: *Urgeschichte der germanischen und romanischen Völker*, G. Grote, Berlín, 1881; Georg Ludwig von Maurer: *Geschichte Der Dorfverfassung In Deutschland*, Ferdinand Enke, Erlangen, 1865; François Guizot: *Essais sur l'histoire de France*, Charpentiere, París, 1842; Henry Sumner Maine: *Village-Community*, John Murray, 1871; Heinrich Leo i Carlo Botta: *Histoire d'Italie*, op. cit., F. Seebohm, Vinogradov, J. R. Green, etc.

de l'època, els segles VI i VII de la nostra era, veurem que, a banda de la riquesa i la força militar, era necessari un altre element per afermar l'autoritat d'uns pocs. Va ser el dret i la llei, el desig de les masses de preservar la pau i d'establir el que consideraven que era la justícia, allò que va donar als cabdills de l'*scholae* —reis, ducs, *kniaz* i altres figures similars— la força que tenien dos-cents o tres-cents anys després. Al llarg de la història de les organitzacions socials, travessant-les com un fil vermell, trobem la mateixa idea de justícia que havia nascut durant l'etapa tribal, quan es concebia com la venjança deguda contra les ofenses. Més que no les causes militars o econòmiques, la idea de justícia va esdevenir la base sobre la qual va fonamentar-se l'autoritat dels reis i els senyors feudals.

De fet, una de les principals preocupacions de la comunitat vilatana bàrbara era, i encara ho és entre els bàrbars contemporanis, resoldre ràpidament les venjances resultat de la que aleshores era la seva idea de justícia. Quan sorgia un conflicte, la comunitat intervenia de seguida i després que l'assemblea hagués jutjat el cas, determinava la quantia de la compensació que calia pagar a la víctima o a la família, així com el *fred*, una multa per haver trencat la pau, que s'havia de pagar a la comunitat. Així es resolien fàcilment els conflictes interns, però quan sorgia un conflicte entre dues tribus o dues confederacions de tribus, malgrat les mesures que es prenen per prevenir-los,⁵ era difícil trobar un àrbitre o jutge que, tant per la seva imparcialitat com pel seu coneixement de l'antiga llei, prengués una decisió que fos acceptada pels dos bàndols. Encara era més difícil perquè les lleis costumàries de diferents tribus i confederacions variaven pel que fa a la compensació deguda en cada cas. Així doncs, va fer-se habitual escollir el jutge d'entre alguna de les famílies o tribus que tenien reputació de preservar l'antiga llei pura i de conèixer les cançons, triades, sagues, etc. que s'empraven per recordar de memòria la llei. Preservar la llei d'aquesta

⁵ Vegeu Henry Sumner Maine: *International Law*, John Murray, Londres, 1888.

manera va tornar-se una mena d'art, un misteri transmès curiosament en certes famílies de generació en generació. Així, a Islàndia i en altres terres escandinaves, en cada *allthing*—assemblea nacional— un *lövsögmáthr* recitava la llei sencera de memòria per tal d'orientar l'assemblea. I, com és ben sabut, a Irlanda hi havia una classe especial d'homes amb fama de conèixer les antigues tradicions que, per tant, gaudien d'una gran autoritat com a jutges.⁶ Quan veiem que els anals russos expliquen que alguns pobles del nord-oest de Rússia, empesos pel desordre creixent resultat de l'enfrontament entre clans, van recórrer als *varingiar* normands perquè fessin de jutges i comandants de les *scholae* guerreres; i quan veiem que durant els següents dos-cents anys van escollir els *kniaz*—ducs— de la mateixa família normanda, hem d'entendre que els eslaus van confiar que els normands devien conèixer millor la llei, un coneixement en què també van confiar diversos pobles eslaus. En aquest cas, disposar de l'escriptura rúnica per a la transmissió dels vells costums va ser un gran avantatge per als normands, però en altres casos sembla que els jutges havien de provenir de la branca més antiga del poble, suposadament la branca originària, i les seves decisions eren considerades justes.⁷ Més endavant, veiem una tendència clara a escollir els jutges d'entre el clergat cristià, que aleshores encara respectava el principi cristià fonamental—ara oblidat— que la compensació no és un acte de justícia. Aleshores els clergues obrien les esglésies com a refugis pels que fugien de la venjança de sang i actuaven de bon grat com a àrbitres en casos criminals, sempre oposant-se al vell principi tribal de vida

per vida, ferida per ferida. En resum, a mesura que ens endinsem en la història de les institucions socials més antigues, trobem cada cop menys fonamentada la teoria de l'origen militar de l'autoritat. Ben al contrari, sembla que fins i tot aquest poder, que més endavant va esdevenir una font d'opressió, va sorgir a causa del caràcter pacífic de les masses.

En tots aquests casos el *fred*, que sovint era la meitat de la compensació, es donava a l'assemblea i des de temps immemorials va emprar-se per a obres d'utilitat pública i defensa. Encara té la mateixa funció (la construcció de torres) entre els cabilencs i alguns pobles mongols i tenim proves directes que, segles després, les multes judicials a Pskov (Rússia) i algunes ciutats franceses i alemanyes se seguien emprant per reparar les muralles.⁸ Per tant, era força natural que les multes es paguessin al jutge, que, a canvi, havia d'executar les sentències i mantenir l'*schola* d'homes armats a qui es confiava la defensa del territori. Això va esdevenir un costum generalitzat als segles VIII i IX, fins i tot si el jutge era un bisbe electe. Així va aparèixer la llavor de la unió dels poders judicial i executiu, tal com els anomenem avui. Ara bé, l'autoritat del duc o el rei es limitava estrictament a aquestes dues funcions. No governava el poble—el poder suprem seguia sent de l'assemblea— i ni tan sols comandava la milícia popular, ja que quan el poble prenia les armes, ho feia sota control d'un altre comandant, també electe, que no era subordinat sinó igual al rei.⁹ El rei només era el senyor del seu domini personal. De fet, en llengua bàrbara, la paraula *konung*, *koning* o *cyning*, sinònima del llatí *rex*, no volia dir altra cosa que líder temporal o cabdill d'una banda d'homes. El comandant d'una

⁶. Trinity College: *Ancient Laws of Ireland*, «Introduction», Longman, Roberts and Green, Dublín, 1865; Ernest Nys: *Études de droit international*, t. 1, op. cit., p. 86 i ss. Entre els ossetes els àrbitres de les tres viles més antigues tenen una reputació especial (Maxim Kovalevsky: *Modern Custom and Ancient Laws of Russia*, David Nutt, Londres, 1891, 4a conferència).

⁷. És acceptable pensar que aquesta idea (relacionada amb el sistema de transmissió de títols que feien servir moltes tribus celtes anomenat *tanistry*) va tenir un paper important durant aquesta etapa, però això encara no ha estat investigat.

⁸. A la carta de poblament de Saint-Quentin de l'any 1002 s'hi afirma clarament que el rescat pagat per diverses cases que havien de ser enderrocades a causa de delictes, va destinar-se a les muralles. El mateix fi tenia l'*ungeld* a les ciutats alemanyes. A Pskov, les multes es depositaven a la catedral i d'allà es van treure els diners per a les muralles.

⁹. Rudolph Sohm: *Fränkische Rechts- und Gerichtsverfassung*, Weimar, 1871, p. 23; també Karl Wilhelm Nitzsch: *Geschichte des deutschen volkes*, I, Duncker & Humblot, Leipzig, 1871, p. 78.

petita flota o fins i tot d'un sol vaixell pirata també era un *konung*, i fins a dia d'avui, a Noruega, els capitans de pesquer s'anomenen *not-kong*, «rei de les xarxes».¹⁰ La veneració a la figura del rei, que va sorgir més endavant, encara no existia i tot i que la traïció al clan es castigava amb la mort, l'assassinat d'un rei podia ser reparat pagant una compensació: senzillament la mort del rei tenia molt més valor que la d'un home lliure.¹¹ Quan el rei Knu (o Canut) va matar un home de la seva pròpia *schola*, segons la saga, va convocar els seus companys a una *thing* en què va agenollar-se implorant perdó. El van perdonar, però va haver d'accedir a pagar nou cops la compensació habitual: un terç d'aquesta quantitat era per a ell mateix per la pèrdua d'un dels seus homes; un altre terç per als familiars de l'home mort i l'altre (el *fred*), per a l'*schola*.¹² En realitat, va caldre un canvi dràstic de les concepcions del moment, sota la doble influència de l'Església i dels estudiosos del dret romà, perquè la idea de santedat es comencés a vincular amb la figura del rei.

Tanmateix, resseguir el desenvolupament gradual de l'autoritat a partir dels elements indicats queda fora de l'abast d'aquest estudi. Historiadors com el matrimoni Green a Gran Bretanya; Augustin Thierry, Michelet i Luchaire a França; Kaufmann, Janssen, W. Arnold i fins i tot Nitzsch a Alemanya; Leo i Botta a Itàlia; Byelaëff, Kostomaroff i els seus seguidors a Rússia i molts altres han explicat fil per randa aquesta història. Han

mostrat que poblacions senceres, que havien estat lliures, simplement van accedir a «alimentar» els protectors militars i que, a poc a poc, van esdevenir els serfs d'aquests protectors; que la servitud a l'Església o a un senyor va tornar-se una necessitat per als homes lliures; que els castells dels senyors i els bisbes van acabar sent un cau de lladres. En poques paraules, han explicat com es va imposar el feudalisme i com les creuades, que donaven llibertat als serfs que vestissin la creu, van ser el primer impuls de l'emancipació popular. Aquí no cal repetir-ho tot, ja que el nostre objectiu principal és resseguir el geni *constructiu* de les masses populars en les institucions de suport mutu.

Semblava que desapareixien els darrers testimonis de la llibertat bàrbara, Europa havia caigut sota el domini de milers de petits senyors i semblava encaminar-se cap a la fundació de teocràcies i estats despòtics —com els que van seguir l'etapa bàrbara en sorgiments previs de la civilització— o monarquies bàrbares com les que trobem avui a Àfrica. Però Europa va prendre un camí diferent. Va seguir un camí similar al que, temps enrere, havien seguit les ciutats de l'antiga Grècia. Amb una unitat que sembla gairebé incomprendible i que els historiadors van trigar molt a entendre, les aglomeracions urbanes, fins i tot els llogarets més petits, van començar a desfer-se del jou dels senyors terrenals i clericals. Les viles fortificades van aixecar-se contra el castell del senyor, primer desafiant-lo, després atacant-lo i al final destruint-lo. El moviment va anar-se estenent de vila en vila, fins a incloure totes les viles d'arreu d'Europa. En menys de cent anys havien sorgit ciutats lliures a les costes del Mediterrani, del mar del Nord, del Bàltic, de l'oceà Atlàntic, als fiords d'Escandinàvia, als peus dels Apenins, dels Alps, de la Selva Negra, dels Grampians i els Carpats i a les planures de Rússia, d'Hongria, de França i d'Espanya. A tot arreu va produir-se una mateixa revolta: amb les mateixes característiques, fases i resultats. Allà on la gent va trobar protecció o va esperar trobar-ne més enllà de les muralles, van fundar «conjuracions», «fraternitats» i «amistats» unides per una idea

¹⁰. Vegeu uns apunts excel·lents sobre aquesta qüestió a Augustin Thierry: *Lettres sur l'histoire de France*, Garnier Frères, Edouard Blot, París, 1842, 7a carta. Les traduccions bàrbares de parts de la Bíblia són especialment informatives sobre el tema.

¹¹. Segons la llei anglosaxona tenia trenta-sis cops més valor (es pagava trenta-sis cops més cara) que la vida d'un noble. No obstant això, al codi Rothari l'assassinat d'un rei es castiga amb la mort, però aquesta disposició (a part de per influència romana) va introduir-se a la llei llombarda l'any 646 —tal com assenyalen Leo i Botta— per protegir el rei del dret a la venjança de sang. Com que era el rei qui executava les sentències, calia protegir-lo amb una llei especial, sobretot perquè diversos reis llombards seguits van ser assassinats abans que s'establís el codi Rothari (Heinrich Leo i Carlo Botta: *Histoire de l'Italie*, op. cit., p. 66-90).

¹². George Kaufmann: «Die Germanen der Urzeit», a *Deutsche Geschichte*, vol. 1, Dunker & Humblot, Leipzig, 1880, p. 133.

comuna i lluitant per una nova vida de suport mutu i llibertat. Van tenir tant d'èxit, que en tres-cents o quatre-cents anys van canviar la cara mateixa d'Europa. Van cobrir els camps d'edificis preciosos i sumptuosos, mostrant el geni de la unió d'homes lliures, que no ha tingut rival en bellesa ni en expressivitat; van llegar a les generacions següents les arts i els oficis que la nostra civilització actual, amb el progrés futur que promet, només ha desenvolupat més. I quan ens fixem en quines forces van produir aquests resultats magnífics, les trobem, no en el geni d'herois individuals ni en la poderosa organització dels grans estats o en l'habilitat política dels seus governants; sinó en el mateix corrent d'ajuda mútua i suport mutu que hem vist en acció a la comunitat vilatana i que va créixer i reviscolar durant l'edat mitjana, en una nova forma d'unio amb el mateix esperit però un aspecte diferent: els gremis.

Ara sabem bé que el feudalisme no va comportar la dissolució de les comunitats vilatanes. Tot i que el senyor va imposar la labor servil als camperols i es va apropiat de drets que abans eren només de la comunitat vilatana (impostos, mà morta, deures en cas d'herència i matrimoni), els camperols van conservar dos drets fonamentals: la propietat comuna de la terra i la jurisdicció sobre si mateixos. Antigament, quan un rei enviava el seu *vogt* a una vila, els camperols el rebien amb flors a una mà i armes a l'altra i li preguntaven quina llei tenia intenció d'aplicar: la llei del poble o la que duia ell. En el primer cas, li donaven les flors i l'acceptaven, però en el segon, s'hi enfrontaven.¹³ Ara els camperols acceptaven el rei o el seu enviat, que no podien rebutjar, però conservaven la jurisdicció de l'assemblea, i ells mateixos nomenaven sis, set o dotze jutges que, junt amb el jutge del senyor, feien d'àrbitres i dictaven sentència en presència de l'assemblea. En la major part de casos, l'oficial no podia fer més que confirmar la sentència i imposar el *fred* costumari. Durant tota mena de conflictes, l'assemblea va preservar el

valuosíssim dret a la jurisdicció pròpia, que aleshores implicava el dret a l'administració i la legislació pròpies. Ni tan sols els legisladors de Carlemany van poder abolir-la, sinó que van haver de ratificar-la. Alhora, respecte a totes les qüestions relacionades amb el territori de la comunitat, l'assemblea conservava la sobirania i, tal com mostra Maurer, en qüestions de tinença de la terra sovint demanava al mateix senyor que s'hi sotmetés. El creixement del feudalisme no va poder vèncer la resistència de la comunitat vilatana, que va mantenir-se ferma. Quan als segles IX i X, les invasions dels normands, els àrabs i els úgrics van demostrar que les *scholae* militars poc servien per a la protecció de la terra, a tot Europa va sorgir la tendència general a fortificar les viles amb muralles i fortaleces. Gràcies a l'energia de les comunitats vilatanes es van construir milers de viles fortificades. Un cop havien construït les muralles i van trobar un interès comú en aquest nou espai protegit, de seguida van adonar-se que a partir d'aleshores podrien resistir tant els atacs dels seus enemics interns, els senyors, com les invasions estrangeres. A l'interior dels recintes fortificats va créixer una nova vida de llibertat. Havia nascut la ciutat medieval.¹⁴

¹⁴ Si aquí parteixo de l'opinió que ha defensat Maurer (*Geschichte der Städteverfassung in Deutschland*, op. cit.) és perquè ha mostrat l'evolució ininterrompuda de la comunitat vilatana a la ciutat medieval i només el seu enfocament explica la universalitat del moviment comunal. Savigny, Eichhorn i els seus seguidors, certament, han demostrat que les tradicions del *municipia* romà mai han desaparegut del tot, però no expliquen el període de comunitat vilatana en què van viure els bàrbars abans que tinguessin ciutats. Allà on la humanitat fa recomençar la civilització, sigui a Grècia, Roma o a l'Europa central, passa per les mateixes etapes —la tribu, la comunitat vilatana, la ciutat lliure, l'Estat— de manera que cada etapa evoluciona naturalment a partir de l'etapa anterior. És clar que l'experiència de cada civilització anterior mai es perd. Grècia (influida per les civilitzacions orientals) va influir Roma i Roma, la nostra civilització: però totes van començar pel mateix punt, la tribu. De la mateixa manera que no podem afirmar que els nostres estats siguin una continuació de l'Estat romà, tampoc podem dir que les ciutats medievals d'Europa (incloent Escandinàvia i Rússia) siguin una continuació de les ciutats romanes. Van ser una continuació de les comunitats vilatanes bàrbares, influïdes fins a cert punt per les tradicions de les ciutats romanes.

¹³ Felix Dahn: *Urgeschichte der germanischen und romanischen Völker*, op. cit. vol. I, 96.

Cap període de la història permet exemplificar millor el poder constructiu de les masses populars que els segles x i xi, quan les viles fortificades i els mercats, que eren com «oasi enmig del bosc feudal», van començar a alliberar-se del jou del senyor i, a poc a poc, van començar a bastir la nova organització de la ciutat. Malauradament, disposem d'especialment poca informació històrica sobre aquest període: en coneixem els resultats però ens ha arribat poc dels mitjans amb què van assolir-los. Protegides per les muralles, les assemblees de la ciutat —o bé força independents o bé dirigides per les principals famílies nobles o mercaderes— van aconseguir i mantenir el dret d'escollir el seu *defensor* militar i el jutge suprem de la ciutat, o, si més no, d'escollir-lo entre els que aspiraven al càrrec. A Itàlia, les joves ciutats contínuament feien fora els seus *defensors* o *domini* i s'enfrontaven amb els que es negaven a marxar. Això mateix passava a l'Europa oriental. A Bohèmia, tant els rics com els pobres (*Bohemicae gentis magni et parvi, nobiles et ignobiles*) participaven de les eleccions,¹⁵ i a les ciutats russes els *vyeches* (assemblees) escollien regularment els seus ducs —sempre de la mateixa dinastia Rurik— i s'hi comprometien, però feien fora el *kniaz* si n'estaven descontents.¹⁶ A la mateixa època, a la major part del sud i l'oest d'Europa, era costum prendre com a *defensor* un bisbe que la ciutat hagués elegit. Van ser molts els bisbes que van liderar la protecció de les «immunitats» de les ciutats i bona part van ser considerats sants i patrons de les ciutats després de morir. Per exemple, sant Uthelred de Winchester, sant Ulrich d'Augsburg,

sant Wolfgang de Ratisbona, sant Heribert de Colònia, sant Adalbert de Praga... i molts abats i monjos, van acabar sent sants de les ciutats per haver actuat en defensa dels drets populars.¹⁷ I, sota els nous *defensors*, fossin laics o del clergat, els ciutadans van aconseguir que les seves assemblees tinguessin plena jurisdicció i administració pròpies.¹⁸

El procés d'alliberació va progressar gràcies a tot d'actes imperceptibles d'entrega a la causa comuna, que van dur a terme homes sortits de les masses, herois desconeguts, de qui la història no conserva el nom. A les ciutats joves va néixer el fabulós moviment de la pau i treva de Déu (*treuga Dei*) amb què les masses van esforçar-se a limitar les inacabables disputes entre les famílies nobles.¹⁹ Els bisbes i els ciutadans intentaven estendre als nobles la pau que havien establert a l'interior de les muralles.²⁰ Ja en aquesta època, les ciutats comercials d'Itàlia i sobretot Amalfi —que elegia els

¹⁷ Giuseppe Ferrari: *Histoire des révolutions d'Italie*, Didier et C., París, 1858, p. 257; Otto Kallsen: *Die deutschen Städte im Mittelalter*, vol. 1, Halle A.S., 1891.

¹⁸ Vegeu els excel·lents comentaris de Laurence Gomme sobre l'assemblea de Londres (*The Literature of Local Institutions*, Elliot Stock, Londres, 1886, p. 76). Malgrat això, cal remarcar que a les ciutats reials les assemblees no van assolir mai el grau d'independència que van assolir a altres llocs. Fins i tot resulta força segur que els reis i l'Església van escollir Moscou i París com a bressol de la futura autoritat reial de l'Estat perquè eren ciutats que no tenien tradició d'assemblees acostumades a ser sobiranes en tots els aspectes.

¹⁹ La pau i treva de Déu va ser un moviment popular i eclesial sorgit entre els segles x i xi que buscava limitar la violència i protegir les propietats eclesialtiques. Entre altres, establia sota pena de sancions espirituals que no podia cometre's cap acte violent en determinats moments de l'any —els diumenges i altres períodes considerats sants—, així com la protecció de totes les persones no poguessin defensar-se, formessin part del clergat o no. (*N. de la T.*)

²⁰ Achille Luchaire: *Les communes françaises à l'époque des capétiens directs*, Hachette, París, 1890; també August Kluckhohn: *Geschichte des Gottesfriedens*, Hahn, Leipzig, 1857. Ernest Semichon (*La paix et la trêve de Dieu*, 2 vols., Didier, París, 1869) ha intentat explicar el moviment comunal com si sorgís a partir d'aquesta institució. En realitat la *treuga Dei*, com la lliga nascuda sota el regnat de Lluís vi «el Gros» per defensar-se del saqueig dels nobles i de les invasions normandes, va ser un moviment plenament popular. L'únic historiador que esmenta aquesta lliga —Vitalis— la descriu com una «comunitat popular» («Considérations sur l'histoire de France», al vol. iv d'Augustin Thierry, *Oeuvres*, Furne, París, 1851, p. 191 i nota).

¹⁵ Maxim Kovalevsky: *Modern Customs and Ancient Laws of Russia*, op. cit., 4a conferència, p. 124.

¹⁶ Va caldre molta recerca abans d'establir adequadament el caràcter de l'anomenat període *udylnyi*, tal com ho fan les obres de Alexandr Barsukov (*Tales From Russian History of the 18th Century According to Archive Documents*, Sant Petersburg, 1883), Kostomaroff (*The Beginnings of Autocracy in Russia*) i sobretot del professor Sergievich (*The Vyeche and the Prince*), els lectors trobaran informació en anglès sobre el període a l'obra de Kovalevsky que acabem de citar i a Alfred Rambaud: *History of Russia*, The Page Company, Boston, 1882; i, per a un resum breu, a l'article «Russia» de la darrera edició de la *Chamber's Encyclopaedia*.

cònsols des del 844 i al segle X sovint canviava de duxs—²¹ van elaborar una llei marítima costumària que més endavant va acabar esdevenint un model per a la resta d'Europa; Ravenna va elaborar una organització d'oficis i Milà, que havia fet la seva primera revolució l'any 980, va esdevenir un gran centre comercial i el seus oficis van gaudir de plena independència a partir del segle XI.²² Així mateix va ocórrer a Bruges i Gant, així com a diverses ciutats de França on el *mahl o forum* va esdevenir un organisme força independent.²³ En aquesta època va començar la decoració artística de les ciutats amb obres d'arquitectura, que encara admirem i que testimonien molt clarament el moviment intel·lectual de l'època. A la seva crònica, Raoul Glaber va escriure que «aleshores van renovar-se gairebé totes les esglésies de l'univers» i molts dels exemples més bells de l'arquitectura medieval daten d'aquest moment: la preciosa església vella de Bremen va ser construïda al segle IX; l'església de sant Marc de Venècia es va acabar l'any 1071 i la meravellosa cúpula de la catedral de Pisa, l'any 1063. De fet, el moviment intel·lectual que s'ha anomenat renaixement del segle XII²⁴ o racionalisme del segle XII—precursor de la Reforma—²⁵ és d'aquest període, quan moltes de les ciutats encara eren simples aglomerats de petites comunitats vilatanes envoltades d'una muralla.

Malgrat tot, a banda del principi de la comunitat vilatana calia un altre element per donar a aquests espais de creixent llibertat i coneixement la unitat de pensament i acció i la iniciativa que tanta força van tenir durant els segles XII i XIII. Amb la creixent varietat d'oficis, artesanies i arts, juntament amb el creixent comerç amb regions més distants, era necessària una

nova forma d'unió i els gremis van satisfer aquesta necessitat. S'han escrit volums i més volums sobre aquestes unions, anomenades gremis, germandats, amistats; *druzhestva*, *minne o artels*, a Rússia; *esnaifs* a Sèrbia i Turquia; *amkari* a Geòrgia, entre altres. Van tenir un desenvolupament formidable durant l'edat mitjana i un paper importantíssim en l'emancipació de les ciutats, però els historiadors van trigar més de seixanta anys a entendre la universalitat d'aquesta institució i el seu vertader caràcter. Només ara, quan ja s'han publicat i estudiat centenars d'estatuts gremials i és coneguda la relació dels gremis amb els *collegia* romans i amb les unions més antigues de Grècia i l'Índia,²⁶ podem afirmar amb plena seguretat que aquestes fraternitats representen un major desenvolupament dels mateixos principis que hem vist en acció al *gens* i a la comunitat vilatana.

Res exemplifica millor les germandats medievals que els gremis temporals que es formaven a bord dels vaixells. Quan un vaixell de l'Hansa²⁷ havia passat el primer mig dia a la mar després de deixar el port, el capità (*schiffer*) reunia tota la tripulació i els passatgers a coberta i feia un discurs, tal com recull un contemporani:

«Ara que estem a la mercè de Déu i les onades —va dir— cadascú ha de ser igual a la resta. Com que ens envolten tempestes, grans onades, pirates i altres perills, hem d'establir un ordre estricte per tal que el nostre viatge arribi a bon port. Per això hem de pronunciar una pregària per demanar bon vent i el bon fi, i segons la llei marítima,

²¹ Giuseppe Ferrari: *Histoire des révolutions d'Italie*, op. cit., I, 152, 263, etc.

²² François Tommy Perrens: *Histoire de Florence*, Hachette, París, 1877, p. 188; Giuseppe Ferrari: *Histoire des révolutions d'Italie*, op. cit., p. 283.

²³ Augustin Thierry: *Essai sur l'histoire du Tiers État*, Firmin-Didot et Cie., París, 1875, p. 414, nota

²⁴ Félix Rocquain: «La Renaissance au XIIIe siècle», a *Études sur l'ancienne France*, Didier, París, 1875, p. 55-117.

²⁵ N. Kostomarov: «The Rationalists of the Twelfth Century» a *Monographies and Researches* (en rus).

²⁶ El lector trobarà exemples molt interessants sobre la universalitat dels gremis a Joseph Malet Lambert: *Two Thousand Years of Guild Life*, A. Brown and Sons, Londres, 1891. Sobre l'*amkari* georgià, vegeu S. Eghiazarov: *Gorodskiy Tsekhi* («Organization of Transcaucasian Amkari»), a les *Memoirs* de la Societat Geogràfica Caucàsica, XIV, 2, 1891.

²⁷ També anomenada Lliga Hanseàtica, va ser una associació de ciutats i gremis de mercaders d'Alemanya i del nord d'Europa que comprenia bona part de les costes del mar Bàltic i del mar del Nord. Tenia per objectiu facilitar el comerç i donar protecció als mercaders. (*N. de la T.*)

hem de nomenar els que ocuparan els seients de jutge (schöffstellen).» Aleshores, la tripulació va escollir el vogt i quatre scabini perquè fessin de jutges. Al final del viatge el vogt i els scabini van deixar el càrrec i es van dirigir a la tripulació amb les paraules següents: «Tot el que hagi passat a bord del vaixell hem de perdonar-nos-ho i considerar-ho mort (todt und ab sein lassen). El que hem jutjat correcte, ha estat per la justícia. És per això que us demanem, en nom de la justícia honesta, que oblideu qualsevol greuge que pugueu guardar uns contra els altres i que jureu sobre el pa i la sal que no hi pensareu amb rancúnia. Ara bé, si algú considera que ha estat ofès, ha de dirigir-se al vogt del territori i demanar justícia abans que es pongui el sol.» En desembarcar, es donava al vogt del port el fons amb les multes del fred, per distribuir-lo entre els pobres.²⁸

Potser aquesta simple història il·lustra millor que cap altra cosa l'esperit dels gremis medievals. Es formaven organitzacions d'aquesta mena allà on un grup d'homes —fossin pescadors, caçadors, mercaders ambulants, constructors o artesans ben establerts— es reunien amb un objectiu comú. Així doncs, a bord d'un vaixell hi havia l'autoritat naval del capità, però per a l'èxit de l'expedició comuna calia que tots els homes a bord, els rics i els pobres, els senyors i la tripulació, el capità i els mariners, acordessin considerar-se iguals en les seves relacions mútues, que fossin senzillament homes dependents els uns dels altres i acordessin resoldre qualsevol possible conflicte mitjançant els jutges escollits per tots ells. Així mateix, quan un grup d'artesans —maçons, fusters, picapedrers, etc.— es reunien per construir un edifici, com ara una catedral, tots formaven part de la ciutat, que tenia la seva pròpia organització política, i cadascun, a més, pertanyia al seu ofici, però sobretot estaven units per la seva

empresa comuna, que coneixien millor que qualsevol altre, i així s'organitzaven en un sol organisme unit amb lligams molt estrets, però temporals: fundaven un gremi per construir la catedral.²⁹ Fins avui dia, trobem això mateix en els *çof* cabilencs:³⁰ els cabilencs formen una comunitat vilatana, però aquesta unió no resol totes les necessitats d'unió polítiques, comercials i personals, de manera que es constitueix el *çof*, una germandat amb vincles més estrets.

Pel que fa al caràcter social dels gremis medievals, qualsevol estatut gremial pot servir d'exemple. Si prenem, per exemple, l'*skraa* d'algun gremi danès primitiu, en primer lloc hi trobem una declaració sobre els sentiments fraternals que han d'imperar al gremi; després venen les regulacions en relació amb la jurisdicció pròpia, en cas que sorgeixin disputes entre dos germans o entre un germà i un estrany; i després es llisten els deures socials entre els germans. Si es crema la casa d'un germà, si un perd el vaixell o pateix durant un pelegrinatge, tota la resta ha d'ajudar-lo. Si un germà cau greument malalt, dos germans han de vetllar-lo a la vora del llit fins que estigui fora de perill i si mor, la fraternitat l'ha d'enterrar —un gran esdeveniment en aquells temps d'epidèmies— i acompanyar-lo a l'església i a la tomba. Després de la mort, si fa falta, la germandat ha de tenir cura dels fills del difunt i molt sovint la vídua passa a ser una germana del gremi.³¹

A totes les germandats trobem aquests dos trets principals, tant se val l'objectiu amb què s'haguessin format. A totes les germandats, els membres s'anomenaven germans i germanes entre si, es tractaven com a tals³² i eren iguals davant el

²⁸. J. D. Wunderer: «Reisebericht» a Fichard: *Frankfurter Archiv*, II, 245, citat per Johannes Janssen: *Geschichte des deutschen Volkes*, Herder, Friburg, 1885-88, p. 355.

²⁹. Leonhard Ennen: *Der Dom zu Köln Historische Einleitung*, Colònia, 1871, p. 46, 50.

³⁰. Vegeu el capítol anterior.

³¹. Peder Kofod Ancher: *Om gamle Danske Gilder og deres Undergang*, Copenhaguen, Gyldendal, 1780. Estatuts d'un gremi knu.

³². Respecte a la posició de les dones als gremis, vegeu els comentaris introductoris de Toulmin Smith a l'obra *English Guilds* del seu pare. Un dels estatuts de Cambridge de l'any 1503 (p. 281) és ben clar quan afirma: «Aquest estatut està fet amb l'assentiment de tots els germans i germanes d'aquest gremi de tots sants.»

gremi. Tenien propietat en comú (bestiar, terra, edificis, temples o mercaderies). Els germans juraven oblidar totes les velles disputes, tot i que no s'imposaven el deure de no tornar-se a barallar, acordaven que cap conflicte havia de portar a la venjança o a un plet judicial davant d'una cort que no fos la de la mateixa germanadat. Si un germà estava involucrat en un conflicte amb algú aliè al gremi, havien de donar-li suport a les bones i a les males, és a dir, havien de donar-li suport tant si havia estat injustament acusat com si, de fet, havia estat l'agressor i havien de procurar que el conflicte es resolgués pacíficament. La germanadat feia costat a l'agressor excepte si es tractava d'una agressió feta en secret, en aquest cas, el tractaven com un criminal.³³ Si els familiars de la víctima volien venjar immediatament la mort matant-lo ells, la fraternitat donava un cavall a l'agressor perquè fugís o un vaixell, un parell de remes, un ganivet i un foguer; si es quedava a la ciutat, dotze germans l'acompanyaven per protegir-lo i mentrestant organitzaven la reparació del dany. Anaven al judici per jurar la veracitat de les afirmacions de l'agressor i si era considerat culpable no permetien que s'arruïnés i acabés com a esclau: si no podia pagar la compensació tota la fraternitat la pagava, tal com feia el *gens* en una època anterior. Haver trencat el jurament envers els germans del gremi o envers altres persones era l'única raó per expulsar algú del gremi «amb el nom de No-res» (*tha scal han maeles af brödriscop met nidings nafn*).³⁴

Aquestes eren les idees principals de les germanadats que gradualment van estendre's a tots els aspectes de la vida a l'edat mitjana. De fet, sabem que existien gremis en totes les professions

possibles: gremis de serfs;³⁵ gremis d'homes lliures; gremis de serfs i homes lliures; gremis formats per a una expedició concreta, de caça, pesca o comercial, que es dissolien tan bon punt havien assolit l'objectiu; i gremis per oficis o negocis concrets que van durar segles. De fet, a mesura que creixia la varietat d'ocupacions possibles, creixia la varietat de gremis. De manera que no només trobem gremis de mercaders, artesans, caçadors i camporols; també trobem gremis de sacerdots, pintors, mestres d'escola i professors d'universitat, gremis per a representar la passió, per construir una església, per desenvolupar el «misteri» d'alguna escola d'art o ofici, o per a qualsevol altra activitat —fins i tot gremis de captaires, botxins i prostitutes—, tots organitzats sota el doble principi de la jurisdicció pròpia i el suport mutu.³⁶ A Rússia disposem d'evidències positives que confirmen que la «formació de Rússia» es deu tant als *artels* de caçadors, pescadors i mercaders, com a les comunitats vilatanes incipients i fins avui el país està cobert d'*artels*.³⁷

Aquests breus comentaris mostren com d'incorrecta era la visió d'alguns dels primers investigadors dels gremis, que volien creure que l'essència de la institució era el seu festival anual. En

³³. A l'edat mitjana, només es tractaven com a assassinats les agressions fetes en secret. La venjança de sang a plena llum del dia era justícia i matar algú en una baralla no era considerat un assassinat si l'agressor mostrava intenció de penedir-se i reparar el mal que havia causat. El dret penal modern, especialment a Rússia, encara conserva restes molt significatives d'aquesta distinció.

³⁴. Peder Kofod Ancher: *Om gamle Danske Gilder og deres Undergang*, op. cit. Aquest vell llibre conté tot d'observacions que han passat per alt a exploradors més recents.

³⁵. Van tenir un paper important en les revoltes dels serfs i per això van ser prohibits varies vegades durant la segona meitat del segle IX. És clar que la prohibició del rei va ser paper mullat.

³⁶. Els pintors italians medievals també s'organitzaven en gremis, que més endavant van convertir-se en acadèmies d'art. Si l'art italià de l'època es caracteritza per tenir tants trets individuals que fins i tot ara distingim entre les escoles de Pàdua, Bassano, Treviso, Verona... —malgrat que totes aquestes ciutats estaven sota la influència de Venècia— és perquè, tal com assenyala J. Paul Richer, a cada ciutat els pintors formaven part d'un gremi concret, que existia independentment dels altres, però hi mantenia relacions amistoses. L'estatut gremial conegut més antic és del de Verona, que data de 1303, però és clar que està basat en un altre estatut molt més antic. Entre les obligacions dels membres hi ha «l'assistència fraternal en cas de qualsevol mena de necessitat», «l'hospitalitat cap a qualsevol que passés per la ciutat, ja que així es poden obtenir ensenyaments sobre temes que pot interessar aprendre», i «l'obligació d'oferir confort en cas de debilitat» (*The Nineteenth Century*, nov. 1890 i ag. 1892).

³⁷. Les principals obres sobre els *artels* es citen a l'article «Russia» de l'*Encyclopaedia Britannica*, 9a ed., p. 84.

realitat, el dia del banquet comú era el mateix dia o l'endemà de l'elecció dels consellers, el debat sobre la modificació dels estatuts i sovint el mateix dia en què es jutjaven els conflictes que havien sorgit entre els germans³⁸ o el dia en què es renovava l'aliança gremial. El banquet, com el festival de la vella assemblea tribal —el *mahl* o *malum*, l'*aba* buriat, el banquet parroquial o el sopar de la collita— era senzillament una afirmació de la germandat. Simbolitzava l'època en què tot era del clan en comú. Com a mínim aquell dia, tot era de tothom, tots seien a la mateixa taula i prenien el mateix aliment. Fins i tot, molt més endavant, el dia del banquet, el resident d'un hospici d'un gremi de Londres compartia taula al costat del ric conseller. Pel que fa a la distinció que alguns investigadors han intentat establir entre els antics gremis *frith* saxons —per a la pau i la seguretat— i els gremis anomenats «socials» o «religiosos», no se sosté: de fet, tots eren gremis *frith* en el sentit que hem exposat més amunt³⁹ i tots eren religiosos en la mesura en què la comunitat vilatana o la ciutat s'encomanava a la protecció d'un sant patró. Si l'organització dels gremis s'ha estès tant per Àsia, Àfrica i Europa, si ha perviscut durant milers d'anys, reapareixent una vegada i una altra, quan condicions similars portaven al seu sorgiment, és

perquè era molt més que una associació per fer banquets, per anar a missa un dia concret o un club per fer enterraments. Responia a una necessitat molt profunda de la naturalesa humana, encarnava totes les atribucions de què més endavant es va apropiari l'Estat, amb la burocràcia i la política. I molt més que això, es tractava d'una associació per al suport mutu en totes les circumstàncies i vicissituds de la vida «en paraules i fets», era una organització per preservar la justícia; amb una diferència en relació amb l'Estat: que en aquests casos s'hi afegia un element humà, de germanor, en lloc de l'element formal que és un tret essencial de l'actuació de l'Estat. Fins i tot en comparèixer davant del tribunal gremial, el germà responia davant de persones que el coneixien bé, que havien estat al seu costat durant el treball diari, en el banquet comú i en els deures gremials: homes que eren realment iguals a ell, que eren els seus germans, i no teòrics de la llei ni defensors dels interessos d'algú altre.⁴⁰

És clar que una organització tan capaç de satisfer la necessitat d'unió sense privar l'individu de la seva iniciativa no podia fer més que estendre's, créixer i enfortir-se. La dificultat era trobar alguna manera de federar les unions entre els gremis que no interferís amb les unions entre les comunitats vilatanes i de federar tots aquests organismes en un tot harmoniós. Quan van trobar aquesta forma d'unió i un seguit de circumstàncies favorables van permetre reafirmar la independència de les ciutats, van fer-ho amb una unitat de pensament que no fa altra cosa que excitar-nos la imaginació, fins i tot a la nostra època de trens, telègraf i premsa. Ens han arribat centenars de cartes de poblament en què les ciutats van deixar constància de la seva alliberació i en tots aquests documents —malgrat la infinita varietat de detalls, que depenia de la major o menor emancipació assolida— hi apareixen les mateixes idees. La ciutat s'organitzava com una federació de petites comunitats vilatanes i gremis:

^{38.} Vegeu, per exemple, els textos dels gremis de Cambridge que cita Toulmin Smith (*English Guilds*, N. Trübner & co., Londres, 1870, p. 274-276), on consta que el «dia principal i general» era el «dia de l'elecció», o Charles M. Clode: *The Early History of the Guild of Merchant Taylors*, Harrison and Sons, Londres, 1888, I, 45, entre altres. Sobre la renovació de la fidelitat al gremi, vegeu la saga Jómsviking, que cita Max Pappenheim: *Altdänische Schutzgilden*, Wilhem Koebner, Breslau, 1885, p. 67. Sembla molt probable que quan els gremis van començar a ser perseguits, molts fessin constar als estatuts només el dia del festival o les obligacions pietoses i només fessin una al·lusió vaga a la funció judicial del gremi, però aquesta funció no va desaparèixer fins molt després. Ara, la pregunta «Qui serà el meu jutge?» no vol dir res, ja que l'Estat s'ha apropiat de l'administració de la justícia per a la seva burocràcia, però a l'edat mitjana tenia una importància crucial, més encara perquè la jurisdicció pròpia implicava l'administració pròpia. També cal assenyalar que la traducció del saxó i danès *guild-bretheren* o *brodae* pel·latí *convivii* deu haver contribuït a la confusió esmentada.

^{39.} Vegeu les explicacions excel·lents sobre el gremi *frith* de John Richard Green i Alice Stopford: *The Conquest of England*, Macmillan and Co., Londres, 1883, p. 229-230.

^{40.} Vegeu l'apèndix XIV.

*Tots els que formen part de l'amistat de la vila —diu una carta de poblament que Felip, comte de Flandes, va donar als burgesos d'Aire— han promès i confirmat, donant-ne fe i jurant-ho que s'ajudaran com germans els uns als altres en tot el que sigui útil i honest. Que si un comet una agressió en paraules o en fets contra un altre, el que ha estat víctima de l'agressió no es venjarà, ni tampoc la seva gent... presentará una queixa i l'agressor compensarà l'agressió, segons el que determinin dotze jutges electes que actuaran com a àrbitres. Si l'agressor o la víctima, després d'haver estat advertits tres vegades, no es sotmeten a la decisió dels àrbitres, quedaran exclosos de l'amistat, com a males persones i perjurs.*⁴¹

«Tots els membres de la comunitat guardaran fidelitat al seu jutge i l'ajudaran i li donaran consell, d'acord amb el que la justícia els dicti», diuen les cartes de poblament d'Amiens i Abbeville. «Tots s'ajudaran els uns als altres, d'acord amb les seves capacitats i dins els límits de la comunitat, i no toleraran que ningú els prengui el que és seu o els faci pagar impostos», llegim a les cartes de poblament de Soissons, Compiègne, Senlis i moltes altres de la mateixa mena.⁴² I trobem una infinitat més de variacions sobre la mateixa qüestió.

*La comunitat —va escriure Guilbert de Nogent— és un jurament de suport mutu (mutui adjutorii conjuratio)... una paraula nova i detestable. Gràcies a ella els serfs (capite sensi) queden alliberats de tota servitud, gràcies a ella només se'ls pot condemnar a la multa legalment establerta pels delictes, gràcies a ella deixen d'estar obligats a fer els pagaments que els serfs sempre havien fet.*⁴³

⁴¹ *Recueil des ordonnances des rois de France*, t. XII 562, citat per A. Thierry: «Considérations sur l'histoire de France», a *Œuvres, op. cit.*, vol. VII, p. 196.

⁴² Achille Luchaire: *Les communes françaises, op. cit.*, p. 45-46.

⁴³ Guilbert de Nogent: *De vita sua*, citat per Achille Luchaire, *ibid.*, p. 14.

La mateixa onada d'alliberació va arribar, durant el segle XII, a tot el continent, tant a les ciutats riques com a les viles més pobres. Tot i que podríem dir que, en general, les ciutats italianes van ser les primeres a alliberar-se, és impossible establir un centre des d'on el moviment podria haver-se estès. Sovint un petit poble del centre d'Europa encapçalava el moviment d'una regió i els municipis més grans prenen com a model la carta de poblament del petit poble per elaborar la seva. Vuitanta-tres pobles del sud-oest de França, per exemple, van adoptar la carta de poblament de Lorris, un petit poblet, i la carta de Beaumont va ser el model per a més de cinc-cents pobles i ciutats de Bèlgica i França. Les ciutats enviaven delegats especials a les ciutats veïnes per obtenir una còpia de la seva carta de poblament i la constitució es basava en aquest model. Ara bé, no es tractava senzillament de copiar els uns dels altres, sinó que adaptaven les cartes en funció de les concessions que haguessin obtingut dels seus senyors. El resultat, tal com va comentar un historiador, és que les cartes de poblament de les comunes medievals mostren tanta varietat com l'arquitectura gòtica de les seves esglésies i catedrals. Unes i altres comparteixen unes mateixes idees fonamentals —la catedral simbolitza la unió de l'església i el gremi a la ciutat— i una mateixa infinita riquesa de detalls.

La jurisdicció pròpia era el punt essencial i implicava l'administració pròpia, però la comuna no era només una part «autònoma» de l'estat —encara no s'havien inventat paraules tan ambigües— sinó que era un estat en si. Tenia el dret de fer la pau i la guerra, de federar-se i aliar-se amb els veïns. Tenia sobirania en tots els seus assumptes i no s'involucrava en els de ningú altre. El poder polític suprem o bé podia recaure plenament en un fòrum democràtic, com era el cas de Pskov, que tenia un *vyeche* que enviava i rebia ambaixadors, establia tractats, que podia acceptar i desterrar prínceps o passar desenes d'anys sense cap príncep; o bé requeia sobre —o era usurpat per— una aristocràcia de comerciants o fins i tot nobles, tal com va ocórrer en centenars de ciutats d'Itàlia i de l'Europa central. No obstant això, el principi

continuava sent el mateix: la ciutat era un estat i —fet que potser encara és més destacable— quan una aristocràcia de comerciants o nobles n'usurpava el poder, ni la vida interna de la ciutat ni el caràcter democràtic de la vida diària desapareixien: depenien molt poc del que podríem anomenar forma política de l'Estat.

El secret d'aquesta aparent anomalia és que la ciutat medieval no era un estat centralitzat. Durant els primers segles de la seva existència, amb prou feines podríem considerar-la un estat pel que fa a l'organització interior, perquè a l'edat mitjana coneixien tan poc la centralització de funcions com la centralització territorial actual. Cada grup tenia una part de la sobirania. Generalment, la ciutat es dividia en quatre quarts o entre cinc i set seccions en radis des del centre. Cada quart o secció corresponia d'alguna manera amb l'ofici que hi prevalgués, però, sigui com sigui, hi vivien ciutadans amb posicions socials i oficis diferents —nobles, mercaders, artesans i fins i tot semiserfs—, i cada secció o quart era força independent de la resta. A Venècia, cada illa era una comunitat política independent i tenia els seus propis negocis organitzats, el seu comerç de sal, la seva jurisdicció i administració i el seu fòrum. El nomenament d'un dux no canviava res de la independència interna de cada secció.⁴⁴ A Colònia, els habitants es dividien en *geburschaften* i *heimschaften* (*viciniae*), gremis veïnals que dataven de l'època dels francs. Cada un tenia el seu jutge (*burrichter*) i, com és habitual, dotze àrbitres encarregats de dictar sentència (*schöffen*), el seu *vogt* i el seu *greve* o comandant de la milícia local.⁴⁵ La història del Londres anterior a la conquesta —segons Green— és la història «d'un seguit de petits grups escampats aquí i allà, a l'interior de l'àrea emmurallada, que creixien amb vida pròpia i amb les

seves pròpies institucions, gremis, lleis, temples, etc. i que només lentament van anar agrupant-se en una unió municipal».⁴⁶ Si ens fixem en els anys de les ciutats russes de Novgorod i Pskov, veurem que són força rics en detalls locals i hi llegirem que les seccions (*konets*) estaven formades per carrers independents (*ulitsa*), i que cadascun d'aquests carrers era una comunitat separada on vivien sobretot artesans d'un determinat ofici, però també mercaders i terratinents. Cada carrer tenia la responsabilitat comunal de tots els membres en cas de crim, comptava amb jurisdicció pròpia i era administrat pels consellers del carrer (*ulichanskiye starosty*), disposava d'un segell propi i, en cas de necessitat, d'un fòrum propi, així com d'una milícia, sacerdots electes i de vida i iniciatives col·lectives.⁴⁷

Així doncs, veiem que la ciutat medieval és una doble federació: dels habitants units en petites unions territorials —el carrer, la parròquia, la secció— i dels individus units per jurament en gremis segons el seu ofici. La federació territorial resulta del fet que la ciutat té origen en la comunitat vilatana; mentre que la federació segons l'ofici n'és una evolució sorgida a causa de les noves condicions.

Garantir la llibertat, l'administració pròpia i la pau era l'objectiu principal de la ciutat medieval, mentre que el treball, tal com veiem clarament quan parlem dels gremis d'oficis, n'era el fonament. Els economistes medievals, però, no estaven engegats per la «producció». Amb una mentalitat pràctica, entenien que calia garantir el «consum» per tal d'obtenir producció i, per tant, era el principi fonamental de cada ciutat donar «subsistència i allotjament tant a rics com pobres», (*gemeine notdurft und gemach armer und richer*).⁴⁸ Estava completament prohibida la compra de l'aliment i d'altres productes de primera necessitat (carbó, fusta,

⁴⁴ Johann Friedrich LeBret: *Histoire de Venise*, I, 393, també Marin, citat per Heinrich Leo i Carlo Botta: *Histoire de l'Italie*, op. cit., 1844, t. I, 500.

⁴⁵ Wilhelm Arnold: *Verfassungsgeschichte der deutschen Freistädte*, Friedrich und Andreas Berthes, Hamburg, 1854, vol. II, 227 i ss.; Leonhard Ennen: *Geschichte der Stadt Koeln*, L. Schwann, Colònia, 1875, vol. I, 228-229; també els documents publicats per Ennen i Eckert.

⁴⁶ John Richard Green: *The Conquest of England*, op. cit., p. 453.

⁴⁷ Byelaëff: *Russian History*, vols. II i III.

⁴⁸ W. Gramsch: *Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte der Stadt Würzburg im 13. bis zum 15. Jahrhundert*, Würzburg, 1882, p. 34.

etc.) abans que entressin al mercat o, en general, en condicions excepcionalment favorables de què altra gent quedés exclosa: en una paraula, la *preemcio*. Tot havia d'anar a mercat i oferir-se a tothom, fins que sonava la campana i el mercat tancava. Aleshores, només els petits comerciants podien comprar els productes que havien quedat i, fins i tot en aquest cas, el profit que en poguessin treure havia de ser un «benefici honest».⁴⁹ És més, quan un forner comprava gra al major després del tancament del mercat, cada ciutadà tenia dret, abans que s'acabés de tancar el tracte, a demanar part del gra (uns sis quilograms) per a ús propi al mateix preu i, al seu torn, cada forner podia fer el mateix si un ciutadà comprava el gra per revendre'l. En el primer cas, s'havia de dur el gra al molí comunal per tal de moldre'l, quan fos l'hora, a un preu establert i després se'n podia fer pa al *four banal* o forn comunal.⁵⁰ En resum, si hi havia escassetat a la ciutat, tothom en patia, en major o menor mesura, però si deixem de banda les calamitats, mentre existissin les ciutats lliures ningú podia morir-hi de gana, com malauradament ocorre massa sovint a la nostra època.

Ara bé, totes aquestes regulacions corresponen a períodes més tardans de la vida de la ciutat, ja que abans era la ciutat mateixa que acostumava a comprar aliments per a l'ús dels

ciutadans. Els documents que Gross ha publicat recentment mostren de manera positiva aquest aspecte i donen suport a la conclusió que els carregaments de subsistències

*els compraven alguns oficials cívics en nom de la ciutat i després els distribuïen entre els burgesos comerciants, de manera que ningú tenia dret a comprar les mercaderies ancorades a port llevat que les autoritats municipals rebutgessin comprar-les. Sembla que aquesta —afegeix Gross— era una pràctica força comuna a Anglaterra, Irlanda, Gal·les i Escòcia.*⁵¹

Fins i tot al segle XVI veiem que les compres comunitàries de gra eren per «la comoditat i benefici en totes les coses d'aquesta... ciutat i cambrà de Londres, i tots els seus ciutadans i habitants, en la mesura que estigui en el nostre poder», va escriure l'alcalde l'any 1565.⁵² A Venècia se sap que tot el comerç de gra estava en mans de la ciutat. Els «quarters» rebien els cereals de la junta que administrava les importacions i estaven obligats a fer arribar a casa de cada ciutadà la quantitat a què tenia dret.⁵³ A França, la ciutat d'Amiens comprava sal i la distribuïa entre els ciutadans a preu de cost,⁵⁴ i fins i tot avui

⁴⁹. Quan arribava a Würzburg un vaixell amb un carregament de carbó, només es podia vendre carbó al detall durant els primers vuit dies i cada família només tenia dret a comprar-ne cinquanta cistells. La resta del carregament es podia vendre al major, però els petits comerciants només tenien dret a augmentar el benefici *zittlicher* o honest, el benefici *unzittlicher* o deshonest estava estrictament prohibit (Gramich, *op. cit.*), això mateix passava a Londres (*Liber albus*, citat per Wladyslaw von Ochenkowski: *Englands wirtschaftliche Entwicklung im Ausgange des Mittelalters*, Gustav Fischer, Jena, 1879, p. 161) i, de fet, arreu.

⁵⁰. Vegeu Gustave Charles Fagniez: *Études sur l'industrie et la classe industrielle à Paris au XIIIe et XIVe siècle*, F. Vieweg, París, 1877, p. 155 i ss. Gairebé no caldria afegir que els impostos sobre el pa i també sobre la cervesa es van establir després d'analitzar curosament quant pa i cervesa es podien obtenir d'una quantitat de gra donada. Els arxius d'Amiens conserven els detalls d'aquestes anàlisis (Louis Marie Albéric de Calonne: *La vie municipale au XVe siècle dans le nord de la France*, Didier, París, 1880, p. 77, 93). També els de Londres (Ochenkowski, *op. cit.*, Jena, 1879, p. 165).

⁵¹. Charles Gross: *The Guild Merchant*, Clarendon Press, Oxford, 1890, I, 135. Els documents demostren que aquesta pràctica existia a Liverpool (II, 148-150), Waterford (Irlanda), Neath (Gal·les) i Linlithgow i Thurso (Escòcia). Els textos de Gross també mostren que aquestes compres es feien per redistribuir la mercaderia, no només entre els burgesos comerciants sinó «entre tots els ciutadans i la comunitat» (p. 136, nota) o, tal com diu l'ordenança de Thurso del segle XVII, «per oferir-la als mercaders, artesans i habitants de la vila esmentada, de manera que en tinguí cadascun una porció segons les seves necessitats i habilitat».

⁵². Charles M. Clode: *The Early History of the Guild of Merchant Taylors*, Harrison and Sons, Londres, 1888, I, 361, apèndix X, també l'apèndix següent que mostra que l'any 1546 es van fer les mateixes compres.

⁵³. Luigi Cibrario: *Les conditions économiques de l'Italie au temps de Dante*, A. Aubry, París, 1865, p. 44.

⁵⁴. Louis Marie Albéric de Calonne: *La vie municipale...*, *op. cit.*, p. 12-16. El 1485 la ciutat permetia exportar a Antwerp una determinada quantitat de gra i «els

trobem a moltes ciutats de França els *halles* que abans eren *dé-pôts* municipals de gra i sal.⁵⁵ A Rússia, això era costum a les ciutats de Novgorod i Pskov.

Sembla que la qüestió de les compres comunals per a l'ús dels ciutadans i la manera en què es duïen a terme no ha rebut l'atenció deguda per part dels historiadors del període, però aquí i allà trobem casos molt interessants que hi aboquen una nova llum. Per exemple, entre els documents de Gross, trobem una ordenança de Kilkenny de l'any 1367, on se'ns explica com s'establia el preu dels béns:

Els mercaders i els mariners —escriu Gross— declaren sota jurament el cost dels béns i del seu transport. Aleshores l'alcalde i dos homes honestos establien el preu a què s'havien de vendre les mercaderies. Aquesta mateixa norma era vàlida a Thurso per a totes les mercaderies que arribaven «per mar o terra».

Aquesta manera d'establir el preu es correspon tan bé a les concepcions del comerç vigents a l'edat mitjana que devia ser universal. Fer que el preu l'establís una tercera persona és un costum antiquíssim i, en tots els intercanvis que tenien lloc a la ciutat, era un costum força estès deixar que un «home honest» —una tercera persona— establís els preus, no el venedor ni el comprador. Aquest ordre de coses, però, ens fa remuntar encara més en la història del comerç, concretament, a un temps en què la ciutat sencera comerciava amb els productes bàsics i els mercaders eren només els delegats a qui la ciutat confiava la venda dels béns que exportava. Una ordenança de Waterford, també publicada per Gross, diu:

Tota mena de mercaderies siguin del tipus que siguin... ha de comprar-les l'Ajuntament, els batlles han de ser-ne els compradors en comú [en nom de la vila] a partir d'aleshores i han de repartir-les entre els homes lliures de la ciutat (amb l'única excepció dels béns propis dels ciutadans i habitants).

Amb prou feines podríem explicar aquesta ordenança si no admetem que tot el comerç exterior de la ciutat el duïen a terme els seus delegats. A més, disposem de proves clares que funcionava així a Novgorod i Pskov: eren aquestes ciutats sobiranes les que enviaven caravanes de mercaders a terres distants.

També sabem que en gairebé totes les ciutats medievals d'Europa central i occidental, els gremis d'artesans acostumaven a comprar en comú les matèries primeres necessàries i venien el producte del seu treball mitjançant els seus funcionaris. És poc probable que això mateix no es fes en el cas del comerç exterior, més encara perquè, fins al segle XIII, els mercaders d'una ciutat no només eren considerats a l'estranger com a responsables de tots els deutes que haguessin contret altres mercaders de la ciutat, sinó que la ciutat sencera era considerada, a l'estranger, com a responsable dels deutes de tots els seus mercaders. No va ser fins als segles XII i XIII que a les ciutats del Rin van entrar tractats especials que abolien aquesta responsabilitat.⁵⁶ I finalment, disposem del destacable document d'Ipswich, que va publicar Gross, en què s'explica que formaven part del gremi mercant de la ciutat tots els ciutadans que tinguessin llibertat i estiguessin disposats a pagar la contribució —«la seva *hanse*»— al gremi. Tota la comunitat discutia com mantenir el gremi mercant i li oferia alguns privilegis. Així doncs, el gremi mercant d'Ipswich sembla més aviat un cos de delegats de la ciutat que no un gremi privat habitual.

En resum, com més coneixem la ciutat medieval més clarament veiem que no es tractava només d'una organització política per a

habitants d'Antwerp sempre estaven disposats a ser cordials amb els mercaders i burgesos d'Amiens» (*ibid.* p. 75-77 i textos).

^{55.} Albert Babeau: *La ville sous l'ancien régime*, Didier, París, 1880.

^{56.} Leonhard Ennen: *Geschichte der Stadt Köln*, op. cit., I, 491, 492 i textos.

la protecció de determinades llibertats polítiques. Era un intent d'organitzar, a una escala molt major que les comunitats vilatanes, una unió estreta per al suport mutu i l'ajuda mútua, per al consum i la producció i la vida social en general, sense imposar als ciutadans els grillons de l'Estat, sinó donant plena llibertat d'expressió al geni creatiu de cada grup d'individus en les arts, els oficis, la ciència, el comerç i l'organització política. Veurem millor fins a quin punt aquest intent va tenir èxit quan haguem analitzat, al proper capítol, l'organització del treball a la ciutat medieval i les relacions de les ciutats amb la població camperola del seu entorn.

Capítol vi

El suport mutu a la ciutat medieval (continuació)

Semblances i diferències entre les ciutats medievals. — Els gremis d'artesans: característiques de cadascun pròpies dels estats. — L'actitud de la ciutat envers els camperols, intents d'alliberar-los. — Els senyors. — Resultats obtinguts per la ciutat medieval: en les arts, en l'aprenentatge. — Causes de la decadència.

Les ciutats medievals no van organitzar-se segons un pla preconcebut obeint algun legislador extern. Van sorgir naturalment en el sentit ple de la paraula, com un resultat variable de la lluita entre forces diverses, que s'ajustaven i es reajustaven segons la seva energia relativa, l'atzar dels conflictes i el suport que trobaven al seu voltant. És per això que no hi ha dues ciutats que tinguin una organització interna i un destí idèntics. Si les prenem per separat, canvien amb el pas dels segles, però si contemplem el panorama de totes les ciutats d'Europa, les diferències locals i nacionals desapareixen i ens sorprèn la fabulosa semblança que trobem, malgrat cadascuna s'ha desenvolupat independentment de les altres i en condicions diferents. Una petita vila del nord

d'Escòcia habitada per treballadors i bastos pescadors; una rica ciutat de Flandes, que comercia amb el món sencer, plena de luxe, d'amor a l'oci i de vida animada; una ciutat italiana que s'ha enriquit gràcies als seus vincles amb orient i que, a l'interior de les muralles, veu créixer un refinat gust artístic i cultura; una ciutat petita i pobra de la regió d'aiguamolls i llacs de Rússia que es dedica principalment a l'agricultura... Semblaria que teneu poc en comú. I malgrat tot, en les línies principals de la seva organització i en l'esperit que les anima, hi trobem clares semblances de família. A tot arreu trobem les mateixes federacions de petites comunitats i gremis, les mateixes petites viles al voltant de la ciutat principal, la mateixa assemblea i el mateix concepte d'independència de la ciutat. El *defensor* de la ciutat rep noms diferents i té diferents funcions, però representa la mateixa autoritat i els mateixos interessos; la distribució dels aliments, el treball i el comerç s'organitza de manera molt similar; les lluites internes i externes tenen objectius semblants; fins i tot les fórmules que s'empren en els conflictes, en els anys, en les ordenances i en els documents són idèntiques; els monuments arquitectònics, siguin d'estil gòtic, romànic o bizantí, il·lustren els mateixos ideals i aspiracions, i es planifiquen i es construeixen de la mateixa manera. Moltes diferències entre ciutats són meres diferències d'edat i les disparitats que es donen entre ciutats germanes són semblants en diverses zones d'Europa. El fet d'estar regides per una mateixa idea i tenir un mateix origen té més pes que les diferències climàtiques, de situació geogràfica o de riquesa, llengua o religió. És per això que podem parlar de la ciutat medieval com una fase ben definida de la civilització. Tot i que les investigacions que insisteixen en les diferències locals i individuals de les ciutats són d'allò més interessants, encara podem assenyalar les principals línies de desenvolupament comunes a totes les ciutats.¹

¹. La literatura sobre aquest tema és immensa, però no hi ha cap obra que tracti la ciutat medieval en general. En relació amb les comunitats franceses les

És ben clar que la protecció que es donava als mercats des dels primers temps bàrbars va tenir un paper important, tot i que no exclusiu, en l'emancipació de la ciutat medieval. Els antics bàrbars no practicaven el comerç a l'interior de les comunitats vilatanes, només comerciaven amb estrangers, en indrets i dies concrets. Per tal que l'estranger pogués anar al lloc de l'intercanvi sense arriscar la vida per culpa d'algun conflicte entre clans, el mercat estava sota la protecció especial de tots els clans. Era un espai inviolable, com el temple al voltant del qual se celebrava el mercat. Per als cabilencs encara és *anaya*, com també ho és el camí per on les dones passen quan van

Lettres i Considérations sur l'histoire de France, d'Augustin Thierry encara són un clàssic i *Communes françaises* de Luchaire és un complement excel·lent en el mateix sentit. En relació amb les ciutats italianes, vegeu com a principals fonts d'informació general la gran obra de Sismondi (*Histoire des républiques italiennes du moyen âge*, Treuttel et Würtz, París, 1826, 16 vols.), Heinrich Leo i Carlo Botta: *History of Italy*, op. cit.; Giuseppe Ferrari: *Révolutions d'Italie*; i Karl Hegel: *Geschichte der Städteverfassung in Italien*, Weidmann, Leipzig, 1847. Sobre Alemanya disposem de Georg Ludwig von Maurer: *Einleitung zur Geschichte der Mark, Hof, Dorf und StadtVerfassung und der öffentlichen Gewalt*, Christian Raifer, Munic, 1854; Friedrich Wilhelm Barthold: *Geschichte der deutschen Städte*, T. O. Weigel, Leipzig, 1851; i com a obres més recents, de Karl Hegel: *Städte und Gilden der germanischen Völker* (2 vols), Duncker & Humblot, Leipzig, 1891; Otto Kallsen: *Die deutschen Städte im Mittelalter* (2 vols.), Buchhandlung des Waisenhauses, Halle, 1891; i també Janssen: *Geschichte des deutschen Volkes*, op. cit., que esperem que es tradueixi aviat a l'anglès (la traducció francesa és de 1892). Sobre Bèlgica, vegeu Alphonse Ghislain Wauters: *Les libertés communales*, Lebegue, Brussel·les, 1869-1878 (3 vols.). Sobre Rússia, les obres de Byelaëff, Kostomaroff i Sergievich. I, per acabar, sobre Anglaterra, una de les millors obres sobre una regió extensa és John Richard Green: *Town Life in the Fifteenth Century*, Macmillan and Co., Londres, 1894 (2 vols.). A més, disposem d'un gran nombre d'històries locals de renom i obres excel·lents d'història general o econòmica que cito força cops en aquest capítol i en l'anterior. Ara bé, la major part de la literatura acadèmica sobre la ciutat medieval són investigacions aïllades i sovint admirables, sobre la història de ciutats concretes, especialment d'Itàlia i Alemanya així com sobre els gremis, la qüestió de la terra, els principis econòmics de l'època, la importància econòmica dels gremis i de l'artesania, les lligues entre les ciutats (com la Lliga Hanseàtica) i l'art comunitari. En obres d'aquesta segona categoria hi trobem una increïble riquesa d'informació i en aquestes pàgines només n'hem pogut citar algunes de les més importants.

a buscar aigua al pou. Ni per un lloc ni per l'altre s'hi pot circular armat, ni tan sols durant les guerres entre tribus. A l'edat mitjana el mercat gaudia a tot arreu de la mateixa protecció.² Ni a l'espai on la gent comerciava ni a un cert radi al seu voltant es podia cometre cap venjança i si sorgia algun conflicte entre la gentada de compradors i venedors, l'havien de resoldre els responsables de protegir el mercat: el tribunal de la comunitat o el jutge del bisbe, del senyor o bé del rei. Un estranger vingut a comerciar era un hoste i se l'anomenava així. Ni tan sols el senyor, que no tenia escrúpols quan es tractava de robar un mercader a la carretera, respectava el *weichbild*, la vara de fusta que s'alçava al mercat que duia o bé el nom del rei, o bé un guant o la imatge del sant local o senzillament una creu, que assenyalaria si el mercat estava sota la protecció del rei, el senyor, l'església local o l'assemblea: el *vyeche*.³

És fàcil entendre com la jurisdicció pròpia de la ciutat va poder-se desenvolupar a partir de la jurisdicció especial del mercat, quan aquest dret es concedia, de bon grat o no, a la ciutat. El fet que les llibertats de la ciutat tinguin aquest origen, tal com s'ha pogut resseguir en molts casos, va deixar necessàriament una empremta concreta en el seu desenvolupament posterior. Va donar el predomini al sector comercial de la comunitat.

² Kulischer, en un assaig excel·lent sobre el comerç primitiu («Der handel auf den primitiven Culturstufen», a M. Lazarus y H. Steinhilber: *Zeitschrift für Völkerpsychologie*, Dümmler's, Berlin, 1869, p. 378), també assenyala que, segons Heròdot, els argipeus eren considerats inviolables ja que al seu territori s'hi produïa el comerç entre els escites i les tribus del nord. Els fugitius eren sagrats al seu territori i sovint se'ls demanava que fessin d'àrbitres entre veïns. Vegeu l'apèndix xv.

³ Darrerament s'ha discutit força sobre el *weichbild* i la seva llei, un tema que encara és bastant desconegut (vegeu Heinrich Zöpfl: *Alterthümer des deutschen Reichs und Rechts*, Winter, Leipzig, III, 29; Otto Kallsen: *Die deutschen Städte im Mittelalter*, op. cit., I, 316). L'explicació anterior sembla la més probable, però encara cal investigar més per confirmar-la. També és clar que, emprant l'expressió escocesa, una *mercet cross* —creu de mercat— també podia considerar-se un senyal de la jurisdicció de l'Església, però en trobem tant a les ciutats bisbals com a les ciutats on l'assemblea era sobirana.

Els burgesos, que aleshores tenien casa a la ciutat i eren copropietaris de les terres de la vila, tot sovint conformaven el gremi de mercaders que controlava el comerç de la ciutat. Tot i que al principi qualsevol burgès, fos ric o pobre, podia formar part del gremi de mercaders i era la ciutat sencera que comerciava mitjançant delegats, gradualment el gremi va tornar-se una mena d'òrgan privilegiat. Aviat van començar a impedir que la gran quantitat de forasters que arribaven a les ciutats lliures poguessin formar-ne part i els avantatges del comerç van reservar-se per a les poques «famílies» que eren burgeses quan la ciutat va emancipar-se. El risc que es formés una oligarquia de mercaders era evident, però des del segle x, i encara més durant els dos segles següents, els principals oficis i artesanies, que també s'organitzaven en gremis, tenien prou força per limitar les tendències oligàrquiques dels mercaders.

Els gremis artesans venien conjuntament els seus productes, compraven les matèries primeres en comú i els seus membres eren artesans i mercaders al mateix temps. La importància que havien tingut els antics gremis artesans en el sorgiment de la ciutat lliure explica la bona consideració de què gaudia el treball manual a partir d'aleshores.⁴ De fet, a la ciutat medieval el treball manual no era un senyal d'inferioritat, sinó que conservava la bona reputació que tenia a la comunitat vilatana. El

⁴ Sobretot el que fa referència al gremi de mercaders, vegeu l'exhaustiva obra de Charles Gross: *The Guild Merchant*, op. cit. També els comentaris de Alice Stopford Green a *Town Life in the Fifteenth Century*, vol. II, capítols v, viii, x; i l'exposició que fa Doren de la qüestió a Schmoller: *Staats- und sozialwissenschaftliche Forschungen*, Duncker & Humblot, Leipzig, 1879, vol. XII. Si es corroboren les consideracions que hem fet al capítol anterior —que al principi el comerç era comunitari— serà possible suggerir com una hipòtesi probable que el gremi de mercaders era un òrgan al qual es confiava el comerç en interès de la ciutat sencera i només més endavant va anar-se convertint gradualment en un gremi de mercaders que comerciaven per si mateixos. Els mercaders aventurers d'Anglaterra, els *povolniki* (colonitzadors i mercaders lliures) de Novgorod, i els *mercato personati* serien les figures a qui s'hauria confiat l'obertura de nous mercats i noves rutes comercials. En general, però, cal que recordem que l'origen de la ciutat medieval no pot atribuir-se a cap agent concret, sinó que va ser el resultat de molts agents en diferents mesures.

treball manual en algun dels «misteris» era considerat un deure pietós envers la resta de ciutadans, una funció pública (*amt*) tan honorable com qualsevol altra. La idea de «justícia» cap a la comunitat, de respecte als «drets» del productor i consumidor, que ara ens sembla molt extravagant, impregnava la producció i l'intercanvi. El treball de l'assaonador, el boter o el sabater havia de ser «just», *fair* deien en l'anglès de l'època. La fusta, la pell o el cordill que emprava l'artesà havien de ser «correctes» i el pa s'havia de coure «justament», per exemple. Si traslladéssim aquesta manera de parlar al present, ens semblaria afectada i poc natural, però aleshores resultava natural i espontània, perquè l'artesà medieval no produïa per a un comprador que no coneixia, ni entregava els béns produïts a un mercat desconegut. En primer lloc, produïa per al gremi, per a una germandat d'homes que es coneixien els uns als altres, que coneixien la tècnica de l'ofici i, en posar preu a cada producte, podien valorar l'habilitat de l'artesà i l'esforç que hi havia invertit. Aleshores, el gremi, no el productor per separat, oferia en venda els béns a la comunitat i la comunitat, al seu torn, els oferia per exportar a la germandat de comunitats aliades i es feia responsable de la seva qualitat. Gràcies a aquesta organització, cada ofici s'esforçava a no oferir béns de mala qualitat, els defectes tècnics o les adulteracions eren un assumpte que afectava la comunitat sencera, ja que, tal com deia una ordenança, «destruirien la confiança pública».⁵ Així doncs, la producció era un deure social que estava sota el control de l'*amitas* sencera i, mentre la ciutat lliure fos viva, el treball manual no podia caure en el descrèdit que pateix avui.

Des de bon principi, a la ciutat medieval hi havia diferències entre mestre i deixeble, o entre mestre i treballador (*compayne*, *geselle*), però eren merament fruit de la diferència d'edat i

habilitat, no de riquesa o poder. Després d'un aprenentatge de set anys i d'haver demostrat el seu coneixement i capacitat amb l'elaboració d'una obra mestra, l'aprenent passava a ser un mestre. No va ser fins molt després, al segle XVI, després que el poder reial hagués destruït la ciutat i l'organització dels oficis, que va ser possible ser mestre per herència o riquesa, però aquella va ser una època de decadència general de les arts i oficis medievals.

Durant els primers temps de creixement de les ciutats medievals, no quedava gaire espai per al treball assalariat i encara menys per a individus assalariats. Els teixidors, arquers, fersers, forners... treballaven per l'ofici i la ciutat, i, quan es contractaven artesans per a una construcció, treballaven com una corporació temporal (com encara fan els *artels* russos) i cobraven en bloc. Més endavant, treballar per a un capatàs va tornar-se més comú, però fins i tot aleshores es pagava millor al treballador que ara, inclús a la Gran Bretanya, i molt millor del que era habitual pagar als treballadors d'arreu d'Europa a principis del segle XIX. Thorold Rogers ha propagat aquesta idea entre els lectors anglesos, però també pot aplicar-se a la resta d'Europa, tal com mostren les investigacions de Falke i Schönberg i molts altres indicis. Fins i tot al segle XV, a Amiens, un maçó, un fuster o un ferrer cobraven quatre *sols* al dia, que corresponien a vint quilos de pa o la vuitena part d'un bou petit (*bouvard*). A Saxònia, el salari dels *geselle* d'una obra de construcció era tal que, en paraules de Falke, cadascun podia comprar tres ovelles i un parell de sabates amb el salari de sis dies.⁶ Les donacions que feien aquests treballadors a les

⁵ Johannes Janssen: *Geschichte des deutschen Volkes*, op. cit., I, 315; W. Gramich: *Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte der Stadt Würzburg*, op. cit., I, en general, qualsevol compendi d'ordenances.

⁶ Arriben a conclusions similars Johannes Falke: *Geschichtliche Statistik der Preise im Königreich Sachsen*, I, 373-393, i II, 66, citat a Johannes Janssen: *Geschichte des deutschen Volkes*, op. cit., I, 339; i Jean Daniel Blavignac: *Comptes et dépenses de la construction du clocher de Saint-Nicolas à Fribourg en Suisse*, Carey, Ginebra, 1850. Sobre Amiens, vegeu Louis Marie Albéric de Calonne: *La vie municipale au xve siècle dans le nord de la France*, Didier, París, 1880, p. 99 i apèndix. Per a una perspectiva general i representació gràfica dels salaris a Anglaterra i el seu valor en pa i carn, vegeu l'excel·lent article i els gràfics de Gustaf Fredrik Steffen «Six hundred years of English poverty (with diagrams)», *The Nineteenth Century*, vol. xxxiv,

catedrals també són una prova de la seva relativa prosperitat, per no esmentar les abundants donacions d'alguns gremis o el que gastaven en els festivals i processons.⁷ De fet, com més aprenem sobre la ciutat medieval, més convençuts estem que el treball mai ha gaudit de tanta prosperitat i bona consideració com en l'esplendor de la vida de la ciutat.

És més, moltes de les aspiracions dels nostres contemporanis radicals no només estaven satisfetes durant l'edat mitjana, sinó que moltes que ara es consideren utòpiques eren realitats perfectament acceptades. Es riuen de nosaltres quan afirmem que el treball ha de ser plaent, però «tothom ha de gaudir de la seva feina» diu una ordenança de Kuttenberg, «i ningú que no faci res (*mit nichts thun*) podrà apropiarse del que altres hagin produït amb esforç i treball, perquè les lleis han de protegir l'esforç i el treball».⁸ Ara que es discuteix sobre la jornada de vuit hores, potser aniria bé recordar l'ordenança de Ferran I sobre les mines imperials de carbó, que establia la jornada dels miners en vuit hores «tal com era temps enrere» (*wie vor Alters herkommen*) i prohibia treballar els dissabtes a la tarda. Fer jornades més llargues era força rar, tal com explica Janssen, i fer-ne de més curtes era força habitual. A Anglaterra al segle XV, «els treballadors només feien quaranta-vuit hores a la setmana», afirma Rogers.⁹ Considerar mig festiu el dissabte, que pensem que és una conquesta moderna, és una antiga tradició medieval: era el moment en què bona part de la comunitat es banyava, mentre que els *geselle* es

banyaven els dimecres a la tarda.¹⁰ Malgrat que no es donava menjar als infants a les escoles —probablement perquè no hi havia infants que hi anessin en dejú— en diversos indrets era habitual distribuir diners per al bany a infants amb pares que tenien dificultats per pagar-lo. Durant l'edat mitjana, també se celebraven regularment congressos laborals. En algunes zones d'Alemanya, els artesans d'un mateix ofici, que pertanyien a comunitats diferents, es reunien cada any per discutir assumptes relacionats amb l'ofici, els anys d'aprenentatge, els anys itinerants, els salaris... I l'any 1572, les viles hanseàtiques van reconèixer formalment el dret dels artesans a reunir-se en congressos periòdics i prendre qualsevol decisió, sempre que no fos contrària a les ordenances de la ciutat respecte a la qualitat dels béns. Se sap que els forners, forjadors, espasers, ferrers, assaonadors i encunyadors havien organitzat congressos laborals que, com la mateixa lliga hanseàtica, eren, en part, internacionals.¹¹

L'organització requeria, és clar, que el gremi supervisés estretament els artesans, i amb aquest objectiu es nomenaven uns jurats especials. De tota manera, és molt destacable que, mentre les ciutats vivien en llibertat, no hi havia queixes sobre la supervisió i, en canvi, quan va aparèixer l'Estat, confiscant la propietat dels gremis i destruint-ne la independència en favor de la seva burocràcia,

Londres, 1893 i *Studier öfver lönsystemets historia i England*, Kôersners boktryckeri-aktiebolag, Estocolm, 1895.

⁷ Per citar només un exemple dels molts que podem trobar a les obres de Schönborg i Falke, els setze sabaters (*shusterknechte*) de la ciutat de Xanten, al Rin, van fer donació, per a la construcció d'un retaule i un altar a l'església de setanta-cinc florins provinents de subscripcions i dotze dels seus fons, una quantitat que, segons les millors estimacions, a principis del segle XX equivaldria a 750 i 120 florins, respectivament.

⁸ Citat per Johannes Janssen: *Geschichte...*, op. cit., I, 343.

⁹ James Edwin Thorold Rogers: *The Economical Interpretation of History*, G. P. Putnam's Sons, Londres, 1891, p. 303.

¹⁰ Johannes Janssen: *Geschichte...*, op. cit.; vegeu també Alwin Schultz: *Deutsches Leben im XIV. und XV. Jahrhundert*, grosse Ausgabe, F. Tempsky, Viena, 1892, p. 67 i ss. A París, la jornada laboral anava de les set o vuit hores a l'hivern a les catorze a l'estiu en alguns oficis, mentre que en altres oficis passava de les vuit o nou hores a l'hivern a deu o dotze a l'estiu. El treball s'aturava els dissabtes i uns vint-i-cinc dies més (*jours de commun de vile foire*) a les quatre de la tarda, i els diumenges i uns trenta dies festius més no es treballava. La conclusió general que podem extreure'n és que, tot considerat, el treballador medieval treballava menys hores que el treballador actual (E. Martin Saint-Léon: *Histoire des corporations de métiers depuis leurs origines jusqu'à leur suppression en 1791*, Guillaumin, París, p. 121).

¹¹ Wilhelm Stieda: «Hansische Vereinbarungen über städtisches Gewerbe im XIV. und XV. Jahrhundert» a *Hansische Geschichtsblätter*, Duncker & Humblot, Leipzig, 1886, p. 121. Gustave Schönborg: *Zur wirtschaftlichen Bedeutung des Zunftwesens im Mittelalter*, Berlín, 1868; també, en part, Roscher.

les queixes van fer-se senzillament incomptables.¹² D'altra banda, l'immens progrés que van viure totes les arts durant el sistema de gremis medieval és la millor prova que el sistema no coartava la iniciativa individual.¹³ El gremi medieval, com la parròquia, el «carrer» o el «quarter», no era un conjunt de ciutadans sota el control de funcionaris de l'Estat, sinó l'agrupació de tots els vinculats amb un ofici concret: compradors jurats de matèria primera, venedors dels béns manufacturats i artesans (mestres, companys i aprenents). Pel que fa a l'organització interna de cada ofici, l'assemblea era sobirana sempre que no perjudicés la resta de gremis. En aquest cas, l'assumpte es duia al gremi de gremis: la ciutat. El gremi tenia fins i tot més que això: tenia la seva pròpia jurisdicció, una força militar pròpia i una assemblea general, històries de lluita, glòria i independència, relacions amb altres gremis del mateix ofici a altres ciutats... En poques paraules, era un organisme complet que només podia ser resultat d'exercir íntegrament totes les funcions vitals. Quan la ciutat prenia les armes, el gremi actuava com una companyia separada (*schaar*) que disposava de les seves pròpies armes (i més endavant, de les seves armes de foc, decorades primorosament pel gremi), sota el control de comandants electes. En definitiva, era una unitat independent de la federació, tal com, cap a 1850, ho eren la república d'Uri o Ginebra dins la Confederació Suïssa. Per tant, comparar

el gremi amb un sindicat modern, mancat de tots els atributs sobirans de l'Estat i reduït a quatre funcions secundàries, és tan poc raonable com comparar Florència o Bruges amb una comuna francesa vegetant sota el Codi de Napoleó o amb una vila russa sota la llei municipal de Caterina II. Totes dues tenen alcaldes electes i la darrera també té corporacions laborals, però la diferència és la mateixa que hi ha entre Florència i Fontenay-les-Oies o Tsarevokokshaisk, o entre un dux venecià i un alcalde modern, que es treu el barret davant del secretari del sotsprefecte.

Els gremis medievals podien preservar la seva independència. Més endavant, sobretot al segle XIV, quan a conseqüència d'un seguit de factors que ara exposarem, la vida municipal va patir una profunda transformació, els oficis més nous van ser capaços de conquerir la seva part en la gestió dels assumptes municipals. Les masses, organitzades en arts «menors», van rebel·lar-se per prendre el poder de les mans d'una oligarquia en creixement i en general van aconseguir-ho, donant pas, així, a una nova era de prosperitat. És cert que en algunes ciutats la revolta va ser reprimida amb violència i va acabar en decapitacions en massa de treballadors, com va ser el cas de París l'any 1306 i de Colònia l'any 1371. En aquests casos, les llibertats de la ciutat van començar a minvar ràpidament i la ciutat va quedar gradualment sotmesa a una autoritat central, però la major part de viles conservaven prou vitalitat per sortir de la revolta amb una nova vida i vigor.¹⁴

¹² Vegeu els sentits comentaris de Lucy Toulmin Smith sobre l'espoli reial dels gremis en la introducció a Joshua Toulmin Smith (ed.): *English Guilds*, Early English Text Society, Londres, 1870. A França, el mateix espoli reial i l'abolició de la jurisdicció dels gremis va començar l'any 1306 i l'any 1382 se'ls va donar el cop definitiu (Gustave Charles Fagniez: *Études sur l'industrie...*, op. cit., p. 52-54).

¹³ Adam Smith i els seus contemporanis sabien bé què condemnaven quan escriuen contra la interferència de l'Estat en el comerç i contra els monopolis comercials creats pel mateix Estat. Per desgràcia, els seus seguidors, que eren irremeiablement superficials, van posar els gremis medievals i la interferència de l'Estat al mateix sac, sense fer cap distinció entre un edicte de Versalles i una ordenança gremial. Amb prou feines cal comentar que els economistes que han estudiat aquesta qüestió seriosament, com Schönberg —editor del conegut curs *Political Economy*— mai han comès aquest error, però, fins fa ben poc, discussions vagues d'aquesta mena passaven per «ciència» econòmica.

¹⁴ A Florència les set arts menors van fer la revolució entre els anys 1270 i 1282, els resultats els explica Perrens (*Histoire de Florence*, op. cit.), i especialment Gino Capponi (*Storia della repubblica di Firenze*, 2a ed., G. Barbèra, 1876, i, 58-80, traduït a l'alemany). A Lió, en canvi, el moviment dels artesans va tenir lloc l'any 1402, quan van ser vençuts i van perdre el dret a nomenar els seus propis jutges. Sembla que les dues faccions van arribar a un acord. A Rostock el moviment va tenir lloc l'any 1313; a Zuric, l'any 1336; a Berna, el 1363; a Braunschweig, el 1374 i l'any següent a Hamburg, a Lübeck entre 1376 i 1384... Vegeu *Strassburg zur Zeit der Zunftkämpfe und die Reform seiner Verfassung und Verwaltung im xv*, Karl J. Trübner, Estrasburg, 1875 i *Strassburgs Blüte und die volkswirtschaftliche Revolution im xiii*, Karl J. Trübner, Estrasburg, 1875, de Gustave Schmoller; Lujo Brentano: *Arbeitergilden der Gegenwart*, Duncker & Humblot, Leipzig, 1871-1872 (2 vols.); Ebenezer Bain: *Merchant and Craft Guilds*, Edmond & Spark, Aberdeen, 1887, p. 26-47, 75, etc. Respecte

Com a recompensa, les ciutats van rejuvenir. Se'ls va infondre una nova vida, que va expressar-se en els esplèndids monuments arquitectònics, en un nou període de prosperitat, en el progrés sobtat de la tècnica i les invencions i en un nou moviment intel·lectual que va dur al Renaixement i la reforma.

La vida de la ciutat medieval va ser un seguit de dures batalles per conquerir la llibertat i conservar-la. És cert que durant aquests acarnissats conflictes va sorgir una classe burgesa, forta i resistent, i que els conflictes van despertar un amor i devoció envers la ciutat, que van permetre assolir les grans fites a què van arribar les comunes medievals. Malgrat tot, els sacrificis que les comunes van haver de fer en la lluita per la llibertat van ser cruels i van deixar profundes divisions al seu interior. Només algunes ciutats, gràcies a un seguit de circumstàncies propícies, van assolir la llibertat d'un sol cop i, en general, la van perdre tan fàcilment com l'havien assolit. Una gran part van haver de lluitar durant cinquanta o cent anys, o sovint més temps encara, abans que se'ls reconegués el dret a viure lliurement, i van passar cent anys més abans que la llibertat reposés sobre un fonament ferm: les cartes de poblament del segle XII eren un dels primers graons cap a la llibertat.¹⁵ En realitat, la ciutat medieval era un oasi emmurallat enmig d'un camp abocat a la submissió feudal i havia de fer-se un lloc amb la força de les armes. Com a resultat de les causes que hem exposat breument al capítol anterior, cada

a l'opinió de Gross sobre aquests conflictes a Anglaterra, vegeu els comentaris de Alice Stopford Green a *Town Life in the Fifteenth Century*, op. cit., II, 190-217, també el capítol sobre la qüestió obrera i, de fet, tot el volum, que és extremadament interessant. La lectura de Brentano de les revoltes dels artesans està especialment expressada als § II i IV del seu article «On the History and Development of Guilds», a Joshua Toulmin Smith (ed.): *English Guilds*, op. cit. La seva opinió encara és clàssica a l'hora de tractar aquesta qüestió i les investigacions l'han confirmat una vegada i una altra.

¹⁵ Per donar només un exemple, Cambrai va fer la seva primera revolució l'any 907 i, després de tres o quatre revoltes més, va aconseguir la carta de poblament l'any 1076. La carta va ser abolida dues vegades (el 1107 i el 1138) i va tornar-se a obtenir dues vegades més (el 1127 i el 1180). En total, van caldre 223 anys de lluita abans de conquerir el dret a la independència. Lió va trigar de 1195 a 1320.

comunitat vilatana havia caigut sota el jou d'algun senyor, fos civil o religiós. La casa del senyor havia crescut fins a ser un castell i els seus germans d'armes ara no eren més que l'escòria dels aventurers, sempre a punt per saquejar els camperols. A banda dels tres dies a la setmana que els pagesos havien de dedicar a treballar pel senyor, havien de suportar tota mena d'imposicions pel dret a segar i a conrear, a estar feliços o de dol, a viure, a casar-se o a morir. I, per fer-ho pitjor, contínuament patien els saquejos dels bandits armats del senyor del costat, que prenia els camperols per família del seu senyor, de qui es venjava arremetent contra ells, el seu bestiar i les seves collites. Cada pastura, camp, riu i camí del voltant de la ciutat, així com tota persona que hi visqués, estava sota el domini d'algun senyor.

L'odi dels burgesos envers els senyors feudals va quedar expressat de manera molt particular en la tria de paraules de les cartes de poblament que van obligar-los a signar. Enric V va ser obligat a signar la carta de poblament atorgada a Espira l'any 1111, que alliberava els burgesos «de l'horrible i execrable llei de la mà morta, que ha enfonsat la ciutat en la més profunda misèria» (*von dem scheusslichen und nichtswürdigen Gesetze, welches gemein Budel gennant wird*)¹⁶. La *coutume* de Baiona (França), escrita al voltant de 1273, conté paràgrafs com: «El poble és anterior als senyors. És el poble qui, sent més nombrós, desitja de pau, ha creat els senyors per subjectar i enderrocar els poderosos», entre altres.¹⁷ Una carta de poblament que va haver de signar el rei Robert resulta igual de característica. Li fan dir: «No robaré bous ni altres animals, no retindré els mercaders ni els prendré els diners ni els demanaré cap rescot. Des de l'Anunciació fins al dia de Tots Sants, no prendré cap cavall, cap euga ni cap

¹⁶ Otto Kallsen: *Die deutschen Städte*, op. cit., I, 307

¹⁷ Arthur Giry: *Les établissements de Rouen : études sur l'histoire des institutions municipales de Rouen, Falaise, Pont-Audemer, Verneuil, La Rochelle, Saintes, Oleron, Bayonne, Tours, Niort, Cognac, Saint-Jean d'Angély, Angoulême, Poitiers, etc.*, Bibliothèque de l'école des hautes études, Paris, 1883 (2 vols.); *Établissements de Rouen*, vol. I., p. 117, citat per Luchaire, p. 24; Achille Luchaire: *Les communes françaises*, op. cit., p. 24.

poltre dels camps. No cremaré els molins ni en robaré la farina. No oferiré refugi als lladres», etc. (Pfister ha publicat aquest document, que Luchaire reproduceix.) La carta de poblament que l'arquebisbe Hugues va «atorgar» a Besançon —en què se l'obliga a enumerar tots els perjudicis deguts al seu drets de mà morta— també és molt característica,¹⁸ i en podríem donar més exemples.

En aquest entorn no es podia conservar la llibertat i les ciutats van veure's obligades a fer la guerra a l'exterior de les muralles. Els burgesos van enviar emissaris per liderar les revoltes a les viles, van acollir-les a corporacions i van enfrontar-se directament als nobles. A Itàlia, on el camp era ple a vessar de castells feudals, la guerra va prendre proporcions heroiques i els dos bàndols van lluitar-hi amb acarnissament. Florència va viure durant setanta-set anys un seguit de guerres sagnants per poder alliberar el seu *contado* dels nobles, però quan ho havia aconseguit (l'any 1181) va haver de tornar a començar. Els nobles es van revoltar, van formar les seves pròpies lligues contra les lligues de les ciutats i, gràcies al suport de l'emperador o del papa, van allargar la guerra cent trenta anys més. A Roma, a la Llombardia i arreu d'Itàlia, hi va ocórrer el mateix.

En aquestes guerres, els ciutadans van mostrar un valor, una audàcia i una tenacitat prodigiosos. Però els arcs i les destrals d'aquella gent dedicada a les arts i oficis no sempre sortien victoriosos dels encontres amb cavallers amb armadura: molts castells van resistir l'atac de l'enginyosa maquinària de setge i la perseverança dels ciutadans. Algunes ciutats, com ara Florència i Bolonya, així com molts pobles de França, Alemanya i Bohèmia van aconseguir alliberar els poblets veïns i gràcies als seus esforços van obtenir una extraordinària prosperitat i tranquil·litat. Malgrat això, fins i tot aleshores, i encara més en el cas de les ciutats menys fortes o brioses, els mercaders i artesans, exhaustos

de la guerra i en contra dels seus propis interessos, van acabar negociant amb la vida dels camperols. Van obligar el senyor a jurar aliança amb la ciutat, que va abandonar el castell i va acceptar fer-se una casa i viure a la ciutat, on va esdevenir un coburgès (*com-bourgeois, con-cittadino*). A canvi, conservava molts dels drets sobre els camperols, els quals només van obtenir un alleugeriment parcial de les obligacions. Els burgesos no podien entendre que era possible concedir la igualtat de drets de ciutadania als camperols, que els proporcionaven l'aliment que necessitaven. Arran d'això va sorgir un abisme profund entre el camp i la ciutat.¹⁹ La servitud va continuar vigent i no va ser fins molt després, cap a finals del segle XIII, que les revoltes artesanes van proposar-se eliminar-la i van abolir la servitud personal, però al mateix temps van desposseir els serfs de la terra.²⁰ No cal afegir que aquesta política va tenir resultats funestos, que aviat van patir les ciutats: el camp va esdevenir enemic de la ciutat.

La guerra contra els castells va tenir un altre resultat perjudicial. Involucrava les ciutats en un seguit de guerres les unes contra les altres, que han donat peu a la teoria —fins fa poc, molt popular— que les ciutats van perdre la independència a causa de gelosies i enfrontaments entre si. Els historiadors imperialistes han donat especial suport a aquesta teoria que, malgrat això, ha estat en bona part refutada per les investigacions recents. És cert que a Itàlia les ciutats van batallar unes contra altres amb una ràbia molt arrelada, però els conflictes no van assolir enlloc més aquestes proporcions i, a Itàlia, les guerres entre ciutats, sobretot les primeres, tenien causes concretes. Eren, tal

¹⁸ Vegeu Alexandre Tuetey: *Étude sur le droit municipal au XIIIe et au XIVe siècle en Franche-Comté*, Imprimerie Henry Barbier, Montbéliard, 1864. Publicat originalment a *Mémoires de la société d'émulation de Montbéliard*, 2a sèrie, II, 129 i ss.

¹⁹ Sembla que així va ocórrer en força casos a Itàlia. A Suïssa, Berna va arribar a comprar els pobles de Thun i Burgdorf.

²⁰ Aquest va ser el cas, com a mínim, de les ciutats de la Toscana (Florència, Lucca, Siena, Bolonya, etc.), en què coneixem millor les relacions entre la ciutat i els camperols (Luchitzkiy: «Slavery and Russian Slaves in Florence» als *Izvestia* de la Universitat de Kiev, de 1885, que analitza Carl Friedrich Rumohr: *Ursprung der Besitzlosigkeit des Colonen im neueren Toscana*, Werther und Beffer, Hamburg, 1830). La qüestió de les relacions entre les ciutats i els camperols requeriria molta més investigació de la que s'ha fet fins avui.

com han explicat Sismondi i Ferrari, una simple continuació de la guerra contra els castells: el municipi lliure i el principi federatiu que, inevitablement, s'enfrontaven acarnissadament al feudalisme, a l'imperialisme i al papat. Moltes ciutats que només havien aconseguit deslliurar-se parcialment del jou del bisbe, el senyor o l'emperador van enfrontar-se a les ciutats lliures encapçalades pels nobles, l'emperador o l'Església, que tenia per política dividir les ciutats i armar-les unes contra les altres. Aquestes circumstàncies concretes —que, en part, també trobem a Alemanya— expliquen per què les ciutats italianes van quedar dividides en güelfes i gibel·lines, unes buscant el suport de l'emperador per combatre el papa i les altres, el suport de l'Església per resistir l'emperador; i per què aquesta mateixa divisió va sorgir dins de cada ciutat.²¹

L'immens progrés econòmic que van viure la major part de ciutats italianes just a l'època en què aquestes guerres eren més intenses²² i les aliances a què van arribar tan fàcilment, expliquen encara millor el caràcter dels conflictes i refuten la teoria anterior. Ja als anys 1130-1150, van formar-se aliances poderoses entre ciutats i, uns anys després, quan Frederic i Barbaroja va envair Itàlia amb el suport dels nobles i algunes ciutats retrògrades i es dirigia cap a Milà, la gent de moltes ciutats va omplir-se d'entusiasme, esperonada pels discursos dels oradors populars. Crema, Piacenza, Brescia, Tortona, etc. van anar al rescat de Milà. Al bàndol de les ciutats, els estendards de Verona, Pàdua, Vicenza i Treviso onejaven de costat, contra els estendards de l'emperador i els nobles. L'any següent va formar-se la lliga llombarda i, seixanta anys després, la incorporació de moltes altres ciutats l'havia reforçada, formant una agrupació duradora

que guardava la meitat del tresor a Gènova i l'altra meitat a Venècia.²³ A la Toscana, Florència encapçalava una altra lliga poderosa, de què formaven part Lucca, Bolonya, Pistoia... que va tenir un paper important en la derrota dels nobles del centre d'Itàlia. Les lligues més petites també eren habituals. Així doncs, malgrat que de ben segur hi havia petites gelosies entre ciutats, que portaven fàcilment a la discòrdia, és ben clar que aquestes gelosies no impediien que les ciutats s'agrupessin per a la defensa comuna de la llibertat. No va ser fins temps després, quan les ciutats van esdevenir petits estats, que van començar a enfrontar-se en guerres, com sempre passa quan els estats competeixen per la supremacia o les colònies.

A Alemanya es van formar lligues similars amb el mateix objectiu. Quan, sota el domini dels successors de Conrad, la terra va quedar presa de conflictes interminables entre els nobles, les ciutats de Westfàlia van formar una lliga contra els cavallers i una de les clàusules acordades era que mai no es prestarien diners als cavallers que ocultessin béns robats.²⁴ Quan, segons denunciava la queixa de Worm, «els cavallers i nobles vivien del saqueig i assassinaven a tothom que volien», les ciutats del Rin (Magúncia, Colònia, Espira, Estrasburg i Basilea) van organitzar una lliga que aviat comptava amb seixanta ciutats aliades i que va aconseguir aturar els bandits i mantenir la pau. Més endavant, la lliga de les ciutats de Suàbia, dividida en tres «regions de pau» (Augsburg, Constança i Ulm), tenia el mateix objectiu. Aquestes lligues van trencar-se,²⁵ però van durar prou com per demostrar que aquells que se suposava que havien de dur la pau —els reis, els emperadors i l'Església— només fomentaven el conflicte i no podien fer res contra els cavallers bandits. De les

²¹ Les generalitzacions de Ferrari sovint són massa teòriques per ser sempre correctes, però la seva lectura del paper que van tenir els nobles en les guerres entre ciutats es basa en un ampli ventall d'exemples ben corroborats.

²² Només les ciutats que van mantenir-se obstinadament al costat dels barons, com Pisa o Verona, van sortir perdent de les guerres. Per a moltes ciutats que van lluitar al costat dels barons, la derrota va marcar l'inici d'una etapa d'alliberació i progrés.

²³ Giuseppe Ferrari *Révolutions d'Italie*, op. cit., II, 18, 104 i ss.; Heinrich Leo i Carlo Botta: *History of Italy*, op. cit., I, 432.

²⁴ Johannes Falke: *Die Hansa als Deutsche See. Und Handelsmacht*, F. Henschel Berlin, 1863, p. 31, 55.

²⁵ En el cas d'Aquisgrà i Colònia tenim el testimoni directe que els bisbes de les ciutats —un d'ells comprat per l'enemic— van obrir les portes als adversaris.

ciutats era d'on sortia l'impuls de restablir la pau i la unió. Les ciutats —i no els emperadors— van ser les vertaderes creadores de la unitat nacional.²⁶

Entre les viles petites van organitzar-se federacions similars amb el mateix objectiu i, ara que Luchaire ha posat aquest tema damunt la taula, podem esperar descobrir-ne molt més. Sabem que les viles es van unir en petites federacions al *contado* de Florència i també a l'àrea de Novgorod i Pskov. A França, tenim proves positives que, durant gairebé cent anys (fins l'any 1256), va haver-hi una federació a la regió de Laon, que reunia disset viles camperoles i que va lluitar de valent per la independència. Prop de Laon hi havia tres altres petites repúbliques camperoles, que tenien cartes semblants a les de Laon i Soissons i, com que ocupaven regions contigües, van donar-se suport en les guerres d'alliberació. En resum, Luchaire considera que durant els segles XII i XIII devien formar-se moltes federacions d'aquesta mena a França, però que la major part de documentació s'ha perdut. És clar que, en no disposar de la protecció de les muralles, aquestes federacions podien caure derrotades fàcilment pels reis i els senyors, però en algunes circumstàncies favorables —quan rebien el suport d'una lliga de ciutats i la protecció de les muntanyes—, repúbliques camperoles com aquestes van arribar a ser unitats independents de la Confederació Suïssa.²⁷

Les unions entre ciutats amb objectius pacífics també eren força habituals. Les relacions que s'havien establert durant el període d'alliberació no es van interrompre més endavant. A vegades, quan els *scabini* d'una ciutat alemanya havien de jutjar un

cas nou o complicat i declaraven que no en coneixien la sentència (*des Urtheiles nicht weise zu sein*), enviaven delegats a una altra ciutat per tal que la dictessin, i això mateix passava a França.²⁸ Se sap que Forlì i Ravenna van naturalitzar els ciutadans de l'altra i els donaven plens drets a les dues ciutats. També era habitual que una altra comuna actués com a àrbitre per tal de resoldre els conflictes sorgits entre dues ciutats o a l'interior d'una ciutat.²⁹ Els tractats comercials entre ciutats també eren força habituals.³⁰ Les agrupacions per regular la producció i mides de les botes emprades per al comerç del vi, les «unions per al comerç de l'arengada», etc. van ser simples precursors de les grans federacions comercials de l'Hansa flamenca, i, més endavant, de la gran Hansa del nord d'Alemanya. Només la seva història donaria pàgines i pàgines que il·lustren l'esperit federatiu que aleshores impregnava els homes. Amb prou feines cal afegir que, mitjançant les agrupacions hanseàtiques, les ciutats medievals van contribuir més al desenvolupament de les relacions internacionals, la navegació i l'exploració marítima, que tots els estats durant els primers disset segles de la nostra era.

En poques paraules, les federacions entre petites unitats territorials, així com entre els homes units pel seu treball comú en els seus respectius gremis i les federacions entre ciutats i grups de ciutats van ser l'essència mateixa de la vida i el pensament d'aquell període. Podríem descriure els cinc segles que van seguir l'any 1000 com un enorme intent de garantir l'ajuda mútua i el suport mutu a gran escala, mitjançant els principis de la federació i l'associació, en tots els graus i aplicats a tots els aspectes de la vida humana. Aquest intent va ser reeixit en molt

²⁶ Vegeu els exemples, però no sempre les conclusions, de Karl Wilhelm Nitzsch: *Geschichte des deutschen Volkes...*, op. cit., III, 133 i ss., també Otto Kallsen: *Die deutschen Städte...*, op. cit., I, 458, etc.

²⁷ Sobre la comuna de la regió de Laon, que, abans de les investigacions de Maximilien Melleville (*Histoire de la commune du Laonnais*, Dumoulin, París, 1853), es confonia amb la comuna de Laon, vegeu Luchaire, p. 75 i ss. Pels primers gremis de camperols i les unions posteriors vegeu R. Wilman: «Die ländlichen Schutzgilden Westphaliens», a *Zeitschrift für Kulturgeschichte*, nova època, vol. III, citat a Otto Henne am Rhyn: *Kulturgeschichte*, Otto Wigand, Leipzig, 1876, III, 249.

²⁸ Achille Luchaire: *Les communes françaises*, op. cit., p. 149.

²⁹ Dues ciutats importants com eren Magúncia i Worms van resoldre un conflicte polític mitjançant un arbitratge. Després que esclatés una guerra civil a Abbeville, Amiens va actuar l'any 1231, com a àrbitre (Achille Luchaire: *Les communes...*, op. cit., 149), entre altres casos.

³⁰ Vegeu, per exemple, Wilhelm Stieda: «Hansische Vereinbarungen...», op. cit., p. 114.

bona part. Va unir persones que abans havien estat dividides, va donar-los molta llibertat i va multiplicar-ne les forces. En un moment en què molts factors afavorien el particularisme i en què hi hauria hagut moltes raons per a la discòrdia i la gelosia, és gratificant veure que a Europa, vasta com és, hi havia ciutats escampades que tenien molt en comú i estaven disposades a confederar-se per assolir molts objectius compartits. A la llarga van perdre contra poderosos enemics. No havien entès prou profundament el principi del suport mutu i van cometre errors fatals, però no van morir a causa de les seves pròpies gelosies i els seus errors no van ser resultat d'una falta d'esperit federatiu entre ells.

Els resultats d'aquest nou pas que la humanitat va fer en la ciutat medieval van ser immensos. A principis del segle XI, les viles europees eren petits llogarets de cabanes miserables, amb esglésies decorades, però baixetes i tosques, aixecades per constructors que amb prou feines sabien fer un arc. Les arts, que eren sobretot el teixit i la forja, encara estaven en la infància i el saber només es trobava en alguns monestirs. Tres-cents cinquanta anys després, l'aspecte d'Europa havia canviat. La terra era plena de riques ciutats, envoltades de muralles fermes i embellides amb torres i portes, que eren obres d'art en si mateixes. Les catedrals, pensades per a la grandesa i profusament decorades, alçaven els campanars al cel, mostrant una puresa de forma i una potència de la imaginació que encara ara intentem vanament assolir. Les artesanies i oficis van arribar a un grau de perfecció que amb prou feines podríem presumir d'haver superat en molts aspectes, si valoréssim més la creativitat del treballador i l'acabat superior de l'obra que no la velocitat a què es fabrica. Les naus de les ciutats lliures solcaven les aigües en totes direccions del nord i el sud del Mediterrani i amb un petit esforç més aconseguirien creuar els oceans. En grans territoris, el benestar va substituir la misèria, el coneixement va créixer i va propagar-se. Van elaborar-se els mètodes de la ciència i van establir-se les bases de la filosofia natural, preparant així el camí per a les invencions mecàniques de què tant s'enorgulleix el

nostre temps. Aquests van ser els canvis meravellosos que va viure Europa en menys de quatre-cents anys. Només podem entendre el que va perdre Europa arran de la pèrdua de les ciutats lliures si comparem el segle XVII amb el segle XIV o el XIII. La prosperitat que havia caracteritzat Escòcia, Alemanya o les planes italianes s'havia esvaït. Les carreteres van caure en desús i es van malmetre, va disminuir la població de les ciutats, la feina va tornar-se esclavitud, va desaparèixer l'art i, fins i tot, el comerç va començar a declinar.³¹

Les ciutats medievals no ens han deixat documents escrits per testimoniar la seva esplendor, només els monuments arquitectònics que avui trobem arreu d'Europa: des d'Escòcia a Itàlia i des de Girona (Espanya) a Breslau en territori eslovè. Fins i tot així podem concloure que el període de les ciutats lliures va ser el de major desenvolupament de l'intel·lecte humà de l'era cristiana fins a finals del segle XVIII. Si ens fixem, per exemple, en una pintura medieval que representa Nuremberg, veurem desenes de torres i agulles altes que porten, cadascuna, l'empremta de l'art lliurement creatiu. Dificilment podem arribar a concebre que, tres-cents anys abans, la ciutat no era més que un seguit de barraques miserables. La nostra admiració creix quan ens fixem en els detalls de l'arquitectura i els ornaments de cadascuna de les incomputables esglésies, campanars, portalades i cases comunals escampades arreu d'Europa fins tan a l'est com Bohèmia i a les viles, avui mortes, de la Galítsia polonesa. No només Itàlia, la mare de l'art, sinó tot Europa és repleta d'aquesta mena de monuments. El simple fet que, d'entre totes les arts,

³¹ Cosmo Innes: *Sketches of Early Scotch History and Social Progress*, Edmonston and Douglas, Edimburg, 1861 i *Scotland in the Middle Ages Sketches*, Edmonston and Douglas, Edimburg, 1860, citat per William Denton: *England in the Fifteenth Century*, George Bell and sons, Londres, 1888, p. 68-69; Karl Lamprecht: *Deutsches Wirtschaftsleben im Mittelalter*, Alphonse Dürr, Leipzig, 1886, ressenyat per Gustave Schmoller a *Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reich*, Dunker & Humblot, Leipzig, 1877; Sismondi: *Tableau de l'agriculture toscane*, Paschoud, Ginebra, 1801, p. 226 i ss. Els dominis de Florència s'haguessin pogut reconèixer de seguida només per la seva prosperitat.

fos l'arquitectura —una art fonamentalment social— la que va assolir el major desenvolupament, ja és significatiu en si mateix. Per arribar a ser el que va ser, calia que sorgís d'una vida eminentment social.

L'arquitectura medieval va assolir la grandesa, no només perquè fos un desenvolupament natural de l'artesanía; ni tampoc perquè cada edifici i cada ornament hagués estat pensat per uns homes que sabien, gràcies a l'experiència de les seves pròpies mans, quins efectes artístics podien obtenir-se amb pedra, ferro, bronze, o fins i tot fusta i morter; tampoc només perquè cada monument fos resultat d'una experiència col·lectiva, acumulada en cada «misteri» o ofici.³² Va assolir la grandesa perquè havia nascut d'una gran idea. Com l'art grec, l'art medieval va sorgir d'una concepció de la germandat i la unitat promoguda a la ciutat. Tenia una gran audàcia, fruit de lluites àrdues i de victòries; tenia l'expressió del vigor, perquè el vigor impregnava tota la vida de la ciutat. Una catedral o una casa comunal simbolitzava la grandesa d'un organisme que cada maçó o picapedrer havien contribuït a alçar. Un edifici medieval no és el resultat d'un esforç solitari a què milers d'esclaus haurien pogut contribuir dirigits per la imaginació d'un sol home, sinó que és fruit de la contribució de la ciutat sencera. L'alt campanar s'alçava sobre una estructura gran per si mateixa, en què batejava la vida de la ciutat, no sobre una

³² John J. Ennett (*Six Essays*, Unwin Brothers, Londres, 1891) té pàgines excel·lents sobre aquest aspecte de l'arquitectura medieval. Willis, al seu apèndix a William Whewell: *History of Inductive Sciences*, John Parker, Londres, 1837, I, p. 261-262 (3 vols.), ha assenyalat la bellesa de les relacions mecàniques als edificis medievals. «Es va elaborar una nova construcció decorativa —escriu— que no impedia ni controlava la construcció mecànica, sinó que hi contribuïa i hi harmonitzava. Cada element, cada motllura s'empra per sostenir el pes de l'estructura. Multiplicant els suports que es recolzen uns en els altres i subdividint així el pes, els ulls queden satisfets per l'estabilitat de l'estructura, malgrat l'aspecte curiosament estilitzat de cada element per separat.» Una art que havia sorgit de la vida social de la ciutat no podia ser més ben caracteritzada. [La cita és de Robert Willis: *Remarks on the Architecture of Middle Ages*, citat per William Whewell: *History of Inductive Sciences*, op. cit., p. 344. Whewell empra les paraules de Willis per elaborar el capítol sobre arquitectura medieval. (*N. de la T.*)]

estructura ridícula com la torre Eiffel de París ni, tal com han fet al Tower Bridge de Londres, com una falsa construcció de pedra pensada per cobrir la lletjor d'una estructura de ferro. Com l'Acropolis d'Atenes, la catedral de la ciutat medieval estava pensada per glorificar la grandesa de la ciutat victoriosa, per simbolitzar la unió dels seus artesans i per expressar la glòria de cada ciutadà en la ciutat que havien creat. Després de viure la revolució artesana, sovint la ciutat començava una nova catedral per expressar la nova unió, més àmplia i extensa, que acabava de néixer.

Els mitjans de què disposaven per dur a terme aquestes grans empreses eren desproporcionadament escassos. La catedral de Colònia va començar-se amb una despesa anual de només cinc-cents marcs i un obsequi de cent marcs es va registrar com una gran donació.³³ Fins i tot quan faltava poc per acabar-la i arribaven més donacions, la despesa anual va mantenir-se al voltant dels cinc mil marcs i mai va superar els catorze mil. La catedral de Basilea va construir-se amb uns mitjans igual de modestos. Ara bé, cada corporació contribuïa amb pedra, treball i geni decoratiu al seu monument comú. Cada gremi expressava les seves concepcions polítiques, explicant en pedra o bronze la història de la ciutat i glorificant els principis de «llibertat, igualtat i fraternitat»,³⁴ lloant els aliats de la ciutat i condemnant els seus enemics al foc etern. Cada gremi abocava el seu amor al monument comú, decorant-lo profusament amb vitralls, pintures i «portalades dignes de ser les portes del Paradís», tal com va dir Miquel Àngel, o amb ornaments de pedra en cada racó de l'edifici.³⁵ Les ciutats petites, fins i tot les

³³ Leonhard Ennen: *Der Dom zu Köln: von seinem Beginne bis zu seiner Vollendung*, DuMont-Schauberg, Colònia, 1871.

³⁴ Trobem les tres estàtues entre les decoracions exteriors de Nôtre Dame de París.

³⁵ L'art medieval, com l'art grec, no coneixia aquesta mena de botigues de rareses que anomenem *galleries* o *museus*. Quan es feia una pintura, s'esculpia una estàtua o es forjava un ornament de bronze era per posar-lo al lloc que li pertocava en un monument d'art comunal. Allà tenia vida, era part del conjunt i contribuïa a donar unitat a la impressió produïda pel tot.

parròquies³⁶ rivalitzaven amb les grans ciutats en aquest aspecte, i les catedrals de Laon o St. Ouen, no queden gaire enrere comparades amb la de Reims, amb la casa comunal de Bremen o amb el campanar de l'assemblea de Breslau. «La comuna no ha de començar cap obra que no neixi del gran cor de la comuna, compost per tots els ciutadans units amb una voluntat comuna», són les paraules que empra el Concili de Florència. Aquest esperit es veu clarament en totes les obres comunes d'utilitat pública, com en els canals, les terrasses, les vinyes, les terres plenes d'arbres fruiters del voltant de Florència, en els canals d'irrigació que creuen les planes de Llombardia o en l'aqüeducte de Gènova i, de fet, en qualsevol obra d'aquesta mena que gairebé totes les ciutats van construir.³⁷

A les ciutats medievals totes les arts van progressar de la mateixa manera i les arts d'avui dia són sobretot una continuació del creixement d'aleshores. La prosperitat de les ciutats flamenques es basava en el fi teixit de llana que fabricaven. A Florència, a principis del segle XIV, abans de la pesta negra, fabricaven entre 70.000 i 100.000 *panni* —teles de llana—, que estaven valorades en 1.200.000 florins d'or.³⁸ Les arts d'esculpir metalls preciosos o d'emmotllar ferro colat o forjar el ferro finament van ser una creació dels «misteris» medievals, que van aconseguir dur a terme, en cadascun del seus dominis, tot el que era possible de fer a mà, sense l'ajut d'un motor potent.

³⁶. Cf. John J. Ennett: «Second Essay», a *Six Essays*, op. cit., p. 36.

³⁷. Jean-Charles-Léonard Sismondi: *Histoire des républiques italiennes du moyen âge*, op. cit., vol. IV, p. 172 i vol. XVI, p. 356. El gran canal, *naviglio grande*, que porta l'aigua del Ticino, va ser començat l'any 1179, després que la ciutat conquerís la independència, i va ser enllestit al segle XIII. Sobre la decadència posterior, vegeu XVI, 355.

³⁸. L'any 1336, Florència tenia entre 8000 i 10.000 nens i nenes a l'escola primària, de 1000 a 1200 nois a les seves set escoles secundàries i entre 550 i 600 estudiants a les universitats. Els trenta hospitals comunals tenien més de 1000 llits per atendre una població de 90.000 habitants (Capponi, II, 249 i ss.). Alguns autors amb autoritat han suggerit més d'una vegada que l'educació tenia, en general, un nivell molt més alt del que se suposa. Efectivament és així en el cas del Nuremberg democràtic.

Gràcies a la mà i a la invenció, perquè, en paraules de Whewell:

*El pergami i el paper, la impremta i els gravats, la millora del vidre i l'acer, la pólvora, els rellotges, els telescopis, els compassos nàutics, el calendari reformat, la numeració decimal, l'àlgebra, la trigonometria, la química, el contrapunt —una invenció que equival a una nova creació de la música—, tot això de què avui disposem, ho hem heretat d'un període que s'ha anomenat, desdenyosament, període estacionari.*³⁹

És cert que cap d'aquests descobriments no il·lustrava cap principi nou, tal com Whewell afirma, però la ciència medieval va fer més que descobrir principis nous. Va preparar el descobriment de tots els principis que ara coneixem en les ciències mecàniques, va acostumar els investigadors a observar els fets i raonar a partir d'ells. Va fer ciència inductiva, malgrat que no copsés del tot la importància i força de la inducció, i va preparar els fonaments de la mecànica i la filosofia natural. Francis Bacon, Galileu i Copèrnic van ser els hereus directes de Roger Bacon i Michael Scot, de la mateixa manera que el motor de vapor va ser resultat directe de les investigacions que s'havien fet a les universitats italianes sobre el pes de l'atmosfera i de l'aprenentatge matemàtic i tècnic de Nuremberg.

Sigui com sigui, cal que ens esforcem a insistir sobre els avenços científics i tècnics de la ciutat medieval? No n'hi ha prou d'assenyalar les catedrals en l'àmbit de la tècnica i la llengua italiana i el poema de Dant en l'àmbit del pensament, per veure la mesura del que va crear la ciutat medieval durant el temps que va viure?

Les ciutats medievals han fet, sens dubte, un servei immens a la civilització europea. Van evitar que caigués en les teocràcies i antics estats despòtics, van donar-li diversitat, autosuficiència, iniciativa i l'enorme energia intel·lectual i material que té avui,

³⁹. William Whewell: *History of Inductive Sciences*, op. cit., vol. I, p. 252.

i que són la millor garantia de què disposa per resistir qualsevol nova invasió per part d'orient. Però, per què aquests centres de civilització, que van intentar donar resposta a necessitats molt profundes de la naturalesa humana i que eren tan plens de vida, no van poder continuar vivint? Per què van ser presos d'una debilitat senil al segle XVI? I, per què, després d'haver vençut tants intents d'assalt exterior i d'haver sortit enfortits dels conflictes interiors, van caure derrotats per uns i altres?

Hi van contribuir diverses causes. Algunes tenen arrels que es remunten al passat remot, mentre que altres són fruit dels errors que van cometre les mateixes ciutats. Cap a finals del segle XV, van tornar-se a formar estats poderosíssims, inspirats en el model romà. En cada territori i regió hi havia algun senyor més astut, més disposat a saquejar i sovint amb menys escrúpols que els seus veïns, que s'havia aconseguit apropiat d'un domini més ric, de més pagesos a les seves terres, més cavallers al seu seguici i més riqueses a les seves arque. Havia escollit per residència algun grup de viles situades en una zona avantatjosa: les ciutats on encara no s'havia desenvolupat la vida municipal lliure —París, Madrid o Moscou— les va convertir, amb el treball dels serfs, en ciutats reials fortificades. Des d'allà atreïa companys d'armes, oferint-los viles i mercaders gràcies a la protecció que oferia per al comerç. Així va sorgir la llavor d'un futur estat, que gradualment va començar a absorbir altres centres similars. A aquests centres hi arribaven molts juristes versats en l'estudi del dret romà, una mena d'homes tenaços i ambiciosos que havia sorgit d'entre els burgesos i que odiaven tant les dolenteries del senyor com allò anomenaven rebel·lia dels camperols. Les estructures de la comunitat vilatana, que no apareixien als seus codis legals, i els mateixos principis del federalisme els semblaven repulsius, com si fossin una herència dels bàrbars. L'ideal dels juristes era el cesarisme, amb el suport fictici del poble i la força de les armes, i treballaven durament per aquells que prometien dur-lo a terme.⁴⁰

⁴⁰ Vegeu les excel·lents consideracions de Leopold Ranke sobre l'essència del dret

L'Església cristiana, que temps enrere s'havia rebel·lat contra el dret romà i ara n'era l'aliada, treballava en la mateixa direcció. Com que l'intent de constituir l'imperi teocràtic d'Europa havia fracassat, els bisbes més astuts i ambiciosos van donar suport a aquells amb qui comptaven per reconstituir el poder dels reis d'Israel o els emperadors de Constantinoble. L'Església santificava aquests nous governadors, els coronava com a representants de Déu a la terra, posava al seu servei el coneixement i l'habilitat política dels sacerdots, les benediccions i malediccions, les riqueses i les simpaties que conservava entre els pobres. Els camperols que les ciutats no havien pogut o volgut alliberar, veient que els burgesos no aconseguien aturar les interminables guerres entre els cavallers —que tan cares els sortien— ara confiaven en el rei, l'emperador o el gran príncep. I, ajudant-los a derrotar els grans senyors feudals, van ajudar-los a formar un estat centralitzat. Per acabar, a la caiguda de les ciutats medievals van contribuir-hi les invasions dels mongols i els turcs, la guerra santa contra la conquesta musulmana a Espanya, així com les guerres terribles que aviat van esclatar entre els centres creixents de sobirania: entre l'Illa de França i Borgonya, Escòcia i Anglaterra, Moscou i Tver... Havien nascut estats poderosos i les ciutats van haver de resistir l'atac, no de federacions laxes entre senyors, sinó de centres fortament organitzats, que tenien armes i serfs a la seva disposició.

El pitjor de tot va ser que aquests poders creixents van aprofitar-se de les divisions que havien sorgit a les ciutats mateixes. La idea fonamental de la ciutat medieval tenia grandesa, però no era prou àmplia. L'ajuda mútua i el suport mutu no

romà al seu *Weltgeschichte*, Duncker & Humblot, Leipzig, vol. IV. Abth. 2. p. 20-31. També els comentaris de Sismondi sobre el paper dels *légistes* en la formació de l'autoritat reial, a *Histoire des Français*, Meline, Cans et Comp., París, 1846, vol. VIII, 85-99. L'odi popular contra aquests «*weise Doktoren und Beutelschneider des Volks*» va esclatar amb força els primers anys del segle XVI, en els sermons del primer moviment reformista.

poden limitar-se a una petita associació, s'han d'estendre per l'entorn o l'entorn els acabarà absorbint. En aquest aspecte, els ciutadans medievals van cometre, d'entrada, un error fatal. En lloc de considerar els camperols i artesans que es reunien sota la protecció de les muralles com a ajudes que contribuïen en la seva mesura a la construcció de la ciutat —com de fet van fer— va sorgir una divisió profunda entre les «famílies» d'antics burgesos i els nouvinguts. Es reservaven als primers tots els beneficis del comerç i les terres comunals i no es deixava res als nouvinguts, excepte el dret d'exercir lliurement la seva habilitat. Així, la ciutat va quedar dividida entre el «burguesos» o la «comuna», d'una banda, i els «habitants» de l'altra.⁴¹ Els comerç, que abans havia estat comunal, va passar a ser un privilegi de les «famílies» de mercaders i artesans. El pas següent, que el comerç esdevingués individual o un privilegi dels monopolis opressius era inevitable.

Entre la ciutat i les viles que l'envoltaven va sorgir la mateixa divisió. La comuna havia intentat alliberar els camperols, però les guerres contra els senyors, tal com hem explicat, van servir per alliberar la ciutat dels senyors, més que per alliberar-ne els camperols. La ciutat va deixar als senyors els drets sobre els serfs, a condició de no interferir amb la ciutat i que en fos coburgès. Ara bé, els nobles que la ciutat havia «adoptat» i que ara residien a l'interior de les muralles, senzillament van continuar amb la vella guerra dins la ciutat. No els agradava sotmetre's a un tribunal format per simples artesans i mercaders i resolien els vells conflictes als carrers. Ara, cada ciutat tenia els seus Colonnas i Orsinis, els seus Overstolzes i Wises. Prenent els guanys de les propietats que encara conservaven, van envoltar-se de molts clients i van feudalitzar els hàbits i costums a la ciutat. Quan el descontentament es

començava a palpar en les classes artesanals, els senyors van oferir les armes i els seus protectors per resoldre'l lluitant, en lloc de deixar que el descontentament dels artesans es resolgués mitjançant els canals que sempre s'havien fet servir.

L'error més greu i fatal que van cometre la major part de ciutats va ser basar la seva riquesa en el comerç i la indústria, negligint l'agricultura. Així van repetir l'error que molt abans havien comès les ciutats de l'antiga Grècia i per això van cometre els mateixos crims.⁴² Moltes ciutats van anar distanciant-se del cultiu de la terra, fet que va impulsar polítiques hostils als camperols, que van fer-se més i més evidents en els temps d'Eduard III d'Anglaterra,⁴³ les jacqueries franceses, les guerres hussites i la guerra dels camperols a Alemanya. D'altra banda, a causa de la seva política comercial, les ciutats empenien expedicions a terres distants. Els italians van fundar colònies al sud-est d'Europa, els alemanys a l'est i les ciutats esclaves a l'extrem nord-est. Van començar a mantenir exèrcits de mercenaris per a les guerres colonials i aviat també per a la defensa local. Van demanar préstecs fins al punt que els ciutadans van quedar completament desmoralitzats i els conflictes interns s'anaven agreujant a cada elecció, quan es posava en risc la política colonial que afavoria unes poques famílies. Va anar creixent la divisió entre rics i pobres, de manera que al segle XVI l'autoritat reial va trobar, a cada ciutat, aliats i suport entre els pobres.

Encara hi ha una altra causa que explica la decadència de les institucions comunals i que és més important i més profunda que totes les anteriors. La història de les ciutats medievals ens ofereix un dels exemples més notoris del poder que

⁴¹ Brentano ha entès plenament els resultats fatals de la lluita entre els «vells burgesos» i els nouvinguts. August Miaskowski, en la seva obra sobre les comunitats vilatanes de Suïssa (*Die Verfassung Der Land, Alpen Und Forstwirtschaft Der Deutschen Schweiz*, H. Georg, Leipzig, 1878) comenta el mateix pel que fa a les comunitats vilatanes.

⁴² El tràfic d'esclaus segrestats a orient no va aturar-se a les repúbliques italianes fins al segle XV. A Alemanya i altres zones també en trobem indicis lleus. Vegeu Luigi Cibrario: *Della schiavitù e del servaggio*, Civello, Milà, 1868 (2 vols.); Luchitzkiy: «Slavery and Russian Slaves in Florence in the Fourteenth and Fifteenth Centuries», a *Izvestia* de la Universitat de Kiev, 1885.

⁴³ John Richard Green: *History of English People*, Macmillan and Co., Londres, 1879, vol. I, p. 455.

tenen les *idees* i els *principis* sobre el destí de la humanitat, i de com els resultats difereixen quan canvien les idees directrius. L'autosuficiència i el federalisme, la sobirania de cada grup i la formació del cos polític partint d'unitats simples per establir un cos compost eren les idees directrius al segle XI, però des d'aleshores, aquestes idees havien canviat completament. Els estudiosos del dret romà i els prelats de l'Església, que tenien un vincle estret des dels temps d'Innocenci III, van aconseguir paralitzar la idea —que venia dels temps de Grècia— que presidia la fundació de les ciutats. Durant dos-cents o tres-cents anys van ensenyar des de la trona de l'església, la càtedra de la universitat i l'estrada del jutge que la salvació havia de buscar-se en un estat fortament centralitzat, governat per una autoritat semidivina.⁴⁴ Ensenyaven que *un sol* home podia i havia de ser el salvador de la societat i que en nom de la salvació pública es podia cometre qualsevol mena de violència: cremar homes i dones en una pira, matar-los amb tortures innominables o enfonsar províncies senceres en la més profunda misèria. En aquest sentit, tampoc no deixaven de donar lliçons a gran escala mitjançant accions d'una crueltat inèdita, allà on podia arribar el foc de l'Església o l'espasa del rei o tots dos alhora. Gràcies a aquesta mena d'ensenyaments i accions, repetint-los contínuament i forçant l'atenció del poble, van modelar la mentalitat dels ciutadans fins a donar-hi una nova forma. Els ciutadans van començar a creure que cap autoritat era excessiva, que cap mort per tortura era massa cruel si era per la «seguretat pública». I amb aquesta nova idea a la ment i la creença nova en el poder d'un sol home, el principi federalista es va esvair i el geni creatiu del poble va morir. La idea romana va sortir-ne victoriosa i, en aquestes circumstàncies, l'Estat centralitzat va trobar en la ciutat un víctima fàcil.

La Florència del segle XV és un exemple típic d'aquest canvi. Abans, una revolta popular era senyal d'un nou moment de

creixement. Ara, quan el poble, mogut per la desesperació, es revoltava, ja no tenia idees constructives i de la insurrecció no en sortia cap idea nova. Es van incloure mil representants al Consell Comunal en lloc de quatre-cents, van fer entrar cent homes a la *signoria* en lloc de vuitanta, però una revolució basada en les xifres no anava enlloc. El descontentament de la gent va anar creixent i van produir-se més revoltes. Van demanar l'ajut d'un salvador —un tirà— que va massacrar els revoltats, però la desintegració del cos comunal va continuar i més greu que mai. Quan, després d'una altra revolta, el poble de Florència va demanar consell al seu home més popular, Gieronimo Savonarola, el monjo els va respondre:

Oh, poble meu, sabeu que jo no puc ocupar-me d'affers estatals. Purifiqueu la vostra ànima i si en aquesta disposició de ment reformeu la vostra ciutat, aleshores, poble de Florència, haureu inaugurat la reforma a tot Itàlia!

Es van cremar les màscares de carnaval i els llibres pecaminosos, es va promulgar una llei de caritat i una contra els usurers, i la democràcia de Florència va quedar intacta, però el vell esperit havia mort. Per confiar massa en el govern havien deixat de confiar en si mateixos i van ser incapaços de trobar nous camins. L'Estat només va haver d'entrar i acabar d'esclafar les llibertats que els quedaven.

I malgrat tot, no va esgotar-se el torrent d'ajuda mútua i suport mutu de les masses i va continuar corrent fins i tot després que fossin derrotades. Amb una força formidable, va ressorgir en resposta a les crides comunistes dels primers propagandistes de la reforma. No va aturar-se ni tan sols quan les masses, que no van aconseguir la vida que esperaven sota la inspiració de la religió reformada, van caure sota el domini d'un poder autocràtic. El torrent del suport mutu encara corre i busca una manera de trobar una nova expressió, que no serà l'Estat, ni la

⁴⁴ Vegeu les teories exposades pels advocats de Bolonya ja durant el Congrés de Roncaglia de 1158.

ciutat medieval, ni la comunitat vilatana dels bàrbars, ni el clan dels salvatges, sinó que provindrà de totes aquestes expressions i els serà superior, perquè es regirà per concepcions més àmplies i profundament humanes.

Capítol VII

El suport mutu entre nosaltres

Revoltes populars al principi del període estatal. — Institucions actuals de suport mutu. — La comunitat vilatana: la seva lluita per evitar ser abolida per l'Estat. — Costums derivats de l'estil de vida de la comunitat vilatana que conserven les viles modernes. — Suïssa, França, Alemanya, Rússia.

La tendència al suport mutu dels homes té un origen tan remot i està tan estretament entrellaçada amb l'evolució de la humanitat, que la humanitat l'ha conservada fins al present, malgrat totes les vicissituds de la història. Va evolucionar sobretot durant els períodes de pau i prosperitat, però quan la humanitat ha patit fins i tot les desgràcies més terribles —quan països sencers han quedat arrasats per guerres, la misèria ha delmat poblacions senceres o el poble agonitzava sota el jou de la tirania—, la tendència al suport mutu continuava ben viva, a les viles i entre les classes més pobres de la ciutat. El suport mutu mantenia la gent unida i, a la llarga, va arribar a influir fins i tot sobre les bel·licoses i destructives minories governants, que consideraven el suport

mutu una ximpleria sentimental. Cada cop que la humanitat ha hagut de bastir una nova organització social, adaptada a una nova fase de desenvolupament, el seu geni creatiu ha pres elements i s'ha inspirat, per tornar a enlairar-se, en la tendència al suport mutu, sempre viva. D'aquí n'han sorgit noves institucions econòmiques i socials i, en la mesura que el poble és qui els ha creat, nous sistemes ètics i religions. El progrés ètic de la nostra raça, si en contemplem les línies generals, sembla haver-nos portat a estendre gradualment els principis del suport mutu de la tribu a agrupacions més i més nombroses, com si al final hi haguéssim d'incloure la humanitat sencera, independentment de les seves creences, llengües i races.

Després de passar per l'estadi de les tribus salvatges i, més endavant, pel de les comunitats vilatanes, els europeus de l'edat mitjana van idear una nova forma d'organització, que tenia l'avantatge de deixar molt d'espai a la iniciativa individual i de respondre, al mateix temps, a la necessitat humana del suport mutu. A les ciutats medievals hi va néixer una federació de comunitats vilatanes, que comprenia una xarxa de gremis i germanats. En els dos capítols anteriors hem parlat dels grandiosos resultats que aquesta nova forma d'unió va permetre assolir, pel que fa al benestar per a tothom i a la tècnica, l'art, la ciència i el comerç. També hem intentat mostrar per què, cap al finals del segle xv, les repúbliques medievals estaven condemnades a caure a mans dels estats militars en auge, envoltades com estaven dels dominis de senyors feudals hostils, incapaces d'alliberar els camperols de la servitud i gradualment corrompudes per les idees del cesarisme romà.

Malgrat això, el poble, abans de sotmetre's durant els següents tres segles a l'autoritat omnipresent de l'Estat, va fer un enorme esforç per reconstruir la societat sobre l'antiga base de l'ajuda mútua i el suport mutu. Avui sabem bé que el gran moviment de la reforma no només va ser una simple revolta contra els abusos de l'Església catòlica: també tenia un ideal constructiu, que era la vida en grans comunitats lliures i fraternals. Els

textos i sermons que van rebre més bona acollida entre la gent eren els que estaven impregnats d'idees sobre la fraternitat econòmica i social de la humanitat. Els «Dotze articles» i altres professions de fe similars, que circulaven entre els camperols alemanys i suïssos, no només defensaven el dret de cadascú a interpretar la Bíblia segons la seva lectura, sinó que exigien que les terres comunals fossin retornades a la comunitat vilatana i que s'abolís la servitud feudal. En aquests textos sempre es parla de la «vertadera» fe, la fe en la fraternitat. A la mateixa època, desenes de milers d'homes i dones van incorporar-se a les fraternitats comunistes de Moràvia. Entregaven tota la seva riquesa i vivien en assentaments molt nombrosos i pròspers, basats en els principis del comunisme.¹ Només la massacre de milers de persones podia aturar aquest moviment popular tan estès, i els joves estats van vèncer decisivament les masses populars per la força de les armes, el foc i la tortura.²

Al llarg dels següents tres segles, els estats, tant al continent com a les illes Britàniques, van anorrear les organitzacions en

¹ Recentment a Alemanya han crescut les publicacions sobre aquesta qüestió, que fins ara havia estat molt negligida. Podem esmentar com a fonts principals a Ludwig Keller: *Ein Apostel der Wiedertäufer*, Hirzel, 1882, Leipzig i *Geschichte der bairischen Wiedertäufer im sechszehnten Jahrhundert*, Joseph Lindauer, Munic, 1809; Carl Adolf Cornelius: *Geschichte des münsterischen Aufruhrs*, Weigel, Leipzig, 1855; i Johannes Janssen: *Geschichte des deutschen Volkes*, op. cit., 1885-88. El primer intent de familiaritzar els lectors anglesos amb els resultats de les extenses investigacions en aquesta direcció dutes a terme a Alemanya és l'excel·lent llibret de Richard Heath: *Anabaptism: From Its Rise at Zwickau to Its Fall at Münster 1521-1536*, Alexander and Shepherd, Londres, 1895 (*Baptist Manuals*, vol. i). En aquesta obra s'expliquen bé les principals característiques del moviment i es dona informació bibliogràfica completa. Vegeu també Karl Kautsky: *Communism in Central Europe in the Time of the Reformation*, Fisher Unwin, Londres, 1897.

² Pocs dels nostres contemporanis s'adonen de l'amplitud d'aquest moviment popular i dels mitjans emprats per sotmetre'l. Els autors que van escriure immediatament després de la gran guerra dels camperols van estimar entre 100.000 i 150.000 el nombre de camperols morts després de ser derrotats a Alemanya. Vegeu Wilhelm Zimmermann: *Allgemeine Geschichte des grossen Bauernkrieges*, Köhler, Stuttgart, 1841. Respecte a les mesures preses per sotmetre el moviment als Països Baixos, vegeu Richard Heath: *Anabaptism...*, op. cit.

què la tendència al suport mutu s'havia expressat fins aleshores. Les comunitats vilatanes van ser privades de l'assemblea, de les corts i de l'administració independent i se'ls van confiscar les terres. Els gremis van perdre les possessions i llibertats, i van quedar sota el control, el caprici i la corrupció dels funcionaris de l'Estat. Les ciutats van quedar desproveïdes de sobirania i tot el que impulsava la seva vida interior —l'assemblea, la justícia i l'administració electes, la parròquia i el gremi sobirà— va ser eliminat. Els funcionaris de l'Estat van apropiar-se de tots els elements que havien conformat un tot orgànic. Sota aquesta política fatal i les guerres que va comportar, regions senceres, que havien estat ben poblades i pròsperes, van quedar desertes; riques ciutats van tornar-se pobles insignificants i els camins que les connectaven amb altres ciutats van quedar impracticables. La indústria, l'art i el coneixement van caure en decadència. L'educació política, la ciència i la llei van quedar sotmeses a la idea de la centralització estatal. S'ensenyava a les universitats i des de la trona de l'església que les institucions en què la gent havia encarnat la seva necessitat de suport mutu eren intolerables en un Estat ben organitzat: només l'Estat podia representar els lligams d'unió entre els seus súbdits. S'ensenyava que el federalisme i el «particularisme» eren els enemics del progrés i que l'Estat era l'únic que tenia dret a encapçalar-lo. Cap a finals del segle XVIII, els reis del continent, el Parlament de les illes Britàniques i la Convenció revolucionària a França, tot i estar enfrontats entre si, estaven d'acord que a l'Estat no havia d'existir cap unió independent entre els ciutadans i que els treballs forçats i la mort eren els únics càstigs apropiats per als treballadors que gosessin entrar en «coalicions». «No a l'estat dintre l'Estat!»: només l'Estat i l'Església estatal podien ocupar-se de les qüestions d'interès general, mentre que els súbdits no eren més que agregats d'individus sense vincles concrets, forçats a recórrer al govern cada cop que tenien una necessitat comuna. Fins a mitjans del segle XIX, aquesta era la teoria i la pràctica a Europa. Fins i tot es miraven amb suspicàcia les societats

comercials i industrials. Les unions entre treballadors van ser il·legals a Anglaterra fins no fa gaires dècades, i al continent al llarg dels darrers vint anys. El sistema educatiu d'Estat era tal que, fins avui dia, fins i tot a Anglaterra, bona part de la gent prendria per una mesura revolucionària que es concedissin drets que fa cinc-cents anys qualsevol, fos lliure o serf, podia exercir a l'assemblea, el gremi, la parròquia i la ciutat.

L'absorció per part de l'Estat de totes les funcions socials va afavorir, necessàriament, un individualisme desenfrenat i estret de mires. A mesura que creixien les obligacions cap a l'Estat, els ciutadans van deixar de sentir-se en deure els uns amb els altres. Als gremis —a l'edat mitjana tothom pertanyia a algun gremi o fraternitat— dos «germans» estaven obligats a vetllar per torns un germà que hagués caigut malalt, mentre que ara n'hi ha prou amb donar al veí l'adreça de l'hospital per a pobres més proper. A la societat bàrbara, si algú presenciava una lluita entre dos homes, fruit d'alguna batussa, i no evitava que tingués un desenllaç fatal, era tractat com un assassí; però sota la teoria que l'Estat tot ho protegeix, si algú passa per allà no cal que intervingui, és feina del policia intervenir-hi o no. I mentre que en les terres salvatges, per exemple entre els hotentots, seria escandalós menjar sense haver cridat tres cops si hi ha algú que vulgui compartir l'aliment; el ciutadà respectable actual només ha de pagar l'impost pels pobres i deixar que els que es moren de gana se'n morin. En conseqüència, la teoria segons la qual els homes poden i han de buscar la seva pròpia felicitat sense parar esment a les necessitats de l'altra gent ha triomfat a tot arreu: en el dret, en la ciència i en la religió. És la religió del nostres dies i dubtar de la seva eficàcia és ser un perillós utopista. La ciència proclama ben alt que la lluita dels uns contra els altres és el principi fonamental de la natura i de les societats humanes. A aquesta lluita, la biologia hi atribueix l'evolució progressiva del món animal. La història adopta aquest mateix argument i els economistes polítics, en la seva innocent ignorància, fan remuntar el progrés de la indústria i la maquinària moderna als

«meravellosos» efectes del mateix principi. Fins i tot la religió de l'Església és una religió d'individualisme, lleugerament compensada per relacions més o menys caritatives amb els veïns, sobretot els diumenges. Els homes i els teòrics «pràctics», els homes de ciència i els predicadors, els advocats i els polítics, tots estan d'acord amb una cosa: que la caritat pot pal·liar més o menys els resultats més cruels de l'individualisme, però que l'individualisme és l'única base segura per al manteniment de la societat i el seu progrés ulterior.

Així doncs, semblaria impossible trobar institucions i pràctiques de suport mutu a la societat moderna. Què podria quedar-ne? I malgrat tot, tan aviat com ens fixem en com viuen els milions d'éssers humans i comencem a estudiar-ne les relacions quotidianes, quedem sorpresos de veure l'immens paper que encara avui tenen, per a la vida humana, els principis de l'ajuda mútua i el suport mutu. Tot i que durant tres-cents o quatre-cents anys s'han anat destruint les institucions de suport mutu tant en la teoria com en la pràctica, centenars de milions de persones continuen vivint amb aquestes institucions. Les mantenen religiosament i s'esforcen a reconstruir-les allà on ja no hi són. En les nostres relacions mútues, tots vivim moments de revolta contra l'actual dogma individualista de moda. Les persones actuem mogudes per les inclinacions al suport mutu tan sovint en el nostre dia a dia, que si es poguessin aturar aquesta mena d'accions, s'aturaria de cop tot el progrés ètic futur. La societat humana no podria mantenir-se ni tan sols durant el temps de vida d'una sola generació. Ara analitzarem aquests fets, majoritàriament negligits pels sociòlegs, que tenen una enorme importància per a la vida i el progrés futur de la humanitat. Començarem fixant-nos en les institucions actuals de suport mutu i després passarem a estudiar les accions de suport mutu que neixen de les simpaties personals o socials.

Si fem una ullada àmplia a l'organització actual de la societat europea, de seguida ens sorprèn el fet que, malgrat tots els esforços que s'han invertit per eliminar-la, la comunitat vilatana

continua existint —tot seguit veurem en quina mesura— i que actualment s'estan duent a terme molts intents de reconstruir-la d'una manera o altra, o de trobar alguna manera de substituir-la. La teoria actual sobre la comunitat vilatana és que, a l'Europa occidental va morir de forma natural, perquè la possessió comunal de la terra era incompatible amb els requeriments moderns de l'agricultura. En realitat, però, la comunitat vilatana no va desaparèixer enlloc de bon grat. Al contrari, les classes governants van necessitar segles d'esforços constants, i no sempre reeixits, per abolir-la i confiscar les terres comunals.

A França, ja al segle XVI, les comunitats vilatanes van començar a perdre independència i a patir la usurpació de les terres. Tot i això, no va ser fins al segle XVII que el gruix de camperols va caure, a causa dels abusos i les guerres, en l'estat de subordinació i misèria que tan vivament descriuen els historiadors i que va facilitar la usurpació de terres fins a extrems escandalosos. «Cadascú se n'ha quedat tantes com ha pogut... Les han dividit... Per apoderar-se de les terres de les comunes s'han valgut de deutes falsos», llegim en un edicte promulgat per Lluís XIV l'any 1667.³ Per descomptat, el remei de l'Estat per aquests mals va ser subjugar encara més les comunes i saquejar-les ell mateix. De fet, dos anys després, el rei va confiscar tots els guanys de les comunes. L'apropiació de les terres comunals va anar-se agreujant i, al segle següent, els nobles i el clergat havien pres possessió d'enormes parcel·les de terra —segons algunes estimacions, al voltant de la meitat de la terra cultivada— en general per deixar-la sense conrear.⁴ Tanmateix, els

³ «Chacun s'en est accommodé selon sa bienséance... on les a paratgés... pour dépouiller les communes, on s'est servi de dettes simulées.» (Édicte de Lluís XIV, de 1667, citat per diversos autors. Vuit anys abans les comunes havien quedat sota el control de l'Estat.)

⁴ «Al domini d'un gran propietari, fins i tot si té milions de benefici, podem estar segurs que la terra estarà sense cultivar» (Arthur Young). «Una quarta part de la terra va deixar de ser cultivada», «durant els darrers cent anys, la terra ha retornat a un estat salvatge», «Sologne, que havia estat pròspera, ara és un aiguamoll», entre altres (Théron de Montaugé, citat per Hippolyte Taine a *Origenes de la France contemporaine*, Hachette, París, 1896, vol. I, p. 441).

camperols van conservar les institucions comunals i fins l'any 1787, les assemblees, formades per tots els caps de família, es reunien a l'ombra d'un campanar o un arbre, per repartir els camps que els quedaven, acordar els impostos i escollir els membres del seu executiu, tal com el *mir* rus fa a l'actualitat. Així ho han demostrat les investigacions de Babeau.⁵

El govern trobava les assemblees «massa sorolloses», massa desobedients, de manera que l'any 1787 va substituir-les per consells electes, compostos per un alcalde i de tres a sis síndics, que eren escollits d'entre els camperols més rics. Dos anys després, l'*Assemblée Constituante* revolucionària, que aleshores anava a una amb l'Antic Règim, va ratificar aquesta llei (el 14 de desembre de 1789), i va començar el torn dels *bourgeois du village* per saquejar les terres comunals, que va continuar durant tot el període revolucionari. Només més endavant, el 16 d'agost de 1792, la Convenció, sota la pressió de les insurreccions camperoles, va decidir retornar els camps tancats a les comunes,⁶ però, al mateix temps, ordenava repartir les terres a parts iguals només entre els pagesos rics. La mesura va causar noves insurreccions i va abolir-se l'any següent, quan es va ordenar dividir-les entre tots els membres de la comuna, rics o pobres, «actius» o «inactius».

Tot i això, aquestes dues lleis eren tan contràries a les idees dels camperols que no van obeir-les i, en aquelles zones en què els pagesos havien reprès la possessió de part de les seves terres, van mantenir-les indivises. Després van venir els llargs anys de guerres i l'Estat, senzillament, va confiscar les terres (l'any 1794), per pagar els seus deutes: les terres van ser legalment usurpades i venudes. Més endavant, van ser retornades a les comunes i l'Estat va tornar-les a confiscar (l'any 1813). Finalment, l'any 1816, el que quedava de les terres —al voltant de 6.000.000 d'hectàrees de terres poc productives— va retornar-se a

les comunitats vilatanes.⁷ Però això no va ser el final dels problemes de les comunes. Cada nou *régime* veia en les terres comunals una manera de compensar els que li donaven suport i van dictar-se tres lleis (la primera de 1837 i la darrera sota Napoleó III), per forçar les comunitats vilatanes a dividir-les. A causa de l'oposició de les viles, van haver de revocar les lleis tres vegades, però cada cop en prenen una part, i Napoleó II, sota el pretext d'encoratjar millores en els mètodes de cultiu, va donar grans dominis, presos de les terres comunals, a alguns dels seus favorits.

Què en podia quedar, de l'autonomia de les comunitats vilatanes després de rebre tants cops? L'alcalde i els síndics eren simplement vistos com a funcionaris sense sou de la maquinària de l'Estat. Fins i tot ara, durant la Tercera República Francesa, poc es pot fer en una comunitat vilatana sense haver de posar en marxa l'enorme maquinària de l'Estat, fins els *préfets* i els ministres. Costa de creure, però és ben cert que, per exemple, quan un camperol vol pagar en metàl·lic la seva part de la reparació d'una carretera comunal, en lloc de deixar-lo fer, cal que fins a dotze funcionaris de l'Estat donin la seva aprovació, i han de completar i intercanviar-se un total de *cinquanta-dos* documents diferents abans que el camperol obtingui

⁵. Albert Babeau: *Le Village sous l'Ancien Régime*, 3a ed., Didier, París, 1892.

⁶. A l'est de França la llei només confirmava el que els camperols havien aconseguit per si sols, mentre que en altres zones va quedar com a lletra morta.

⁷. Després del triomf de la reacció de les classes mitjanes, les terres comunals van ser declarades (a 24 d'agost de 1794) dominis estatals, i junt amb les terres que s'havien confiscat a la noblesa, es van posar a la venda i van ser saquejades per les *bandes noires* de petits burgesos. És cert que l'any següent es va posar fi al saqueig (per la llei del 2 de pradal, any V) i es va derogar la llei anterior, però aleshores simplement es van abolir les comunitats vilatanes i al seu lloc van introduir-se concilis cantonals. Només set anys després —el 9 de pradal, any XII (és a dir l'any 1801)— van reintroduir-se les comunitats vilatanes, però havent-les privat de tots els drets: el Govern era l'encarregat de nomenar l'alcalde i els síndics dels 36.000 municipis de França! Aquest sistema va perdurar fins després de la revolució de 1830, quan es van restablir els concilis comunals electes sota la llei de 1787. Pel que fa a les terres comunals, l'Estat va confiscar-les i saquejar-les l'any 1813, i només en va retornar part a les comunes el 1816. Vegeu el recull clàssic de lleis franceses d'Alexis Désiré Dalloz: *Répertoire méthodique et alphabétique de législation et de jurisprudence*, Bureau de la Jurisprudence Générale, París, 1863. També les obres de Doniol, Darest, Bonnemère, Babeau i molts altres.

el permís de pagar en metàl·lic al consell comunal. Tota la resta és similar.⁸

Això que va ocórrer a França, va ocórrer arreu de l'Europa occidental i central. Fins i tot coincideixen les dates principals dels grans assalts a les terres dels pagesos. En el cas d'Anglaterra, l'única diferència és que l'espoli va dur-se a terme mitjançant diversos bans, en lloc de mesures generals (menys apressadament però més minuciosament que a França). Els senyors també van començar a confiscar les terres al segle XV, després de la derrota de la insurrecció pagesa de 1380. Podem veure-ho a la *Historia* de Rossus i a un estatut d'Enric VII d'Anglaterra, on qualifica l'apropiació de les terres com a «enormement perjudicial... pel bé comú».⁹ Més endavant va començar una gran investigació, sota el regnat d'Enric VIII, per aturar el tancament de les terres comunals, però va acabar ratificant tot el que s'havia fet.¹⁰ Les terres comunals van seguir sent saquejades i van fer-ne fora els pagesos. No obstant això, a partir de mitjans del segle XVIII, a Anglaterra, com a tot arreu, eliminar totes les restes de la propietat comunal va tornar-se una política sistemàtica. El que hauria de sorprendre'ns no és que desaparegués, sinó que s'hagi pogut conservar, fins i tot a Anglaterra, on estava «molt estesa fins a l'època dels avis de la nostra generació».¹¹ L'objectiu mateix dels bans de tancament de terres (*enclosure acts*), tal com mostra Seebohm, era eliminar aquest sistema.¹² Els quatre mil bans que van

dictar-se entre 1760 i 1844 van aconseguir-ho fins a tal punt que avui dia només en queden algunes restes. Els senyors van adjudicar-se de les terres de les comunitats vilatanes i, en cada cas, el parlament va aprovar l'apropiació.

A Alemanya, Àustria i Bèlgica, l'Estat també va destruir la comunitat vilatana. Són rars els casos en què els membres de la comuna van dividir les terres ells mateixos,¹³ mentre que a tot arreu els estats els forçaven a complir amb la divisió o simplement afavorien l'apropiació privada de les terres. El darrer cop que va patir la propietat comunal de la terra a l'Europa central, també va produir-se a mitjans del segle XVIII. A Àustria, l'any 1768 el govern va recórrer a la força bruta per obligar les comunes a dividir les terres, i dos anys després es va nomenar una comissió amb aquest objectiu. A Prússia, Frederic II, en algunes de les seves ordenances (de 1752, 1763, 1765 i 1769), recomanava al *justizcollegien* que obligués a complir amb la divisió. A Silèsia, l'any 1771, es va emetre una resolució especial amb aquest propòsit. A Bèlgica va passar el mateix i, com que les comunes no van obeir, l'any 1847 es va promulgar una llei que donava dret al govern a comprar els camps comunals per revendre'ls al detall, així com a obligar a la venda de les terres comunals si hi havia un comprador que hi estava interessat.¹⁴

En resum, parlar de la mort natural de les comunitats vilatanes és una broma de tan mal gust com parlar de la mort natural

⁸. Aquest procediment és tan absurd que costaria de creure si els cinquanta-dos documents no s'enumeressin en l'obra d'un autor amb força autoritat al *Journal des Economistes* (abril de 1893, p. 94), i si aquest mateix autor no donés altres exemples semblants.

⁹. Władysław Ochenkowski: *Englands wirtschaftliche Entwicklung im Ausgang des Mittelalters*, Fischer, Jena, 1879, p. 35 i ss. S'hi discuteix el tema amb ple coneixement dels textos.

¹⁰. Erwin Nasse: *Ueber die mittelalterliche Feldgemeinschaft und die Einhegungen des Sechszehnten Jahrhunderts in England*, Adolph Marcus, Bonn, 1869, p. 4, 5; Paul Vinogradov: *Villainage in England*, Clarendon Press, Oxford, 1892.

¹¹. Frederic Seebohm: *The English Village Community*, 3a ed., Longmans, Green, and Company, Londres, 1884, p. 13-15.

¹². «Si examinem els detalls d'un ban de tancament veurem clar que el sistema

que hem descrit més amunt [la propietat comunal] és el sistema que la llei de tancament tenia per objectiu eliminar.» (Seebohm: *The English Village...*, op. cit., p. 13.) I més encara: «Tenien generalment una mateixa estructura, començaven amb el discurs que els camps oberts i comuns estaven dispersos i fragmentats, barrejats uns amb altres i mal situats; que varies persones en posseïen parts i hi tenien drets comuns... i que era convenient dividir-los i tancarlos, deixant una part concreta a cada propietari» (p. 14). La llista de Porter inclou 3867 bans, la major part dels quals són d'entre 1770-1780 i 1800-1820, com en el cas de França.

¹³. A Suïssa trobem un seguit de comunes que, arruïnades per les guerres, van vendre part de les terres i que més endavant s'esforçaven a recuperar-les.

¹⁴. A. Buchenberger: «Agrarwesen und Agrarpolitik», a Adolf Wagner: *Handbuch der politischen Oekonomie*, Winter, Leipzig, 1892, Band I, p. 280 i ss.

dels soldats al camp de batalla. El fet és que les comunitats vilatanes havien existit durant més de mil anys i, allà on i quan els pagesos no patien misèria a causa de les guerres o els abusos, no van deixar de millorar els mètodes de cultiu. Però a mesura que augmentava el valor de la terra a conseqüència del creixement industrial, la noblesa —que en l'organització estatal havia adquirit un poder molt major que en el sistema feudal— va prendre possessió de les millors parts de les terres comunals i va fer tot el possible per destruir les institucions comunals.

De tota manera, les institucions de la comunitat vilatana responen tan bé a les necessitats i concepcions dels treballadors de la terra que, malgrat tot, fins avui dia Europa és plena de restes *vivents* de les comunitats vilatanes. La vida rural d'Europa està impregnada d'hàbits i costums que es remunten al període comunal. Fins i tot a Anglaterra han perviscut fins a principis del segle XIX, tot i les mesures dràstiques que es van prendre contra la vella organització. Gomme —un dels pocs acadèmics anglesos que ha parat atenció a aquesta qüestió— mostra a la seva obra que poden trobar-se molts vestigis de la possessió comunal de la terra al *runrig* escocès, un model de tinença que va mantenir-se fins el 1813 a Forfarshire. I, en alguns pobles d'Inverness era costum, fins el 1801, llaurar la terra sense posar-hi tanques i repartir-la després de la llaurada. A Kilmorie el repartiment dels camps es practicava fins al voltant de 1870 i la *Crofters' Commission* va trobar-lo encara vigent en algunes illes.¹⁵ A Irlanda el sistema va perdurar fins a la fam de la patata.¹⁶ Pel que fa a Anglaterra, les obres de Marshall, que van passar desapercebudes fins que Nasse i Henry Maine van donar-les a

conèixer, no deixen cap dubte que, a principis del segle XIX, el sistema de comunitats vilatanes estava molt estès a la major part de comtats anglesos.¹⁷ Fa menys de vint anys, Henry Maine es declarava «enormement sorprès de la quantitat d'exemples de drets de tinença anòmals, que implicaven necessàriament l'existència prèvia de la propietat col·lectiva i el cultiu comú» que va descobrir durant una investigació força breu.¹⁸ I si les institucions comunals han perdurat tant, de ben segur que es descobririen una gran quantitat d'hàbits i costums de suport mutu a les viles angleses si els autors paressin atenció a la vida rural.¹⁹

Trobem institucions comunals ben vives en moltes àrees de França, Suïssa, Alemanya, Itàlia, les terres escandinaves i Espanya, per no esmentar l'Europa de l'Est. La vida als pobles d'aquests països està impregnada d'hàbits i costums comunals i gairebé cada any es publiquen obres serioses sobre aquesta qüestió i altres temes relacionats que enriqueixen la literatura acadèmica del continent. Així doncs, m'he de limitar a donar els exemples més típics, i, sens dubte, Suïssa n'és un. Les repúbliques d'Uri, Schwytz, Appenzell, Glarus i Unterwalden conserven indivises les seves terres i estan governades per assemblees populars, però, a més, a tota la resta de cantons, les comunitats vilatanes segueixen gaudint de molta sobirania

¹⁵ George Lawrence Gomme: «The Village Community, with social reference to its Origin and Forms of Survival in Great Britain», *Contemporary Science Series*, Londres, 1890, p. 141-143; també del mateix autor, *Primitive folkmoths or Openair assemblies in Britain*, Londres, 1880, p. 98 i ss.

¹⁶ També coneguda com la gran fam d'Irlanda, va ser un període de crisi alimentària entre 1845 i 1849, a causa de l'escassetat de les collites de patata, que era l'aliment fonamental de bona part de la població de l'illa. (*N. de la T.*)

¹⁷ «Gairebé a tot arreu del país, als comtats del centre i de l'est en particular, però també a l'oest —com a Wiltshire, per exemple—, al sud —com Surrey— i al nord —com Yorkshire—, hi ha enormes camps comunals oberts. De les 316 parròquies de Northamptonshire, 89 són d'aquesta mena, més de 100 a Oxfordshire i al voltant de 20.000 hectàrees a Warwickshire; a Berkshire, la meitat del comtat; més de la meitat de Wiltshire; a Huntingdonshire d'un total de gairebé 100.000 hectàrees, més de 50.000 eren prats i camps comunals.» (Marshall, citat per Henry Summer Maine: *Village Communities in the East and West*, Henry Holt and Company, Nova York, 1876, p. 88-89.)

¹⁸ *Ibid.*, p. 88. També, a la «Fifth Lecture» del mateix llibre, parla de la gran extensió que encara avui tenen les terres comunals (*commons*) de Surrey, que és ben coneguda (p. 88-89).

¹⁹ En força dels llibres sobre la vida rural anglesa que he consultat, he trobat descripcions precioses del paisatge del camp i aspectes similars, però gairebé res sobre la vida diària i els costums dels pagesos.

i són propietàries de grans àrees del territori federal.²⁰ Dos terços dels prats alpins i dels boscos de Suïssa són terra comunal fins avui dia, així com una quantitat considerable de camps de cultiu i fruiters, vinyes, torberes, pedreres, etc. Al cantó de Vaud, on tots els caps de família continuen formant part de les deliberacions dels consells comunals electes, l'esperit comunal és especialment viu. Cap a finals d'hivern, els homes joves de cada vila van a passar uns dies als boscos per talar fusta i la deixen caure pendent avall com si fos un tobogan. La llenya es reparteix entre totes les llars o és venuda per al seu benefici. Aquestes excursions són veritables *fêtes* de treball viril. A les ribes del llac Léman, part de la feina necessària per mantenir les terrasses de la vinya encara es fa en comú i, a la primavera, quan el termòmetre amenaça de baixar sota zero abans que surti el sol, el sereno desperta tots els caps de família, que fan fogueres de palla i fems per protegir la vinya de la glaçada amb el núvol de fum que provoquen. A gairebé tots els cantons, les comunitats vilatanes tenen l'anomenat *bürger nutzen* —un grup de vaques criades en comú per proveir de mantega totes les famílies—, mantenen camps o vinyes comunals per repartir-ne els productes entre els vilatans o lloguen la terra en benefici de la comunitat.²¹

Podríem considerar la norma que, allà on les comunes han conservat un ampli ventall de funcions i són part de l'organisme nacional, on no han quedat reduïdes a la pura misèria, no deixen de tenir bona cura dels camps. És per això que el contrast de les terres comunes suïsses i l'estat miserable dels *commons* anglesos és xocant. Els boscos comunals dels cantons de Vaud i Valais estan perfectament gestionats, segons el que dicta la silvicultura

moderna. Les parcel·les dels camps comunals, que canvien de mans quan es redistribueixen, estan molt ben treballades, sobretot perquè no falten ni prats ni bestiar. En general, tenen bona cura dels prats d'alçada i els camins rurals són excel·lents.²² Quan admirem els *châlets* suïssos, els camins de muntanya, les vaques dels pagesos, les terrasses de vinya i les escoles, hem de recordar que, si no prenguessin la fusta i la pedra dels boscos i pedreres comunals per aixecar els *châlets*, si les vaques no pastessin a les pastures comunals, si no construïssin plegats les carreteres i les escoles, no hi hauria gaire res a admirar.

No cal dir que als pobles suïssos conserven una gran quantitat d'hàbits i costums de suport mutu. És força habitual que es reunixin a les tardes per pelar avellanes, que es trobin als vespres per cosir la dot de la noia que està a punt de casar-se, que demanin una «ajuda» per construir les cases, per fer la collita o per qualsevol tasca que pugui necessitar un dels membres. També conserven el costum d'intercanviar els infants amb els d'un altre cantó per tal que aprenguin dues llengües: francès i alemany.²³ D'altra banda, responen a algunes necessitats modernes amb aquest mateix esperit. Per exemple, al cantó de Glarus es van vendre la major part de pastures alpines quan hi havia misèria, però les comunes continuen comprant terres. Després de deu, vint o trenta anys, segons el cas, en mans d'un dels membres, tornen a formar part de les terres comunes, que es reparteixen segons les necessitats de cadascú. Formen moltíssimes petites agrupacions per produir tots els

²⁰ A Suïssa, els camperols de les terres comunals també van caure sota el domini dels senyors, que van apropiar-se de bona part de les seves terres als segles XVI i XVII (vegeu, per exemple, August Miaskowskia Gustave Schmoller: *Staats- und sozialwissenschaftliche Forschungen*, op. cit., vol. II, p. 12 i ss.). La guerra dels camperols a Suïssa no va acabar en una derrota dels camperols tan terrible com a altres països, i van conservar gran part dels drets i terres comunals. La sobirania de les comunes és, de fet, el fonament mateix de les llibertats suïsses.

²¹ Miaskowski, a Schmoller: *Staats- und sozialwissenschaftliche...*, op. cit., vol. II, p. 15.

²² Sobre aquesta qüestió, vegeu un seguit d'obres, resumides en un capítol excel·lent i molt suggerent que K. Bücher ha afegit a la traducció alemanya de Laveleye: *Primitive Property*, Macmillan and Co., Londres, 1878. (*Das ureigenthum*, F. A. Brockhaus, Leipzig, 1879, p. 10.) Vegeu també Meitzen: «Das Agrar- und Forst-Wesen, die Allmenden und die Landgemeinden der Deutschen Schweiz», a *Jahrbuch für Staatswissenschaft*, 1880, IV (anàlisi de les obres de Miaskowsky); O'Brien: «Notes on a Swiss village», a *Macmillan's Magazine*, octubre 1885.

²³ És evident que els regals de noces, que a Anglaterra sovint són una part substancial del benestar de les joves famílies, són un romanent dels costums comunals.

béns necessaris per viure —pa, formatge i vi— mitjançant el treball comú, encara que sigui només a petita escala i, en general, la cooperació agrícola s'estén per tot Suïssa molt fàcilment. Són habituals les associacions d'entre deu i trenta camperols, que compren pastures i camps en comú per cultivar-los com a copropietaris i arreu s'organitzen per vendre la llet, la mantega i el formatge. De fet, Suïssa és el bressol d'aquest tipus de cooperació i ofereix un enorme camp per a l'estudi de tota mena de societats, grans o petites, formades per a satisfer qualsevol necessitat moderna. En algunes zones del país, a gairebé cada poble s'hi poden trobar associacions per protegir-se del foc, per navegar, per mantenir els molls de la riba del llac, per proveir-se d'aigua... I el camp és ple de societats d'arquers, tiradors, topògrafs, guies de camins, etc. que han nascut del militarisme modern.

Malgrat això, Suïssa no és de cap manera una excepció a Europa i, per exemple als pobles de França, Itàlia, Alemanya o Dinamarca, hi trobem els mateixos costums. Acabem de veure el que van fer els governants de França per destruir la comunitat vilatana i apropiat-se de les seves terres i, tot i això, una desena part sencera del total de la terra cultivable —és a dir, gairebé 5.500.000 hectàrees, incloent la meitat de totes les pastures naturals i prop d'una cinquena part dels boscos— segueixen sent propietat comunal. Els boscos donen combustible als habitants de les comunes, que tallen la llenya amb treball comunal i amb la regularitat adequada, les terres de pastura són gratuïtes per al seu bestiar i el que queda dels camps comunals es reparteix una i una altra vegada, tal com és habitual en algunes zones de França, com ara a la regió de les Ardenes.²⁴

Aquestes fonts de recursos addicionals, que ajuden els camperols més pobres a passar els anys de males collites sense haver de vendre el seu tros de terra o acabar amb deutes que no

poden pagar, tenen, certament, importància tant per als treballadors del camp com per als gairebé tres milions de petits propietaris camperols. Ni tan sols és clar que els camperols puguin mantenir les petites propietats sense comptar amb aquests recursos addicionals. I malgrat tot, la importància ètica de les possessions comunals, per petites que siguin, és major que el seu valor econòmic. Conserven, en la vida de les viles, tot un nucli de costums i hàbits de suport mutu que, sens dubte, són un gran obstacle per al desenvolupament de l'individualisme despietat i de l'avarícia que els petits propietaris són propensos a desenvolupar. El suport mutu en cada circumstància de la vida de la vila és part del dia a dia arreu de França. Anem on anem, trobem el *charroi*, és a dir, el suport gratuït als veïns per fer la collita, la verema o aixecar una casa, que pren noms diferents. A tot arreu, veiem com es reuneixen als vespres, com acabem d'explicar en el cas de Suïssa, i com els membres de la comuna s'associen per dur a terme tot tipus de feines. Gairebé tots els que han escrit sobre la vida a les viles de França parlen d'aquesta mena de costums, però aquí potser serà millor que resumeixi unes cartes que acabo de rebre d'un amic a qui he demanat que m'expliqui les seves observacions sobre la qüestió. Són d'un home gran que ha estat durant anys alcalde de la seva comuna al sud de França, a la zona de l'Arieja. Els fets que explica són fruit dels seus molts anys d'observació personal i tenen l'avantatge de provenir d'una sola regió i no d'una àrea extensa. Alguns poden semblar banals, però, en general, il·lustren bé el petit món que és una comunitat vilatana:

En algunes comunes de l'entorn —escriu el meu amic— encara és vigent el vell costum de l'emprount. Quan calen molts braços en un métairie per fer ràpidament alguna feina —collir les patates o segar l'herba— convoquen els joves del veïnat. Venen moltíssims nois i noies, fan la feina amb alegria i sense rebre res a canvi, i al vespre, després d'un sopar festiu, ballen plegats.

²⁴ Les comunes són propietàries de 59.000 hectàrees de bosc d'un total de 100.414.000 hectàrees al territori i de 2.807.000 hectàrees de pastures naturals de 46.109.000 a tot França. Les 809.000 hectàrees restants són camps de conreu, de fruiters, etc.

En aquestes mateixes comunes, quan una noia està a punt de casar-se, les noies del veïnat l'ajuden a cosir la dot. En algunes comunes les dones encara filen molt. Quan una família ha de cabdellar, convoquen tots els amics i ho fan en una sola tarda. A moltes comunes de l'Arieja i altres zones del sud-oest, tots els veïns pelen plegats les panotxes de blat de moro. Els donen castanyes i vi, i els joves ballen un cop han acabat la feina. Això mateix es fa quan s'han de premsar les llavors de cànem per fer oli i a la comuna d'L., quan cal recollir les garbes. Aquests dies de treball dur es tornen dies de fête perquè el propietari té l'honor de servir als treballadors un bon banquet. No reben cap remuneració, ho fan els uns pels altres.²⁵

A la comuna d'S., les pastures comunes creixen any rere any i ara gairebé tota la terra de la comuna és mantinguda en comú. Els propietaris del bestiar escullen els pastors, incloent-hi les dones. Els braus són comuns.

A la comuna d'M., agrupen els quaranta o cinquanta ramats petits i els divideixen en tres o quatre ramats grans abans de conduir-los a les pastures d'alçada. Cada propietari hi puja durant una setmana a fer de pastor.

Al llogaret de C., han comprat una màquina de batre entre algunes cases, les quinze o vint persones que calen per fer-la anar són de les famílies. Han comprat tres màquines de batre més, i els seus propietaris les lloguen, però la feina la fan amb l'ajut de tothom, tal com s'acostuma a fer.

A la nostra comuna d'R., vam haver d'aixecar la paret del cementiri. El consell del comtat va donar-nos la meitat dels diners necessaris per comprar la calç i pagar els treballadors especialitzats, i l'altra meitat vam obtenir-la d'una subscripció. La tasca de carregar sorra i

aigua, fer morter i ajudar els maçons, la van fer tota els voluntaris —com a la jemm'aa cabilenca—. Els camins rurals es van reparar de la mateixa manera, gràcies als dies de treball voluntari dels veïns. Altres comunes han construït així les fonts. Sovint la comuna manté la premsa de vi i altres aparells més petits.

Dos residents del veïnat, a les preguntes del meu amic, van afegir:

A O., fa uns anys no hi havia molí. La comuna n'ha construït un, recaptant un impost entre els seus membres. Pel que fa al moliner, van decidir que, per evitar frauds i tractes de favor, cobraria dos francs per cada persona que menja pa i moldria el gra gratuïtament.

A St. G., pocs vilatans tenen assegurances contra els incendis. Si hi ha hagut un incendi —com va passar poc temps enrere— tothom dona alguna cosa a la família afectada: una cassola, uns llençols, una cadira... així pot reconstruir la seva modesta llar. Tots els veïns ajuden a construir la casa i, mentrestant, acullen la família gratuïtament.

Aquests costums de suport mutu —podríem donar-ne molts altres exemples— expliquen, sens dubte, la facilitat amb què els camperols francesos s'associen per fer servir, quan és el torn de cadascú, l'arada i els cavalls, la premsa de vi i la màquina de batre, si una sola persona n'és la propietària, així com per fer plegats tota mena de treballs rurals. Les comunitats vilatanes han mantingut els canals, han talat els boscos, plantat arbres i assecat aiguamolls des de temps immemorials, i això encara continua. Darrerament, el treball comunal ha convertit els turons deserts de *La Borne* de Lozère en camps fèrtils:

Els homes van carregar terra, van construir terrasses i van plantar-hi castanyers, presseguers, i altres arbres fruiters; per

²⁵. Al Caucas, els georgians encara ho fan millor: com que el banquet és car i un pobre no se'l podria permetre, els mateixos veïns que van a ajudar amb la feina porten un be per menjar.

regar la terra, van construir dos canals de tres o quatre quilòmetres de llarg.

Ara n'han construït un de nou, que fa gairebé divuit quilòmetres de llargada.²⁶

El notable èxit que últimament han tingut els sindicats agrícoles, associacions de pagesos i grangers, també es deu a aquest mateix esperit comunal. L'any 1884 es van permetre, a França, les associacions de més de dinou persones. No cal que digui que, en arriscar-se a fer aquest «perillós experiment» —emprant els termes de les cambres—, es van prendre totes les precaucions que els funcionaris van poder inventar-se. I, malgrat tot, França comença a ser plena de sindicats. Al principi es formaven només per comprar fertilitzants i llavors, ja que aquests dos productes s'adulteraven en proporcions alarmants,²⁷ però a poc a poc, les seves funcions van anar creixent en diverses direccions, incloent la venda de productes agrícoles i el millorament permanent de les terres. Al sud de França, els estralls que ha produït la fil·loxera han portat a formar moltíssimes associacions de vinyataires. Entre deu i trenta vinyataires formen un sindicat, compren una màquina de vapor per bombejar aigua i, quan toca, inunden les vinyes.²⁸ Contínuament es formen associacions

noves per a la protecció de la terra contra les inundacions, per facilitar la irrigació i per mantenir els canals. La unanimitat de tots els pagesos d'un veïnat, que la llei requereix, no és cap dificultat. A altres regions hi ha les *fruitières*, associacions lleteres, que divideixen la mantega i el formatge a parts iguals, independentment de la llet que hagi produït cada vaca. A l'Arieja trobem una associació formada per vuit comunes diferents per al cultiu comú de les terres, que s'han unificat. A 172 de les 337 comunes del mateix departament han format sindicats per a la cura mèdica gratuïta i junt amb els sindicats sorgeixen associacions de consumidors, etc.²⁹ «A les nostres viles s'està vivint tota una revolució —escriu Alfred Baudrillard— gràcies a aquestes associacions, que a cada regió prenen trets característics.»

Podem dir més o menys el mateix sobre Alemanya. Allà on els camperols van poder-se resistir al saqueig de les terres, n'han conservat la propietat comuna, que encara perdura majoritàriament a Württemberg, Baden, Hohenzollern i a la província de Starkenberg situada a Hessen.³⁰ En general, els boscos comunals

²⁶ Alfred Baudrillard, a Henri Baudrillard: «Les populations rurales de la France», *Revue des Deux Mondes*, 3a època, París, 1893, p. 479.

²⁷ El *Journal des Économistes* (agost 1892, maig i agost 1893), ha publicat darrerament els resultats d'algunes anàlisis fetes als laboratoris agrícoles de Gant i París. El grau d'adulteració és simplement increïble, així com els estratagemes dels «comerciants honestos». En algunes mostres de llavors de gespa, el 32 % eren grans de sorra, pintats de tal manera que poguessin enganyar fins i tot els ulls experts. Altres mostres tenien només entre el 22 % i el 52 % de llavors pures, la resta eren arrels. Una mostra de llavors de veces contenia un 11 % de niella, una herba verinosa; una farina per engreixar el bestiar contenia un 36 % de sulfats; i així *ad infinitum*.

²⁸ Alfred Baudrillard, a Henry Baudrillard: «Les populations rurales...», *op. cit.*, p. 309. Originalment, un vinyataire s'encarregava de proveir l'aigua i alguns altres acordaven utilitzar-la. «El que caracteritza especialment aquestes associacions —remarca A. Baudrillard— és que no es fa cap contracte escrit. Tot es fa de paraula. Tot i això, no hi ha hagut cap cas en què hagin sorgit dificultats entre les parts.»

²⁹ *Ibid.*, p. 300, 341, etc. M. Terssac, president del sindicat de Saint-Girons (Arieja), li va escriure al meu amic, en termes similars a aquests: «Per a la fira de Tolosa, la nostra associació va reunir els propietaris del bestiar boví que ens va semblar digne d'exhibir. L'associació va fer-se càrrec de la meitat del cost del viatge i de l'exhibició, cada propietari va pagar un quart del cost, mentre que el quart restant van pagar-lo els propietaris que van ser premiats. El resultat va ser que van participar-hi molts grangers que d'altra manera no ho haurien fet. Els que van rebre els millors premis (tres-cents cinquanta francs) van contribuir amb un 10 % del premi i els que no en van rebre cap només van haver de pagar entre sis i set francs per persona.»

³⁰ A Württemberg, 1629 d'un total de 1910 comunes tenen propietat comunal. L'any 1863 eren propietàries de més de 400.000 hectàrees de terra. A Baden, 1256 de 1582 comunes tenen terra comunal, entre el 1884 i el 1888 disposaven gairebé de 50.000 hectàrees de camps en cultiu comunal i de 270.000 hectàrees de bosc, és a dir, el 46 % de la superfície forestal. A Saxònia, el 39 % de l'àrea total està sota propietat comunal (Schmoller: *Jahrbuch für Gesetzgebung...*, *op. cit.*, p. 359). A Hohenzollern, gairebé dos terços de les pastures i a Hohenzollern-Hechingen el 41 % de les terres són de les comunitats vilatanes (Adolf Buchenberger: *Agrarwesen und Agrarpolitik*, vol. 1, Winter, Leipzig, 1882, p. 300).

estan molt ben cuidats i en milers de comunes la fusta i la llenya es divideixen, cada any, entre tots els habitants. Fins i tot l'antic costum del *lesholztag* està molt estès: quan sona la campana del poble, tothom s'apropa al bosc a agafar tanta llenya com pugui carregar.³¹ A Westfàlia trobem comunes en què tota la terra es cultiva com si fos una sola propietat i segons tots els requeriments de l'agronomia moderna. Els vells costums i hàbits comunals segueixen vigents en la major part d'Alemanya. Se sap que a Westfàlia, Hessen i Nassau és habitual convocar «ajudes», que són veritables *fêtes* del treball. A les zones més boscoses, la fusta per construir una casa nova generalment es pren del bosc comunal i tots els veïns col·laboren en la construcció. Fins i tot als afores de Frankfurt és costum entre els pagesos que si un d'ells es posa malalt tota la resta va el diumenge a cultivar-li l'hort.³²

A Alemanya, com a França, tan aviat com els governants van revocar les lleis que prohibien les associacions entre pagesos —que no va ser fins els anys 1884-1888— van començar a sorgir associacions amb una rapidesa meravellosa, malgrat tots els obstacles legals amb què havien d'enfrontar-se.³³ «De fet —comenta Buchenberger— milers de comunitats vilatanes no havien emprat mai ni cap fertilitzant químic ni pinso racional. Ara, gràcies a aquestes associacions, l'ús d'aquests dos productes és quotidià i s'ha estès de manera sorprenent».³⁴ Mitjançant les associacions s'han comprat tota mena d'eines per facilitar el treball del camp, maquinària agrícola i millors races de bestiar, i s'han començat a prendre diverses mesures per millorar la qualitat dels productes. També s'han format

agrupacions per a la venda dels productes agrícoles, així com per fer millores permanents a la terra.³⁵

Des de la perspectiva de l'economia social, aquests esforços dels pagesos són, certament, poc importants. No poden alleugerir de manera significativa, i encara menys permanent, la misèria a què els treballadors de la terra estan condemnats arreu d'Europa, però des d'un punt de vista ètic, que és el que ara estem considerant, no podríem exagerar-ne la importància. Proven que, fins i tot sota el sistema vigent d'individualisme despietat, les masses agrícoles conserven religiosament les pràctiques de suport mutu que han heretat. Tan bon punt els estats relaxen les lleis fèrries amb què havien trencat tots els lligams entre la gent, els lligams es refan en formes adequades als requeriments moderns de la producció, malgrat les múltiples dificultats polítiques, econòmiques i socials. Indiquen en quina direcció i sota quin aspecte podem esperar que continuï el progrés.

Podria donar molts altres exemples, prenent-los d'Itàlia, Espanya, Dinamarca... i assenyalant alguns trets interessants propis de cadascun d'aquests països.³⁶ També hauria d'esmentar les poblacions esclaves d'Àustria i la península balcànica, en què encara trobem la «família extensa» o «família indivisa».³⁷ Però m'afanyaré a passar al cas de Rússia, on la mateixa tendència al suport mutu pren formes noves que no hem vist enlloc més. A més, per tractar la comunitat vilatana a Rússia tenim l'avantatge de disposar d'una immensa quantitat de materials recollits durant la colossal investigació que diversos *zemstvos* (consells comtals) van dur a terme recentment casa per casa i que comprèn un total de més de vint milions de camperols de diferents zones del país.³⁸

³¹. Vegeu K. Bücher, al capítol especial afegit a Émile Lavaleye: *Das Ureigenthum*, op. cit., p. 10, recull tota la informació relativa a la comunitat vilatana a Alemanya.

³². K. Bücher: *ibid.*, p. 89-90.

³³. Sobre aquesta legislació i els nombrosos obstacles —com la burocràcia i el control— a què s'havien d'enfrontar vegeu Adolf Buchenberger: *Agrarwesen...*, op. cit., vol. II, p. 342-363 i 506 (nota).

³⁴. *Ibid.*, vol. II, p. 507.

³⁵. *Ibid.*, p. 510. La Unió General de Cooperació Agrícola està formada per un total de 1679 associacions. A Silèsia, recentment, 73 associacions han drenat un total de gairebé 13.000 hectàrees i a Prússia 516 associacions han drenat 184.000 hectàrees; a Baviera hi ha 1715 unions per al drenatge i la irrigació.

³⁶. Vegeu l'apèndix XVIII.

³⁷. Sobre la península balcànica, vegeu Lavaleye: *Primitive Property*, op. cit.

³⁸. Els resultats d'aquestes investigacions sobre la comunitat vilatana, exposats

Podem extreure dues conclusions importants del gruix de dades que van recollir les investigacions russes. A la Rússia central, on un terç dels camperols han quedat completament arruïnats (a causa dels alts impostos, les parcel·les petites de terra improductiva de què disposen, els lloguers cruels i la severíssima recollida d'impostos en anys sense collita), durant els primers vint-i-cinc anys després de l'emancipació dels serfs hi va haver una clara tendència al sorgiment de propietat individual de la terra en les comunitats vilatanes. Molts camperols empobrits, que no disposaven ni d'un cavall, van abandonar les terres que tenien assignades i les terres sovint van passar a ser propietat o bé de pagesos rics, que obtenien guanys addicionals del comerç, o bé de comerciants forans, que compraven terres fonamentalment per cobrar lloguers cruels als pagesos. També cal afegir que un defecte en la llei d'amortització de les terres de 1861 facilitava molt la compra de les terres dels camperols per un cost molt baix,³⁹ i que els funcionaris de l'Estat sovint feien valer la seva enorme influència per afavorir la propietat individual en detriment de la propietat comunal. Malgrat això, durant els darrers vint anys ha nascut un fort corrent d'oposició a l'apropiació individual de la terra a les viles del centre de Rússia i la major part dels pagesos que no són ni rics ni molt pobres estan fent esforços enormes per defensar la comunitat vilatana.

en gairebé cent volums (dels quatre-cents cinquanta que formen aquesta investigació), han estat classificats i resumits en una obra russa excel·lent signada com a «V. V.»: *The Peasant Community (Krestianskaya Obschina)*, Sant Petersburg, 1892. Una obra que, a banda del seu valor teòric, és un compendi molt ric d'informació sobre aquesta qüestió. Les investigacions anteriors han generat una gran quantitat de literatura en què, per primer cop, la qüestió de la comunitat vilatana moderna deixa enrere el terreny dels tòpics i es fonamenta en una sòlida base de fets fiables i suficientment detallats.

³⁹. Calia pagar l'amortització anualment durant quaranta-nou anys. A mesura que passava el temps i la major part de l'amortització estava pagada, era cada cop més fàcil liquidar la part restant, i com que cada parcel·la podia amortitzar-se individualment, els comerciants van aprofitar-se'n, comprant la terra per la meitat del seu valor a pagesos arruïnats. Més endavant, es va promulgar una llei per aturar aquest tipus de vendes.

Les fèrtils estepes del sud, que ara són la regió més poblada i rica de la Rússia europea, van ser colonitzades durant el segle XIX, sota el sistema de la propietat o l'ocupació individual autoritzada per l'Estat; però des que es van introduir a la regió mètodes agrícoles millorats gràcies a la maquinària, els propietaris pagesos han començat a transformar, gradualment, la seva tinença individual en tinença comunal. Així doncs, en aquest graner de Rússia, ara hi trobem una gran quantitat de comunitats vilatanes d'origen recent sorgides espontàniament.⁴⁰

La regió de Crimea i l'àrea que queda al nord de la península (la província de Taurida), de les quals disposem d'informació detallada, són un exemple excel·lent d'aquest moviment. La colonització del territori per part de grans i petits russos i russos blancs⁴¹ —cosacs, homes lliures i serfs fugitius— que van arribar-hi individualment o en petits grups provinents de tots els racons de Rússia, va començar després de l'annexió del territori l'any 1783. Primer van dedicar-se a la ramaderia i quan, més endavant, van començar a treballar la terra, cadascú en treballava tanta com podia. Quan, a causa de la immigració contínua i la introducció d'arades millorades, va créixer la demanda de terra, van començar a sorgir greus disputes entre els colons. Les disputes van durar anys, fins que aquella gent, que no tenia cap mena de lligam previ, va anar-se adonant que calia aturar-les introduint la propietat comuna de la terra. Van aprovar resolucions que establien que la terra de què havien estat propietaris individuals fins aleshores passava a ser propietat comuna i van començar a repartir-la segons les normes habituals de les comunitats vilatanes. Gradualment, el moviment va anar guanyant

⁴⁰. V. V., al seu *Peasant Community*, recull totes les dades sobre aquest moviment. Respecte al ràpid desenvolupament agrari al sud de Rússia i l'expansió de la maquinària agrícola, els lectors anglesos trobaran informació als informes consulars (Odessa, Taganrog).

⁴¹. Aquesta terminologia prové de la classificació dins de l'imperi tsarista, que diferenciava entre grans russos (l'anomenada Rússia europea), petits russos (en referència Ucraïna) i russos blancs (Bielorússia). (*N. de l'E.*)

extensió i, en un territori força petit, els responsables de fer les investigacions van trobar cent seixanta-una viles on els propietaris pagesos havien introduït la propietat comunal per substituir la propietat individual, sobretot entre 1855 i 1885. Així, gràcies a l'acord lliure entre els colons, va sorgir una gran diversitat de tipus de comunitat.⁴² Aquest fet resulta encara més interessant si tenim present que aquesta transformació no només va produir-se entre els grans russos, que estan acostumats a viure en comunitats vilatanes, sinó també entre els petits russos, que fa temps que les han oblidat sota el domini polonès; entre els grecs, els búlgars i fins i tot els alemanys, que fa molt que han desenvolupat un tipus propi de comunitat vilatana a les seves pròsperes colònies semi-industrials del Volga.⁴³ Naturalment, els tàrtars musulmans de Taurida mantenen la terra sota la llei costumària islàmica, que estableix l'ocupació personal limitada de la terra, però fins i tot han introduït la comunitat vilatana europea en alguns casos. Pel que fa a la resta de nacionalitats, la propietat individual de la terra s'ha abolit en sis viles estonianes, dues gregues, dues búlgares, una txeca i una vila alemanya.

Aquest moviment caracteritza la regió d'estepa fèrtil del sud, però també en trobem exemples a la petita Rússia. En algunes viles de la província de Txernígov, els pagesos eren, temps enre, propietaris individuals de les parcel·les. Tenien documents legals diferents per a cada parcel·la i els utilitzaven per llogar o vendre la seva terra a voluntat. Cap als anys cinquanta del segle XIX, però, va sorgir entre ells un moviment en favor de la possessió comunal de la terra, que fonamentalment argumentava que hi havia cada cop més famílies molt pobres. Una vila va prendre

la iniciativa de la reforma i poc després van seguir-ne d'altres. L'últim cas registrat és de l'any 1882. És clar que van haver-hi conflictes, que sovint van durar anys, entre els pobres, que són els que generalment reclamen la possessió comunal, i els rics, que generalment prefereixen la propietat individual. En algunes zones la unanimitat que requeria la llei era impossible d'obtenir, i les viles van dividir-se en dos: una que conservava la propietat individual i l'altra que aplicava la propietat comunal. En aquests casos, van romandre dividides fins a tornar-se a unir en una sola comunitat, mentre que algunes continuen dividides. A la Rússia central, és cert que moltes viles que tendien a la propietat individual, a partir de 1880 van viure un moviment massiu en favor del restabliment de la comunitat vilatana. Fins i tot els propietaris pagesos, que havien viscut durant anys sota el sistema individualista, van retornar massivament a les institucions comunals. Un nombre considerable d'antics serfs van rebre només una quarta part de la terra que els tocava reglamentàriament, però lliure de la necessitat de pagar l'amortització i com a propietat individual. Entre aquests pagesos, l'any 1890 va sorgir un gran moviment (a Kursk, Ryazan, Tambov, Orel, etc.) que buscava la unificació de les terres i la introducció de la comunitat vilatana. Els «agricultors lliures» (*volnyie khlebopashtsy*) que van ser alliberats de la servitud per la llei de 1803 i van comprar les seves terres —cada família per separat— ara estan, gairebé tots, sota el sistema de comunitat vilatana que ells mateixos han introduït. Tots aquests moviments tenen un origen recent i s'hi han afegit persones que no provenen de Rússia. Per exemple, els búlgars del districte de Tiraspol, després d'haver viscut seixanta anys sota el sistema de propietat personal de la terra, van introduir la comunitat vilatana entre els anys 1876 i 1882. Els menonites alemanys de Berdyansk van lluitar, l'any 1890, per introduir la comunitat vilatana i els petits propietaris pagesos (*kleinwirtschaftliche*), que hi havia entre els baptistes alemanys, van avalotar les seves viles amb la mateixa intenció. Un altre exemple: a la província de Samara, a la dècada de 1840, el govern rus va crear, com un experiment,

⁴² En molts casos van actuar amb molta cautela. En una de les viles van començar posant en comú totes les pastures, però només una petita part dels camps de cultiu (cap a dues hectàrees per persona) van passar a ser comunals, la resta continuava sent propietat individual. Més endavant, entre el 1862 i el 1864, el sistema es va estendre, però, fins l'any 1884, la possessió comunal no es va introduir plenament. V. V.: *Peasant Community*, op. cit., p. 1-14.

⁴³ Sobre les comunitats vilatanes menonites vegeu Alexander Augustovich Klaus: *Our Colonies (Nashi Kolonii)*, Sant Petersburg, 1869.

cent tres viles en el sistema de propietat individual. Cada família rebia una propietat esplèndida, de quaranta-dos hectàrees. L'any 1890, setanta-dues de les cent tres viles havien notificat el seu desig d'introduir el sistema de la comunitat vilatana. Prenc aquests exemples de l'obra excel·lent de V. V. que simplement dona, classificant-les, les dades recollides en la investigació casa per casa de què he parlat més amunt.

Aquest moviment en favor de la propietat comunal de la terra va en contra de les teories econòmiques vigents, que defensen que el cultiu intensiu és incompatible amb la comunitat vilatana. Però, per ser benvolents, només direm que aquestes teories mai s'han sotmès a cap prova experimental: queden al terreny de la metafísica política. Les dades que tenim davant mostren, per contra, que allà on els pagesos russos, gràcies a un seguit de circumstàncies favorables, són menys miserables que de mitjana, i allà on troben veïns amb coneixement i iniciativa, la comunitat vilatana és precisament el mitjà que porta a la introducció de millores en l'agricultura i en la vida de la vila en general. En aquest cas, com en tota la resta, el suport mutu és un millor guia cap al progrés que la guerra d'un contra la resta, tal com veurem en els exemples següents.

Sota el regnat de Nicolau I de Rússia, molts funcionaris de la corona i propietaris de serfs acostumaven a obligar els pagesos a dedicar-se al cultiu comunal de petites parcel·les de terres de la vila, per tal de reomplir els graners comunals després dels préstecs de gra que es feien als membres més pobres de la comuna. Aquests cultius, que portaven als pagesos terribles records de la servitud, van quedar abandonats tan bon punt la servitud va ser abolida, però ara els pagesos han començat a reintroduir-los per voluntat pròpia. A un districte (Ostrogožsk, a Kursk) la iniciativa d'una sola persona va ser suficient per fer revivre el cultiu comunal a quatre cinquens de les viles, i veiem això mateix en diverses altres zones. Un dia concret, els membres de la comuna surten a treballar-los, els rics amb una arada o un carro i els pobres només amb la força dels braços, i ningú intenta calcular

quanta feina ha fet cadascú. Després, la collita s'utilitza com a préstec sense condicions per als més pobres de la comuna, per als orfes i les vídues, l'església de la vila o l'escola, o per pagar el deute de la comunitat.⁴⁴

Tal com podríem esperar d'una gent que viu sota el sistema de la comunitat vilatana, tot el de treball que forma part, d'alguna manera, de la rutina de la vila (reparar carreteres, ponts, preses o el clavegueram, fer canals per al reg, talar fusta, plantar arbres...) el fan les comunes senceres. Tota la comuna lloga la terra i sega les pastures, treballen tant els joves com els vells, els homes i les dones, tal com va descriure Tolstoi.⁴⁵ Ho veiem cada dia arreu del país. La comunitat vilatana, però, no s'oposa als avenços de l'agricultura moderna, allà on se'ls pugui permetre i allà on el coneixement, que fins ara ha estat només pels rics, arriba a casa dels pagesos.

Acabem de comentar que les arades perfeccionades es van estendre ràpidament pel sud de Rússia i en molts casos les comunitats vilatanes van ser essencials a l'hora d'estendre'n l'ús. La comunitat en comprava una, la provava en una parcel·la de terra comunal i després s'indicaven les millores necessàries que calia fer a l'arada als artesans, a qui la comuna sovint ajudava a començar una petita indústria de manufactura d'arades barates a la vila. Al districte de Moscou, on en cinc anys els pagesos han comprat 1560 arades, l'impuls va venir de les comunes que llogaven terres, amb l'objectiu concret de millorar l'agricultura.

Al nord-est (Viatka), les petites associacions de pagesos que viatgen amb les seves màquines de garbellar (les fabriquen com a indústria de la vila en un dels districtes rics en ferro) han estès l'ús

⁴⁴. Trobem cultius comunals a 159 de les 195 viles del districte d'Ostrogožsk, a 150 de 187 viles de Slavyanoserbsk, a 107 comunitats vilatanes d'Alexandrovsk, a 93 de Nikolàievsk i a 35 d'Elisabethgrad. A una colònia alemanya els conreus comunals s'utilitzen per pagar el deute de la comunitat: tot i que només en són responsables 94 dels 155 caps de família, tots se sumen a la feina.

⁴⁵. Podreu trobar un llistat de les tasques que els investigadors del *zemstvo* van detectar a V. V.: *Peasant Community*, op. cit., p. 459-600.

d'aquestes màquines a les zones veïnes. L'ús extensiu de màquines de batre a Samara, Saratov i Kherson es deu a les associacions de pagesos, que poden permetre's la compra d'un motor car que els pagesos per si sols no podrien comprar. Malgrat que a gairebé tots els tractats econòmics llegim que la comunitat vilatana estava condemnada a desaparèixer quan el sistema de rotació triennal va haver de ser substituït per la rotació de conreus, a Rússia trobem moltes comunitats vilatanes que van prendre la iniciativa d'introduir-la. Abans d'acceptar un nou sistema, els pagesos reserven una part dels camps comunals per experimentar l'invent i la comuna compra les llavors necessàries.⁴⁶ Si l'experiment té èxit, no tenen cap problema a tornar a dividir els camps per adequar-los al sistema de rotació de cinc o sis cultius.

Ara aquest sistema s'utilitza a *centenars* de viles de Moscou, Tver, Smolensk, Viatka i Pskov.⁴⁷ On hi ha prou terra, les comunitats dediquen part dels seus dominis al cultiu de la fruita. En darrer lloc, el sobtat creixement de les petites granges model, dels camps de fruiters, dels horts i dels camps per a la cria de cucs de seda —que neixen a l'escola de les viles, sota la direcció del mestre o d'un voluntari— es deu també al suport que han rebut per part de les comunitats vilatanes.

És més, millores permanents, com ara el clavegueram o els treballs d'irrigació, són força habituals. Per exemple, a tres districtes de la província de Moscou —en bona part industrials— durant els darrers deu anys s'han fet treballs a gran escala en el

clavegueram a més de 180 de 200 viles gràcies a que tots els membres de la comuna van treballar-hi, ells mateixos, amb pales. A l'altre extrem de Rússia, a les àrides estepes de Novouzen, les comunes van construir més de mil preses i van excavar centenars de pous profunds. A una pròspera colònia alemanya del sud-est, tots els membres de la comunitat, fossin homes o dones, van treballar durant cinc setmanes seguides, per construir una presa per al reg de més de tres quilòmetres de llargada. Què podrien fer les persones, per si soles, en la lluita contra el clima àrid? Què podrien haver obtingut, només amb l'esforç individual, quan el sud de Rússia patia la plaga de la marmota i tota la gent que viu de la terra, fossin rics o pobres, membres d'una comuna o individualistes van haver de treballar per fer desaparèixer la plaga? Cridar a la policia hagués estat inútil, associar-se era l'únic remei possible.

I ara, després d'haver parlat tant del suport mutu i l'ajuda mútua que practiquen els treballadors del camp dels països «civilitzats», veig que podria escriure un volum sencer només d'exemples de la vida de centenars de milions de persones que també viuen sota el domini d'estats més o menys centralitzats però que no tenen contacte amb la civilització i les idees modernes. Podria descriure la vida interna d'una vila turca i la seva xarxa de costums i hàbits de suport mutu admirables. Fullejant els meus apunts, plens d'exemples sobre la vida pagesa al Caucas, hi he llegit casos commovedors de suport mutu. Trobo aquests mateixos costums a la *jemm'aa* àrab i al *purra* afgà, als poblats de Pèrsia, l'Índia i Java i a la família indivisa dels xinesos, als campaments dels pobles seminòmades de l'Àsia central i als campaments dels nòmades de l'extrem nord del planeta. Consultant les meves notes disperses sobre la literatura acadèmica que s'ha escrit sobre l'Àfrica, m'adono que són plenes d'exemples similars: es convoquen ajudes per la collita, tots els habitants d'una vila construeixen les cases plegats —a vegades per reparar els estralls que han causat els saquejadors civilitzats—, les persones s'ajuden les unes a les altres en cas d'accident, protegeixen

⁴⁶. Sota el govern de Moscou, l'experiment es feia, habitualment, als camps que es reservaven al cultiu comunal de què hem parlat més amunt.

⁴⁷. L'*Official Messenger*, Tiflis, 1894, núm. 256-258, dona diversos altres exemples de millores com aquesta i altres de similars. Al sud de Rússia comencen a aparèixer associacions entre pagesos «sense cavall». També és interessantíssim el sorgiment sobtat, al sud-oest de Sibèria, d'un munt de lleteries cooperatives per fer mantega. N'han aparegut centenars a Tobolsk i Tomsk, però ningú no sap d'on prové la iniciativa del moviment. La iniciativa és dels membres danesos de les cooperatives, que acostumaven a exportar la mantega de més qualitat i a comprar-ne de més barata per al seu propi ús a Sibèria. Després d'uns quants anys de relacions, van introduir-hi les lleteries i ara, dels seus esforços n'ha nascut un gran negoci d'exportació.

els viatgers... Quan llegeixo amb atenció una obra com el compendi de Post sobre la llei costumària africana, entenc com és que, malgrat la tirania, l'opressió, els robatoris i saquejos, les guerres tribals, els reis cobdiciosos, les bruixes i els sacerdots farsants, els traficants d'esclaus i altres qüestions similars, la població no s'ha perdut pels boscos. Entenc com és que han preservat una certa civilització i han seguit sent homes, en lloc de caure fins al nivell de les famílies aïllades dels orangutans que s'estan extingint. De fet, els traficants d'esclaus, els furtius que busquen ivori, els reis bel·licosos i tots els «herois» entre els pobles matabele i madagascar, acaben morint, deixant enrere una petjada de sang i foc, però el nucli d'institucions de suport mutu i els hàbits i costums nascuts a la tribu i la comunitat vilatana perduren i mantenen els homes units en societats, oberts al progrés de la civilització i preparats per acollir-la quan arribi el dia que rebin civilització i no bales.

Tot plegat, també s'aplica al nostre món civilitzat. Les adversitats naturals i socials acaben passant. Poblacions senceres pateixen, periòdicament, moments de misèria o fam, milions de persones perden tot allò que els permetia viure i queden reduïdes a la indigència a la ciutat. L'educació, pensada en favor de l'interès d'uns pocs, malmet la intel·ligència i les emocions de les masses. És cert que tot això forma part de la nostra vida, però el nucli de les institucions, hàbits i costums de suport mutu continua viu en aquests milions de persones i les manté unides. Prefereixen aferar-se als seus costums, creences i tradicions que acceptar la guerra de tots contra tots que se'ls ensenya com si fos ciència, quan, de fet, no és ciència en absolut.

Capítol VIII

El suport mutu entre nosaltres (continuació)

Sorgiment dels sindicats després de la destrucció dels gremis per part de l'Estat. — La seva lluita. — El suport mutu a les vagues. — La cooperació. — Associacions lliures amb diferents objectius. — Sacrifici d'un mateix. — Incomptables societats per a l'acció comuna en tots els aspectes possibles. — El suport mutu entre els més pobres. — El suport personal.

Quan examinem la vida diària de les poblacions rurals d'Europa ens adonem que, malgrat tot el que han fet els estats moderns per destruir la comunitat vilatana, la vida dels pagesos segueix impregnada d'hàbits i costums de suport mutu i ajuda mútua. Veiem que conserven vestigis de la possessió comunal de la terra i que tan aviat com desapareixen els obstacles legals a l'associació rural, s'estén ràpidament entre els pagesos una xarxa d'unions lliures amb tota mena d'objectius econòmics, un moviment recent que busca recuperar una forma d'unió similar a l'antiga comunitat vilatana. Després d'haver arribat a

aquestes conclusions al capítol anterior, ara hem d'estudiar quines institucions de suport mutu trobem a l'actualitat entre la població industrial.

Durant els darrers tres-cents anys, les condicions per al sorgiment d'institucions d'aquesta mena han estat tan adverses a les viles com a la ciutat. De fet, quan al segle XVI les ciutats medievals van quedar subjugades als estats militars en creixement, les institucions que unien els artesans, mestres i mercaders als gremis i la ciutat van ser violentament destruïdes. Es van abolir el govern i la jurisdicció propis del gremi i de la ciutat, mentre que jurar fidelitat als germans del gremi va passar a ser un crim contra l'Estat. Es van confiscar les propietats dels gremis tal com s'havien usurpat les terres de la comunitat vilatana i l'Estat va apoderar-se de l'organització interna i tècnica de cada ofici. Van promulgar-se lleis, cada cop més estrictes, per evitar qualsevol tipus d'unió entre els artesans. Si bé durant un temps van tolerar-se alguns gremis, no eren més que una ombra del que havien estat: podien existir els gremis de mercaders si donaven generosos subsidis als reis i alguns gremis artesans van continuar existint com a òrgans administratius. Encara n'hi ha que allarguen aquesta mena d'existència inútil. Fa molt que va desaparèixer, aixafada pel pes escruixidor de l'Estat centralitzat, la força vital que tenien la vida i la indústria medievals.

A la Gran Bretanya, que podem prendre com el millor exemple de la política industrial dels estats moderns, la destrucció dels gremis per part del Parlament ja va començar el segle XV, però va ser durant el segle XVI que es van prendre les mesures més decisives. Enric VIII no només va arruïnar l'organització dels gremis, sinó que va confiscar-los els béns, amb menys excuses i més males maneres que quan va procedir a confiscar les propietats dels monestirs, tal com explicava Toulmin Smith.¹

¹. Joshua Toulmin Smith (ed.): *English Guilds*, op. cit., introducció, p. XLIII.

Eduard VI d'Anglaterra va acabar la seva obra² i ja durant la segona meitat del segle XVI veiem que el Parlament havia de resoldre els conflictes entre artesans i mercaders, que fins aleshores s'havien resolt a cada ciutat per separat. El Parlament i el rei no només regulaven aquests conflictes, sinó que, pensant en els interessos de la corona en l'exportació, van començar a determinar la quantitat d'aprenents de cada ofici i a regular tots els detalls tècnics de la fabricació: el pes de les teles, la quantitat de fils per cada pam de tela i altres aspectes similars. Cal dir que no van tenir gaire èxit: quedava completament fora de l'abast del poder de l'Estat centralitzat resoldre els conflictes i les dificultats tècniques que feia segles que resolien les ciutats federades i els gremis, que depenien estretament uns dels altres. La ingerència continua dels funcionaris de l'Estat va paralitzar el treball dels oficis i la majoria van quedar completament arruïnats. Els economistes del segle XVIII que s'oposaven a la regulació estatal de la indústria no feien més que expressar el descontentament general. L'abolició d'aquesta ingerència durant la Revolució Francesa va ser rebuda per la gent com un acte d'alliberació i altres països no van trigar a seguir l'exemple de França.

Pel que fa a la regulació dels salaris, l'Estat no va tenir gaire més èxit. A les ciutats medievals, quan al segle XV van fer-se més paleses les diferències entre mestres i aprenents o jornalers, van sorgir unions d'aprenents (*gesellenverbände*) —que en alguns casos van arribar a assolir un caràcter internacional—, per oposar-se a les unions dels mestres i els mercaders. Ara l'Estat era l'encarregat de resoldre els greuges, i segons l'estatut

². L'edict de l'Eduard VI —el primer del seu regnat— ordenava entregar a la corona «totes les fraternitats, germandats i gremis dels reialmes d'Anglaterra i Gal·les i els altres dominis del rei, així com totes les cases, terres, habitatges i altres propietats que els pertanyessin o pertanyessin a qualsevol dels seus membres» (Joshua Toulmin Smith (ed.): *English Guilds*, op. cit., introducció, p. XLIII). Vegeu també Władysław Ockenkowski, *Englands wirtschaftliche Entwicklung im Ausgange des Mittelalters*, Gustav Fischer, Jena, 1879, caps. II-V.

elisabetià de 1563, els jutges de pau havien d'establir els salaris de manera que es garantís una vida «còmoda» als jornalers i aprenents, però no van ser capaços de conciliar els interessos enfrontats i menys encara de convèncer els mestres d'obeir les seves decisions. Gradualment, la llei va acabar en lletra morta i va ser abolida a finals del segle XVIII. Malgrat que així l'Estat renunciava a regular els salaris, va continuar prohibint estrictament les agrupacions de jornalers i treballadors per reclamar-ne l'augment o mantenir-los a un cert nivell. Durant tot el segle XVIII l'Estat va legislar contra els sindicats i l'any 1799 va prohibir tota mena d'agrupacions, amenaçant amb penes severes. De fet, en aquest aspecte el Parlament britànic només va seguir l'exemple de la Convenció revolucionària francesa, que havia promulgat una llei draconiana contra totes les coalicions de treballadors (les coalicions entre els ciutadans eren considerades un atemptat contra la sobirania de l'Estat, que havia de protegir per igual tots els seus súbdits). Així va acabar la destrucció de les unions medievals. Tant a les ciutats com als pobles, l'Estat regnava sobre individus sense lligams entre si i estava preparat per evitar, aplicant mesures severíssimes, qualsevol tipus d'unió entre els súbdits. Tals són les condicions en què la tendència al suport mutu va arribar al segle XIX.

Cal que digui que cap d'aquestes mesures podia destruir aquesta tendència? Al llarg del segle XVIII els sindicats van anar reconstituïnt-se contínuament.³ Tampoc els van aturar les persecucions cruels que van tenir lloc a l'empara de les lleis de 1797 i 1799. Aprofitaven qualsevol defecte en la supervisió, qualsevol retard del patró a l'hora de denunciar els sindicats. Es feien passar per societats de socors mutus, mútues per als enterraments o germandats secretes, i així van estendre's per la indústria tèxtil, entre els ganíveters de Sheffield i els mi-

³. Vegeu Sidney i Beatrice Webb: *History of Trade-Unionism*, Longmans, Green and Co., Londres, 1894, p. 21-38.

ners. Van formar fortes organitzacions federals per donar suport a cada secció en cas de vaga o persecució.⁴

L'abolició de les lleis que prohibien l'associació (*Combination Laws*), l'any 1825, va donar un nou impuls al moviment. Van formar-se sindicats i federacions nacionals en tots els oficis.⁵ Quan Robert Owen va fundar la *Grand National Consolidated Trades' Union* (Gran Sindicat Nacional Consolidat), en pocs mesos va reunir mig milió de membres. És cert que aquest període de relativa llibertat no va durar gaire. Als anys 1830, la persecució va tornar a començar i poc després van venir les bestials condemnes de 1832-1834. La Grand National Union es va dissoldre i, a tot el país, tant els empresaris com el govern a les seves fàbriques, van començar a obligar els treballadors a abandonar qualsevol vincle amb els sindicats i a signar «el Document» on se'n donava fe. Els membres dels sindicats van ser perseguits sota la llei dels «patrons i servents» (*Master and Servant Act*). Els treballadors eren arrestats sumàriament i condemnats basant-se merament en les queixes del seu patró per mal comportament.⁶ Les vagues van ser reprimides de manera autocràtica, només per haver anunciat una vaga o haver-ne estat el delegat hi havia condemnes terribles, per no esmentar la repressió militar dels aldarulls durant les vagues ni les condemnes després dels freqüents esclats de violència. Practicar el suport mutu en aquestes circumstàncies no era gens fàcil, però malgrat tots els obstacles, que la nostra generació amb prou feines pot imaginar, l'any 1841 van ressorgir els sindicats

⁴. Vegeu a l'obra de Sidney Webb les associacions que existien aleshores. Es considera que els artesans londinencs mai han estat tan ben organitzats com entre 1810 i 1820.

⁵. La National Association for the Protection of Labour (Associació Nacional per a la Protecció dels Obrers) incloïa cent cinquanta sindicats diferents, que pagaven impostos considerables i tenia uns 100.000 afiliats. La Builders' Union (Sindicat de Paletes) i la Miners' Union (Sindicat de Miners) també eren organitzacions nombroses (*ibid.*, p. 107).

⁶. Pel que fa a aquesta qüestió em baso en l'obra de Webb, que és plena de documents que corroboren el que afirma.

i des d'aleshores el creixement de les organitzacions de treballadors ha estat constant. Després d'una llarga lluita, que va durar més de cent anys, els obrers van conquerir el dret a associar-se i, en l'actualitat, gairebé un quart de tots els obrers amb feina regular, és a dir, al voltant d'un milió i mig, formen part d'algun sindicat.⁷

Pel que fa a la resta d'estats europeus, només cal que digui que fins fa molt poc temps qualsevol sindicat era perseguit com una conspiració. Tot i això, n'hi ha a tot arreu, per molt que a vegades hagin de prendre la forma d'organitzacions secretes. L'extensió i força de les organitzacions de treballadors, especialment dels *Knights of Labour* (Cavallers del Treball), als Estats Units i a Bèlgica, va quedar ben palesa a les vagues de la dècada de 1890. Hem de recordar, però, que deixant de banda les persecucions, el simple fet de pertànyer a una organització de treballadors implica sacrificis considerables de diners, temps i feina no remunerada, així com el risc constant de perdre la feina pel simple fet de ser pertànyer-hi.⁸ A això s'hi sumen les vagues, que els membres dels sindicats poden haver d'enfrontar en qualsevol moment. La terrible realitat d'una vaga és que de seguida s'acaba el crèdit que el forner i el prestador donen a la família,

⁷ Des de 1840 les classes riques han canviat d'actitud respecte als sindicats. Malgrat això, fins i tot a la dècada de 1860, els patrons van fer un esforç colossal per esclafar-los, empresonant poblacions senceres. Fins a l'any 1869, el simple acord de fer una vaga o el fet d'anunciar-la amb cartells —per no parlar dels piquets— sovint era penat com una intimidació. No va ser fins el 1875, quan va revocar-se la llei dels «patrons i servents» que es va permetre el piquet pacífic i la «violència i intimidació» durant les vagues van passar a formar part del dret consuetudinari (*common law*). De tota manera, durant la vaga dels estibadors del port de 1887, va caldre gastar els diners del fons d'auxili per enfrontar-se als tribunals pel dret a fer piquets, i les persecucions dels darrers anys amenacen de nou de fer paper mullat dels drets que s'han conquerit.

⁸ Una contribució setmanal de sis penics d'un total de divuit xílins, o d'un xíling de vint-i-cinc és molt més que nou lliures d'un sou total de tres-centes: són diners que es resten, sobretot, de l'aliment, i la quota fàcilment es dobla quan un sindicat afí convoca una vaga. L'obra del matrimoni Webb recull una descripció molt gràfica de la vida dels sindicats de la mà d'un artesà qualificat (p. 431 i ss.), que dona una idea excel·lent de la quantitat de treball que implicava ser sindicalista.

la paga de vaga no arriba ni per comprar menjar i a les cares dels infants aviat s'hi llegeix la gana. Per qualsevol que visqui en contacte estret amb els obrers, una vaga prolongada és una imatge llastimosa. És fàcil entendre què implicava una vaga quaranta anys enrere a Anglaterra i què vol dir encara avui a la major part d'Europa, excepte a les regions més riques. Fins i tot avui, molt sovint, les vagues acaben amb la completa ruïna i l'emigració forçosa de poblacions senceres i, a l'Europa continental, sovint encara hi ha tirotejos als vaguistes a la més mínima provocació o sense que en calgui cap.⁹

Malgrat això, cada any es produeixen milers de vagues i contravagues de la patronal arreu d'Europa i Amèrica, a més, els conflictes més greus i prolongats donen lloc, en general, a les anomenades «vagues de solidaritat» en suport als camarades acomiadats o per a la defensa dels drets dels sindicats. Tot i que una part de la premsa tendeix a explicar les vagues en termes d'«intimidació» els que han conviscut amb els vaguistes parlen amb admiració del suport mutu i ajuda mútua que practiquen constantment. Tothom ha sentit a parlar de la quantitat colossal de treball que van dur a terme treballadors voluntaris per organitzar l'ajuda durant la vaga dels estibadors del moll de Londres. També dels miners que, després d'haver passat setmanes aturats, en començar a treballar, van contribuir amb una taxa de quatre xílins a la setmana per al fons de la vaga. Hem sentit la història d'aquella dona vídua que, durant la gran vaga de Yorkshire de 1894, va donar els estalvis de tota la vida del seu marit al fons de la vaga; dels vaguistes que sempre comparteixen amb els veïns fins al darrer mos de pa; dels miners de Radstock, que disposen de grans horts, i que van oferir patates i cols a quatre-cents miners de Bristol, entre altres exemples. Tots els periodistes, durant la gran vaga dels

⁹ Vegeu els debats sobre les vagues de Falkenau, a Àustria, al Reichstag austríac el 10 de maig de 1894. En aquests debats, el ministre i el propietari de la mina de carbó reconeixen plenament els fets. També ho fa la premsa anglesa del moment.

miners de Yorkshire de 1894, coneixien desenes de casos similars, tot i que no tots podien relatar històries tan «irrellevants» als seus respectius diaris.¹⁰

De tota manera, el sindicalisme no és l'única forma en què s'expressa la necessitat de suport mutu dels treballadors. També hi ha associacions polítiques, que molts treballadors consideren més dirigides al benestar general que els sindicats, que tenen objectius més limitats. Per descomptat, el simple fet de pertànyer a un òrgan polític no es pot entendre com una manifestació de la tendència al suport mutu. Tots sabem que la política és el camp en què els elements més purament egoistes de la societat s'enreden i barregen amb les aspiracions altruistes, però qualsevol polític experimentat sap que els grans moviments han tingut grans aspiracions, sovint llunyanes, i que els moviments més potents són els han despertat més entusiasme desinteressat. Aquest tret l'han compartit tots els grans moviments històrics i, en la nostra generació, és el cas del socialisme. Els que no en saben res diuen que «són agitadors pagats», però la veritat és que —per parlar només del que jo conec personalment— si hagués escrit un dietari durant els darrers vint-i-quatre anys i hi hagués anotat tots els actes de devoció i sacrifici que he presenciat en el moviment socialista, qui el llegís tindria la paraula «heroisme» als llavis tota l'estona, però les persones de qui hauria parlat no serien herois, sinó persones normals, inspirades per una idea grandiosa. Qualsevol diari socialista —només a Europa n'hi ha centenars— té la mateixa història d'anys de sacrifici sense esperar res a canvi i, en la major part de casos, sense cap ambició personal. He vist famílies que vivien sense saber què menjarien l'endemà, on l'home patia el boicot de la gent del poble per culpa de la seva participació al diari i la dona havia de mantenir la família fent de cosidora. Aquesta situació podia allargar-se anys, fins que un dia la família es retirava sense cap

queixa, només dient: «Continueu vosaltres, que nosaltres no podem més!» He vist homes que sabien que s'estaven morint de tisi i anaven de casa en casa, sota la neu i la boira, per preparar mítings o parlar-hi poques setmanes abans de morir. Només aleshores es retiraven a l'hospital amb les paraules: «Ara, amics, estic acabat. Els metges diuen que només em queden unes setmanes de vida. Digueu als camarades que em faran feliç si venen a veure'm.» He vist casos que es prendrien per una «idealització» si els expliqués aquí, i els noms d'aquesta gent, que només coneixen els seus amics, seran oblidats quan els seus amics morin. La veritat és que ni jo mateix sé què admirar més, si la devoció il·limitada d'aquests pocs o la suma total de tots els petits gestos de devoció de la majoria. Cada plec de revista venut, cada reunió, cada centenar de vots obtinguts en una votació socialista, representen una quantitat d'energia i de sacrificis que ningú aliè al moviment podria imaginar. I el que ara fan els socialistes, en el passat ho han fet tots els moviments populars i progressistes, fossin polítics o religiosos. Tot el progrés passat van promoure'l persones així, amb una devoció similar.

Sobretot a la Gran Bretanya, el cooperativisme es descriu sovint com un «individualisme per accions», i tal com és avui, sens dubte tendeix a propiciar un egoisme cooperatiu, no només de la comunitat en general sinó també entre els membres de la cooperativa. No obstant això, en origen, el moviment tenia un caràcter essencialment de suport mutu. Fins i tot avui, els seus promotors més fervents estan convençuts que el cooperativisme condueix la humanitat a un major grau d'harmonia en les relacions econòmiques. En qualsevol dels nuclis cooperatius del nord es fa evident que la major part de treballadors així ho creuen i la majoria perdrien interès en el moviment si no hi creguessin. Cal reconèixer que durant els darrers anys han començat a estendre's entre els membres de les cooperatives ideals més elevats sobre el bé comú i la solidaritat entre productors. Actualment hi ha una clara tendència clara a establir millors relacions entre els propietaris dels tallers cooperatius i els treballadors.

¹⁰. Podem trobar el relat de molts d'aquests casos al *Daily Chronicle* i en part al *Daily News* d'octubre i novembre de 1894.

És ben coneguda la importància del cooperativisme a Anglaterra, Holanda i Dinamarca. A Alemanya, especialment a les ribes del Rin, les societats cooperatives ja són un factor important de la vida industrial.¹¹ Malgrat això, potser Rússia és el millor camp d'estudi per al cooperativisme en un ampli ventall d'aspectes. A Rússia va sorgir naturalment, com una herència de l'edat mitjana. Tot i que una societat cooperativa formalment establerta ha d'enfrontar-se a grans dificultats legals i a la suspicàcia de l'Estat, la cooperació informal —l'*artel*— és l'essència mateixa de la vida dels pagesos russos. La història de la «formació de Rússia» i la colonització de Sibèria és la història dels *artels* o gremis per caçar o comerciar, seguits de les comunitats vilatanes. A l'actualitat trobem *artels* a tot arreu: en els grups d'entre deu i cinquanta pagesos d'un mateix poble que van a treballar a una fàbrica, en tots els oficis de la construcció, entre els pescadors i els caçadors, entre els presos deportats quan se'ls enduen a Sibèria i a Sibèria mateix, entre els mossos dels ferrocarrils, els canvistes i els treballadors de les duanes. Trobem *artels* de tot tipus en qualsevol de les indústries artesanes, que donen feina a set milions de persones, del cim a la base del món laboral, siguin permanents o temporals, en qualsevol àmbit de la producció o el consum. Fins avui dia, moltes de les zones de pesca dels rius tributaris de la mar Càspia són d'*artels* immensos, mentre que el riu Ural és dels cosacs de l'Ural, que reparteixen les zones de pesca —possiblement les més riques del món— entre les viles, sense cap interferència de les autoritats. Els *artels* s'ocupen de la pesca al riu Ural, al Volga i als llacs del nord de Rússia. A banda d'aquestes organitzacions permanents, hi ha moltíssims més *artels* temporals, que es formen amb objectius concrets. Quan deu o vint camperols es traslladen d'un poble a una ciutat per

treballar de teixidors, fusters, maçons o constructors de vaixells, formen un *artel*. Lloguen allotjaments i un cuiner (sovint és la dona d'un d'ells qui fa de cuinera), escullen un «ancià», mengen plegats i cadascun paga a l'*artel* la part d'aliment i allotjament que li pertoca. Així mateix ho fan els grups de presos quan són deportats a Sibèria i «l'ancià» electe és l'intermediari reconegut oficialment entre els presos i el cap militar del grup. A les presons de treballs forçats s'organitzen també d'aquesta manera. Els mossos de ferrocarril, els canvistes, els treballadors de les duanes i els representants de les viles a les capitals formen *artels*, de manera que cadascú és responsable col·lectivament de tota la resta: tenen tal reputació que els mercaders confien grans quantitats de diners a qualsevol dels membres. En el cas dels oficis de la construcció, els obrers formen *artels* d'entre deu i dos-cents membres, a més, les constructores i companyies de ferrocarril serioses sempre prefereixen negociar amb un *artel* que contractar treballadors independents. Els intents que darrerament ha fet el Ministeri de Guerra de negociar directament amb els *artels* productius, formats *ad hoc* a les indústries nacionals, i d'encarregar-los botes i tota mena de béns de llautó i ferro han estat considerats completament satisfactoris. Així mateix, el lloguer d'una metal·lúrgia de la corona (*votkinsk*) a un *artel* de treballadors, fa set o vuit anys, va ser tot un èxit.

Veiem, doncs, que a Rússia aquesta antiga institució medieval —que no ha patit la intromissió de l'Estat, com a mínim en les seves manifestacions informals— ha sobreviscut fins avui i actualment pren una gran varietat de formes d'acord amb els requeriments de la indústria i el comerç moderns. A la península Balcànica, a l'Imperi Turc i al Caucas es conserven plenament els antics gremis. Els *esnafs* serbis han preservat del tot el caràcter medieval: inclouen mestres i oficials, regulen els oficis i disposen d'institucions de suport mutu tant laborals com en cas de malaltia.¹² Els *amkari* del Caucas i sobretot

¹¹ Cap a l'any 1890 les 31.473 associacions de producció i consum del Rin mitjà van tenir una despesa anual de 18.437.500 lliures. Al llarg de l'any se'ls van prestar 3.675.000 lliures.

¹² *British Consular Report*, Informe consular britànic, abril 1889.

els de Tiflis a banda d'aquestes funcions tenen una influència considerable en la vida municipal.¹³

Junt amb el cooperativisme, també hauria de parlar de les societats de socors mutus, els grups de l'ordre dels *Odd-Fellows*,¹⁴ les associacions formades als pobles i ciutats per fer front a les despeses mèdiques, les mútues per al vestir i els enterraments, així com les petites associacions de dones obreres, que recullen de cadascuna un penic a la setmana, fins que arriben a sumar una lliura i poden invertir-la en alguna compra important, entre altres. Un gran esperit sociable o jovial mou aquestes societats i associacions, tot i que vigilen de ben a prop el que dona i obté cadascun dels membres. A banda d'aquestes, hi ha moltes altres associacions que es basen en la disposició dels seus membres de sacrificar-hi el temps, la salut i fins i tot la vida si és necessari, d'on podem treure moltíssims exemples de les millors formes del suport mutu.

En primer lloc, cal citar l'associació de salvament marítim de Gran Bretanya (*Lifeboat Association*) i organitzacions semblants de l'Europa continental. Aquesta associació disposa de més de tres-cents vaixells al voltant de les illes Britàniques i en tindria el doble si els pescadors no fossin tan pobres i es poguessin permetre la compra de vaixells de salvament. De tota manera, les tripulacions dels vaixells són voluntàries, i queda demostrat com de disposats estan a sacrificar la vida per rescatar absoluts desconeguts, vist que cada hivern moren alguns dels voluntaris més valents. Si els preguntem què els mou a posar en risc la vida, fins i tot quan no hi ha gaires probabilitats de tenir èxit, la resposta és similar a aquesta: hi ha una

terrible tempesta de neu al canal de la Mànega, els vents bufen amb fúria contra la costa sorrenca d'un petit poble de Kent i una petita barca carregada de taronges ha quedat encallada a la sorra. Només una barca salvavides de fons pla pot navegar per aquestes aigües poc profundes, però fer-la a la mar en aquesta tempesta és portar-la a un desastre gairebé segur. I malgrat això els voluntaris van anar-hi, van lluitar contra el vent durant hores i la barca va bolcar dues vegades. Un home va ofegar-se i el mar va arrossegar la resta fins a la costa. L'endemà al matí, van trobar-ne un, que era un magnífic guardacostes, a la neu, malferit i mig congelat. Vaig preguntar-li què els havia dut a intentar un rescat tan desesperat.

*No ho sé ni jo —em va respondre—, vam veure la barca encallada. Tota la gent del poble la mirava des de la platja, tots deien que era una bogeria anar-hi, que no podríem passar de l'escuma. Veiem cinc o sis homes agafant-se al pal, fent senyals desesperats. Tots teníem la sensació que havíem de fer alguna cosa, però què podíem fer? Va passar una hora, dues hores, i tots érem allà. Ens sentíem molt malament. Aleshores, de sobte, va semblar-nos sentir uns crits a través del brogit de la tempesta: entre els tripulants del vaixell encallat hi havia un noi. Tots vam dir alhora: «Hem d'anar-hi!» També ho van dir les dones, ens haurien tractat de covards si no hi haguéssim anat, tot i que l'endemà van tractar-nos de bojos per haver-ho fet. Com si fóssim un sol home, vam córrer cap a la barca i vam salpar. La barca va bolcar però vam aconseguir redreçar-la. El més terrible va ser veure el pobre ***¹⁵ ofegant-se al costat de la barca i no poder fer res per salvar-lo. Va venir un onada tremenda, la barca va tornar a bolcar i se'ns va endur cap a la costa. La barca de D. va salvar aquells homes, la nostra la van trobar a milles d'allà. A mi em van trobar l'endemà al matí sobre la neu.*

¹³. S'ha publicat una investigació molt important sobre aquest assumpte en rus als *Zapiski* (Memòries) de la Societat Geogràfica del Caucas, vol. VI, 2, Tiflis, 1891, a càrrec de C. Egiazaroff.

¹⁴. L'ordre dels *Odd-Fellows* és una societat fraternal formada al segle XVIII, tot i ser internacional és especialment important a Gran Bretanya. Els seus membres s'organitzen en lògies i tenen com a símbol una cadena amb tres baules, símbol d'«amistat, amor i veritat». (*N. de la T.*)

¹⁵. Amb asteriscs a l'original (*N. de l'E.*)

El mateix sentiment va impulsar els miners de la vall de Rhonda a rescatar els seus camarades de la mina inundada. Havien perforat gairebé trenta metres de carbó per arribar on es trobaven sepultats, però quan només faltava perforar els darrers tres metres, els va envoltar el grisú. Van apagar les làmpades i els que treballaven en el rescat van haver-se de retirar. En aquestes condicions, seguir cavant era arriscar-se a patir una explosió en qualsevol moment, però encara se sentien els cops dels miners atrapats: eren vius i demanaven auxili. Diversos miners van oferir-se voluntaris per treballar-hi, fos quin fos el risc. Quan s'endinsaven a la mina, les seves dones ploraven en silenci, però no van dir res per aturar-los.

Aquesta és l'essència de la psicologia humana. Tret que sigui enmig de la bogeria d'un camp de batalla, ningú «no pot suportar» sentir crits d'auxili i no respondre-hi. L'heroi hi va i, això que fa l'heroi, *tota la resta* sent que hauria hagut de fer-ho. Els sofismes de la ment no poden res contra el sentiment del suport mutu, perquè s'ha desenvolupat al llarg dels milers d'anys de vida social humana i dels centenars de milers anys de vida prehumana en societats.

«Però què me'n diràs, d'aquella gent que va ofegar-se al Serpentine del Hyde Park de Londres, davant d'una gentada, d'on ningú va sortir per ajudar-los?», podrien preguntar-me. «I d'aquell infant que va caure al canal del Regent's Park —també enmig d'una gentada, un dia de festa— que s'hagués ofegat si no fos per l'enteresa d'una criada, que va enviar un gos de Terranova a rescatar-lo?». La resposta és ben senzilla: l'home és resultat tant dels seus instints heretats com de la seva educació. Entre els miners i els mariners, el treball en comú i el seu contacte diari creen un sentiment de solidaritat i els perills que els envolten n'esperonen el coratge i l'audàcia. En canvi, a les ciutats, la manca d'interessos comuns alimenta la indiferència i mai hi ha ocasions de mostrar audàcia o coratge, que desapareixen o prenen una altra direcció. A més, a les viles de miners i pescadors, la tradició de l'heroi de la vila o el mar

té una aureola poètica. Però quina tradició compartida té un grup de gent diversa de Londres? L'única tradició comuna que podrien tenir l'hauria de crear la literatura, però no hi ha literatura que pugui equivaldre a les històries èpiques dels pobles. Els clergues tenen tanta fal·lera de provar que tot el que prové de la naturalesa humana és pecat i que tot el que l'home té de bo té un origen sobrenatural, que generalment ignoren els casos que no poden emprar com un exemple de gràcia o inspiració del cel. Mentre que els autors laics se centren en una sola mena d'heroisme: l'heroisme que promou la idea de l'Estat, de manera que admiren l'heroi romà o el soldat de la batalla, però no paren cap atenció a l'heroisme del pescador. És cert que els poetes i pintors poden commoure's per la bellesa del cor humà, però en general no coneixen la vida de les classes pobres. Poden cantar o pintar l'heroi romà o militar en un entorn convencional, però no poden cantar ni pintar amb passió l'heroi que actua en un entorn més modest, que desconeixen. I si ho intenten, no fan més que una obra retòrica.¹⁶

Darrerament han sorgit tantes societats, clubs i associacions per al gaudi de la vida, l'estudi, la investigació o l'educació, etc.

¹⁶. Escapar d'una presó francesa és extremadament difícil, però l'any 1884 o 1885, un pres va aconseguir-ho. Va amagar-se durant un dia sencer, tot i que havien donat l'alarma i tots els pagesos de la zona l'estaven buscant. A trenc d'alba es trobava amagat a una rasa, prop d'un poblet. Potser va intentar robar alguna cosa per menjar o alguna peça de roba per poder-se treure l'uniforme de la presó. Mentre jeia a la rasa es va declarar un incendi al poble. El pres va veure com una dona sortia corrent d'una de les cases en flames i cridava desesperada que algú rescatés el seu fill, que era al pis de dalt de la casa. Ningú no hi anava. Aleshores, va sortir de l'amagatall, va travessar el foc, va rescatar l'infant i, amb la cara cremada i la roba encesa, va donar-lo sa i estalvi a la mare. Per descomptat, el *gendarme* de la vila, que tot just acabava d'arribar, va arrestar-lo immediatament i van tornar-lo a presó. Tots els diaris de França van explicar la història d'aquest home, però cap va fer res per aconseguir que l'alliberessin. Si hagués protegit un guarda de la presó del cop d'un altre pres n'haurien fet un heroi, però el seu acte va ser simplement humà, no promovia l'ideal de l'Estat, i el pres no va atribuir-lo a cap sobtada inspiració de la gràcia divina. Amb això n'hi va haver prou per fer que fos oblidat. Potser la seva condemna es va allargar sis o dotze mesos més per haver robat una «propietat de l'Estat»: l'uniforme de la presó.

que només per llistar-les totes caldrien molts anys i són una mostra més de la tendència, sempre vigent, a l'associació i al suport mutu. Algunes, com les bandades d'ocells joves de diferents espècies que es reuneixen a la tardor, són simplement per compartir plegats les alegries de la vida. Tots els pobles de Gran Bretanya, Suïssa, Alemanya... tenen clubs de criquet, futbol, tennis o bitlles, o grups de cria de coloms, grups musicals o de cant. Hi ha altres associacions molt més nombroses i algunes, com l'associació de ciclistes (*Cyclists Alliance*), han crescut molt últimament. Tot i que els membres d'aquest grup no tenen res en comú a banda del seu amor al ciclisme, entre ells ha sorgit una mena de fraternitat d'ajuda mútua, sobretot en els racons remots on no hi ha gaires ciclistes. El CAC —*Cyclist Alliance Club*— d'un poble els fa de segona casa i, al campament anual de l'associació, han nascut moltes amistats duradores. Els *Kegelbrüder*, «Germans de les bitlles», d'Alemanya, són una associació similar; també les societats de gimnastes (que tenen 300.000 membres a Alemanya), la germandat informal de remers de França, els clubs de vela, etc. És cert que aquesta mena d'associacions no modifiquen l'estratificació econòmica de la societat però, sobretot a les ciutats petites, ajuden a llimar les distincions social, ja que totes les associacions tendeixen a agrupar-se en grans federacions nacionals i internacionals i, certament, promouen el sorgiment de relacions amistoses entre tot tipus de persones d'arreu del món.

Els clubs alpins, com ara el *Jagdschutzverein* alemany, que té més de 100.000 membres —caçadors, silvicultors de formació, zoòlegs o simples amants de la Natura— i la Societat Ornitològica Internacional (*International Ornithological Society*), que a Alemanya inclou zoòlegs, criadors i simples pagesos, tenen aquest mateix caràcter. Durant els darrers anys, no només han fet molta feina útil, feina que només hauria pogut fer una gran associació (mapes, construcció de refugis i obertura de camins de muntanya, estudis sobre la vida animal, els insectes nocius, les migracions d'ocells...), sinó que han creat nous lligams entre les persones. Dos alpinistes de nacionalitats diferents que es troben en un refugi

del Caucas, o un ornitòleg i un camperol interessat en els ocells, quan s'allotgen a la mateixa casa ja no són estranys entre si. D'altra banda, l'*Uncle Toby's Society* de Newcastle, que ha convençut 260.000 nens i nenes de no destruir mai els nius dels ocells i de ser amables amb tots els animals, ha fet més per al desenvolupament dels sentiments humans i el gaudi de les ciències naturals, que molts dels moralistes i moltes de les nostres escoles.

Ni tan sols en aquest apunt ràpid, no podem deixar de citar els milers de societats científiques, literàries, artístiques i educatives. Fins ara, els científics, estrictament controlats i sovint finançats per l'Estat, s'han mogut en cercles molt estrets. La gent els ha acabat veient com a simples portes d'entrada per aconseguir tractes amb l'Estat i la mera estreïtor dels seus cercles engendrava gelosies mesquines. És clar que les associacions científiques atenuen fins a cert punt les diferències de naixença, partit polític i creença i, en els pobles més petits i remots, les societats científiques, geogràfiques o musicals, sobretot les que atrauen molts aficionats, actuen de petits centres de vida intel·lectual, com una mena de lligam entre aquell petit poble i l'ample món, com un espai on la gent de diferent condició pot reunir-se en peu d'igualtat. Per valorar plenament la importància d'aquests centres, cal haver-los vist, per exemple, a Sibèria. Pel que fa a les nombroses societats educatives que tot just ara comencen a trencar el monopoli de l'Estat i de l'Església sobre l'educació, és ben segur que aviat seran el factor principal de l'educació. Devem les llars d'infants a les *Froebel Unions*, mentre que a un gran nombre d'associacions formals i informals els devem l'alt estàndard de l'educació de les dones a Rússia, tot i que aquestes societats i grups van haver d'actuar patint la forta oposició d'un govern poderós.¹⁷ Respecte a les societats pedagògiques

¹⁷. L'Acadèmia Mèdica per a les Dones (que ha donat a Rússia el nombre significatiu de set-centes metgesses), les quatre universitats per a senyores (quan van tancar, l'any 1887, tenien mil alumnes i van reobrir el 1895), i l'Escola Comercial Superior per a Dones són completament obra de societats privades. A les mateixes societats els devem el nivell que ha assolit l'educació secundària

d'Alemanya, és ben sabut que han tingut un paper primordial en l'elaboració de mètodes moderns per a l'ensenyament de ciència a les escoles populars. Els mestres troben molt de suport en aquestes associacions. Que miserable que seria un mestre d'escola de poble, amb massa feina i mal pagat, sense el seu ajut!¹⁸

Només a Europa deu haver-hi més de 10.000 associacions, societats, germandats, aliances, instituts... i cadascun representa una enorme quantitat de treball voluntari, sense cap ambició i gratuït o mal pagat. Què són sinó manifestacions, amb aspectes infinitament diversos, de la mateixa tendència, sempre viva, al suport mutu i l'ajuda mútua? Durant gairebé tres segles s'ha impedit que les persones poguessin unir les mans fins i tot amb fins literaris, artístics o educatius. Només es podien formar societats sota la protecció de l'Estat, l'Església o com a societats secretes, com la francmaçoneria. Però ara que aquest impediment ha estat vençut, les associacions proliferen per tot arreu, cobreixen totes les branques de l'activitat humana, creixen fins a fer-se internacionals i sens dubte contribueixen, en una mesura que encara no podem apreciar del tot, a enderrocar els murs que han construït els estats entre les diferents nacionalitats. Malgrat les gelosies —fruit de la competència comercial i els fantasmes d'un passat decadent— que volen despertar l'odi, hi ha una consciència de solidaritat internacional que creix tant entre els líders mundials com entre les masses de treballadors: han conquerit el dret a establir les relacions internacionals i aquest dret, sens dubte, ha contribuït a evitar la guerra a Europa durant el darrer quart del segle XIX.

femenina, des que es va posar en marxa pels volts del 1860. Els cent centres d'educació secundària s'han escampat arreu de l'Imperi (més de 70.000 alumnes) i equivalen als instituts (*high schools*) per a noies de Gran Bretanya. Totes les professores són graduades a la universitat.

¹⁸ El *Verein für Verbreitung gemeinnützlicher Kenntnisse*, tot i que només té 5500 membres ja ha obert més de 1000 biblioteques escolars i públiques, ha organitzat milers de conferències i ha publicat llibres importantíssims.

Aquí també cal que esmentem les associacions caritatives religioses, que són tot un món. No hi ha cap mena de dubte que el gruix dels seus membres actuen moguts pels mateixos sentiments de suport mutu comuns a tota la humanitat. Malauradament, els guies religiosos dels homes prefereixen atribuir-los un origen diví. Molts argumenten que l'home no ha actuat conscientment segons la inspiració del suport mutu fins que no ha rebut la il·luminació de les ensenyances de la religió concreta que representen i, com sant Agustí, no reconeixen els sentiments de suport mutu en els «salvatges pagans». A més, tot i que el cristianisme primitiu, com tota la resta de religions, apel·lava als sentiments humans generalitzats de suport mutu i simpatia mútua, l'Església cristiana ha ajudat l'Estat a enfonsar totes les institucions de suport mutu i ajuda mútua que van sorgir abans d'ella o que van desenvolupar-se independentment d'ella. En comptes del *suport mutu* que qualsevol salvatge considera que deu a qualsevol membre de la seva tribu, l'Església ha predicat la *caritat*, que és fruit d'una inspiració divina i que, per això mateix, implica una certa superioritat de qui dona sobre qui rep. Amb aquesta limitació, i sense cap intenció d'ofendre els qui consideren que actuen com a elegits de Déu quan simplement fan actes d'humanitat, certament, podem considerar les associacions caritatives religioses com un resultat més de la mateixa tendència al suport mutu.

Tots aquests exemples mostren que la persecució implacable dels objectius de cadascú, sense parar esment a les necessitats de l'altra gent, no és l'únic tret característic de la vida moderna. De costat amb aquesta tendència, que reclama orgullosament encapçalar els assumptes humans, hi ha la dura lluita de les poblacions rurals i industrials per reintroduir les institucions perennes d'ajuda mútua i suport mutu. I, en totes les classes de la societat, hi percebem un extens moviment per a la formació d'una infinita varietat d'institucions més o menys permanents amb aquest mateix objectiu. D'altra banda, quan passem a considerar la vida privada dels individus i no només la seva vida

pública, hi descobrim un altre món, amplíssim, d'ajuda mútua i suport mutu, que passa desapercebut als sociòlegs perquè es limita al cercle estret de la família i les amistats.¹⁹

En el sistema actual, s'han dissolt els lligams d'unió entre els habitants d'un mateix carrer o veïnat. A les zones més riques de les grans ciutats, la gent viu sense saber qui són els veïns de la porta del costat, però, als carrerons més atapeïts, tothom es coneix perfectament i contínuament entren en contacte els uns amb els altres. Com és natural, en aquests carrerons hi sorgeixen petits conflictes, com a tot arreu, però hi neixen grups basats en les afinitats personals, on es practica el suport mutu en un grau que les classes riques desconeixen completament. Si prenem, per exemple, els infants d'un veïnat pobre, que juguen al carrer, a la plaça de l'església o en un prat, ens adonarem de seguida que els uneixen uns vincles molt estrets, malgrat les baralles momentànies, i que aquestes unions els protegeixen de tota mena de problemes. Quan un d'aquests nanos s'aboca encuriosit al forat del clavegueram, «No t'aturis aquí! —li diu un altre—, en aquest forat s'hi troba la febre!» o bé «No t'enfilis a aquell mur, el tren et matarà si caus!», «No

t'apropis a la rasa!», «No mengis d'aquests fruits! Són verinosos! Et moriries!». Quan un marrec comença a reunir-se amb la resta, de seguida li ensenyen aquestes coses. Quants infants que juguen per les carreteres del voltant de les «cases models obreres» o pels molls i els ponts dels canals, acabarien atropellats o ofegats a les aigües tèrboles si no fos per aquesta mena de suport mutu! I si en Jack, petit i rosset, ha relliscat i caigut a la rasa de darrere de la lleteria, o la Lizzie, de galtones rosades, ha caigut al canal, la resta de nanos criden tant que tot el veïnat sent l'alarma i s'afanya a ajudar-los.

També hi ha l'aliança entre les mares. Una doctora que viu en un barri pobre va dir-me no fa gaire:

No pots imaginar-te, com s'arriben a ajudar unes a les altres. Si una dona no ha preparat res o no ha pogut preparar res per la vinguda del nadó que espera —i com de sovint passa, això!— totes les veïnes li porten alguna cosa. Una cuida la resta d'infants i alguna altra s'ocupa de la casa mentre la mare reposa al llit.

Aquest és un costum generalitzat. En parlen tots els que han viscut entre els pobres. Les mares es donen suport de mil petites maneres i tenen cura d'infants que no són seus. Cal entrenar-se molt —per bé o per mal, que ho decideixin ells mateixos— perquè una dona de classe rica pugui passar pel costat d'un infant tremolós de fred i afamat al carrer sense parar-li atenció. Les mares de les classes pobres no han rebut aquest entrenament. No poden suportar la imatge d'un infant afamat: l'han d'alimentar, i així ho fan. «Si un nen amb edat d'anar a escola demana pa, molt poques vegades o gairebé mai li diuen que no», m'escrivi una amiga, que ha treballat alguns anys a Whitechapel, vinculada amb el *Worker's Club*. Però deixeu-me, potser, transcriure alguns fragments més de la seva carta:

¹⁹ Molt pocs sociòlegs han parat esment a aquesta qüestió. Un d'ells és el doctor Ihering i les conclusions a què va arribar són molt instructives. Quan aquest gran autor alemany, expert en dret, va començar la seva obra filosòfica, *Der Zweck im Rechte*, Breitkopf und Härtel, Breitkopf und Härtel, Leipzig, 1877 («La finalitat en el dret»), pretenia analitzar «les forces actives que porten al progrés de la societat i el mantenien» i així proporcionar «la teoria de l'home sociable». En primer lloc, analitzava les forces egoistes en acció, incloent el sistema salarial actual i la coerció de les diverses lleis polítiques i socials. En l'estructura, molt ben pensada, de la seva obra, volia dedicar la darrera part per a les forces ètiques —el sentit del deure i l'amor mutu— que també contribueixen al progrés de la societat. No obstant això, quan va posar-se a discutir les funcions socials d'aquests dos factors, va haver d'escriviure un segon volum, el doble de gruixut que el primer, i fins i tot allà només tractava els factors personals, a què dedicarem només algunes línies al llarg de les properes pàgines. Lothar Dargun va reprendre aquesta idea a *Egoismus und Altruismus in der Nationalökonomie*, Duncker und Humblot, Leipzig, 1885, afegint alguns casos nous. *Liebe und Liebes-Leben in der Thierwelt*, Theodor Thomas, Leipzig, 1885, de Ludwig Büchner i les obres que la parafrasegen publicades Gran Bretanya i Alemanya, tracten la mateixa qüestió.

Entre els treballadors és molt habitual tenir cura dels veïns en cas de malaltia, sense cap mena de remuneració. A més, quan una dona té fills petits i ha d'anar a treballar, una altra mare sempre s'ocupa dels infants.

Si la gent de classe treballadora no s'ajudessin uns als altres no podrien viure. Conec famílies que s'ajuden contínuament: amb diners, aliments, llenya, tenint cura dels infants de l'altra i en casos de malaltia o de mort.

Els pobres distingeixen molt menys el que és «meu» i «teu» que els rics. Es presten constantment les sabates, els vestits, els barrets... tot el que poden necessitar en algun moment, així com tota mena d'estris de la llar.

L'hivern passat, els membres de l'United Radical Club, van aconseguir reunir una petita suma de diners i, després de Nadal, van gastar-la per repartir gratuïtament sopa i pa als infants que anaven a escola. Poc després tenien 1800 infants per servir. Els diners provenien de donacions externes, però tota la feina la feien els membres del club. Alguns, que estaven aturats, venien cap a les quatre de la matinada per netejar i pelar les verdures, cinc dones hi anaven a les nou o les deu (després de fer la feina de casa seva), per cuinar, i s'hi quedaven fins a les sis o set de la tarda per rentar els plats. A l'hora de dinar, entre les dotze i quarts de dues, s'hi apropaven entre vint i trenta treballadors més per a ajudar a servir la sopa, i s'hi quedaven tanta estona com podien de la seva hora de dinar. Això va durar dos mesos i ningú va cobrar res.

La meua amiga també cita alguns casos concrets, d'entre tots, aquests són típics:

La mare d'Annie W. va deixar la nena a càrrec d'una senyora gran de Wilmot Street. Quan la mare va morir, aquesta senyora, que també era molt pobre, va seguir-se cuidant de la nena, tot i que ningú li pagava per fer-ho.

Tanmateix, quan la senyora va morir-se, la nena, que aleshores tenia cinc anys, anava tota pollosa i esparracada, perquè durant la malaltia de la senyora ningú se n'havia fet càrrec. Malgrat això, la senyora S., la dona del sabater, que ja tenia sis fills seus, la va acollir de seguida. Més endavant, quan el marit va caure malalt, no tenien gaire per menjar, però cap d'ells en tenia.

Fa un temps, la senyora M., mare de sis fills, va estar cuidant-se de la senyora Mg. que estava malalta, i va acollir el fill gran d'ella a casa seva. Però, cal que t'expliqui aquests casos? Són força comuns... També conec el cas de la senyora D. (Oval, Hackney Road), que té una màquina de cosir i constantment cus per a l'altra gent, sense acceptar cap mena de pagament, tot i que ha de fer-se càrrec dels seus cinc fills i el marit, per exemple.

Tothom qui coneix una mica la vida de les classes obreres, té clar que sense la pràctica de suport mutu a gran escala no podrien superar les dificultats a què s'enfronten. Només amb molta sort una família treballadora pot arribar a passar la vida sense patir cap de les crisis com les que el cinter Joseph Gutteridge narrava a la seva autobiografia.²⁰ Si les crisis no els enfonsen, és gràcies a l'ajuda mútua. En el cas de Gutteridge va ser una infermera vella, que també vivia en la misèria i que va aparèixer quan la família s'apropava a la catàstrofe final. Va donar-los pa, carbó i mantes, que va comprar endeutant-se. En altres casos és gràcies a algú altre o gràcies als veïns, que fan el que poden per salvar la família. Sense l'ajuda d'altres pobres, però, quants caurien, cada any, en una misèria irreparable!²¹

²⁰ Joseph Gutteridge: *Light and Shadows in the Life of an Artisan*, Curtis and Bea-mish, Coventry, 1893.

²¹ Molta gent rica no entén com aquells que són molt pobres poden ajudar-se, perquè no s'adonen que la vida dels membres de les classes més pobres sovint depèn d'una petitíssima quantitat de menjar o de diners. Shaftesbury va com-prendre aquesta terrible veritat quan va començar la seva iniciativa *Flowers*

Plimsoll, després de viure durant un temps entre els pobres, amb un total de set xílincs i sis penics a la setmana, va haver de reconèixer que la simpatia que sentia quan va començar a viure així va «transformar-se en un sentit respecte i admiració» en veure que les relacions entre els pobres estan impregnades d'ajuda mútua i suport mutu i adonar-se de les maneres senzilles com es donen suport. Després d'una experiència de molts anys, va arribar a concloure que «pensant-ho bé, la gran majoria de les classes treballadores eren igual que aquella gent».²² Acol·lir infants orfes, cosa que fan fins i tot les famílies més pobres, està tan estès que pot ser considerat una regla general. Així doncs, després de les explosions de Warren Vale i Lund Hill van constatar que «vora un terç dels miners morts, tal com poden testimoniar els comitès respectius, estaven a càrrec de persones que no eren ni la seva dona ni els seus fills». «Us heu parat a pensar —afegeix Plimsoll— què significa això? La gent rica, fins i tot la gent benestant també ho fa, no en tinc cap dubte, però considereu la diferència.» Considereu el que representa un xíling, que un treballador subscriu per ajudar la vídua d'un camarada, o sis penics per ajudar un company de feina a fer front a les despeses d'un funeral, per a un home que guanya setze xílincs a la setmana, que té muller i a

and *Watercress Girls' Fund* (Fons per a venedores de flors i creixens), que pres-tava a les noies una lliura, i alguna vegada dues, perquè poguessin comprar un cistell i flors quan arribava l'hivern i creixia la misèria. Els préstecs eren per a les noies que «no tenien ni un penic», però mai van deixar de trobar alguna altra noia pobra que en pogués donar fe. «De totes les iniciatives amb què he estat vinculat —va escriure Shaftesbury— crec que la de *Watercress Girls'* va ser la que va tenir més èxit... va començar l'any 1872 i va oferir entre 800 i 1000 préstecs, però durant tot aquest temps no va perdre ni 50 lliures. Les pèrdues —que van ser molt petites, tenint present les circumstàncies— van ser per causa de mort o malaltia, no d'estafa.» (Edwin Hodder: *The Life and Work of the Seventh Earl of Shaftesbury*, Cassell & Company, vol. III, p. 322., Londres, 1885-1886). Vegeu altres casos a Charles Booth: *Life and Labour in London*, vol. I, Macmillan and Co., Londres, 1893; Beatrice Potter: «Pages from a Work Girl's Diary», *The Nineteenth Century*, setembre 1888, p. 310, entre altres.

²² Samuel Plimsoll: *Our Seamen*, edició econòmica, Virtue & Co., Londres, 1873, p. 117.

vegades cinc o sis fills a càrrec.²³ Subscripcions així són una pràctica generalitzada entre els treballadors d'arreu del món, per ajudar en casos molt més ordinaris que la mort d'un familiar, i el suport mutu al treball és dels fets més quotidians de la seva vida.

Tampoc deixem de trobar pràctiques d'ajuda mútua i suport mutu entre les classes riques. És clar que, quan pensem en la duresa que mostren els patrons rics envers els seus treballadors, ens sentim inclinats adoptar una visió molt pessimista de la naturalesa humana. Molts recordaran la indignació de la gent durant la gran vaga de Yorkshire de 1894, quan els vells miners que havien pres carbó d'una mina abandonada van ser perseguits pels seus propietaris. I, fins i tot si deixem de banda els horrors dels períodes de lluita i guerra social —com ara l'assassinat de milers de treballadors presoners després de la caiguda de la Comuna de París— qui és capaç de llegir, sense quedar trasbalsat per la baixesa de què és capaç la gent quan s'hi juga la cobdícia, les conclusions de l'estudi sobre el treball que va fer-se a Gran Bretanya cap el 1840, o bé les paraules de Shaftesbury sobre «la terrible pèrdua de vida humana a les fàbriques, on hi porten els infants que treuen dels tallers o simplement els compren arreu de Gran Bretanya per a vendre'ls com a esclaus de fàbrica»?²⁴ I malgrat tot, cal que diguem que la culpa d'aquest tractament no ha d'atribuir-se només a la criminalitat de la naturalesa

²³ *Ibid*, p. 118. Plimsoll afegeix: «No pretenc menysprear els rics, però crec que és raonable dubtar de si tenen aquestes qualitats plenament desenvolupades, ja que molts tenen coneixement de les demandes, raonables o no, de familiars pobres, però no exerceixen habitualment aquestes qualitats. Sovint sembla que les riqueses ofeguen la humanitat de qui les té, les seves simpaties no disminueixen sinó que, per dir-ho d'alguna manera, queden estratificades: les reserves per als patiments de la seva pròpia classe i per als mals de la classe que tenen per sobre. Gairebé mai no paren atenció als seus inferiors, i és molt més fàcil que admirin un acte coratjós... que no que admirin la fortalesa i tendresa constants, que caracteritzen la vida diària dels treballadors britànics i dels treballadors de la resta del món» (*ibid.*, p. 115).

²⁴ Edwin Hodder: *Life of the Seventh Earl of Shaftesbury*, Cassell and Company, Londres, 1887, vol. I, p. 137-138.

humana. Els homes de ciència, i també bona part del clergat, no ensenyaven, fins fa no gaire, a desconfiar, menysprear i fins i tot odiar les classes pobres? No ensenya la ciència que, si no fos pels vicis, des que es va abolir la servitud qualsevol podria sortir de la pobresa? Van ser pocs els religiosos que van tenir el coratge de culpar els assassins d'infants. La major part predicaven que el patiment dels pobres, fins i tot l'esclavitud dels negres, era part d'un pla diví! L'inconformisme anglicà, no va sorgir, en gran part, d'una protesta popular contra el tractament envers els pobres de l'Església anglicana oficial?

Amb líders espirituals així, els sentiments de la classe rica van quedar, com bé assenyalava Plimsoll, no adormits, sinó «estratificats». Gairebé mai es feien extensius als pobres, amb un mode de vida molt diferent i a qui la gent rica no coneix en el seu millor aspecte, en la seva vida diària. Tanmateix, si deixem de banda els efectes de l'impuls d'acumular riquesa i les despeses absurdes que la mateixa riquesa comporta, en el seu cercle de familiars i amics, els rics practiquen la mateixa ajuda mútua i suport mutu que els pobres. El doctor Rudolf Ihering i L. Dargun, tenen tota la raó quan afirmen que, si es pogués fer un control estadístic de tots els diners que passen de mà en mà com a préstecs amistosos i ajudes, la suma total seria enorme, fins i tot en comparació amb les transaccions comercials mundials. I si hi afegíssim, com seria necessari, el que gasten en hospitalitat, en petits serveis mutus, en la gestió dels assumptes d'altra gent, en regals i caritat, quedaríem impressionats per la importància d'aquestes transferències de riquesa en l'economia nacional. Fins i tot en un món governat per l'egoisme comercial, una expressió com «aquesta empresa ens ha tractat molt durament» mostra que també hi ha un tractament amistós, en oposició al tractament dur, és a dir, el tractament legal. Així mateix, qualsevol home de negocis sap quantes empreses se salven de la ruïna cada any gràcies al suport amistós d'altres empreses.

Tothom sap la importància que tenen en la vida moderna modalitats de beneficència com la caritat o el treball per al

benestar general que duen a terme moltes persones benestants, obrers i, sobretot, professionals liberals. Si bé en alguns casos el desig de notorietat, poder polític o prestigi malmet el caràcter d'aquesta mena de beneficència, és ben clar que, en la major part de casos, el que l'impulsa són els mateixos sentiments de suport mutu. Molt sovint les persones que s'han fet riques no troben en la riquesa la satisfacció que esperaven. Altres, per molt que els economistes sostinguin que la riquesa és una recompensa pels mèrits, senten que tenen massa riquesa. Es comença a fer palesa la consciència de la solidaritat humana. L'organització de la vida social ofega aquest sentiment de milers de maneres artificials, però tot sovint acaba imposant-se. És aleshores que la gent rica intenta satisfer a aquesta profunda necessitat humana entregant la seva fortuna o força a alguna iniciativa que, en la seva opinió, promogui el benestar general.

En resum, ni el poder tirànic de l'Estat centralitzat, ni l'odi mutu i la lluita despietada que els filòsofs i sociòlegs submisos a l'Estat ensenyen fent-los passar per ciència, poden arrencar de la raó i el cor de la gent el sentiment de solidaritat humana, hi està profundament arrelat perquè tota la història evolutiva l'ha fet créixer. Aquest sentiment, que és el resultat de l'evolució des de les primeres etapes no pot ser vençut per un dels aspectes d'aquesta mateixa evolució. Darrerament, la necessitat d'ajuda mútua i suport mutu ha trobat refugi en l'estret cercle de la família, als barris més pobres, als pobles, a les associacions secretes de treballadors. Fins i tot en la nostra societat actual torna a reafirmar-se i reclama el dret de ser, com sempre ha estat, el factor que lideri el progrés futur. En reflexionar atentament sobre els fets que hem enumerat en els dos darrers capítols, arribem necessàriament a aquestes conclusions.

Conclusió

Si prenem tot el que hem après analitzant la societat moderna, juntament amb el gruix de proves que demostren la importància del suport mutu en l'evolució del món animal i de la humanitat, podem resumir la nostra recerca de la següent manera.

Hem vist que, en el món animal, la gran majoria d'espècies viuen en societats i que troben en l'associació la millor arma per a la lluita per la vida, entesa, és clar, en el sentit ampli que li atribueix Darwin: no com una lluita pels mitjans de subsistència sinó com una lluita contra totes les condicions naturals perjudicials per a l'espècie. Les espècies animals en què la lluita entre individus s'ha reduït fins a la seva mínima expressió i en què s'ha desenvolupat més la pràctica del suport mutu són, sempre, les més pròsperes, nombroses i les més obertes a continuar progressant. La protecció mútua que obtenen d'aquesta manera, la possibilitat d'arribar a una edat avançada i acumular experiència, el major desenvolupament intel·lectual i dels hàbits socials, asseguren la preservació de l'espècie, el seu creixement i la seva futura evolució progressiva. Per contra, les espècies insociables estan condemnades a decaure.

Passant a l'home, l'hem trobat vivint en clans i tribus des del principi de l'edat de pedra. Hem vist tot un seguit de costums socials ja desenvolupats a l'estadi salvatge més primitiu, al clan i a la tribu. Hem constatat que, per a la humanitat, els costums i hàbits tribals més antics van ser la llavor de totes les institucions que, més

endavant, van esdevenir els factors fonamentals del progrés. De la tribu salvatge en va sorgir la comunitat vilatana bàrbara, en què es van desenvolupar costums, hàbits i institucions socials nous i més amplis, dels quals conservem una bona part. La comunitat vilatana es regia pels principis de la possessió i la defensa comunes d'un determinat territori, i estava sota la jurisdicció de l'assemblea de la vila, en una federació de viles d'un mateix llinatge, fos real o suposat. Quan les noves necessitats van impulsar la gent a fer un nou pas endavant, van fer-lo construint les ciutats, que representaven una doble xarxa d'unitats territorials —les comunitats vilatanes—, vinculades amb els gremis, que van sorgir de l'exercici comú d'alguna art o ofici o per a la defensa i el suport mutu.

Finalment, en els dos darrers capítols, he reunit casos que demostrin que, per molt que el creixement de l'Estat segons el model de l'Imperi Romà acabés violentament amb totes les institucions medievals de suport mutu, aquest nou aspecte de la civilització no podia durar gaire. L'Estat aspirava a ser l'únic vincle d'unió entre tots els individus que el formaven, però no ho ha aconseguit. La tendència al suport mutu ha vençut les seves lleis de ferro, ha reaparegut i s'ha reafirmat en una infinitat d'associacions que ara tendeixen a englobar tots els aspectes de la vida humana i a prendre tot el que la gent necessita per viure i reproduir allò que la vida requereix.

Potser ens diran que el suport mutu, tot i que és un dels factors de l'evolució, només representa un aspecte de les relacions humanes. Al costat del suport mutu, per important que sigui, hi ha (i sempre hi ha hagut) un altre corrent: l'autoafirmació de l'individu. Una autoafirmació palesa en els esforços per assolir la superioritat individual o de la pròpia casta —ja sigui econòmica, política o espiritual—, però que també opera d'una manera molt més important i més subtil: trencant els lligams —que tendeixen a cristal·litzar— que la tribu, la comunitat vilatana, la ciutat o l'Estat imposen a l'individu. En altres paraules, trobem l'autoafirmació entesa com un element de progrés.

És evident que cap estudi de l'evolució pot ser complet si no s'hi analitzen aquests dos corrents principals, però l'afirmació d'un individu o d'un grup, la lluita per la superioritat i els conflictes que en resulten han estat analitzats, descrits i glorificats des de temps immemorials. De fet, fins a l'actualitat, aquest corrent és l'únic que ha cridat l'atenció dels poetes èpics, els cronistes, els historiadors i els sociòlegs. Tal com s'ha escrit fins avui, la història gairebé només és una descripció de les maneres i mitjans amb què s'ha promogut, establert i mantingut el poder teocràtic, militar, autocràtic i, més endavant, el poder de les classes riques. Els conflictes entre aquestes forces són, de fet, la substància de la història. Així doncs, podem donar per conegut el paper del factor individual al llarg de la història humana, tot i que sempre queda espai per a un nou estudi de la qüestió en la línia que acabo de suggerir. Per contra, no trobem ni rastre del factor del suport mutu: els autors d'aquesta generació o de la passada simplement el neguen o, fins i tot, el menyspreen. De manera que era necessari mostrar, en primer lloc, l'enorme paper que aquest factor té en l'evolució del món animal i de les societats humanes. Només després de reconèixer-lo serà possible passar a comparar aquests dos factors.

Calcular, ni que fos aproximadament, la seva importància relativa mitjançant un mètode més o menys estadístic és òbviament impossible. Una sola guerra —tots ho sabem— pot causar més mal, a curt i a llarg termini, que el bé que generen centenars d'anys d'acció espontània del principi del suport mutu. Malgrat això, se'ns fa clara la influència del factor del suport mutu com a element de progrés quan veiem que, en el món animal, el desenvolupament progressiu i el suport mutu van de la mà i que la lluita interna entre els membres d'una espècie coincideix amb el desenvolupament regressiu. També, quan ens adonem que, en el cas de l'home, fins i tot les victòries bèl·liques són proporcionals al desenvolupament del suport mutu de les nacions, ciutats, partits o tribus en conflicte, i que, de fet, en el procés evolutiu, fins i tot la guerra —en

la mesura que pot contribuir-hi— es posa al servei del progrés del suport mutu en el si de la nació, la ciutat o el clan. D'aquesta manera, obtenim ja una perspectiva de la influència crucial del factor del suport mutu com a element de progrés. D'altra banda, veiem que la pràctica del suport mutu i les formes en què s'ha desplegat han creat les condicions de la vida social en què l'home ha pogut desenvolupar les arts, el coneixement i la intel·ligència, i que els períodes en què més han crescut les institucions basades en la tendència al suport mutu, han estat els de major progrés en les arts, la indústria i la ciència. De fet, l'estudi de la vida interna de la ciutat medieval i de les antigues ciutats-estat gregues revela que la combinació del suport mutu —tal com es practicava als gremis i als clans grecs— i l'ampli camp que es deixava a la iniciativa dels individus i els grups, gràcies al principi federatiu, ha brindat a la humanitat els dos períodes de major grandesa de la història: les ciutats-estat gregues i les ciutats medievals. En canvi, la ruïna de les institucions de suport mutu durant els períodes estatals que van seguir-los, corresponen, en tots dos casos, a moments de ràpida decadència.

El progrés industrial sobtat que hem viscut al llarg del segle XIX, que habitualment s'atribueix al triomf de l'individualisme i la competència entre els individus, té, certament, un origen molt més profund. Un cop fetes les descobertes del segle XV, en especial l'estudi de la pressió atmosfèrica, gràcies als avenços en l'àmbit de la filosofia natural que van fer-se a les ciutats medievals, era natural que es produís la invenció de la màquina de vapor i tota la revolució que implica la conquesta d'una nova font d'energia. Si les ciutats medievals haguessin durat prou temps com per arribar a descobrir-la, potser les conseqüències ètiques de la revolució del vapor haurien estat diferents, però la revolució tècnica i científica hauria ocorregut necessàriament. De fet, queda preguntar-se si la decadència general dels oficis després de la ruïna de les ciutats lliures medievals, especialment palesa durant la primera part del segle XVIII, no va endarrerir considerablement l'aparició de la màquina de

vapor i la revolució dels oficis que va seguir-la. Quan considerem l'admirable rapidesa amb què va progressar la indústria entre els segles XII i XV —en el camp tèxtil, en el treball dels metalls, en l'arquitectura i la navegació—, i sospesem les descobertes científiques de finals del segle XV, gràcies al progrés industrial, cal que ens preguntem si la humanitat no va trigar més del que calia a aprofitar aquests avenços en produir-se la depressió general de les arts i oficis a Europa després de la caiguda de la civilització medieval. De ben segur, la desaparició dels artistes-artesans, la ruïna de les grans ciutats i l'aturada de les relacions entre ciutats no van afavorir la revolució industrial. De fet, sabem que James Watt va passar més de vint anys intentant fer funcionar el seu invent perquè no va trobar, al segle XVIII, el que hauria trobat fàcilment a la Bruges o la Florència medievals, és a dir, artesans capaços de fer en metall els seus dissenys i de donar-los l'acabat artístic i la precisió que la màquina de vapor requereix.

Així doncs, atribuir el progrés industrial del nostre segle a la guerra d'un contra tots que s'ha proclamat és raonar com l'home que, ignorant les causes de la pluja, l'atribueix a la víctima que ha sacrificat al seu ídol de fang. Per al progrés industrial, així com per a qualsevol altra conquesta sobre la natura, el suport mutu i els lligams estrets tenen —i sempre han tingut— molts més beneficis que la lluita entre tots.

No obstant això, és sobretot en l'àmbit de l'ètica on es fa més evident la importància crucial del principi del suport mutu. Sembla força clar que el suport mutu és el veritable fonament de les concepcions ètiques. Siguin quines siguin les nostres opinions pel que fa a l'origen primer del sentiment o instint de suport mutu —sigui fruit d'una causa sobrenatural o biològica— hem de reconèixer que es remunta fins als graons més baixos del món animal. Des d'aquest punt podem resseguir la seva evolució ininterrompuda, enfrontant-se a molts factors adversos, al llarg de tot el desenvolupament humà i fins als nostres dies. Fins i tot les noves religions —nascudes en els moments en què el principi de suport mutu estava en

decadència, com a les teocràcies i els estats despòtics d'orient o durant el declivi de l'Imperi Romà— reafirmen aquest principi. Van trobar els primers fidels entre els més pobres, a les capes més miserables i oprimides de la societat, en què el principi del suport mutu és el fonament necessari de la vida diària. Les primeres comunitats cristianes i budistes, les fraternitats de Moràvia... van ser un retorn als millors aspectes del suport mutu de l'antiga vida tribal.

Cada cop, però, que es feia un esforç per retornar a aquest vell mode de vida, la seva idea fonamental s'engrandia. Del clan es va estendre a la tribu, a la federació de tribus, a la nació i al final —com a mínim, aquest és l'ideal— s'estendrà a la humanitat sencera. Al mateix temps, s'anava refinant. Al primer budisme, al cristianisme primitiu, en els escrits d'alguns dels mestres musulmans, en els primers moviments de la Reforma i sobretot en els moviments ètics i filosòfics dels segles XVIII i XIX, cada cop es deixa més de banda la idea de venjança i de «compensació deguda», tornar el bé amb més bé, i el mal amb més mal. La idea superior de «no venjar-se per les ofenses» i de donar lliurement més del que s'espera rebre dels iguals, es considera el principi real de la moralitat, un principi superior a la mera equivalència, equitat o justícia i que encamina més a la felicitat. L'home ha de veure's cridat a fer aquesta mena d'actes no per amor —que sempre és un afer personal o, en el millor dels casos, tribal— sinó perquè se sent un de sol amb tota la resta d'éssers humans. En la pràctica del suport mutu, que podem remuntar fins als primers temps de l'evolució, hi trobem l'origen positiu i indubtable de les nostres concepcions ètiques. Podem afirmar que, en el progrés ètic de la humanitat, el suport mutu —no la lluita de tots contra tots— ha tingut el paper principal. Fins i tot a la nostra època, trobem en l'extensió d'aquest principi la millor garantia per a una evolució superior de la nostra espècie.

Apèndix

I — Eixams de papallones, libèl·lules, etc.

M. C. Piepers ha publicat a *Natuurkundig Tijdschrift voor Neerlandisch Indië*,¹ una investigació molt interessant sobre els vols massius de papallones que es produeixen a les Índies Orientals Neerlandeses, que sembla que es deuen a les greus sequeres que ocasiona el monsó occidental. Aquests vols massius generalment es produeixen durant els primers mesos després de l'inici del monsó i acostumen a prendre-hi part individus dels dos sexes de la *Catopsilia (Callidryas) crocale*, Cr., tot i que a vegades els eixams estan formats per individus de tres espècies del gènere *Euphoea*. Sembla que l'objectiu d'aquests vols és la copulació. És possible, és clar, que aquests vols no siguin resultat d'una acció concertada, sinó conseqüència de la imitació o del desig de seguir la resta d'individus.

A l'Amazones, Bates va veure les *Callidryas* grogues i taronges «reunir-se en grups molt densos i compactes, a vegades

¹ M. C. Piepers: «Observations sur des vols de lépidoptères aux Indes Néerlandaises», *Natuurkundig Tijdschrift voor Neerlandisch Indië*, Deel L., 1891, p. 198 (analitzat a *Naturwissenschaftliche Rundschau*, 1891, vol. VI, p. 473-573).

d'entre dos i tres metres de diàmetre. Aixecaven les ales de manera que la platja semblava plena de brots de crocus». Les columnes migratòries creuaven el riu de nord a sud «inin-terrompudament, des de ben d'hora al matí fins a la posta de sol».²

Les libèl·lules, en les seves llargues migracions a través de la pampa, es reuneixen en quantitats enormes, i als seus eixams immensos hi trobem individus de diferents espècies.³ Els saltamartins *Zoniopoda tarsata* també són eminentment gregaris.⁴

II — Les formigues

L'obra de Pierre Huber, *Les recherches sur les mœurs de fourmis*,⁵ —que l'any 1861 va sortir publicada en una edició econòmica a càrrec de Cherbuliez, a la *Bibliothèque Genevoise*, amb el títol *Les fourmis indigènes*— una edició que hauria de traduir-se i publicar-se en edicions econòmiques en totes les llengües, no només és la millor obra sobre aquest tema, sinó que és un exemple de recerca veritablement científica. Darwin tenia raó a considerar Huber un millor naturalista que el seu propi pare. Tots els joves naturalistes haurien de llegir-lo, per la informació que conté i com una lliçó sobre mètodes d'investigació. En aquesta admirable obra de Huber hi trobem les conclusions obtingudes de la cria de formigues en nius de gespa artificial i els experiments d'investigadors posteriors, inclòs Lubbock. Els lectors del professor suís Forel i de l'anglès Lubbock són conscients que tant un com l'altre van començar la recerca amb un esperit molt crític i la intenció de refutar les conclusions de Huber sobre els

admirables instints de suport mutu de les formigues, però després d'una minuciosa investigació no van poder fer més que confirmar-los. Malauradament, en general, la naturalesa humana creu de bon grat tot el que afirmi que l'home és capaç de canviar a voluntat l'acció de les forces de la Natura i, en canvi, es nega a admetre els fets científicament establerts que tendeixen a reduir la distància entre l'home i els seus germans animals.

Sutherland⁶ va començar a escriure el seu llibre amb l'evident intenció de demostrar que els sentiments morals han nascut arran de la cura dels pares als fills i de l'amor familiar, dos trets que van sorgir amb els animals de sang calenta. Per això intenta minimitzar la importància de la simpatia i la cooperació entre les formigues. Cita l'obra de Büchner, *Mind in Animals*⁷ i coneix els experiments de Lubbock, però els rebutja dient: «Tots, o la majoria [dels exemples de simpatia en les formigues de Büchner] pequen d'un cert aire de sentimentalisme [...] fet que els fa més apropiats per als llibres escolars que per a rigoreses obres científiques, i hauríem de dir el mateix d'algunes de les anècdotes més conegudes de Huber i Forel [l'èmfasi és meu].»⁸

Sutherland no especifica a quines «anècdotes» fa referència, però em sembla que no devia tenir mai l'oportunitat de llegir atentament les obres de Huber i Forel. Els naturalistes que coneixen bé aquestes obres no hi troben cap «anècdota».

Aquí també caldria esmentar l'obra recent del professor Gottfried Adlerz sobre les formigues a Suècia, *Myrmecologiska Studier: Svenska Myror och des Lefnadsförhållanden*.⁹ Amb prou feines fa falta afegir que el professor suec confirma les observacions de Huber i Forel sobre el suport mutu en les formigues,

². Henry Walter Bates: *The Naturalist on the River Amazons*, op. cit., p. 131.

³. William Henry Hudson: *The Naturalist in La Plata*, op. cit., p. 130 i ss.

⁴. *Ibid.*, p. 125.

⁵. Pierre Huber: *Recherches sur les mœurs des fourmis indigènes*, J. J. Paschoud, París, 1810.

⁶. Alexander Sutherland: *The Origin and Growth of the Moral Instinct*, op. cit.

⁷. Ludwig Büchner: *Mind in Animals*, Freethought Publishing Company, Londres, 1880.

⁸. Alexander Sutherland: *The Origin and Growth...*, op. cit., vol. I, p. 298.

⁹. Gottfried Adlerz: *Myrmecologiska studier. Svenska myror och deras lefnadsförhållanden*, Bihang till Svenska Akademiens Handlingar, Estocolm, 1886, vol. XI, núm. 18.

fins i tot l'observació de com comparteixen l'aliment, que sorprenen molt als que fins ara no han parat esment a aquest comportament.¹⁰

El professor G. Adlerz també cita alguns experiments molt interessants que demostren el que Huber ja havia observat, és a dir, que les formigues de dos formiguers diferents no sempre s'ataquen. Ha fet un dels experiments amb la formiga *Tapinoma erraticum* i un altre amb la formiga *Rufa*, que és molt comuna. Adlerz va prendre un formiguer sencer, va posar-lo dins un sac i el va buidar a dos metres d'un altre formiguer. No hi va haver batalla, però les formigues del segon formiguer van començar a endur-se les larves del primer. En general, si Adlerz ajuntava formigues obreres de diferents formiguers junt amb les larves no hi havia batalla, però si les obreres no portaven larves, n'esclatava una.¹¹

Així mateix, Adlerz completa les observacions de Forel i MacCook sobre les «nacions» de formigues, compostes per molts formiguers. Segons les seves pròpies estimacions —considerant que cada niu té una mitjana de 300.000 *Formica exsecta*— conclou que aquestes «nacions» podrien arribar a tenir desenes i fins i tot centenars de milions d'habitants.

Tot i no contenir observacions noves, el llibre de Maeterlinck sobre les abelles, que està admirablement escrit, podria ser molt útil si no estigués tan viciat de termes metafísics.¹²

¹⁰ *Ibid.*, p. 136-137.

¹¹ *Ibid.*, p. 185-186.

¹² Maurice Maeterlinck: *The life of the Bee*, George Allen and sons, Londres, 1901. (*N. de la T.*)

III — L'ajuda mútua entre els pardals

Durant els últims anys he pogut observar societats de pardals al petit jardí de la nostra caseta de Bromley. Se sap que són molt busca-raons i temperamentals, i que es barallen sovint per qualsevol cosa. Tot i això, es defensen molt els uns als altres i aleshores fan tant de xivarri que, sense voler, els pares atenció. Un exemple: una parella de pardals va aprofitar que havia caigut una teula d'una cantonada de la teulada de la casa veïna i hi va fer el niu. Tot i que a l'hivern les merles s'alimenten i conviuen amb els pardals sense barallar-s'hi, sembla que, de vegades, les merles llancen els polls de pardal fora del niu. I vet aquí que una merla va agafar el costum d'atemorir la parella de pardals. Arribava volant, es posava a la canal de la teulada, a prop de l'amagatall i, de tant en tant, mirava de colar-se dins el niu pel pas de sota les teules, massa estret per a ella. Aleshores, tots els pardals del nostre jardinet aixecaven una cridòria tremenda, cobrien violentament la merla, s'hi abraonaven i l'obligaven a marxar. Sempre sabíem quan la merla volava cap al niu dels pardals: era impossible no sentir aquells crits i aquell soroll.

Quan un poll queia d'algun dels nius, els pardals aixecaven la mateixa cridòria, però d'un altre tipus. En aquests casos, el guirigall i l'agitació solien ser descomunals i de seguida ens assabentàvem de l'incident. La colònia només es calmava quan recollíem el poll (si no, se'l menjaven els gats) i el posàvem en una habitació buida amb la finestra oberta. Aleshores, la mare volava cap a ell, s'asseia a l'ampit de la finestra i, si no m'equivoco, de vegades fins i tot entrava a l'habitació. Al vespre o l'endemà, atreia el poll cap a la part de la teulada més propera a la finestra. I llavors, no se sap d'on, ràpidament arribaven moltíssims pardals que volaven al seu voltant i cridaven frenèticament —seguiment d'alegria—, mentre el poll s'armava de coratge, trobava la manera d'alçar el vol des de la teulada i aprenia a volar.

iv — Associacions per niar

Els dietaris d'Audubon,¹³ sobretot els que narren la seva vida a les costes de Labrador i al riu Sant Llorenç (Canadà) als anys 1830, contenen descripcions excel·lents d'associacions per niar en els ocells aquàtics. Tot parlant de La Roca, una de les illes de la Magdalena o d'Amherst, Audubon va escriure: «A les onze vaig poder distingir el cim de l'illa des del moll i vaig pensar que devia estar coberta de més d'un metre de neu. Semblava haver-n'hi a cada replà i sortint de roca»; però no era neu, eren mascarells, tots tranquil·lament asseguts ponent els ous o tenint cura de les cries que acabaven de sortir-ne. Estaven encarats al vent, tocant-se, disposats en línies regulars. L'aire en una àrea de més de cent metres al voltant de l'illa «era ple de mascarells al vol, com si ens caigués a sobre una tempesta de neu». A la mateixa roca, també hi criaven gavinetes de tres dits i somorgollaires.¹⁴

Prop de la illa d'Anticosti, el mar «era literalment cobert de somorgollaires i gavots (*Alca torda*)». Més endavant, l'aire era ple d'ànecs foscos. A les roques del golf, els gavians argentats, els xatracs (comuns, àrtics i probablement alguns de Foster), els territs semipalmats, les gavines, els gavots, els ànecs foscos, les oques del Canadà (*Anser canadensis*), els becs de serra mitjans, els corbs marins... tots criaven. Les gavines eren extremadament nombroses i «atacaven constantment la resta d'ocells, menjant-se els seus ous i devorant els pollets», «fan el paper de les àguiles i els falcons».

Al riu Missouri, per damunt de Saint Louis, l'any 1843 Audubon va observar voltors i àguiles niant en colònies. Explica que a «les llargues costes elevades, d'on sobresortien enormes roques calcàries, hi havia tot de forats curiosos, on, cap al

vespre, vam veure entrar àguiles i voltors». Concretament, tal com E. Courès assenyala en una nota, eren zopilots capvermells (*Cathartes aura*) i pigargs americans (*Haliaeetus leucocephalus*).¹⁵

Una de les millors zones de cria de les costes britàniques són les illes Farne. L'obra de Charles Dixon, *Among the Birds in Northern Shires*, ofereix una bonica descripció d'aquelles terres, on desenes de milers de gavines, xatracs, èiders, corbs marins, corriols anellats, garses de mar, somorgollaires i frarets es reuneixen cada any:

*En apropar-se a les illes, la primera impressió és que aquest gavià (el gavià fosc) monopolitza el territori, ja que n'hi ha una enorme quantitat. L'aire sembla replè de gavians, a la terra i a les roques n'hi ha moltíssims. Quan el nostre vaixell arriba finalment a la platja rocosa i tots hi saltem, tot al nostre voltant s'agita sorollosament: tot un enrenou de crits de protesta que ressona fins que marxem del lloc.*¹⁶

v — Les aus grans ajuden les petites durant les migracions?

Sé que alguns zoòlegs —potser la majoria— es burlen de qualsevol menció a aquest tema. Però com que, havent-me pres la llibertat de fer aquesta pregunta, alguns investigadors naturalistes estan d'acord amb mi, entre ells un zoòleg com Heuglin, ara em permeto de cridar l'atenció dels investigadors sobre aquest assumpte. A aquells que han estudiat la vida social de les aus, la pregunta no els resultarà estranya.

¹³. Maria R. Audubon: *Audubon and His Journals*, John C. Nimmo, Londres, 1898.

¹⁴. *Ibid.*, vol. I, p. 360-363.

¹⁵. *Ibid.*, vol. I, p. 458.

¹⁶. Charles Dixon: *Among the Birds in the Northern Shires*, op. cit., p. 219.

En un capítol especial del seu llibre,¹⁷ James E. Harting, naturalista i zoòleg anglès, va analitzar les referències que ell coneixia sobre el fet que, durant les migracions, les aus grans de vegades ajuden les petites, les quals, en aquest cas, se'ls posen a sobre, entre les espatlles. *No són fets provats*, ja que és pràcticament impossible veure, des de baix, un ocellet posat damunt d'un altre durant la migració. Alguns ornitòlegs experimentats, però, consideren que *és probable*.

Heus aquí els fets que va recopilar Harting: el doctor J. Rae, cèlebre explorador àrtic, en el seu informe per a la societat científica Linnean Society, mencionava que els indis de la tribu cree de York Factory i de Moose Factory (a la badia de Hudson) afirmaven que, durant la migració, una de les aus migratòries petites es posava a sobre d'una oca canadencs per descansar.

Els indis cree cacen a gran escala aquesta oca quan, provinent del sud, arriba al seu territori. També els indis de les ribes del llac Athabasca i del Gran Llac de l'Esclau (Canadà), que viuen uns 1600 quilòmetres al nord-oest dels cree, van dir el mateix a Rae.

El Doctor Lennep, en el llibre *Bible Customs in Bible Lands*,¹⁸ menciona una gran quantitat d'aus petites que volen des de Palestina fins a Aràbia i Egipte a l'esquena de les grues. Quan les grues volen de nord a sud, volen baix i les aus menudes se'ls posen a sobre. De vegades se sent la piuladissa dels ocellets, encara damunt les espatlles dels ocells grans. Si més no, això expliquen els habitants locals; però cal recordar que ningú no dubta del fet que les aus petites migren juntament amb les grans: és un fet conegut per tothom. Ara bé, la piuladissa de les petites, per si sola, encara no demostra que es posin a sobre les grans.

Tot i això, en un article publicat el 24 de febrer de 1881 a la coneguda revista científica *Nature*, el catedràtic nord-americà

Claypole diu que durant la seva estada a l'illa de Creta es va convèncer personalment que les cueretes i altres ocells petits es posen a l'esquena de les grues durant la migració des d'Europa cap al sud. Al principi no s'ho volia creure, però quan un pescador va disparar a una bandada de grues que volaven, el mateix Claypole va veure com aquests ocellets se separaven del grup i, cap amunt, desapareixien.

Un escriptor alemany, Adolf Ebeling, havia sentit explicar el mateix al Caire, i el conegut explorador i ornitòleg Heuglin li va dir, en aquesta mateixa ciutat, que ell ho considerava bastant probable, tot i que no havia tingut l'oportunitat de comprovar-ho personalment.

El famós explorador suec Hedenborg afirma que, tot sovint, a l'illa de Rodes, sentia la piuladissa dels ocellets que migren amb les cigonyes i que, una vegada, en va veure uns quants sortir volant de l'esquena de les cigonyes en arribar a l'illa.

T. H. Nelson va escriure a la revista anglesa *The Zoologist* (febrer de 1892, p. 73) que el 16 d'octubre de l'any anterior, amb un temps clar i fred, el vigilant de la desembocadura de l'estuari del riu Tees, a Anglaterra, de la punta de la desembocadura estant, va veure un mussol emigrant que venia volant cansat des del mar, i va observar que portava alguna cosa a les espatlles. Tan bon punt el mussol es va posar a una xarxa situada a quinze passes del vigilant, un ocellet li va saltar de l'esquena i va sortir volant per la desembocadura. Abans que l'home agafés l'escopeta, el mussol va marxar volant, però a l'ocellet sí que el va matar, i un zoòleg local va determinar que era un reietó de corona daurada.

Un ocell tan petit i tan mal volador difícilment hauria pogut volar tot sol a través del mar del Nord contra el fort vent. I, tot i això, emigra i vola regularment a Anglaterra, sempre abans que la becada. Per això a Anglaterra se l'anomena *woodcock pilot* («pilot de becada»). Els pescadors d'aquestes costes sovint observaven que aquest ocellet se'ls parava a les barques.

¹⁷ James Edmund Harring: *Recreations of a Naturalist*, T. Fisher Unwin, Londres, 1906.

¹⁸ Henry John Van-Lennep: *Bible Lands: Their Modern Customs And Manners Illustrative of Scripture*, Harper & Brothers, Nova York, 1875.

En síntesi, si fem un resum del que sabem d'aquesta qüestió, podem afirmar el següent: els zoòlegs no han dut a terme observacions confirmatives i definitives. Ara bé, els habitants locals, que es guanyen la vida amb aquesta au quan els arriba a les costes, estan totalment segurs que els ocells petits volen juntament amb els grans: que es posen —*potser només al final de la migració per mar*— a l'esquena dels grans.

VI — Nombre d'animals sociables a l'Àfrica Equatorial

Per sort, encara hi ha una regió on fa alguns anys la vida animal es conservava tal com era abans de l'aparició de l'ésser humà proveït d'armes de foc. Es tracta de l'Àfrica Equatorial, sobre la qual tenim la magnífica obra *With Flashlight and Rifle*¹⁹ (jo feia servir la traducció a l'anglès, però l'original és en alemany), de C. G. Schillings, un escriptor molt conegut entre els zoòlegs com a autoritat en fauna africana i com a expert naturalista. Segons Schillings, a l'Àfrica del Sud els habitants blancs i els nadius, equipats amb armes de foc, havien matat una quantitat innombrable d'animals salvatges, per la qual cosa algunes espècies han desaparegut completament i l'aspecte de la fauna també ha canviat del tot.

Així han desaparegut: el nyu de cua blanca (*Connochaetes gnu*), el bontebok (*Damaliscus pygargus*), el blesbok (*Dam. albifrons*), la quaga (*Equus quagga*), la zebra de muntanya (*Eq. zebra*), el magnífic antílop blau (*Hippotragus leucophaeus*), el búfal cafre (*Bubalus caffer*), l'elefant, l'anomenat rinoceront blanc (*Rhinoceros simus*), el rinoceront negre (*R. bicornis*), la girafa, l'hipopòtam i l'estruç. Amb l'excepció d'alguns individus que es conserven de les tres primeres espècies, la resta han desaparegut totalment.

Davant d'això cal recordar que, poc després del primer terç del segle XIX, aquests animals eren molt nombrosos i que, en temps més llunyans, encara n'hi havia més. Fins i tot a l'Àfrica Equatorial han disminuït en nombre i ja no es troben zebres en bandada com les que va veure el catedràtic H. Meyer (vegeu el seu llibre sobre el Kilimanjaro) uns quants anys abans de l'expedició de Schillings. Les manades d'elefants i de búfals han disminuït enormement. Tot i això, masses d'animals continuen vivint en grans societats i les associacions de diferents espècies que menciona Schillings són sorprenents.

Després de les grans pluges, als altiplans de l'Àfrica Equatorial es formen enormes extensions d'aigua durant tres setmanes, i totes les cavitats es converteixen en aiguamolls o en llacs immensos que atrauen innombrables quantitats de tota mena d'animals provinents del *veld* (estepes altes), que està completament sec.

Incomptables bandades d'oques i ànecs cobrien la superfície dels llacs, milers de nyus i zebres pasturaven per les ribes; i des dels confins més llunyans de l'altiplà, els rinoceronts es reunien als seus abeuradors habituals, entre els joncs. També van tornar els antílops aquàtics, els búfals (diferents espècies de cabirol i d'antílop), les gaseles i alguns búfals.²⁰

Les descripcions de la vida a les ribes d'aquests llacs temporals fetes per Schillings i les seves fotografies excepcionals —una part de les quals va fer de nit amb l'ajuda de la brusca fogonada de la llum de magnesi— són sorprenents perquè mostren la gran quantitat d'animals diversos que hi ha en aquests llocs i com, només gràcies a la vigilància i a la cautela dels exploradors i vigilants de les bandades, a la nit aconseguïen acostar-se a l'abeurador sense ser trossejats pels lleons que s'hi reuneixen. Des de la posta de sol fins a l'endemà al matí, centenars de milers d'aus diferents volen cap al llac i espècies molt diverses de mamífers s'hi acosten a beure. El més curiós és que, en les seves primeres expedicions,

¹⁹ Carl Georg Schillings: *With Flashlight and Rifle*, Hutchinson and Co., Londres, 1905 (2 vols.).

²⁰ Carl Georg Schillings: *With Flashlight...*, *op. cit.*, p. 91-92.

Schillings va veure que els lleons caçaven en bandada i això mateix es veu en les fotografies nocturnes que va fer. En una hi ha tres lleons acostant-se sigil·losament a la seva presa. I, tot i que Schillings mai no en va veure més de set junts,²¹ a la nit, de seguida que un lleó bramava, d'altres li responien gairebé al moment. Un matí, després de sentir bramar molts lleons durant tota la nit, a la riba d'un dels llacs temporals on es reuneixen una gran nombre d'animals diferents, Schillings va començar a examinar-ne les petjades: «Segons les petjades trobades, em vaig convèncer que almenys trenta lleons s'havien establert en aquell lloc.»²² «Un respectable observador anglès un cop en va veure vint-i-set junts.»²³ En l'època en què Schillings duia a terme les seves expedicions, era habitual que uns quants lleons s'agrupessin per caçar.

VII — La sociabilitat dels animals

És un fet contrastat que la sociabilitat dels animals era major quan l'home no els caçava tant. Així ho demostra el fet que els animals que viuen aïllats en territoris on hi ha presència humana, continuen vivint en bandades a les zones no habitades per l'home. Per exemple, als deserts secs de l'altiplà del nord del Tibet, Prjevalsky hi va trobar ossos que vivien en societats i parla de nombroses «bandades de iacs, kulans, antílops i fins i tot ossos». Aquests darrers, diu, s'alimenten de petits rosegadors, que són tan nombrosos que «segons van assegurar-me els habitants de la regió, n'han trobat cent o cent cinquanta dormint a la mateixa cova».²⁴ Les llebres (*Lepus Lehmani*) viuen en nombroses

societats al territori transcaspià.²⁵ Les petites guineus californianes, que, segons Edward S. Holden, viuen al voltant de l'observatori Lick, duen «una dieta mixta a base de fruits de manzanita i els pollastres de l'observatori»²⁶ i sembla que són molt sociables.

Darrerament, C. J. Cornish ha donat alguns exemples molt interessants sobre l'amor a la societat entre els animals. Tots els animals, recalca Cornish, odien la solitud. També recull un exemple encantador del costum dels gossets de les praderies, que tenen vigilants. Es tracta d'un costum tan arrelat que sempre tenen vigilants a l'aguait, fins i tot al jardí zoològic de Londres i al *jardin d'acclimatation* de París.²⁷

El professor Kessler tenia força raó en afirmar que el fet que els ocells joves passin junts la tardor contribueix a desenvolupar els sentiments de sociabilitat. Cornish dona diversos exemples de jocs entre mamífers joves, com ara els bous jugant a «seguir el líder» o al «rei del castell» i de com gaudeixen de les carreres d'obstacles. També parla dels cervatons, que juguen a «tocar i parar», tocant-se amb el morro. A més, disposem de l'excel·lent obra de Karl Gross, *The Play of Animals*.²⁸

VIII — En temps passats els orangutans eren més sociables

L'obra del catedràtic i botànic italià Odoardo Beccari, que va viatjar a Sarawak (a l'illa de Borneo), mostra que els salvatges locals exterminen brutalment els orangutans amb les fletxes primes i verinoses que un d'ells, emboscat, bufa a través d'un

²¹ *Ibid*, p. 133.

²² *Ibid*, p. 132.

²³ *Ibid*, p. 345.

²⁴ Nicholas Michailovitch Prjevalsky: *Yearly Report*, Societat Geogràfica Russa, 1885, p. II, en rus.

²⁵ Nicolai Zarudnyi: «Recherches zoologiques dans la contrée Transcaspienne», a *Bulletin de la Société impériale des naturalistes de Moscou*, 1889, p. 4.

²⁶ Edward S. Holden: «California Foxes», *Nature*, vol. XLV, 5 de novembre, 1891, p. 8.

²⁷ Charles John Cornish: *Animals at Work and Play*, Seeley and co., Londres, 1896, p. 48.

²⁸ Karl Gross: *The play of animals*, op. cit.

tub llarg. No és d'estranyar que en aquestes condicions els orangutans prefereixin portar una vida solitària, però hi ha fets que indiquen que en el passat els orangutans no eren aliens a la sociabilitat, ja que, fins i tot ara, de vegades es reuneixen en grups no gaire grans quan madura el dúrio. Beccari escriu:

El millor moment per caçar orangutans és quan la fruita ja està madura. Aleshores, lentament, s'ajunten en grups de cinc, sis o més en un sol arbre. Quan em trobava a Marop, els mai (és a dir, els orangutans) deambulaven pels boscos buscant menjar i no eren fàcils de trobar, sobretot alguns de junts. Tot i això, en vaig veure vuit en un sol dia, quatre d'ells en un mateix arbre.

Fins i tot els de la varietat tiaping, dels quals n'hi ha menys que de kass, apareixen en grups, i els dayaks diuen que, quan madura el dúrio, es poden observar molts tiaping a prop dels poblets.²⁹

Beccari també va veure molts dels seus nius o caus, i escriu el següent:

La paraula niu és totalment aplicable als jaços o llocs de descans que es preparen als arbres, als llocs on s'estableixen per un temps. Fan el cau amb les branques trencades de l'arbre en qüestió i les apilonen allà on es ramifica àmpliament en dos. No s'observa cap intent de posar en ordre aquestes branques o de construir alguna mena de barraca. L'animal simplement fa una plataforma on es pugui estirar. Els nius d'orangutans que vaig veure, aparentment, eren per a un sol individu. Potser una parella es construeix un cau més confortable, però jo

no vaig trobar res que indiqués que aquests simis tenen hàbits domèstics.³⁰

Per agafar provisions, d'altra banda, de vegades s'ajunten uns quants orangutans.

ix— Obstacles naturals a la multiplicació excessiva

Hudson, al seu *The Naturalist in La Plata*,³¹ explica de manera molt interessant el creixement sobtat d'una espècie de ratolí i les conseqüències d'aquesta sobtada «onada de vida».

A l'estiu de 1872-1873 —escriu— va fer molt de sol i van caure ruixats freqüents, de manera que els mesos de calor no van portar escassetat de flors salvatges, com passa la major part d'anys.» L'estació va ser molt favorable per als ratolins i «aquestes criatures tan prolífiques aviat eren tan abundants que els gossos i els gats gairebé podien subsistir només menjant-ne. Les guineus, les mosteles i les sarigues van alimentar-se'n de valent, fins i tot insectívors com l'armadillo van apuntar-se a caçar ratolins». L'aviram va tornar-se força rapaç «i els tirans reials (Pitangus) i les guires només caçaven ratolins.

A la tardor, van arribar moltíssimes cigonyes i mussols emigrants, que van venir a participar del banquet general. Després va venir un hivern de sequera contínua i l'herba seca o se la van menjar els animals o va tornar-se pols. Els ratolins, mancats de refugi i aliment, van començar a morir. Els gats van tornar a les cases, els mussols emigrants —una espècie migradora— van marxar, mentre que els petits mussols de lloriguera van quedar-se amb tan poc aliment que gairebé no podien volar i «s'estaven tot el

²⁹. Odoardo Beccari: *Wandering in the Great Forests of Borneo*, Archibald Constable & Co., Londres, 1904, p.204.

³⁰. *Ibid.*, p. 143.

³¹. William Henry Hudson: *The Naturalist in La Plata*, op. cit., cap. III.

dia prop de les cases buscant algun rosegó de menjar». Aquell mateix hivern, van morir moltes ovelles i vaques durant el mes de fred que va seguir la sequera. Sobre els ratolins, Hudson comenta que «després d'aquesta gran reacció, amb prou feines en queden algunes restes mortificades que continuaran l'espècie».

Aquest exemple té l'interès afegit de mostrar com, a les planes i altiplans, el creixement sobtat d'una espècie atrau immediatament depredadors de la resta de la plana, i que les espècies que no gaudeixen de la protecció de l'organització social en cauen necessàriament víctimes.

El mateix autor ens dona un altre exemple excel·lent sobre aquesta qüestió, observat a la República Argentina. Allà, el coipú (*Myocastor coypus*) —un rosegador amb forma de rata, però la mida d'una llúdria— és molt comú. És d'hàbits aquàtics i molt sociable.

*A la tarda —explica Hudson— neden i juguen a l'aigua, conversant tot fent melodies estranyes, que semblen els gemecs i crits d'homes ferits o patint. El coipú, que té una pell molt valuosa sota el pèl llarg i aspre, va ser exportat a Europa en grans quantitats, però cap a la dècada dels anys 1840 el dictador Juan Manuel de Rosas va promulgar un decret que en prohibia la caça. El resultat va ser que els coipús van créixer i multiplicar-se en excés. Van abandonar els seus hàbits aquàtics per tornar-se terrestres i migradors i van escampar-se per tot arreu buscant aliment, però poc després van veure's sobtadament afectats per una misteriosa malaltia, que els matava de seguida, i gairebé es van extingir.*³²

L'extermini de l'home d'una banda i les malalties contagioses de l'altra són els dos principals obstacles que mantenen baixa la població d'aquesta espècie i no la competència pels mitjans de subsistència, que potser ni tan sols es produeix.

Podríem citar molts casos de regions que gaudeixen d'un clima molt més benèvol que el siberià i que estan, també, escassament poblades. I, de fet, a la cèlebre obra de Bates, hi trobem un comentari similar fins i tot en relació amb les ribes del riu Amazones:

*Hi ha —escriu Bates— una gran diversitat de mamífers, ocells i rèptils, però estan molt escampats i s'espanten molt dels humans. La regió és tan extensa i el bosc que la cobreix tan uniforme que només de tant en tant observem animals en abundància, en aquells indrets que troben més atractius que la resta.*³³

Aquest exemple resulta encara més sorprenent perquè la fauna brasilera, si bé és pobra en mamífers, és molt rica en ocells i als boscos del Brasil hi ha moltíssim aliment per a ells, tal i com vèiem en una cita anterior sobre les agrupacions d'ocells. I, malgrat això, els boscos del Brasil, com els d'Àsia o els de l'Àfrica, no estan superpoblats, sinó més aviat poc poblats. Així mateix ocorre a les pampes d'Amèrica del Sud, d'on W. H. Hudson destacava que era realment sorprenent que només hi hagués una sola espècie petita de ruminant en uns prats tan immensos i admirablement adients per als quadrúpedes herbívors. Com és sabut, en una part d'aquestes terres ara hi pasturen milions d'ovelles, vaques i cavalls, que l'home ha introduït. La quantitat d'aus terrestres a les pampes també és reduïda tant pel que fa al nombre d'espècies com al nombre d'individus.

³². William Henry Hudson: *The Naturalist in La Plata*, op. cit., p. 12.

³³. Henry Walter Bates: *The Naturalist on the River Amazons*, op. cit., p. 31.

x — Adaptacions per evitar la competició

Podem trobar molts exemples d'aquesta mena d'adaptacions a les obres de tots els naturalistes de camp. En podem donar un de molt interessant sobre l'armadillo pelut que, segons explica W. H. Hudson:

*Ha trobat una manera de sobreviure, i, per tant, l'espècie creix, mentre que els seus congèneres estan desapareixent ràpidament. Menja una gran varietat d'aliments, caça tota mena d'insectes i desenterra cucs i larves de sota terra, a força centímetres de profunditat. Gaudeix de menjar ous i pollets, està tan disposat a menjar carronya com qualsevol voltor i, si no li és possible trobar aliment animal, pot subsistir amb una dieta vegetal a base de trèvols i, fins i tot, de grans de blat de moro. Així doncs, mentre altres animals passen gana, l'armadillo pelut sempre està gras i fort.*³⁴

Gràcies a la seva adaptabilitat, la fredeluga és una espècie molt estesa. A Anglaterra «se sent a casa tant als camps de conreu com a les zones més verges», afirma C. Dixon a la seva obra *Among the Birds of Northern Shires*. «Menjar variat és un costum encara més general en les aus rapinyaires»,³⁵ i per exemple, el mateix autor explica que «l'arpella pàl·lida dels erms anglesos no només s'alimenta d'ocells petits, sinó de talps i ratolins, granotes, llangardaixos i insectes, mentre que la major part de falcons petits només s'alimenten d'insectes».³⁶

L'interessant capítol que W. H. Hudson dedica a la família dels grimpatrons és un altre exemple excel·lent de com

grans grups de població animal eviten la competència alhora que aconsegueixen ser molt nombrosos en una regió determinada, sense disposar de cap de les armes que habitualment es consideren essencials en la lluita per l'existència. La família dels grimpatrons cobreix una àrea immensa, des del sud de Mèxic a la Patagònia: fins ara en coneixem més de dues-centes noranta espècies, d'uns quaranta-sis gèneres, que destaquen per la gran diversitat d'hàbits dels seus membres. Cada espècie i gènere té uns hàbits particulars, fins i tot s'han observat membres d'una mateixa espècie amb modes de vida diferents en funció de la regió. Com explica Hudson:

Algunes espècies de Xenops i Magarornis, com els pica-soques, s'enfilen verticalment pels troncs dels arbres, buscant insectes, però també, com les mallerengues, exploren els brots i les fulles de l'extrem de les branques, de manera que mengen de l'arbre sencer, des de l'arrel a les branques més altes. En canvi, l'Sclerurus, tot i habitar als boscos més densos i disposar d'urpes corbades i esmolades, mai busca aliment als arbres, sinó només a terra, entre les fulles caigudes en descomposició, però, per estrany que pugui semblar, si percep algun perill, vola cap al tronc de l'arbre més proper i s'hi aguanta en vertical. En silenci i immòbil, evita ser vist gràcies al seu plomatge fosc.

I podríem donar més exemples. També varien moltíssim els seus hàbits de nidació. Així, d'un sol gènere, tres espècies fan nius de fang en forma de forn, una quarta fa nius de branquillons als arbres i una cinquena cava caus als laterals dels bancs de sorra, com fa el blauet.

Ara bé, la gran família dels grimpatrons, segons Hudson: «ocupa cada racó d'Amèrica del Sud, ja que, de fet, no hi ha cap clima ni tipus de sòl o vegetació on no hi visqui alguna espècie

³⁴. William Henry Hudson: *The Naturalist in La Plata*, op. cit., p. 72.

³⁵. Charles Dixon: *Among the Birds in Northern Shires*, op. cit., p. 67.

³⁶. *Ibid.*, p. 60 i 65.

apropiada, és —en les seves paraules— un dels ocells més indefensos». Com els ànecs de què parlava Syevertsoff (vegeu el text) no disposen d'un bec fort ni d'urpes: «Són criatures espantadisses, poc resistents, sense força ni cap arma, es mouen menys de pressa i vigorosament que altres ocells i el seu vol és extremadament feble.» Malgrat això, tal com observen Hudson i Asara, tenen «un grau altíssim de disposició social», tot i que «tenen pocs costums socials, causa d'unes condicions de vida que fan necessària la solitud». No poden formar grans agrupacions per a la cria, tal com hem vist en les aus marines, perquè s'alimenten dels insectes dels arbres i han d'explorar-los per separat —i ho fan de manera molt diligent— però contínuament es criden a través dels boscos «conversant entre si a llargues distàncies». També s'afegeixen a les «bandades migratòries», que són ben conegudes gràcies a la pintoresca descripció que va oferir-ne Bates. D'altra banda, Hudson estava convençut que «arreu d'Amèrica del Sud, els *Dendrocolaptidae* són els primers a agrupar-se per actuar plegats i els ocells d'altres famílies els segueixen i s'hi associen, sabent per experiència que potser en podran obtenir un bon botí». No cal afegir que Hudson també n'elogia la intel·ligència. La sociabilitat i la intel·ligència sempre van de la mà.

XI — L'origen de la família

Quan vaig escriure el capítol sobre els salvatges, semblava haver-hi un cert acord entre els antropòlegs respecte a l'aparició relativament tardana, en l'organització humana, de la família patriarcal tal com la trobem en els hebreus o a la Roma imperial. No obstant això, des d'aleshores s'han publicat diverses obres que discuteixen les idees de Bachofen i MacLennan, sistematitzades, sobretot, per Morgan i desenvolupades i confirmades per Post, Maxim Kovalevsky i Lubbock. D'entre aquestes obres, la més important és la del professor danès C. N. Starcke *Primitive*

Family,³⁷ i la del professor de Helsingfors, Edward Westermarck *The History of Human Marriage*.³⁸ En relació amb les institucions matrimonials primitives, ha passat el mateix que amb les institucions primitives de tinença de la terra. Les idees de Maurer i Nasse sobre les comunitats vilatanes, desenvolupades per tota una escola d'investigadors amb talent, així com les idees dels antropòlegs moderns sobre l'organització comunista primitiva del clan, van començar a ser generalment acceptades. Aquest fet que va provocar l'aparició d'obres com les de Fustel de Coulanges a França, Frederic Seebohm a Anglaterra i altres, que intentaven—amb més geni que investigació profunda— refutar aquestes idees i posar en dubte les conclusions a què havia arribat la investigació moderna (vegeu el prefaci de Vinogradov a la seva remarcable obra *Villainage in England*).³⁹ De la mateixa manera, el fet que la major part d'antropòlegs i estudiosos del dret antic comencessin a acceptar que a l'estadi tribal primerenc de la humanitat no hi havia família va incentivar l'aparició d'obres com les d'Starcke i Westermarck, que defensaven que l'home, seguint la tradició hebrea, havia viscut en famílies, evidentment patriarcal, des de l'inici, i que no havia passat per les etapes que descrivien MacLennan, Bachofen o Morgan. Aquestes obres —entre les quals ha estat molt llegida *The History of Human Marriage*, una obra que està brillantment escrita— han tingut, sens dubte, una conseqüència concreta: els que no han tingut l'oportunitat de llegir el gruix d'obres que formen part del debat ara estan indecisos i alguns antropòlegs que coneixen bé el tema, com el professor francès Durkheim, han pres una actitud conciliadora però poc clara.

Potser aquesta controvèrsia és irrellevant per al propòsit concret d'una obra sobre el suport mutu. El fet que les persones

³⁷ Carl Nicolai Starcke: *Primitive Family*, Keegan, Paul, Trench and Co., Londres, 1889.

³⁸ Edward Westermarck: *The History of Human Marriage* [1891], Macmillan and Co., Nova York, 2a ed. 1894.

³⁹ Paul Vinogradov: *Villainage in England*, op. cit.

han viscut en *tribus* des de les primeres etapes de la humanitat no el posen en dubte ni tan sols els que no poden acceptar que la humanitat hagi passat per una etapa en què no existia la família tal com l'entenem avui. Es tracta, però, d'un tema interessant i és adient esmentar-lo, tot i que caldria un volum sencer per fer-hi justícia.

Quan ens esforcem a aixecar el vel que ens oculta les institucions antigues, i especialment les institucions que van sorgir quan van aparèixer els primers éssers humans, ens veiem obligats —a falta de testimonis directes— a resseguir rigorosament la història de cada institució, parant esment amb molta atenció a les empremtes que ha deixat, per dèbils que siguin, en els hàbits, costums, tradicions, cançons, folklore... Després, combinant els resultats de cadascun d'aquests estudis concrets, podem passar a reconstruir mentalment una societat en què poguessin coexistir aquestes institucions. D'aquesta manera, podem entendre la ingent quantitat de casos i el gran nombre d'estudis minuciosos sobre temes concrets que fan falta per arribar a una conclusió fiable. Això és exactament el que trobem en les monumentals obres de Bachofen i els seus seguidors, però no a les obres de tendència contrària. Sens dubte, el gruix de casos que reuneix el professor Westermarck és considerable i la seva obra és, certament, molt valuosa com a crítica, però difícilment pot arribar a fer canviar de punt de vista i acceptar la teoria de la família patriarcal als que coneixen la teoria dels partidaris de la comunitat vilatana i les obres originals de Bachofen, Morgan MacLennan, Post, Kovalevsky, etc.

Així doncs, gosaria afirmar que els arguments que Westermarck deriva dels costums familiars dels primats no tenen el valor que els atribueix. La informació de què disposem sobre les relacions familiars de les espècies sociables de micos a l'actualitat és molt poc fiable i la que tenim de les dues espècies insociables —orangutans i goril·les— s'ha de descartar perquè, tal com he explicat al text, són dues espècies clarament en retrocés. Encara sabem menys de la mena de relació que establien els mascles i

femelles primats cap a finals del període terciari. Probablement les espècies que vivien aleshores estan totes extingides i no tenim ni la més mínima idea de quina va donar origen a l'home. Tot el que podem considerar mínimament probable és que devien existir relacions familiars i de tribu en les diferents espècies de primats, que aleshores eren molt nombroses, i que devien produir-se grans canvis en els hàbits dels primats, similars als canvis en els hàbits que, fins i tot al llarg dels segles XVIII i XIX, han viscut moltes espècies de mamífers.

Per tant, hem de limitar la discussió només a les institucions humanes. Trobem la principal força argumental dels que sostenen que la família patriarcal té un origen relativament tardà, en l'estudi minuciós de les restes de cadascuna de les institucions antigues, *posant-la en relació amb tot el que sabem de la resta d'institucions del mateix poble o tribu*.

De fet, en els pobles primitius hi ha *tot un conjunt d'institucions i costums* que és comprensible si acceptem les idees de Bachofen i Morgan, però que d'altra manera resulta del tot incomprendible. Són institucions com la vida comunista del clan, abans que es divideixi en famílies paternals separades; la vida en *cases comunals* i en *classes*, cadascuna de les quals s'estableix en una casa comunal pròpia, en funció de l'edat i el grau d'iniciació dels joves (M. Maclay, H. Schurtz); les restriccions a l'acumulació personal de riquesa de què al text he donat alguns exemples; o el fet que les dones preses d'una altra tribu fossin de la tribu sencera abans de passar a ser d'una sola persona, entre altres tradicions semblants que analitza Lubbock. Aquest ampli conjunt d'institucions, que van caure en decadència i finalment van desaparèixer en la fase de la comunitat vilatana del desenvolupament humà, està en perfecte acord amb la teoria del «matrimoni tribal», però els partidaris de la família patriarcal gairebé no hi paren esment. Certament, aquesta no és la manera adient de discutir la qüestió. Els homes primitius no tenen institucions superposades o juxtaposades tal com tenim ara. Només en tenen *una*, que comprèn *totes* les relacions mútues entre els membres del clan. Les relacions

matrimonials i de propietat són relacions de clan. Per això, els defensors de la teoria de la família patriarcal com a mínim haurien d'explicar com les institucions que hem assenyalat (que més endavant desapareixen) haurien pogut existir en agrupacions de persones vivint en un sistema contrari a aquestes institucions: el sistema de famílies separades dirigides per un *pater familias*.

Tampoc podem reconèixer el valor científic de la manera en què els partidaris de la teoria de la família patriarcal eviten algunes dificultats. Morgan, per exemple, ha reunit un gruix considerable de proves que en moltes tribus primitives existeix un estricte «sistema classificatori per grups». Mentre que els membres de la mateixa categoria es parlen com si fossin germans i germanes, els individus d'una categoria més jove es dirigeixen a les germanes de les seves mares com a mares, etc. Dir que això és una simple *façon de parler*, una manera d'expressar respecte a la gent més gran, és una manera molt simple de deslliurar-se de la dificultat d'explicar per què aquesta manera concreta d'expressar respecte, i no cap altra, s'ha conservat entre tants pobles d'origens diferents fins a sobreviure, en molts casos, fins avui. Podem admetre fàcilment que *ma* i *pa* són les síl·labes més fàcils de pronunciar per a un nadó, però la pregunta és: per què la gent adulta emprava aquestes paraules infantils per designar una categoria estrictament definida de persones? Per què en moltes de les tribus en què s'anomena *ma* a la mare i les seves germanes, el pare rep el nom de *tiatia* (similar a *diadia* —oncle—), *dad*, *da* o *pa*? Per què, més endavant, les ties maternes deixen de ser anomenades «mare» i passen a dir-se d'una altra manera? I podríem continuar. Quan veiem que en molts pobles salvatges la germana de la mare té un paper tan important en la criança dels infants com la mateixa mare, i que si la mort s'enduu un infant estimat, l'altra «mare» —la germana de la mare— se sacrifica per acompanyar l'infant en el seu camí a l'altre món, ens adonem que l'ús d'aquests mots és molt més profund que una mera *façon de parler* o una manera d'expressar respecte. I encara més quan coneixem tota la resta de romanents, que autors com Lubbock, Kovalevsky i Post

han estudiat, que assenyalen la mateixa direcció. Per descomptat, es pot argumentar que el parentiu es reconeix al costat matern perquè «l'infant passa més temps amb la mare» o podem explicar el fet que els fills d'un home amb diverses dones de diverses tribus formin part de la tribu de la mare com un resultat de la «ignorància de la fisiologia» per part dels salvatges. No obstant això, aquests arguments no s'adeqüen gens a la seriositat de les preguntes a resoldre, sobretot si considerem que l'obligació de dur el nom de la mare implica formar part del clan de la mare en tots els aspectes, és a dir, implica el dret a totes les propietats del clan matern, així com el dret a ser defensat per aquest clan, a no ser mai atacat per cap dels seus membres i el deure de venjar els greuges de què un membre del clan hagi estat víctima.

Fins i tot, si per un moment acceptéssim que aquestes explicacions són satisfactòries, aviat ens adonariem que ens cal una explicació diferent per a cada mena de fets com els anteriors, i que n'hi ha moltíssims. Podem citar-ne alguns, per exemple: la divisió dels clans en classes abans que hi hagi una divisió basada en la propietat o les condicions socials; l'exogàmia i els costums que en resulten i que Lubbock enumera; els pactes de sang i tot el seguit de costums que pretenen donar fe de la unitat d'origen; l'aparició de déus de la família sorgits a partir de déus del clan; l'intercanvi de dones, que no es dona només en els esquimals en temps de misèria, sinó que es practica en moltes altres tribus d'origen força diferent; la major laxitud dels llaços matrimonials a mesura que estudiem comunitats menys civilitzades; els matrimonis compostos —diversos homes casats amb una sola dona amb qui estan per tornos—; l'abolició de les restriccions matrimonials durant les festes o cada cinc, sis o alguns dies; la cohabitació de diverses famílies en cases comunals; el fet que l'obligació de criar un infant orfe recaigués, fins i tot en un període tardà, en l'oncle matern; la quantitat considerable de formes transitòries que mostren el pas gradual de la família matrilineal a la família patrilineal; la limitació que imposa el clan —no la família— al nombre d'infants i l'abolició d'aquesta dura clàusula en

temps d'abundància; el fet que les restriccions del clan siguin més importants que les familiars; el sacrifici dels ancians de la família a la tribu; la *lex talionis* de la tribu... Aquests i molts altres hàbits i costums només passen a ser «qüestions familiars» quan trobem la família formada en el sentit modern de la paraula. També hem d'afegir-hi els exemples sorprenents de cerimònies nupcials i prenupcials que trobem a l'obra de John Lubbock i en altres obres de diversos investigadors; l'absència de cerimònies solemnes en les tribus matrilineals i l'aparició de les cerimònies en les tribus patrilineals. Tots aquests exemples i molts altres,⁴⁰ mostren que, tal com assenyala Durkheim, el matrimoni pròpiament dit, en tot cas, «només és tolerat, mentre que les forces que s'hi oposen, l'eviten». Cal esmentar també la destrucció, quan mor un individu, de tot el que li havia pertanyut personalment, i, en darrer terme, el gruix de tradicions,⁴¹ mites (vegeu Bachofen i els seus deïxebles), folklore... Tot plegat apunta en la mateixa direcció.

És clar que això no demostra que hi hagués un període en què la dona fos considerada superior a l'home, o en què dirigia el clan; aquesta és una qüestió completament diferent i, en la meua opinió, mai no s'ha viscut un període així. Tampoc no demostra que hi hagués una època en què no hi havia restriccions tribals a la unió entre sexes. De fet, això contradiria totes les proves de què disposem. Si prenem les descobertes recents i les relacionem entre si, cal que reconeguem que en els clans primitius, si bé potser van existir parelles aïllades amb els seus fills, aquestes famílies incipients *només eren excepcions tolerades*, no la institució imperant de l'època.

⁴⁰. Vegeu Henry Neville Hutchinson: *Marriage Customs in Many Lands*, D. Appleton and Company, Londres, 1897.

⁴¹. Wilhelm Rudeck ha recollit moltes formes noves i interessants d'aquestes tradicions a Wilhelm Rudeck: *Geschichte der öffentlichen Sittlichkeit in Deutschland*, Hermann Costenoble, Jena, 1897, analitzada per Durkheim a *Annuaire Sociologique*, II, 312.

XII — Destrucció de la propietat privada sobre la tomba

En la destacable obra de J. M. De Groot, *The Religious System of China*,⁴² publicada entre 1892 i 1897, hi trobem la confirmació d'aquesta idea. A la Xina —com a tot arreu— hi va haver un temps en què totes les pertinences d'una persona morta es destruïen sobre la seva tomba: els béns mobles, les possessions, els esclaus, fins i tot els amics i vassalls i, per descomptat, la vídua. Va ser necessària una forta oposició a aquest costum per part dels moralistes per arribar a eliminar-lo. Entre els gitans d'Anglaterra, el costum de destruir les possessions del mort sobre la seva tomba s'ha conservat fins avui dia. Totes les propietats personals d'una reina gitana que va morir fa uns anys van ser destruïdes sobre la seva tomba, tal com van explicar alguns diaris.⁴³

XIII — La «família indivisa»

Des de que vaig escriure el text de l'obra s'han publicat diverses obres importants sobre la *zadruga* del sud de les terres esclaves o la «família composta» comparada amb altres formes d'organització familiar. Concretament, són les obres d'Ernest Miler *Jahrbuch der Internationaler Vereinung für vergleichende Rechtswissenschaft und Volkswirtschaftslehre*,⁴⁴ i les d'I. E. Geszow,

⁴². Jan Jakob Maria de Groot: *The Religious System of China*, E. J. Brill, Leyden, 1892-1897.

⁴³. La versió francesa recull l'anècdota amb més detall: van matar el seu cavall i se'l van menjar, també van cremar la caravana, l'arnés del cavall i altres objectes de la reina. (*N. de la T.*)

⁴⁴. Ernest Miler: *Jahrbuch der Internationaler Vereinung für vergleichende Rechtswissenschaft und volkswirtschaftslehre*, H. Barh, Berlín, 1897.

Zadruga in Bulgaria i *Zadruga-Ownership and Work in Bulgaria* (totes dues en búlgar). També he de citar el cèlebre estudi de Bogisic *De la forme dite «inokosna» de la famille rurale chez les Serbes et les Croates*,⁴⁵ que he omès al text.

xiv — L'origen dels gremis

L'origen dels gremis ha estat subjecte a moltes controvèrsies. No hi ha cap mena de dubte que a l'antiga Roma existien gremis d'oficis o «col·legis» d'artesans. De fet, segons una cita de Plutarc, sembla que Numa Pompili va legislar-los: «La divisió, doncs, fou feta segons les arts —ens diu Plutarc— [...] assenyala a cada mena les confraries, assemblees i cerimònies religioses apropiades.»⁴⁶ És gairebé segur que no va ser aquest rei de Roma qui va inventar o instituir els col·legis d'oficis, atès que ja existien a l'antiga Grècia. Molt probablement, Numa només va incorporar-los a la legislació reial, tal com Felip IV de França va fer quinze segles més tard, en sotmetre els oficis de França a la supervisió i legislació reials, fet que els va perjudicar greument. Es diu que un dels successors de Numa, Servi Tul·li, també va fer lleis en relació amb els col·legis d'oficis.⁴⁷

Així doncs, és natural que els historiadors es preguntessin si els gremis, que van viure un gran desenvolupament al segle XII,

i fins i tot als segles X i XI, eren un ressorgiment dels antics «col·legis» romans. Sobretot perquè aquests darrers, tal com veiem a la cita anterior, s'assemblen força als gremis medievals.⁴⁸ De fet, sabem que al sud de la Gàl·lia van existir organitzacions de tipus romà fins al segle V. A més, una inscripció que va trobar-se durant unes excavacions a París mostra que a Lutècia hi havia una corporació de *nautae* (navegants) sota l'emperador Claudi Neró Tiberi i, a la carta atorgada als «mercaders d'aigua» de París l'any 1170, s'afirma que els seus drets existien *ab antiquo*.⁴⁹ Per tant, no hauria estat gens extraordinari que les antigues corporacions haguessin perviscut a França fins a principis de l'edat mitjana, després de les invasions bàrbares.

Malgrat el que acabem d'explicar, no hi ha cap raó per sostenir que les corporacions holandeses, els gremis normands, els *artels* russos, l'*amkari* georgià, etc. tinguessin necessàriament un origen romà o fins i tot bizantí. És cert que hi havia relacions molt actives entre els normands i la capital de l'Imperi Romà d'Orient, els eslaus —tal com han demostrat els historiadors russos i especialment Rambaud— hi tenien un paper important, de manera que els normands i els russos podrien haver importat l'organització romana dels oficis a les seves terres. Tanmateix, en adonar-nos que, ja al segle X, l'*artel* era l'essència mateixa de la vida diària dels russos i que l'*artel*, tot i no haver-se legislat fins als temps moderns, té les mateixes característiques que els col·legis romans i els gremis de l'Europa occidental, ens veiem encara més inclinats a considerar que els gremis orientals tenen un origen encara més remot que els col·legis romans. Els romans sabien, és clar, que els seus *soldatia* i *collegia* eren «el que els grecs anomenaven *hetairiai*»,⁵⁰ i, pel que sabem de la història oriental, podem concloure, sense por a equivocar-nos gaire, que tant les grans

⁴⁵. Baltazar Bogisic: *De la forme dite 'inokosna' de la famille rurale chez les Serbes et les Croates*, E. Thorin, París, 1884.

⁴⁶. Plutarc: *Vides paral·leles*, Fundació Bernat Metge, Barcelona, 1933, vol. III, part 4, p. 60.

⁴⁷. «Fou per ell [Servi Tul·li] que el poble romà va ésser inscrit en les llistes d'un cens, distribuït en classes, ordenat en decúries i col·legis.» (Lucius Annaeus Florus: *Epitome rerum romanorum* citat a Étienne Martin-Saint-Léon: *Histoire des corporations de métiers depuis leurs origines jusqu'à leur suppression en 1791*, op. cit., p. 3 [edició en català de l'obra llatina: Luci Anneu Florus: *Gestes dels romans*, vol. I, Bernat Metge, Barcelona, 1980, p. 49.]

⁴⁸. Fins allà on ens podem aventurar, els *soldatia* romans corresponien als *çofs* cabilencs (E. Martin-Saint-Léon: *Histoire des corporations de métiers depuis leurs origines jusqu'à leur suppression en 1791*, op. cit., p. 9).

⁴⁹. *Ibid.*, p. 51.

⁵⁰. *Ibid.*, p. 2.

nacions d'orient com Egipte empraven la mateixa organització gremial. Les característiques essencials d'aquesta organització són sempre les mateixes, sigui on sigui que la trobem. És una agrupació d'homes que tenen un mateix ofici que, a diferència del clan primitiu, té els seus propis déus i culte, i inclou sempre algun misteri específic a cada unió. L'agrupació considera tots els seus membres *germans i germanes*, i, en origen, possiblement amb totes les conseqüències que implicava pel *gens* aquest parentiu o, si més no, amb cerimònies que indicaven o simbolitzaven les relacions entre germans i germanes. De fet, totes les obligacions de suport mutu que existien al clan es practiquen en aquest tipus d'agrupació: l'exclusió de la simple possibilitat de cometre un assassinat en el si de la germandat; la responsabilitat de clan davant la justícia i l'obligació —en cas que sorgís algun conflicte menor— de dur-lo davant dels jutges, o més aviat els àrbitres, de la germandat gremial. El gremi, podríem dir, està modelat a semblança del clan.

Per tant, m'inclino a pensar que els comentaris que hem fet al text sobre l'origen de la comunitat vilatana també s'apliquen al gremi, l'*artel* i les germandats d'ofici o de veïnat. Quan els lligams que havien unit les persones al clan van començar a afeblir-se a causa de les migracions, el sorgiment de la família paternal i la diversitat creixent d'ocupacions, la humanitat va desenvolupar un nou *lligam territorial*, que va prendre la forma de la comunitat vilatana i va sorgir un altre lligam —un *lligam ocupacional*—, com una germandat imaginada, un *clan imaginari*. Entre poques persones es representava com una «germandat de sang barrejada» (la *pobratimstvo* eslava) i si s'unien més persones d'origen diferent, vingudes, per exemple, de diferents clans, però habitants del mateix poble o ciutat, o fins i tot de diferents pobles o ciutats, es representava amb el *phratry*, l'*hetairiai*, l'*amkari*, l'*artel*, el gremi.⁵¹

⁵¹ És sorprenent veure com de clarament la cita de Plutarc sobre la legislació de Numa en relació amb col·legis d'oficis expressa aquesta mateixa idea: «Fent

Els fonaments de la idea i la forma d'aquesta organització ja eren presents des del període salvatge. De fet, sabem que en els clans de tots els pobles salvatges hi ha organitzacions secretes de guerrers, bruixes, homes joves.... Són el misteri dels oficis, en els quals es transmet el coneixement de la caça o la guerra, en una paraula, són «clubs» tal com va descriure'ls Miklukho-Maclay. Aquests «misteris» eren, molt probablement, prototips dels futurs gremis.⁵²

En relació amb l'obra d'E. Martin-Saint-Léon, que he esmentat abans, voldria afegir que conté informació molt valuosa sobre l'organització dels oficis a París —segons la descripció del *Livre des métiers* de Boileau— així com un bon compendi d'informació sobre les comunes a diverses zones de França, amb

aleshores per primera vegada desaparèixer de la ciutat allò de dir-se i de creure's els uns sabins i els altres romans, els uns ciutadans de Tàtius i els altres de Ròmul; de manera que la seva distinció reeixí en una bona harmonia i fusió de tots amb tots.» (Plutarc: *Vides Paral·leles*, op. cit., vol. III, part 4, p. 60.)

⁵² L'obra de Heinrich Schurtz dedicada a les «classes per edat» i les unions secretes d'homes durant els períodes bàrbars de civilització (*Altersklassen und Männerverbände: eine Darstellung der Grundformen der Gesellschaft*, Georg Reimer, Berlín, 1902) que m'ha arribat a les mans mentre llegia les galerades d'aquestes pàgines, conté una gran quantitat d'exemples que donen suport a aquesta hipòtesi sobre l'origen dels gremis. L'art de construir una gran casa comunal de manera que els esperits dels arbres talats no s'enfadin; l'art de forjar metalls per tal de reconciliar-se amb els esperits hostils, els secrets de la caça i de les cerimònies i les danses amb màscares per fer que la caça tingui èxit; l'art d'ensenyar les arts dels salvatges als nois joves; les maneres secretes de protegir-se de la bruixeria dels enemics, i per tant, l'art de la guerra; la construcció de vaixells, de xarxes per pescar, de trampes per caçar animals o per atrapar ocells i, per acabar, el teixit i el tintat, que són les arts de les dones. A l'antiguitat tots aquests coneixements eren «artificis» o «oficis» que havien de ser secrets per ser efectius. Així doncs, des dels primers temps es transmetien en societats secretes o «misteris», només a aquells que haguessin superat una iniciació dolorosa. Ara, H. Schurtz ens mostra com la vida salvatge és plena de societats secretes i «agrupacions» —de guerrers, caçadors...— que tenen un origen tan antic com les «classes» matrimonials del clan i que ja contenen les bases del futur gremi: secretisme; independència de la família i, a vegades, del clan; culte en comú de déus concrets; àpats en comú i jurisdicció pròpia dins la societat o germandat. La forja i la barraca pels vaixells són, de fet, espais habituals per a les unions d'homes, mentre que hi ha artesans concrets, els que saben conjurar els esperits dels arbres caiguts, que construeixen les «cases comunals» o «palavers».

indicacions bibliogràfiques. No obstant això, cal recordar que París era una «ciutat reial» —com Moscou o Westminster— i que, per tant, les institucions lliures de la ciutat medieval mai van arribar a desenvolupar-s'hi tant com a les ciutats lliures. Lluny de representar «la imatge d'una corporació típica» les corporacions de París «havien nascut i s'havien desenvolupat sota la tutela de la corona» de manera que no van poder assolir el meravellós creixement i influència sobre la vida de la ciutat que van tenir al nord-est de França, a Lió, Montpeller, Nîmes... o a les ciutats lliures d'Itàlia, Flandes, Alemanya, etc.

xv — El mercat i la ciutat medieval

En una obra sobre la ciutat medieval (*Markt und Stadt in ihrem rechtlichen Verhältnis*),⁵³ Rietschel ha desenvolupat la idea que l'origen de les comunes medievals alemanyes ha de buscar-se als *mercats*. El mercat local, sota la protecció d'un bisbe, un monestir o un príncep, reunia al seu voltant una població de mercaders i artesans, però no pagesos. El fet que les seccions en què habitualment es dividia la ciutat prenguessin el mercat com a centre i que a cada secció hi haguessin artesans d'oficis concrets, també n'és una prova. Habitualment aquestes seccions formaven la ciutat vella, mentre que la ciutat nova era un poble rural propietat del príncep o del rei. Totes dues, la ciutat nova i la vella, estaven regides per lleis diferents.

És ben cert que el mercat va tenir un paper important en el desenvolupament primerenc de les ciutats medievals i que va contribuir a augmentar la riquesa dels ciutadans i els va donar idees d'independència. Malgrat això, tal com ha assenyalat Karl Hegel —el cèlebre autor d'un molt bon estudi general sobre les

ciutats medievals alemanyes, *Die Entstehung des deutschen Städtewesens*—⁵⁴ la llei de la ciutat no és la llei del mercat. Hegel arriba a la conclusió, que dona suport al punt de vista que hem defensat en aquest llibre, que la ciutat medieval té un doble origen. A la ciutat medieval hi havia «dues poblacions posades de costat: una població rural i l'altra purament urbana». La població rural, que prèviament havia viscut sota la organització de l'*almende* o comunitat vilatana, es va incorporar a la ciutat.

Pel que fa als gremis mercants, cal que esmenti en especial l'obra d'Herman van den Linden «Les gildes marchandes dans les Pays-Bas au Moyen Age».⁵⁵ En aquesta obra, l'autor ressegueix el desenvolupament gradual de la força política dels gremis mercants i l'autoritat que gradualment van assolir sobre la població industrial, especialment sobre els drapers, així com la lliga que van formar els artesans per oposar-se al poder creixent dels mercaders. Sembla que la recerca d'H. van den Linden confirma la idea que he desenvolupat en aquest llibre, que el gremi mercants van aparèixer en un període que en bona part coincideix amb la decadència de les llibertats de la ciutat.

xvi — Els vestigis actuals de la comunitat rural a Anglaterra

Quan preparava la primera edició russa d'aquest llibre, a principis del 1907, vaig rebre l'excel·lent treball del doctor Gilbert Slater, *El tancament de les terres comunals considerat geogràficament*, publicat al número de gener d'aquell mateix any del *Geographical Journal* de la Societat Geogràfica de Londres. En aquest treball, Slater no va estudiar tant el tancament de les terres comunals improductives i de pastura, sinó més aviat el de les

⁵³ Siegfried Rietschel: *Markt und Stadt in ihrem rechtlichen Verhältnis*, Von Weit & Comp., Leipzig, 1896.

⁵⁴ Karl Hegel: *Die Entstehung des deutschen Städtewesens*, Hirzel, Leipzig, 1898.

⁵⁵ Herman van den Linden: «Les gildes marchandes dans les Pays-Bas au Moyen Age» a *Recueil des travaux publiés par la Faculté de Philosophie et Lettres*, Gant, 1896.

terres conreables, que van continuar —de vegades fins fa poc— essent d'explotació col·lectiva (algunes van passar a ser propietat territorial). Per explicar les seves idees agafa d'exemple els pobles de Castor i Ailsworth, a prop de Peterborough, on el tancament de terres comunals —que va destruir la comuna— no es va fer fins al 1892. En aquests dos pobles, totes les cases, excepte el molí i l'estació de ferrocarril, s'amuntegaven al voltant de l'església i al llarg del camí ral. Més enllà de les cases hi havia els terrenys tancats, amb herba per alimentar els cavalls, i les pastures (*paddocks*). Cap al nord i cap al sud s'estenien les terres conreables, sense tanques, amb l'excepció d'algunes franges de delimitació aquí i allà que encara estaven intactes, cobertes de bardisses en alguns punts.

Fins a l'any 1892, la vintena de famílies que vivien en aquesta localitat posseïen *franges de terra*, exactament com en la comuna russa. El rector (és a dir, el sacerdot), per exemple, posseïa quaranta hectàrees de terra en camps conreables, però les tenia en cent quaranta-cinc franges disperses, sense res que les separés de la resta de franges, a excepció del solc fet per l'arada. Enmig d'aquests camps conreables quedaven algunes pastures comunals: al cantó nord-oest hi havia terres improductives —del tipus habitual dels *commons* anglesos— i al sud, al llarg del riu Nen, s'estenien les deveses comunals, que se subdividien totes en franges, fins i tot més petites que les dels camps conreables. Totes les franges, també les dels camps conreables, estaven subjectes als drets de les terres comunals de pastura.

Adjunt al treball d'Slater hi ha el pla de treball del poblet de Laxton, que encara manté la propietat comunal, i que és sorprenentment similar, fins al punt de ser idèntic, als plans de les comunes russes, adjunts al famós llibre de P. P. Semiónov sobre la comunitat rural russa.

Segons Slater, la unitat agrícola era, per tant, el poble, la comunitat, i no el grup de pagesos. El pagès havia de treballar no pas segons la seva fantasia, sinó segons un pla que la comunitat elaborava col·lectivament. El sistema que feien servir era el sistema triennal perfeccionat, és a dir: 1) blat, 2) blat de primavera i 3)

en comptes de guaret, conreu de pèsols, llenties i altres lleguminoses i tuberoses. (El mateix nom *guaret* —*fallow*— va canviar a *follow crop*, és a dir, «cultiu següent».)

A la primavera tots els caps de família es reunien i definien els drets de cadascú, en funció de la quantitat d'*stints*⁵⁶ que representava. A les pastures comunals l'*stint* representava el dret a pasturar un cavall o dues vaques o deu ovelles. Les deveses estaven obertes a totes les famílies des de l'1 d'agost fins al 2 de febrer (del calendari julià), és a dir, des del Dia del Primer Salvador fins a la Candelera. El camp de blat d'hivern i el de blat de primavera estaven oberts des de la collita fins a la sembra, i pel que fa al tercer camp, cada any decidien què sembrar-hi i quan obrir-lo al pasturatge comunal del bestiar.

Quan es va posar fi a la propietat comunal, es va dividir tota la zona en un nombre determinat de propietats agrícoles i cada pagès va haver de tancar la seva terra.

Slater va ser qui va revelar aquests fets tan interessants i qui, més endavant, va emprendre una tasca monumental. Va resultar que, tot i que l'apropiació de les terres comunals va tenir lloc durant els segles XVIII i XIX a tot Anglaterra i a Gal·les, encara no s'havien tancat tots els camps *conreables*. En molts comtats ja només es tancaven les terres improductives i de pastura. Aleshores, l'autor va començar a llegir cadascuna de les lleis de tancament per separat per poder saber, en cada cas, quin percentatge de propietat comunal de *terres conreables* (a més de deveses i terres improductives) s'havia suprimit, i va fer un registre en què indicava quina part de la superfície total de cada comtat eren terres conreables en règim de propietat comunal. Va resultar que en alguns comtats representava una quarta part (Berkshire, Warwick i Wiltshire), en d'altres una tercera part (Norfolk, Nottingham, Buckingham i Cambridge) i en alguns gairebé la meitat (York, Oxford, Bedford, Rutland,

⁵⁶. Dret que fixava el nombre d'animals que un beneficiari de drets comunals podia pasturar a la terra comunal. (*N. de la T.*)

Huntingdon i Northampton) *de tota la superfície de terres conreables i de terres improductives del comtat.*

Tot i això, en tots aquests casos ja no hi havia repartiment de la terra. Des que van caure en mans d'algun membre de la comunitat (de vegades fins i tot per mitjà de compra), les franges en els diferents camps pertanyien a un amo, de generació en generació. Però tot i ser ja propietaris privats de les seves franges, els membres de la comunitat van continuar mantenint l'economia comunal durant centenars d'anys i, d'aquesta manera, *van millorar el sistema agrícola.*

El sistema comunal anual de repartiment de la terra, conegut amb el nom de *run-rig* («rotació de franges») a Escòcia i a Gal·les, *run-dale* a Irlanda i *rig ald rennal* a Caithness, encara existeix a Escòcia i, molt probablement, en algun lloc d'Irlanda.⁵⁷ Ja a la primera meitat del segle XIX estava molt estès. William Marshall també en va parlar: el va mencionar en el seu text quan va descriure les diferents parts d'Anglaterra.

En general, el treball d'Slater, publicat a la revista de la Societat Geogràfica i al qual va dedicar catorze anys de la seva vida, és ple de dades molt interessants sobre la llaurada comunal, l'«arada composta», el treball en comú de quatre explotacions agrícoles⁵⁸ i, en general, sobre els diferents tipus de comunitats rurals en diverses parts d'Anglaterra.

L'article d'Slater mencionat anteriorment va sortir al seu llibre *The English Peasantry and the Enclosure of Common Fields*,⁵⁹ publicat per l'Escola d'Economia l'any 1907, i també és ple de dades interessants. De l'article es dedueix, per exemple, que el 1873, segons les dades de la Comissió Reial, encara hi havia camps

comunals (conreables, cultivats fins avui dia) a 905 parròquies d'Anglaterra i de Gal·les, que cobrien 67.418 hectàrees, i que en unes altres cinc-centes parròquies més encara hi havia, pel que sembla, prop de 40.500 hectàrees d'aquest mateix tipus de terra. Així doncs, la propietat comunal de les terres de conreu es va mantenir en una desena part de les parròquies d'Anglaterra i de Gal·les, malgrat totes les mesures que va adoptar el Parlament per aniquilar aquest règim de tinença de la terra.

xvii — La comunitat rural a Suïssa

Les experiències de propietat comunal a Suïssa van adoptar algunes formes interessants, sobre les quals el doctor Brupbacher va tenir l'amabilitat de cridar-me l'atenció quan em va enviar els treballs que cito tot seguit.

El cantó de Zug està format per dues valls: la vall d'Eiger i el fons de la vall de Zug. Segons la terminologia utilitzada pel doctor Karl Rüttimann, el cantó està compost per deu comunes «polítiques», és a dir, unitats administratives.

En totes aquestes comunes polítiques del cantó de Zug, excepte Menzingen, Neuheim i Risch, al costat de les terres de propietat privada hi ha grans parts de territori (camps i boscos) que pertanyen a corporacions de comunes (*allmend*), grans i petites, que administren aquestes terres col·lectivament. Actualment, al cantó de Zug, aquestes associacions comunals són conegudes amb el nom de *corporacions*. A les comunes polítiques d'Oberägeri, Unterägeri, Zug, Walchwil, Cham, Steinhausen i Hünenberg, hi ha una corporació a cada comuna; però a la comuna de Baar n'hi ha cinc de diferents.

El fisc valora les propietats d'aquestes corporacions en 6.786.000 francs.

⁵⁷. A Cumberland (Gal·les) a les parcel·les se les anomenava *dalle* o *dole*. De la franja de delimitació se'n deia *rane* (*ren*). D'aquí provenen *run-rig* i *run-dale*.

⁵⁸. Aprofito per recordar que al Canadà i als Estats Units, quatre pagesos establerts en una superfície de dues-centes seixanta hectàrees habitualment s'ajunten per comprar conjuntament una segadora i altra maquinària agrícola.

⁵⁹. Gilbert Slater: *The English Peasantry and the Enclosure of Common Fields*, Archibald Constable & Co., Londres, 1807.

Els estatuts de les corporacions reconeixen que les propietats dels *allmend* representen «la seva propietat comuna, indivisible i inalienable, que no pot ser hipotecada».

Les antigues famílies de *bürger* («ciutadans») són els membres d'aquestes corporacions. La resta de membres de les comunes que no pertanyen a aquestes famílies no poden formar part de les corporacions i no tenen drets sobre les antigues terres comunals. A més, en algunes comunes del cantó, diverses famílies són *bürger* de la comunitat rural de Zug. Abans també hi havia una classe de forasters que s'havien establert allà (*beisassen*, «residents») i que ocupaven una posició intermèdia entre els *bürger* i els no *bürger*, però actualment ja no existeix. Només els *bürger* tenen drets sobre l'*allmend* (o drets de corporació), i aquests drets són diferents a cada comuna: en algunes s'estenen a les cases construïdes en terres comunals. Tot i això, aquests drets, anomenats *gerechtigkeiten*, fins i tot els poden comprar els estrangers.

D'aquesta manera, l'afluència de forasters va fer que en les comunes de la república de Zug passés el mateix que Miaskovski i M. Kovalevsky van assenyalar que passava en altres parts de Suïssa: només els descendents dels antics membres de la comuna tenen dret al patrimoni comunal, fins avui dia prou extens. Tots els habitants de la comuna, indistintament, formen només una «comuna política», és a dir, un grup administratiu que com a tal no té drets sobre els béns comunals.

Pel que fa a la manera en què es van repartir les terres comunals entre els membres de la comuna a finals del segle XVIII i a les formes complexes de tinença de la terra que en van sorgir, es pot trobar una descripció d'aquest procés en l'obra del doctor Karl Rüttiman, «Die Zugerischen Allmend Korporationen».⁶⁰ Hi ha una altra obra que dona una idea excel·lent de l'antiga comunitat rural del Jura bernès: la monografia del doctor Hermann

Rennefahrt, «Die Allmend im Berner Jura».⁶¹ Aquí descriu magníficament les relacions entre el senyor i les comunes rurals, així com el reglament econòmic d'aquestes comunes. En aquesta obra també exposa les mesures que van prendre els francesos durant la invasió de Suïssa a finals del segle XVIII per destruir la comuna rural, obligar-la a dividir les terres i, menys els boscos, transferir-les a la propietat privada, i també explica com van fracassar aquestes lleis. Una altra part interessant del treball de Rennefahrt mostra com les comunes del Jura bernès, durant els últims cinquanta anys, han aconseguit treure més partit de les seves terres i augmentar la productivitat sense destruir la propietat col·lectiva.⁶²

La monografia del doctor Eduard Graf, «Die Aufteilung der Allmend in der Gemeinde Schötz»,⁶³ explica la mateixa història de la comunitat rural i el repartiment forçat de les terres al cantó de Lucerna.

Brupbacher, que ha analitzat totes aquestes obres de manera brillant a la premsa suïssa, també em va enviar *Der Ursprung der Eidgenossenschaft aus der Markgenossenschaft*,⁶⁴ de Karl Bürkli; la conferència del catedràtic Karl Bücher, «Die Allmende in ihrer wirtschaftlichen und sozialen Bedeutung»,⁶⁵ i una altra conferència del doctor Martin Fassbender sobre el mateix tema.

Per conèixer la situació actual de la propietat comunal a Suïssa es pot mencionar, entre d'altres, l'article «Feldgemeinschaft».⁶⁶

⁶⁰ Karl Rüttiman: «Die Zugerischen Allmend Korporationen», a Max Gaiür: *Abhandlungen zum Schweizerischen Recht*, Berna, 1904, 2a ed.; també conté una bibliografia del tema.

⁶¹ Hermann Rennefahrt: «Die Allmend im Berner Jura», a Otto Gierke: *Untersuchungen zur Deutschen Staats und Rechts-Geschichte*, Breslau, 1905. fasc. 74, p. 227; conté bibliografia.

⁶² *Ibid.* p.165-175.

⁶³ Eduard Graf: «Die Aufteilung der Allmend in der Gemeinde Schötz», a *Jahrbüchen für Nationalökonomie und Statistik*, vol. 21, núm. 5, 1890.

⁶⁴ Karl Bürkli: *Der Ursprung der Eidgenossenschaft aus der Markgenossenschaft*, Grütliverein, Zurich, 1891.

⁶⁵ Karl Bücher: «Die Allmende in ihrer wirtschaftlichen und sozialen Bedeutung», a: *Soziale Streitfragen*, vol. XII, Berlín, 1902.

⁶⁶ Naum Reichesberg: *Handwörterbuch der Schweizerischen Volkswirtschaft, Socialpolitik und Verwaltung*, Berna, 1903, vol. I.

xviii — Acords de suport mutu dels pobles dels Països Baixos avui dia

L'informe de la Comissió Agrícola dels Països Baixos conté molts exemples sobre aquesta qüestió i el meu amic M. Cornelissen, va tenir l'amabilitat de seleccionar les cites corresponents d'aquesta obra tan voluminosa.⁶⁷

El costum de tenir una sola màquina de batre, que es passa per tornos entre moltes granges que la lloguen, està molt estès, com succeeix avui gairebé a tota la resta de països. Algunes comunes, però, mantenen una màquina de batre per a l'ús de la comunitat.⁶⁸

Els pagesos que no disposen de prou cavalls per a l'arada, demanen els cavalls que els falten als seus veïns. És molt habitual que la comuna mantingui un toro o un semental comuns.

Quan la vila ha d'aixecar la terra (als districtes baixos) per tal de construir una escola comunal o perquè un dels pagesos pugui fer-se una casa nova, es convoca una *bede*. Això mateix es fa pels pagesos que han de traslladar-se. La *bede* és, en general, un costum força estès i ningú, sigui ric o pobre, deixa d'anar-hi amb el seu carro i cavall.

A diverses zones del país, alguns treballadors del camp lloguen plegats pastures per tenir-hi les vaques. També és freqüent que el granger —que té arada i cavalls— llauri amb l'arada la terra dels seus treballadors.⁶⁹

Pel que fa a les unions de pagesos per comprar llavors, exportar vegetals a Anglaterra, etc. ara són universals. Això mateix passa a Bèlgica. L'any 1896, set anys després de la introducció

dels gremis de pagesos —primer a la part flamenca del país i, quatre anys després, a la part valona— ja hi havia 207 gremis d'aquest tipus, que comptaven amb 10.000 membres.⁷⁰

xix — El cooperativisme a Rússia

A Rússia el cooperativisme s'ha desenvolupat molt en els últims anys i ha adoptat noves formes. Els cooperativistes russos van renunciar a pagar els dividendes de les empreses als seus membres i van decidir fer servir tots els beneficis únicament per expandir el negoci i per a iniciatives comunals útils. Això és el que feien ja abans de la guerra: creaven centres culturals a les seves botigues de poble i, de vegades, directament, es proposaven com a objectiu difondre l'educació, millorar les vies de comunicació i introduir diferents institucions de servei públic als pobles. En poques paraules: s'atribuïen tasques que abans es consideraven responsabilitat de l'administració local (*zemstvo*) o de l'Estat.

Més tard, en acabar la guerra, quan Rússia es va haver d'enfrontar a la tasca de revifar i millorar la producció agrícola i industrial, sobretot la manufacturera, tan necessària per al camp rus, els cooperativistes de seguida es van proposar de portar a terme un ampli programa de construcció cultural. En primer lloc, calia millorar l'agricultura i, molt encertadament, van assenyalar que «cap organització agrícola pot fer-ho sense l'ajuda del treball col·lectiu de la població rural de Rússia a través de les seves institucions cooperatives» (*Notes del llibre per als membres de les cooperatives*). Es necessitaven centenars de milers de camps d'assaig, millorar les llavors i els fertilitzants, conrear plantes més valuoses, augmentar la qualitat dels productes, fer rotació de conreus. Els cooperativistes, amb raó, van introduir tot això en el seu programa.

⁶⁷. Landbouwcommissie: *Uitkomsten van het Onderzoek naar den Toestand van den Landbouw in Nederland*, Van Cleef, La Haia, 1890 (2 vols).

⁶⁸. *Ibid.*, vol. I, XVIII, p. 31.

⁶⁹. *Ibid.*, vol. I, XXII, p. 18.

⁷⁰. *Annuaire de la Science Agronomique*, vol. I (2), 1896, p. 148-149.

Els seus plans, però, encara anaven més enllà: volien aprofitar «les riqueses dorments de Rússia», no a través de concessions als capitalistes, sinó mitjançant la *construcció local*. Aquí no només es tractava d'aprofitar les riqueses forestals i la pesca en rius i llacs, que ràpidament van passar a mans d'estrangers que practiquen una economia de rapinya, sinó també, en general, d'incloure-hi la indústria manufacturera i fabril, la construcció de vies d'accés, etc. En tot això, a causa de l'enorme quantitat de població camperola que hi ha a Rússia, el cooperativisme — com el va entendre el seu fundador Robert Owen — hi tindrà al segle xx el mateix paper honorable que a finals de l'edat mitjana hi van tenir els gremis i les ciutats lliures.

Bibliografia

- ADLERZ, Gottfrid: *Myrmecologiska studier. Svenska myror och deras lefnadsförhållanden*, Bihang till Svenska Akademiens Handlingar, Estocolm, 1886, vol. xi, núm. 18.
- ALTUM, Berharnd: *Waldbeschädigungen durch Thiere und Gegenmittel*, Berlín, 1889.
- ANCHER, Peder Kofod: *Om gamle Danske Gilder og deres Undergang*, Gyldendal, Copenhaguen, 1780.
- ANNAEUS FLORUS, Lucius: *Epitome rerum romanorum*, Rodwell et Martin, Londres, 1818 (en català: Anneu Florus, Luci: *Gestes dels Romans*, vol. i, Bernat Metge, Barcelona, 1980).
- Annuaire de la Science Agronomique, vol. i (2), 1896, p. 148-149.
- ARNOLD, Wilhelm: *Verfassungsgeschichte der deutschen Freistädte*, vol. ii, Friedrich und Andreas Berthes, Hamburg, 1854.
- *Wanderungen uns Ansiedelungen der deutschen Stämme*, Elwert, Marburg, 1875.
- AUDUBON, Maria R.: *Audubon and His Journals*, John C. Nimmo, Londres, 1898.
- Augustin Thierry: «Considérations sur l'histoire de France», a *Oeuvres*, vol. iv, Furne, París, 1851.
- BABEAU, Albert: *La ville sous l'ancien régime*, Didier, París, 1880.
- BACHOFEN, Johan Jakob: *Das Mutterrecht*, Kraus & Hoffmann, Stuttgart, 1861.
- BAIN, Ebenezer: *Merchant and Craft Guilds*, Edmond & Spark, Aberdeen, 1887.
- BAKER, Samuel W.: *Wild Beasts and their Ways*, vol. i, Macmillan and Co., Nova York, 1891.
- BAKRADZE, D. i KHOUDADOFF, N.: *Zapiski*, Caucasian Department de la Russian Geographical Society, xiv.
- BAKRADZE, D.: «Notes on the Zakataly District», *Zapiski*, xiv, i.
- BANCROFT, Hubert Howe: *The Works*, vol. vi, *Native Races*, Bancroft and Company, San Francisco, 1883.

- BARSUKOV, Alexandr: *Tales From Russian History of the 18th Century According to Archive Documents*, Sant Petersburg, 1883.
- BARTHOLD, Friedrich Wilhelm: *Geschichte der deutschen Städte*, T. O. Weigel, Leipzig, 1851.
- BASTIAN, Adolf: *Der Mensch in der Geschichte*, III, Otto Wigand, Leipzig, 1860.
—*Inselgruppen in Oceanien*, Ferd. F. Dümmlers, Berlin, 1883.
- BATES, Henry Walter: *The Naturalist on the River Amazons*, John Murray, Londres, 1864.
- BAUDRILLART, Alfred: «Les Populations Rurales de la France», *Revue des Deux Mondes*, 3a època, París, 1893.
- BECCARI, Odoardo: *Wandering in the Great Forests of Borneo*, Archibald Constable & Co., Londres, 1904.
- BECK, Wilhelm: *A Brief Account of Bushmen Folklore*, Juta, Ciutat del Cap, 1875.
- BECKER, Alex: «Die Einwirkungen der Witterung auf Pflanzen und Thiere», *Bulletin de la Société des Naturalistes de Moscou*, any 1889, Moscou, 1890.
- BESSELER, Georg: *Neubuch nach dem älteren deutschen Recht*, citat per Maxim Kovalevsky: *Modern Custom and Ancient Law*, David Nutt, Londres, 1891.
- BLANCHARD, Émile: *Méthanomorphoses des insectes*, Germer Baillière, París, 1868.
- BLAVIGNAC, Jean Daniel: *Comptes et dépenses de la construction du clocher de Saint-Nicolas à Fribourg en Suisse*, Carey, Ginebra, 1850.
- BOCK, Carl: *The Head-Hunters of Borneo*, Gilbert and Rivington, Londres, 1881.
- BOGISIC, Baltazar: *De la forme dite «inokosna» de la famille rurale chez les Serbes et les Croates*, E. Thorin, París, 1884.
- BOOTH, Charles: *Life and Labour in London*, vol. 1, Macmillan and Co., Londres, 1883.
- BREHM, Alfred Edmund: *La vie des animaux illustrée*, III, J.B. Baillière et Fils, París, 1869.
—*L'homme et les animaux. Description populaire des races humaines et du règne animal*, J. B. Baillière et Fils, París, 1889.
- BRENTANO, Lujó: *Arbeitergilden der Gegenwart*, 2 vols., Duncker & Humblot, Leipzig, 1871-1872.
- BRITISH CONSULAR REPORT: «Informe consular britànic», abril, 1889.
- BUCHENBERGER, Adolf: *Agrarwesen und Agrarpolitik*, vol. 1, Winter, Leipzig, 1882.
—«Agrarwesen und Agrarpolitik», a Adolf Wagner: *Handbuch der politischen Oekonomie*, Winter, Leipzig, 1892.
- BUCHER, Karl: «Die Allmende in ihrer wirtschaftlichen und sozialen Bedeutung», *Soziale Streitfragen*, vol. XII, Berlín, 1902.
- BUCHNER, Ludwig: *Liebe und Liebes-Leben in der Thierwelt*, A. Hofmann and Comp., Berlín, 1879.
—*Aus dem Geistesleben der Thiere*, 2a ed., A. Hofmann & Comp., Berlín, 1877.
—*Mind in Animals*, Freethought Publishing Company, Londres, 1880.
- Bulletin de la Société d'Anthropologie de Paris*, vol. XI, París, 1888.
- Bulletin de la Société d'Anthropologie*, vol. XI, Brussel-les, 1888.
- Bulletin U.S. Geological and Geographical Survey*, IV, núm. 7, Washington, Government Printing Office, 1878.
- BUXBAUM, L.: «Reisegeaellschaft der Zugvögel», *Der zoologische Garten*, 1886.
- BYELAEFF: *Russian History*, vols. II i III.
- CALONNE, Louis Marie Albéric de: *La vie municipale au xve siècle dans le nord de la France*, Didier, París, 1880.
- CAPPONI, Gino: *Storia della repubblica di Firenze*, 2a ed., G. Barbèra, 1876, I, 58-80, (traduit a l'alemany).
- CASALIS, Eugène: *Les Bassouts*, Librairie de C. Meyrueis, París, 1859.
- CIBRARIO, Luigi: *Della schiavitù e del servaggio*, Civello, Milà, 1868 (2 vols.).
—*Les conditions économiques de l'Italie au temps de Dante*, A. Aubry, París, 1865.
- CLODE, Charles M.: *The Early History of the Guild of Merchant Taylors*, Harrison and Sons, Londres, 1888.
- CORNELIUS, Carl Adolf: *Geschichte des münsterischen Aufruhrs*, Weigel, Leipzig, 1855.
- CORNISH, Charles John: *Animals at Work and Play*, Seeley and co., Londres, 1896.
- COUES, Elliot i KIDDER, Jerome: *Contributions to the natural history of Kerguelen Island, made in connection with the American transit-of-Venus expedition*, Smithsonian Miscellaneous col., Washington, 1885-1886.
- COUES, Elliot: «Field notes on birds observer in Dakota and Montana allong the forty-ninth parallel», a *Bulletin U.S. Geological and Geographical Survey*, vol. IV, núm. 3, Government Printing Office, Washington, 1878.
- GUNOW, Heinrich: *Die Soziale Verfassung des Inka-Reichs*, J. H. W. Dietz, Stuttgart, 1896.
- DALL, William H.: *Alaska and its Resources*, Samson, Son and Marston, Cambridge, 1870.
- DALLOZ, Alexis Désiré: *Répertoire méthodique et alphabétique de législation et de jurisprudence*, Bureau de la Jurisprudence Générale, París, 1863.
- DARGUN, Lothar: *Und Altruismus in der Nationalökonomie*, Duncker und Humblot, Leipzig, 1885.
- DARWIN, Charles: *On the Origin of Species*, 1a ed., John Murray, Londres, 1859 (en català: *L'origen de les espècies*, Edicions 62, Barcelona, 1982).
—*The Descent of Man*, 2a ed., John Murray, Londres, 1882 (en català: *L'origen de l'home i sobre la selecció en relació amb el sexe*, Edicions Científiques Catalanes, Barcelona, 1984).
- DASENT, George: *The Story of Burnt Njal*, vol. 1, Edmonston and Douglas, Edimburg, 1861.
- DÉMIDOFF, Anatolii: *Voyage dans la Russie Meridionale et la Crimée*, E. Bourdin, París, 1840.

- DENTON, William: *England in the Fifteenth Century*, George Bell and sons, Londres, 1888.
- DAHN, Felix: *Urgeschichte der germanischen und romanischen Völker*, G. Grote, Berlin, 1881.
- DIXON, Charles: *Among the Birds in Northern Shires*, Blackie and Son, Londres, 1900.
- DRUMMOND, Henry: *The Lowell Lectures on the Ascent of Man*, Hodder and Stoughton, Londres, 1894.
- EBRARD: *Études des mœurs des fourmis*, Gènova, 1864.
- ECKERMANN, Johann Peter: *Gespräche mit Goethe*, vol. III, Heinrichshofen'sche Buchhandlung, Magdeburg, 1848 (en català: *Converses amb Goethe. En els darrers anys de la seva vida*, trad. Jaume Bofill i Ferro, Columna, Barcelona, 2000).
- BGHIAZAROV, S.: «Gorodskiye Tsekhi» («Organitzation of Transcaucasian Amkari»), a les *Memoirs de la Societat Geogràfica Caucàsica*, XIV, 2, 1891.
—*Zapiski* (Memòries), vol. VI, 2, Societat Geogràfica del Caucas, Tiflis, 1891.
- ENNEN, Leonhard: *Der Dom zu Köln: von seinem Beginne bis zu seiner Vollendung*, DuMont-Schauberg, Colònia, 1871.
—*Geschichte der Stadt Koeln*, L. Schwann, Colònia, 1875.
- ENNETT, John J.: *Six Essays*, Unwin Brothers, Londres, 1891.
- ESPINAS, Alfred Victor: *Des sociétés animales*, Germer Baillière et Cie, París, 1877.
- FABRE, Jean-Henry: *Souvenirs entomologiques*, Librairie Ch. Delagrave, París, 1886.
- FAGNIEZ, Gustave Charles: *Études sur l'industrie et la classe industrielle à Paris au XIIIe et XIVe siècle*, F. Vieweg, París, 1877.
- FALKE, Johannes: *Die Hansa als Deutsche See. Und Handelsmacht*, F. Henschel Berlin, 1863.
—*Geschichtliche Statistik der Preise im Königreich Sachsen*, citat a JANSSEN, Johannes: *Geschichte des deutschen Volkes*.
- FERRARI, Giuseppe: *Histoire des révolutions d'Italie*, Didier et C., París 1858.
- FINSCH, Otto: *Newguinea und seine Bewohner*, Müller, Bremen, 1865.
- FISON, L. i HOWITT, A. W.: *Kamilaroi und Kurnai*, George Robertson, Melbourne, 1880.
- FOREL, Auguste: *Recherches sur les fourmis de la Suisse*, H. George, Zuric, 1874.
- FRITSCH, Gustav: *Die Eingeboren Afrika's*, Ferdinand Hirt, Breslau, 1872.
- GAJÜRM Max: *Abhandlungenzum Schweizerischen Recht*, Berna, 1904.
- GIDDINGS, Franklin Henry: *The Principles of Sociology*, Macmillan and Co., Londres, 1896.
- GIRY, Arthur: *Les établissements de Rouen : études sur l'histoire des institutions municipales de Rouen, Falaise, Pont-Audemer, Verneuil, La Rochelle, Saintes, Oleron, Bayonne, Tours, Niort, Cognac, Saint-Jean d'Angély, Angoulême, Poitiers, etc.*, 2 vols., Bibliothèque de l'école des hautes études, París, 1883.
- GOMME, George Lawrence: *Primitive folkmoths or Openair assemblies in Britain*, Londres, 1880.
- The Literature of Local Institutions*, Elliot Stock, Londres, 1886.
- «The Village Community, with social reference to its Origin and Forms of Survival in Great Britain», *Contemporary Science Series*, Londres, 1890.
- GRAMICH, W.: *Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte der Stadt Würzburg im 13. bis zum 15. Jahrhundert*, Würzburg, 1882.
- GREEN, Jonh Richard: *History of English People*, vol. I, Macmillan and Co., Londres, 1879.
—*The Conquest of England*, Macmillan and Co., Londres, 1883.
—*Town Life in the Fifteenth Century*, 2 vols., Macmillan and Co., Londres, 1894.
—*Town Life in the Fifteenth Century*, vol. II, MacMillan and Co., Londres, 1907.
- GREY, George: *Journals of Two Expeditions of Discovery in North-West and Western Australia*, vol. II, T. and W. Boone, Londres, 1841.
- GROOT, Jan Jakob Maria de: *The Religious System of China*, E. J. Brill, Leyden, 1892-1897.
- GROSS, Karl: *The Play of Animals*, Appleton and Company, Nova York, 1898.
- GROSS, Charles: *The Guild Merchant*, Clarendon Press, Oxford, 1890.
- GUIZOT, François: *Essais sur l'histoire de France*, Charpentiere, París, 1842.
- GURNEY, G. H.: *The House-Sparrow*, William Wesley and son, Londres, 1885.
- GUTTERIDGE, Joseph: *Light and Shadows in the Life of an Artisan*, Curtis and Bea-mish, Coventry, 1893.
- HADDON, Alfred C.: «Manners and Customs of the Torres Straits Islanders», *Nature*, XLII, 1890.
- HANNÓ: *Periplus or circumnavigation (of Africa)*, Ares, Chicago, 1977.
- HANOITEAU, Adolphe i LETOURNEUX, Aristide Horace: *La Kabylie*, 3 vols., L'Imprimerie Nationale, París, 1883.
- HARRING, James Edmund: *Recreations of a Naturalist*, T. Fisher Unwin, Londres, 1906.
- HAYGARTH, Henry William: *Bush Life in Australia*, John Murray, Londres, 1858.
- HEATH, Richard: *Anabaptism: From Its Rise at Zwickau to Its Fall at Münster 1521-1536*, Alexander and Shephard, Londres, 1895.
- HEGEL, Karl: *Geschichte der Städteverfassung in Italien*, Weidmann, Leipzig, 1847.
—*Städte und Gilden der germanischen Völker*, 2 vols., Duncker & Humblot, Leipzig, 1891.
- HENNE AM RHYN, Otto: *Kulturgeschichte*, Otto Wigand, Leipzig, 1876.
- HERMAN POST, Albert: *Bausteine Fur Eine Allgemeine Rechtswissenschaft Auf Vergleichend-Ethnologischer Basis*, Schulze, Oldenburg, 1880.
—*Afrikanische Jurisprudenz*, vol. I, Schulzesche Hof-Buchhandlung und Hof-Buchdruckerai, Leipzig, 1887.
—*Studien zur Entwicklungsgeschichte des Familienrechts*, Schulze'sche Hofbuchhdlg, Leipzig, 1889.
—*Studien zur Entwicklungsgeschichte des Familienrechts*, Schulze'sche Hofbuchhdlg, Leipzig, 1890.

- HODER, Edwin: *Life of the Seventh Earl of Shaftesbury*, Cassell and Company, Londres, 1887.
— *The Life and Work of the Seventh Earl of Shaftesbury*, vol. III, Cassell & Company.
- HOLDEN, Edward S.: «California Foxes», *Nature*, vol. XLV, 5 de novembre, 1891.
- HOUEAU, Jean-Charles: *Les facultés mentales des animaux*, 2 vols, Hachette et cie/ Henri Manceaux, París/Brussel·les, 1872.
- HOWITT, A. W.: «Further Note on the Australian Class Systems», a *Journal of the Anthropological Institute*, vol. XVIII, Londres, 1889.
- HUBER, Pierre: *Recherches sur les mœurs des fourmis indigènes*, J. J. Paschoud, París, 1810.
- HUDSON, William Henry: *The Naturalist in La Plata*, Chapman and Hall, Londres, 1895.
- HUTCHINSON, Henry Neville: *Marriage Customs in Many Lands*, D. Appleton and Company, Londres, 1897.
- HUXLEY, Thomas Henry: «The Struggle for Existence in Human Society». *The Nineteenth Century*, Londres, 1888.
— «Struggle for Existence and its Bearing upon Man», *The Nineteenth Century*, núm. 23, febrer, Londres, 1888.
- IHERING, Rudolf von: *Der Zweck im Rechte*, Breitkopf und Härtel, Breitkopf und Härtel, Leipzig, 1877.
- INAMA-STERNEGG, Karl Theodor: *Die Ausbildung der grossen Grunherrschaften in Deutschland*, a Schmoller, *Forschungen*, vol. I, Duncker & Humblot, Leipzig, 1878.
- INNES, Cosmo: *Scotland in the Middle Ages Sketches*, Edmonston and Douglas, Edimburg, 1860.
— *Sketches of Early Scotch History and Social Progress*, Edmonston and Douglas, Edimburg, 1861.
- JANSSEN, Johannes: *Geschichte des deutschen Volkes*, Herder, Freiburg im Breisgau, 1885-88.
- KALLSEN, Otto: *Die deutschen Städte im Mittelalter* 2 vols., Buchhandlung des Waisenhauses, Halle, 1891.
- KAUFMANN, George: «Die Germanen der Urzeit», a *Deutsche Geschichte*, vol. I, Duncker & Humblot, Leipzig, 1880.
- KAUTSKY, Karl: *Communism in Central Europe in the Time of the Reformation*, Fisher Unwin, Londres, 1897.
- KELLER, Ludwig: *Geschichte der baierischen Wiedertäufer im sechszehnten Jahrhundert*, Joseph Lindauer, Munic, 1809.
— *Ein Apostel der Wiedertäufer*, Hirzel, Leipzig, 1882.
- KHOUDADOFF, N.: «Notes on the Khevsoures», *Zapiski*, Caucasian Department de la Russian Geographical Society, XIV, I, Tiflis, 1890.
- KLAUS, Alexander Augustovich: *Our Colonies (Nashi Kolonii)*, Sant Petersburg, 1869.
- KLUCKHOHN, August: *Geschichte des Gottesfriedens*, Hahn, Leipzig, 1857.
- KOLBEN, Peter: *The Present State of the Cape of Good Hope* (traduït de l'alemany a l'anglès), vol I, Medley, Londres, 1731.
- KÖNIGSWARTER, Louis-Jean: *Études sur le développement des sociétés humaines*, Auguste Durand, París, 1850.
- KOSKINEN, Arjö: *Finnische Geschichte*, Duncker & Humblot, Leipzig, 1874.
- KOSTOMAROFF, N.: «The Rationalists of the Twelfth Century», *Monographies and Researches* (en rus).
- KOVALEVSKY, Maxim: *Primitive Law*, Moscou, 1886 i 1887 (en rus).
— *Tableau des origines de l'évolution de la famille et de la propriété*, Samson & Wallin, Estocolm, 1890.
— *Modern Custom and Ancient Laws of Russia*, David Nutt, Londres, 1891.
- KROPOTKIN, Piotr: *L'État, son rôle historique*, Temps Nouveaux, París, 1906.
- KULISCHER: «Der handel auf den primitiven Culturstufen», a LAZARUS, M. i STEINHAL, H.: *Zeitschrift für Völkerpsychologie*, Dümmler's, Berlín, 1869.
- LAMPRECHT, Karl: «Wirtschaft und Recht der Franken zur Zeit der volksrechte» a Friedrich Raumer (ed.): *Historisches Taschenbuch*, Brodhaus, Leipzig, 1883.
— *Deutsches Wirtschaftsleben im Mittelalter*, Alphonse Dürr, Leipzig, 1886.
- LANDBOUWCOMMISSIE: *Uitkomsten van het Onderzoek naar den Toestand van den Landbouw in Nederland*, 2 vols., Van Cleef, La Haia, 1890.
- LANESSAN, Jean Marie: *La lutte pour l'existence et l'association pour la lutte*, O. Doin, París, 1881.
- LAVELEYE, Émile de: *Primitive Property*, Macmillan and Co., Londres, 1878.
- LEBRET, Johann Friedrich: *Histoire de Venise*, I, citat per Heinrich Leo i Carlo Botta: *Histoire de l'Italie*.
- LECLERC, George Louis (comte de Buffon): *Histoire naturelle*, Librairie Stéréotype, París, 1799.
- LENDENFELD, R.: «Bilder aus der australischen Urwald», a *Der zoologische Garten*, Frankfurt, 1889.
- LEO, Heinrich i BOTTA, Carlo: *Histoire d'Italie*, vol. I, Imprimerie de Béthune et Plon, París, 1844.
- LESLIE, Alexander i WASHINGTON GREELY, Adolphus: *The Arctic Voyages of A. E. Nordenskjöld*, Macmillan and Co., Londres, 1879.
- LICHTENSTEIN, Hinrich: *Reisen im südlichen Afrika*, II, Salfeld, Berlín, 1811.
- LINDEN, Herman van den: «Les gildes marchandes dans les Pays-Bas au Moyen Age» a *Recueil des travaux publiés par la Faculté de Philosophie et Lettres*, Gant, 1896.
- LIPPERT, Julius: *Kulturgeschichte der Menschheit in ihrem organischen Aufbau*, Ferdinand Enke, Stuttgart, 1887.

- LUBBOCK, John: *Ants, Bees and Wasps*, Keegan, Paul, Trench & Co., Londres, 1882.
— *Prehistoric Times, as Illustrated by Ancient Remains and the Manners and Customs of Modern Savages*, 5a ed., Williams and Norgate, Londres, 1890.
- LUCHAIRE, Achille: *Les communes françaises à l'époque des capétiens directs*, Hachette, París, 1890.
- LUCHITZKIY: «Slavery and Russian Slaves in Florence in the Fourteenth and Fifteenth Centuries», *Izvestia*, Universitat de Kiev, 1885.
- MACLENNAN, John Ferguson: *A Compendium of Kafir Laws and Customs*, S. Solomon & Company, Mount Coke, 1859.
— *Studies in Ancient History*, 1a sèrie, Macmillan and Co., Londres, nova edició 1886 i 2a sèrie 1896.
- MAETERLINCK, Maurice: *The life of the Bee*, George Allen and sons, Londres, 1901.
- MAINE, Henry Sumner: *Village-Community*, John Murray, 1871.
— *International Law*, Henry Holt and Company, Londres, 1888.
— *Village Communities in the East and West*, Henry Holt and Company, Nova York, 1876.
- MALET LAMBERT, Joseph: *Two Thousand Years of Guild Life*, A. Brown and Sons, Londres, 1891.
- MARTIAL, Louis Ferdinand: *Mission scientifique au Cap Horn*, Gauthier-Villars, París, 1883.
- MARTIN-SAINT-LÉON, Étienne: *Histoire des corporations de métiers depuis leurs origines jusqu'à leur suppression en 1791*, Guillaumin et Cie., París, 1897.
- MAURER, Georg Ludwig von: *Einleitung zur Geschichte der Mark, Hof, Dorf und StadtVerfassung und der öffentlichen Gewalt*, Christian Raifer, Munic, 1854.
— *Geschichte Der Markenverfassung in Deutschland*, Enke, Berlín, 1856.
— *Geschichte Der Dorfverfassung in Deutschland*, Ferdinand Enke, Erlangen, 1865.
- MAYNOFF: «Sketches of the Judicial Practices of the Mordovians», *Zapiski*, Caucasian Department de la Russian Geographical Society, 1885.
- MEITZEN: «Das Agrar- und Forst- Wesen, die Allmenden und die Landgemeinden der Deutschen Schweiz», a *Jahrbuch für Staatswissenschaft*, IV, 1880.
- MELLEVILLE, Maximilien: *Histoire de la commune du Laonnais*, Dumoulin, París, 1853.
- MIASKOWSKI, August: *Die Verfassung Der Land, Alpen Und Forstwirtschaft Der Deutschen Schweiz*, H. Georg, Leipzig, 1878.
- MIKLUKHO-MACLAY, Nikolai: *Anthropologische Bemerkungen ueber die Papuas*, Ernst and Co., Batavia, 1873.
- MILER, Ernest: *Jahrbuch der Internationaler Vereinigung für vergleichende Rechtswissenschaft und volkswirtschaftslehre*, H. Barh, Berlín, 1897.
- MILLER, O. i KOVALEVSKY, Maxim: «In the Mountaineer Communities of Kabardia», a *Vestnik Evropy*, abril, 1884.
- MOELLER, Alfred: «Die Pizgaerten einiger Süd-Amerikanischen Ameisen», a *Schimper: Botan. Mitth. aus den Tropen*, VI, 1893.
- MOGGGRIDGE, John Traherne: *Harvesting Ants and Trap-door Spiders*, L. Reeve and Co., Londres, 1873 i 1874.
- MORGAN, Lewis H.: *The American Beaver*, J. B. Lippincott & Co., Filadèlfia, 1868.
— *Ancient Society, or Researches in the Lines of Human Progress from Savagery through Barbarism to Civilization*, Henry Holt & Company, Nova York, 1877.
- MÜLLER I TEMMINCH: *Dutch Possessions in Archipelagic India*, citada per Élisée Reclus a *Géographie Universelle*, vol. XIII, 1888.
- MÜNZINGER, Werner: *Ueber das Recht und Sitten der Bogos*, J. Wurster & comp., Winterthur, 1859.
- NASSE, Erwin: *Ueber die mittelalterliche Feldgemeinschaft und die Einhegungen des Sechszehnten Jahrhunderts in England*, Adolph Marcus, Bonn, 1869.
- NAZAROFF: *The North Usuri Territory*, Sant Petersburg, 1887 (en rus).
- NITZSCH, Karl Wilhelm: *Geschichte des deutschen Volkes bis zum Augsburger Religionsfrieden*, vol. I, Dunder & Humblot, Leipzig, 1883.
- NYS, Ernest: *Études de droit international et de droit politique*, Alfred Castaigne, Brussel-les, 1896.
- O'BRIEN: «Notes on a Swiss village», a *Macmillan's Magazine*, octubre 1885.
- OCHENKOWSKI, Wladyslaw von: *Englands wirthschaftliche Entwicklung im Ausgange des Mittelalters*, Gustav Fischer, Jena, 1879.
- Official Messenger*, núm. 256-258, Tiflis, 1894.
- PALFREY, John Gorham: *History of New England*, vol. II, Little, Brown and Company, Boston, 1898.
- PAPPENHEIM, Max: *Altdänische Schutzgilden*, Wilhem Koebner, Breslau, 1885.
- PERRENS, François Tommy: *Histoire de Florence*, Hachette, París, 1877.
- PERRIER, Edmont: *Les colonies animales et la formation des organismes*, G. Masson, París, 1881.
- PERTY, Maximilian: *Über das Seelenleben der Tiere*, C. F. Winter'sche Verlagshandlung, Leipzig, 1876.
- PFEIFFER, Ida: *Meine zweite Weltreise*, vol. I, Carl Gerold's Sohn, Viena, 1856.
- PHEAR, John: *Aryan Village*, Macmillan and Co., Londres, 1880.
- PHILLIP, John: *Researches in South Africa*, James Duncan, Londres, 1828.
- PHILLIPS-WOLLEY, Clive: *Big Game Shooting*, Longmans, Green and co., Londres, 1894.
- PIEPERS, M. C.: «Observations sur des vols de lépidoptères aux In des Néerlandaises», *Natuurkundig Tijdschrift voor Nederlandsch Indië*, Deel L., 1891 (anàlisi a *Naturwissenschaftliche Rundschau*, 1891, vol. VI, p. 473-573).
- PLIMSOLL, Samuel: *Our Seamen*, Virtue & Co., Londres, 1873.
- PLUTARC: *Vides paral·leles*, Fundació Bernat Metge, Barcelona, 1933, vol. III, part 4.

- POLYAKOFF: «Family Habits among the Aquatic Birds» a *Proceedings of the Zool. Section of St. Petersburg Soc. of Nat.*, 17 de desembre de 1874.
- POST, Albert Hermann: *Die Geschlechtsgenossenschaft der Urzeit*, Schulze, Oldenburg, 1875.
- POTTER, Beatrice: «Pages from a Work Girl's Diary», *The Nineteenth Century*, setembre 1888.
- POWELL, John Wesley: *Annual Report of the Bureau of American Ethnology*, Washington, 1881.
- PRITCHARD, William Thomas: *Polynesian Reminiscences*, Chapman and Hall, Londres, 1866.
- PRJEVALSKY, Nicholas Michailovitch: *Yearly Report*, Societat Geogràfica Russa, 1885, p. II (en rus).
- RAMBAUD, Alfred: *History of Russia*, The Page Company, Boston, 1882.
- RANKE, Leopold: *Weltgeschichte*, vol. IV, Duncker & Humblot, Leipzig, 1884.
- RECLUS, Elie: *Primitive Folk*, Walter Scott, Londres, 1891.
- RECLUS, Élisée: *Geographie universelle*, XIII, Hachette, París, 1888.
- REICHESBERG, Naum: *Handwörterbuch der Schweizerischen Volkswirtschaft, Socialpolitik und Verwaltung*, vol. I, Berna, 1903.
- REIN, Gabriel: *Föreläsningar öfver Finlands historia*, Helsingfors, Edlund, 1870.
- RENNEFAHRT, Hermann: «Die Allmend im Berner Jura», a GIERKE, Otto: *Untersuchungen zur Deutschen Staats und Rechts-Geschichten*, Breslau, 1905.
- RIETSCHEL, Siegfried: *Markt und Stadt in ihrem rechtlichen Verhältnis*, Von Weit & Comp., Leipzig, 1896.
- RINK, Henry: *The Eskimo Tribes*, vol. XI, «Meddelelser om Grönland», Williams and Nordgate, Londres, 1887.
- Robert Willis: *Remarks on the Architecture of Middle Ages*, J. & J. J. Deighton, Cambridge, 1835.
- ROCQUAIN, Félix: «La Renaissance au XIIe siècle», a *Études sur l'ancienne France*, Didier, París, 1875.
- ROMANES, George: *Mental Evolution in Animals*, Kegan Paul & Trench, Londres, 1882. — *Animal Intelligence*, 1a ed., D. Appleton and Company, Nova York, 1884.
- RUDECK, Wilhelm: *Geschichte der öffentlichen Sittlichkeit in Deutschland*, Hermann Costenoble, Jena, 1897.
- RUMOHR, Carl Friedrich: *Ursprung der Besitzlosigkeit des Colonen im neueren Toscana*, Werther und Beffer, Hamburg, 1830.
- SANT PETERSBURG SOCIETY OF NATURALISTS: *Memoirs (Trudy)*, vol. XI, Sant Petesburg, 1880.
- SCHILLINGS, Carl Georg: *Die Entstehung des deutschen Städtewesens*, Hirzel, Leipzig, 1898. — *With Flashlight and Rifle*, 2 vols., Hutchinson and Co., Londres, 1905.
- SCHMOLLER, Gustave: *Strassburg zur Zeit der Zunftkämpfe und die Reform seiner Verfassung und Verwaltung im XV*, Karl J. Trübner, Estrasburg, 1875.
- *Strassburgs Blüte und die volkswirtschaftliche Revolution im XIII*, Karl J. Trübner, Estrasburg, 1875.
- *Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reich*, Dunker & Humblot, Leipzig, 1877.
- SCHÖNBERG, Gustave: *Zur wirtschaftlichen Bedeutung des Zunftwesens im Mittelalter*, Berlin, 1868.
- SCHURTZ, Heinrich: *Altersklassen und Männerverbände: eine Darstellung der Grundformen der Gesellschaft*, Georg Reimer, Berlin, 1902.
- SEEBOHM, Frederic: *The English Village Community*, 3a ed., Longmans, Green, and Company, Londres, 1884.
- SEEBOHM, Henry: *The Birds of Siberia*, John Murray, Londres, 1901.
- SEMICHON, Ernest: *La paix et la trêve de Dieu*, 2 vols., Didier, París, 1869.
- SISMONDI: *Tableau de l'agriculture toscane*, Paschoud, Ginebra, 1801. — *Histoire des républiques italiennes du moyen âge*, 16 vols., Treuttel et Würtz, París, 1826. — *Histoire des Français*, vol. VIII, Meline, Cans et Comp., París, 1846.
- SMITH, Joshua Toulmin (ed.): *English Guilds*, Early English Text Society, Londres, 1870.
- SOHM, Rudolf: *Die altdeutsche Reichs und Gerichtsverfassung*, Herman Böhlau, Weimar, 1871. — *Fränkische Rechts- und Gerichtsverfassung*, Weimar, 1871.
- SPENCER, Herbert: *The Data of Ethics*, Williams and Norgate, Londres, 1879.
- STARCKE, Carl Nicolai: *Primitive Family*, Keegan, Paul, Trench and Co., Londres, 1889.
- STEFFEN, Gustaf Fredrik: *Studier öfver lönsystemets historia i England*, Kôersners boktryckeri-aktiebolag, Estocolm, 1895. — «Six hundred years of English poverty (with diagrams)», *The Nineteenth Century*, vol. XXXIV, Londres, 1893.
- STIEDA, Wilhelm: «Hansische Vereinbarungen über städtisches Gewerbe im XIV. und XV. Jahrhundert» a *Hansische Geschichtsblätter*, Duncker & Humblot, Leipzig, 1886.
- STOBBE, Otto: *Beiträge zur Geschichte des Deutschen Rechts*, C. A. Schwetschke und Sohn, Braunschweig, 1865.
- SYEVERTSOFF, N.: *Periodical Phenomena in the Life of Mammalia, Birds, and Reptiles of Voronêje*, Moscou, 1855 (en rus).
- TAINE, Hippolyte: *Origines de la France contemporaine*, vol. I, Hachette, París, 1896.
- TAPLIN, George (ed.): *The Folklore, Manners, Customs and Languages of South Australian Aborigines*, Adelaide, North-Terrace, 1879.
- TCHERNYSHEVSKY, Nicolay: «The Theory of Beneficiency of Struggle for Life, being a Preface to various Treatises on Botany, Sociology and Human Life», *Russkaya Mysl*, setembre de 1888.
- TENNENT, James Emerson: *Natural History of Ceylon*, Longman, Green, Longman and Roberts, Londres, 1861.

Índex onomàstic

- THIERRY, Augustin: *Considérations sur l'histoire de France*, Chaumerot Jeune, París, 1815.
— *Lettres sur l'histoire de France*, Sautet et Cie, París, 1829.
— *Lettres sur l'histoire de France*, Garnier Prères, Edouard Blot, París, 1842.
— *Essai sur l'histoire du Tiers État*, Firmin-Didot et cie., París, 1875.
- THOROLD ROGERS, James Edwin: *The Economical Interpretation of History*, G. P. Putnam's Sons, Londres, 1891.
- THRUPP, John: *Historical Law Tracts*, Owen Richards, Londres, 1843.
- TOULMIN SMITH, Joshua: *English Guilds*, N. Trübner & co., Londres, 1870.
- TRINITY COLLEGE: *Ancient Laws of Ireland*, «Introduction», Longman, Roberts and Green, Dublín, 1865.
- TSCHUDI, Friedrich von: *Das Thierleben der Alpenwelt*, J. J. Weber, Leipzig, 1865.
- TUETÉY, Alexandre: *Étude sur le droit municipal au XIIIe et au XIVe siècle en Franche-Comté*, Imprimerie Henry Barbier, Montbéliard, 1864.
- V. V.: *The Peasant Community (Krestianskaya Obschina)*, Sant Petersburg, 1892.
- VAN-LENNEP, Henry John: *Bible Lands: Their Modern Customs And Manners Illustrative of Scripture*, Harper & Brothers, Nova York, 1875.
- VENIAMINOFF: *Memoirs relative to the District of Unalashka*, 3 vols., Sant Petersburg, 1840 (en rus).
- VINOGRADOV, Paul: *Villainage in England*, Clarendon Press, Oxford, 1892.
- VIOLLET, Paul: *Précis de l'histoire du droit français: Droit privé*, Larose et Forcel, París, 1886.
- WAITZ, Theodor: *Anthropologie der Naturvölker*, vol. II, Friedrich Fleischer, Leipzig, 1859.
- WAUTERS, Alphonse Ghislain: *Les libertés communales*, 3 vols., Lebegue, Brussel·les, 1869-1878.
- WEBB, Sidney i Beatrice: *History of Trade-Unionism*, Longmans, Green and Co., Londres, 1894.
- WESTERMARCK, Edward: *The History of Human Marriage* [1891], Macmillan and Co., Nova York, 2a ed., 1894.
- WHEWELL, William: *History of Inductive Sciences*, 3 vols., John Parker, Londres, 1837.
- WHITE, Gilbert: *Natural History of Selborne*, Appleton and Company, Nova York, 1899.
- WILMAN, R.: «Die ländlichen Schutzgilden Westphaliens», a *Zeitschrift für Kulturgeschichte*, nova època, vol. III.
- WINCKELL, Dietrich de: *Handbuch für Jäger und Jagdberechtigte*, Brockhaus, Leipzig, 1865.
- WOOD, John George: *Man and Beast*, Harper and Brothers, Nova York, 1875.
- WUNDERER, J. D.: «Reisebericht» a Fichard: *Frankfurter Archiv*, II.
- ZARUDNYI, Nicolai: «Recherches zoologiques dans la contrée Transcaspienne», a *Bulletin de la Société impériale des naturalistes de Moscou*, 1889.
- ZIMMERMANN, Wilhelm: *Allgemeine Geschichte des grossen Bauernkrieges*, Köhler, Stuttgart, 1841.
- ZÖPFL, Heinrich: *Alterthümer des deutschen Reichs und Rechts*, Winter, Leipzig, 1860.

A

- Adalbert, sant 185
- Adlerz, Gottfried
formigues 303
- Agustí, sant 285
- Altum, Berharnd
papallones nocturnes, ratolins 97, 343
- Ancher, Kofod
antics gremis danesos 189-190, 343
- Arnold, Wilhelm
sobre les ciutats alemanyes 146, 174, 180, 196, 343
- Artur, rei
llegendes sobre el 156
- Audubon, John James 39, 52, 61, 70, 73-74, 306, 343
àligues 52
aus aquàtiques del riu Sant Llorenç 306
bandades de llops del Labrador 70
dietaris d' 306
esquirols 73
rates mesqueres del Canadà 74
sobre els lloros 61

B

- Babeau, Albert 146, 200, 242
antigues ciutats de França 200
comunitat vilatana 146, 242-243, 343
- Bachofen
origen tardà de la família 105, 111, 320-323, 326, 343
- Bacon, Francis 227
- Bain, Ebenezer
gremis mercants i d'artesans 213, 343
- Baker, Samuel W. 70, 78, 343
associacions per caçar dels lleons 70
societats d'elefants 78

- Bakradze, D. 150, 167, 343
cultiu comú 150
propietat comuna dels serfs 167
- Bancroft
cultiu comú 150, 343
- Barrow 116
- Barthold, Friedrich Wilhelm,
ciutats medievals alemanyes 205, 344
- Bastian, Adolf 131, 135, 165, 169
acord entre l'agressor i la víctima de la mateixa tribu 131
obligació d'ajudar els viatgers 165
venjança de sang i la justícia 135
- Bates, Henry Walter 29, 51, 54, 97, 301-302, 317, 320, 344
camps de tèrmits 51
darwinisme 29
eixams de papallones 301
escassetat de vida animal al Brasil 317
mort de les formigues alades 97
societats d'ocells 29, 51, 54, 97, 301-302, 317, 320, 344
voltors del Brasil 54
- Baudrillart, Henry i Alfred
poblacions rurals de França 254-255, 344
- Beck, Wilhelm
sobre els boiximans 115, 344
- Becker, Alex
desaparició sobtada dels suslics 98, 344
- Behring, Vitus Jonassen
la seva tripulació i les guineus àrtiques 71
- Bentham, Jeremy 135
- Besseler, Georg
origen de la propietat privada 148, 344
- Bink, Gerardus Lodewijk
papús de Nova Guinea 118
- Blanchard, Émile
metamorfosi dels insectes 45, 344

Blavignac, Jean Daniel
treball a Friburg 209, 344

Bogisic, Baltasar
família indivisa en els serbis i els croats 328, 344

Bock, Carl 132-133, 344
«caça de caps» entre els dayaks 132
la «caça de caps» s'ha exagerat 132

Boileau
Livre des métiers 331

Bonnemère
institucions de les viles de França 146, 243

Botta, Carlo 175-176, 180, 196, 205, 219, 349
acumulació primitiva de riquesa 175-176
lleï llombarda 180

Brehm, Alfred Edmund 27, 53-55, 57, 59, 60-61, 64, 67, 72, 75, 80, 87, 106-107, 344
papions sagrats 80
vida social dels micos 106

Brentano, Lujo 213-214, 230, 344
gremis 213
lluïta dins les ciutats 213-214, 230

Buchenberger, Adolf 245, 255-256, 344

Bruges 186, 213, 299
cooperació agrícola a Alemanya 255
destrucció de les comunitats vilatanes a Bèlgica 245

Bücher, K. 146, 249, 256
capítol afegit a Laveleye: *Primitive Property* 249, 256
cooperació agrícola a Alemanya 256

Büchner, Ludwig 27-28, 32, 40-41, 45, 71, 87, 286, 303, 344
compassió en els animals 87
intel·ligència animal 40
Liebe und Liebes-Leben in der Thierwelt 41

Buffon, comte de [George Louis Leclerc]
conills 75, 349

Burchell, John William
zebres 76, 115

Buxbaum, L. 68, 345

Byelaëff 180, 197, 205, 345

C

Calonne, Louis Marie Albéric de
compres comunals 198-199, 209, 345

Capponi, Gino
història de Florència 213, 226, 345

Carlemany 183

Cèsar, Juli 149, 166

Cibrario, Luigi 199, 231
economia medieval d'Itàlia 199
esclavitud i servitud 231

Clements, Dimitri
descobertes de Mongòlia 143

Clode, Charles M.
gremi de mercaders 192, 199, 345

Collins 114

Conrad 219

Copèrnic 227

Cornelissen, M.
suport mutu als Països Baixos 340

Cornelius, Carl Adolf
insurrecció de Münster 237, 345

Cornish, Charles John
joc en els animals 313, 345

Couës, Elliot 57, 66-67, 345
ocells de Dakota 67
ocells de l'illa de Kerguelen 57
orenetes de cingle i falcó 66

Coulanges, Fustel de
comunitat vilatana 145, 321

Cunow, Heinrich
comunitat vilatana al Perú 150, 345

D

Dahn, Felix 146, 176, 182, 346
acumulació primerenca de riquesa 176
antic dret teutó 146
antigues institucions teutones 182

Dalloz, Alexis Désiré 243, 345
recull de lleis franceses 243

Dall, William 122, 125, 345
sobre els aleutians 122

Dant 227

Dareste 243

Dargun, Lothar 111, 146, 286, 292, 345
altruisme en economia 292

Darwin, Charles 36, 43, 49, 80, 87-89, 91, 99, 106, 134
«argument aritmètic» de Malthus 94
arguments de Darwin en favor de la lluita per la vida 88
ball entre els ocells 83
Bates sobre 29
característiques útils en la lluita per la vida 85
com els animals eviten competir 101
compasió en els pelicans 87
els seus seguidors 38
influència malthusiana 37

les qualitats sociables de l'home com a factor de l'evolució 134

l'home sorgit d'una espècie sociable 106

lluïta amb els papions sagrats 80

lluïta per la vida 5, 23, 25, 29, 31, 63, 85, 90, 100, 121, 135, 139, 170, 295

lluïta per la vida a *L'origen de l'home* 36

lluïta per la vida i competència: anàlisi de la teoria 25, 31, 88-90

obstacles naturals a la multiplicació excessiva 96

sentit metafòric d'«extermini» més probable 91

ús erroni de la seva terminologia 104

Darwin, Erasmus
crancs comuns 45

Dasent, George
The Story of Burnt Njal 157, 345

Denton, William 223, 346
Escòcia a l'edat mitjana 223

Desmichels 176

De Stuers
comunitat vilatana malaia 169

Diodor 149

Dixon, Charles 55, 65, 68-69, 98, 307, 318, 346

Doniol 146, 243
institucions vilatanes de França 243

D'Orbigny 39, 54
caracaras 54

Doren, A.
gremis de mercaders 207

Drummond, Henry 32, 346

Durkheim, Émile 321, 326
matrimoni 326

E

Ebrard
formigues 45, 346

Eckermann, Johann Peter
Gespräche mit Goethe 26, 27, 346

Eckert 196

Eduard III 231

Eduard VI 269

Efimenko
comunitat vilatana a Rússia 146

Eghiazarov
gremis georgians 187, 346

Eichhorn 183

Elisabeth, reina
estatut regulant els salaris 270

Elphinstone, John
comunitats vilatanes afganes 128, 145

Ennett, John
art medieval 224, 226, 346

Ennen, Leonard 189, 196, 201, 225, 346
catedral de Colònia 225
Colònia 225

Enric V 215

Enric VII 244

Enric VIII 244, 268
restes dels gremis 268
tancament de terres 244

Erskine, John Elphinstone
comunitats vilatanes afganes 128, 145
sacrifici voluntari de la gent gran 128

Espinas, Albert 27, 41, 81, 346

F

Fabre, Jean-Henry
insectes 45, 346

Fagniez, Gustave Charles
indústria medieval a París 198, 212, 346

Falke, Johannes 209-210, 219, 346
condicions laborals a l'edat mitjana 209

Hansa 219

Falkenau
debat entorn de les vagues de 273

Fée 40

Felip, comte de Flandes 194

Felip IV 328

Ferrari, Giuseppe 185-186, 205, 218-219, 346
ciutats italianes 186
guerra entre les ciutats 218

Ferran I 210

Finsch, Otto 119, 125, 346
Nova Guinea 119
ostiaks i samoïedes 125

Fison, L. 111, 117, 346
origen tribal de la família 111, 117

Forbes, James
sentiment de simpatia en els micos 80

Forel, Auguste 45-48, 51, 302-304, 346
federacions entre els formiguers 304

Frederic I Barba-roja 218

Fritsch, Gustav
boiximans 115, 346

G

Galileu 227

Geddes, P.
argument aritmètic de Malthus 94

Geszow, I. E.
família extensa a Bulgària 327

Giddings, Franklin Henry 33, 346
 Gill, William 126
 salvatges de les Noves Hèbrides 126
 Giraud Teulon, Alexis
 origen tribal de la família 111
 Giry, Arthur
 comuna de Rouen 215, 346
 Glaber, Raoul 186
 Gleditsch 44
 Goethe, Johann Wolfgang von 26-27, 346
 sobre el suport mutu 26
 Gomme, Laurence 185, 246, 346
 assemblea de Londres 185
 vestigis moderns de la comunitat vilatana 246
 Gramich, W.
 Würzburg medieval 198
 Green, John Richard
 acumulació primitiva de riquesa 176
 ciutat i camp 231
 Groot, J. M. de
 sistemes religiosos de la Xina 327, 347
 Gross, Charles 199-201, 207, 214
 compres comunals 199
 conflictes entre gremis 214
 gremis de mercaders 207
 Gross, Karl
 The Play of Animals 82, 313
 Guilbert de Nogent 194
 Guizot, François
 acumulació primitiva de riquesa 176, 347
 Gurney, John Henry 56, 347
 pardals 56
 Gutteridge, Joseph
 vida d'un artesà 289, 347

H

Hanoteau, Adolphe
 cabilencs 162, 165, 347
 Haygarth, Henry William
 bestiar a Austràlia 86, 347
 Heath, Richard
 anabaptisme 237, 347
 Hedin, Sven
 Lop Nur 143
 Hegel, Karl 205, 332-333, 347
 Heribert, sant 185
 Hobbes, Thomas 30, 104-105, 109
 els seus errors 105
 els seus seguidors 105
 guerra de tots contra tots 30, 105, 266

Hodder, Edwin
 Life of Seventh Earl of Shaftesbury 290
 Holm
 expedició a Groenlàndia 121
 Houzeau, Jean-Charles 40, 71, 81, 348
 llops 71
 sociabilitat animal 40
 sociabilitat reduïda en les espècies en decadència 81
 Howitt, A. W. 111, 117, 346, 348
 aborígens australians 117
 origen tribal de la família 111
 Huber, Pierre 45-47, 83, 302-304, 348
 comentari de Sutherland 303
 formigues 45-46, 83
 jocs 83
 Hudson, William Henry 75, 78, 83-84, 302, 315-319
 adaptacions per evitar la competència 319
 escassetat de població animal a Amèrica del Sud 317
 música i ball a la Natura 83
 porcs 78
 viscatxes 75
 Humboldt, Alexander
 micos titís 80
 Hutchinson, Henry Neville 326, 348
 costums matrimonials 326
 Hüter, Emil
 guineus 71
 Huxley, Thomas 29, 38-39, 82, 105, 348
 guerra hobbesiana 105
 lluïta per la vida 29
 origen de la societat 82

I

Ihering, Rudolf,
 importància del suport mutu gratuït 286, 292, 348
 Inama-Sternegg, Theodor
 sorgiment de la propietat privada de la terra 148, 348
 Innes, Cosmo
 Escòcia medieval 223, 348
 Innocenci III 232
 Ihering, Rudolf,
 importància del suport mutu gratuït 286, 292, 348
 Ivanisheff
 comunitats vilatanes a Rússia 146

J

Jacobsen
 esquimals de l'estret de Bering 122
 Janssen, Johannes
 història d'Alemanya 188, 205, 209-210
 Jerdon 47, 58
 formigues 47
 gralles 58
 milans 58
 Jobbé-Duval
 comunitat vilatana a Annam 150

K

Kallsen, Otto 185, 205-206, 215, 220, 348
 ciutats senyal de la unitat nacional 220
 ciutats medievals alemanyes 185
 lleï de la mà morta 215
 Kaufmann, George 180, 348
 significat primitiu de «rei» 180
 Kautsky, Karl
 comunisme del segle XVI 237, 348
 Kavelin 146
 Kegelbrüder 282
 Keller, Ludwig
 anabaptisme 237, 348
 Kessler 25-26, 40-43, 51, 313
 discurs sobre el suport mutu 25
 el nostre coneixement imperfecte dels mamífers 41
 societats d'ocells joves 313
 Khoudadoff, N. 150, 166, 343, 348
 costums dels khevsurs 166
 cultiu comú 150
 Kingsley, Mary
 fans 133
 Kirk, Thomas William
 pardals 58
 Klaus, Alexander Augustovich
 comunitats vilatanes a Rússia 146, 260, 349
 Kluckhohn, August
 pau i treva de Déu 185, 349
 Knowles, James 29, 33
 Königswarter, Louis-Jean 153, 155, 349
 compensació 155
 fred 155
 justícia primitiva 155
 Kolben, Peter
 hotentots 115-116, 349

Koskinen
 institucions primitives dels finesos 146, 349
 Kostomarov, N. 180, 184, 186, 205, 349
 ciutats lliures 205
 història antiga de Rússia 180
 origen de l'autocràcia 184
 racionalisme del segle XII 184
 Kovalevsky, Maxim 105, 111, 113, 132, 144, 146, 148, 151, 155-156, 166, 178, 184, 320, 322, 324, 338, 344, 349-350
 a Rússia 146
 ciutats de Bohèmia 184
 dret primitiu 111
 evolució de la família i la propietat 146
 feudalisme rus 184
 lleis de compensació 132
 matrimoni tribal 320, 322, 324
 origen tribal de la família 105, 111
 origens del feudalisme 166
 piles de fenc dels ossetes 151
 comunitat vilatana a Anglaterra 144
 Kozloff, P.
 lluïta contra els micos al Tibet 80
 Kulischer
 comerç primitiu 206, 349

L

Lamarck, Jean Baptiste 92
 lamarkians 92
 Lambert, Joseph Malet
 vida gremial 187, 350
 Lamprecht, Karl 149, 176, 223, 349
 economia medieval a Alemanya 223
 lleï i economia dels francs 176
 Lanessan, Jean Marie Antoine de
 conferència sobre el suport mutu 27, 41, 349
 Laudes
 comunitat vilatana d'Annam 150
 Laveleye, Émile de
 Primitive Property 146, 249, 257, 349
 LeBret, Johann Friedrich
 Venècia medieval 196, 349
 Leo, Heinrich 175-176, 180, 196, 205, 219, 349
 Letourneau, Charles
 cultiu comú 150
 Letourneau, Aristide Horace
 cabilencs 162, 165
 Le Vaillant 39, 54
 Lichtenstein, Hinrich
 viatges pel sud d'Àfrica 114-115, 349

- Linden, Herman van den
gremis mercants dels Països Baixos 333, 349
- Linné, Carl
pugó i formigues 47
- Lluís VI «el Gros» 185
- Lluís XIV 241
- Lubbock, John 45, 105, 107, 109, 111, 115,
302-303, 320, 323-326, 350
formigues, abelles i vespes 45
hotnetots 115
humans neolítics 109
humans paleolítics 107
matrimoni tribal 320, 323-324, 326
monticles de cloïsses 109
origen tribal de la família 105, 111
- Lübeck 213
- Luchaire, Achille 180, 185, 194, 205, 215-216,
220-221, 350
ciutats i gremis medievals francesos
205, 215, 220-221
lligues entre viles 220
- Lumholtz
aborígens australians 117
- Luro
comunitats vilatanes d'Annam 150
- Lutchitzky
comunitats vilatanes i esclavitud a
Florència 146
- M**
- MacCook 47, 51, 304
formigues 51
«nacions» de formigues 304
- Maclean, John
lleis i costums cabilenques 168
- MacLennan, John Ferguson 105, 111, 320-322,
350
origen tribal de la família 105
Studies in Ancient History 111, 350
- Maeterlinck, Maurice
abelles 304, 350
- Maine, Henry 105, 145-146, 152, 154, 158,
159, 161, 176-177, 246-247, 350
a l'Índia 146
comunitats vilatanes a la Gran Bretanya
146
institucions primitives 105
lleï comuna 152
origen del dret internacional 158
malais 133, 145, 150
cultiu comú 150
- Marin
Venècia medieval 196
- Markoff
lleï comuna dels xakhsevens 156
- Marshall, William,
terres comunals 246-247, 336
- Martial, Louis Ferdinand
papús 120, 350
- Maurer, Georg Ludwig von 146, 154, 176,
183, 205, 321, 350
ciutats medievals 205
comunitat vilatana 176, 205, 321
evolució de la comunitat vilatana 183
jurisdicció comunal 154
sobirania de l'assemblea 183
- Maynoff 158, 350
- Meitzen 249, 350
- Miaskowski, August
conflictes a les comunitats vilatanes
230, 248, 350
- Michelet 176, 180
- Middendorff, Alexander 125
- Miklukho-Maclay, Nikolai 119, 136, 331, 350
«clubs» salvatges 331
costum de compartir l'aliment entre els
salvatges 136
papús 119
- Miler, Ernest
família composta del sud de les terres
eslaves 327, 350
- Miller, Orest
lleï comuna dels habitants de les mun-
tanyes del Caucas 156, 350
- Moeller, Alfred
collites de les formigues 47, 351
- Moffat
sacrifici de la gent gran entre els salvat-
ges 115, 128
- Moggridge, John Traherne
formigues 45, 47, 351
- Montaugé, Theron de 241
- Montrozier
cultiu comú 150
- Moodie 116
- Morgan, Lewis H. 87, 105, 111, 113, 146, 320-
324, 351
Ancient Society 111, 146, 351
divisió de les aus per grups a Hawaii 113
origen tribal de la família 105
- Müller
dayaks 133, 351
- Münzinger, Wener
lleis dels bogos 168, 351

- N**
- Napoléon II 243
- Napoléon III 243
- Nasse, Erwin 144, 244, 246, 321, 351
comunitat vilatana a Anglaterra 144
- Nazaroff
caceres comunes 162, 351
- Neró Tiberi, Clàudi 329
- Newton, A.
tords escocesos 89
nidació 57, 66-67, 319
associacions d'ocells per niar 66-67
- Nitzsch, Karl Wilhelm 174, 179-180, 220,
351
- Nordenskjöld, A. E. 65, 349
- Nordmann
falcons 54
- Nys, Ernest 132, 157, 159, 178, 351
antic dret irlandès 157
execucions militars 132
origen del dret internacional 159
- O**
- O'Brien
viles suïsses 249, 351
- Ochenkowski, Wladyslav von 198, 244, 351
Anglaterra medieval 198
terres comunals 244
oncle matern 325
- Orsini 230
- Ory
comunitats vilatanes d'Annam 150
- Owen, Robert,
Grand National Consolidated Trades'
Union 271, 342, 354

- P**
- Palfrey
comunitats vilatanes a Amèrica del
Nord 152, 351
- Pappenheim, Max
gremis danesos 192, 351
- Pavloff, Marie
origen del cavall modern 94
- Perrens, François Tommy
història de Florència 186, 213, 351
- Perrier, Edmond
colònies animals 81, 351
- Perty, Max 41, 56, 87, 351
compassió entre els animals 41, 56

- Pfeiffer, Ida
dayaks 133, 351
- Phear, John
viles de l'Índia 146, 351
- Phillips-Wolley Clive
zebres 77, 351
- Piepers, M. C.
vols massius de papallones 301, 351
- Plimssoll, Samuel 290-292, 351
altruisme entre els pobres i els rics 290
- Plutarc 328, 330-331, 352
- Polyakoff, Ivan 43, 66, 76, 352
gavians 66, 76
lluïta per la vida 43
- Pompili, Numa 328
- Porter
l·listat de bans 245
- Posnikoff 146
- Post, Albert Hermann 105, 111, 113, 121,
132, 146, 150, 155-156, 168-169, 266, 320,
322, 324, 347, 352
cultiu comú 150
desenvolupament dels drets familiars
156
intercanvi de mullers 121
lleï comuna als pobles africans 156
lleis de compensació a l'Àfrica 155
matrimoni al clan 113
origen tribal de la família 105, 111
Sumatra 168
- Powell, John Wesley
comunitats vilatanes a Sumatra 169, 352
- Pritchard, William Thomas
canibalisme polinesi 131, 352
- Prjevalsky, Nicholas Michailovitch
ossos sociables al Tibet 312, 352

- R**
- Rambaud, Alfred 184, 329, 352
història de Rússia 184
relacions entre els normads i els eslaus
329
- Ranke, Leopold
dret romà 228
- Reclus, Elie
infanticidi 127
- Reclus, Élisée 115
dayaks 133
hotentots 115
- Rein, Gabriel
comunitats vilatanes dels finesos 146,
352

Richard Green, John 192, 197, 205
 Rietschel, Siegfried
 mercat a la ciutat medieval 332, 352
 Rink, Henry 121-122, 125, 352
 esquimals 121-122
 Robert, rei 215
 Rocquain, Félix 186, 352
 Rogers, James Edwin Thorolf
 condicions laborals a l'edat mitjana 209-210, 354
 Romanes, Georges 41, 45, 47, 71, 80, 352
 agricultura de les formigues 47
 compassió en els micos 80
 xacals sociables 71
 Ross, Denman 145
 Rossus
 Historia 244
 Rostock, A. 213
 Rousseau, Jean-Jacques 39, 82, 104, 135
 idealització dels salvatges 135
 opinió de Huxley sobre 39
 origen de la societat 82, 104
 Rudeck, Wilhelm
 costums matrimonials a Alemanya 326, 352
 Rumohr, Carl Friedrich
 proletariat de les colònies de la Toscana 217, 352

S

Saint-Léon, E. Martin 211, 328-329, 331, 350
 gremis de París 331
 gremis romans 328
 organització dels oficis a París 211
 Savonarola, Gieronimo 233
 Schmoller, Gustave 176, 207, 213, 223, 248, 255, 348, 353
 oficis a Estrasburg 213
 Schönberg, Gustave 209-212, 353
 condicions laborals a l'edat mitjana 211
 gremis 211
 Schrenck, Leopold 125
 Schultz, Alwin
 condicions laborals a l'edat mitjana 211
 Schurtz, Heinrich
 classes per edat i unions secretes 323, 331, 353
 Scot, Michael 227
 seccions a la ciutat medieval 196-197, 332
 Seebohm, Frederic 144, 146, 149, 244, 321
 bans de tancament 244, 321
 comunitat vilatana a la Gran Bretanya 145-146, 176
 cultiu comú 149

Seebohm, Henry 55, 68
 migracions d'ocells 55, 68
 trobadors abans de la nidació 68
 Semichon, Ernest
 pau i treva de Déu 185
 semites primitius 113
 Sergievich
 l'assemblea i els prínceps russos 184, 205
 Servi Tul-li 328
 Seyfferlitz 64
 Shaftesbury, comte de 289-291, 348
 compra i assassinat d'infants 290
 Sismondi, Jean-Charles-Léonard 205, 218, 223, 226, 229, 353
 agricultura de la Toscana 223
 canals de Llombardia 226
 creixement de l'autoritat reial 229
 guerra entre les ciutats 218
 repúbliques italianes 205
 Smith, Adam
 intervenció de l'Estat sobre les corporacions 212
 Sohm, Rudolph
 comunitat vilatana teutona 146, 179, 353
 Sokolovsky 146
 Spencer, Herbert 30, 38, 81, 92, 353
 colònies animals 81
 influència de l'entorn 92
 lluïta per la vida 30, 38
 Sproat, Gilbert
 indis de Vancouver 122, 125
 Stansbury, capità
 compassió entre els pelicans 87
 Starcke, Carl Nicolai
 família primitiva 320-321
 Steffen, Gustaf Friedrik
 condicions laborals a l'Anglaterra medieval 209, 353
 Steller 71-72
 Stieda, Wilhelm
 ciutats de l'Hansa 211, 221, 353
 Stobbe, Otto
 propietat «mòbil» 148, 353
 Stoltze 133
 Stopford Green, Alice
 ciutats medievals a Anglaterra 180
 compres comunals 207
 gremis 192
 gremis d'artesans i de treballadors 214
 Sutherland, Alexander 32, 303
 instint moral 32, 303
 opinió sobre l'obra de Huber 303

Syevertoff, N. 42, 52-53, 64, 320, 353
 associacions per a la caça entre els pigars cuablanes 52
 associacions per niar 64
 Sykes, coronel 47
 Sylvestre
 comunitats vilatanes d'Annam 150

T

Tachart 116
 Tàcit 113
 Taine, Hippolyte 241, 353
 tancament de terres 244, 334
 Tchernyshevsky, Nicolay
 assaig sobre darwinisme 99, 100, 353
 Tennent, James Emerson
 Natural History of Ceylon 71, 354
 Ternessac, M. 255
 Thierry, Augustin 180, 185-186, 194, 205, 343, 354
 ciutats lliures 180, 185, 194, 205
 sentit primitiu del terme «rei» 180
 Tolstoi, Lev
 descripció de la sega en un poble rus 263
 Toulmin Smith, Joshua 189, 192, 212, 214, 268-269
 espoli de la propietat dels gremis 268
 gremis a Cambridge 189, 192
 gremis anglesos 268
 Toulmin Smith, Lucy 212
 gremis 212
 paper de la dona als gremis 189
 Toussenet 40
 Tschudi, Friedrich von
 vida animal als Alps 70, 354
 Tuetey, Alexandre
 dret municipal medieval 216, 354
 Turgot, Anne Robert Jacques
 contra les assemblees vilatanes 145
 Tylor, Edward H. 105, 109
 teoria de la degeneració 109
 Tylor, Edward H.,
 origen tribal de la família 105

U

Ulrich, sant 184
 Uthelred de Winchester, sant 184

V

Veniaminoff 123-125, 127, 354
 aleutians 123

el seu codi moral 123
 va evitar l'infanticidi entre els txuktxis 127
 Vinogradov, Paul 144, 176, 244, 321, 354
 comunitat vilatana a Anglaterra 144
 espoli de les terres comunals 244, 321
 Viollet, Paul
 institucions antigues franceses 146, 354
 Vitalis 185
 V. V.
 comunitat vilatana a Rússia 258-260, 262-263, 354

W

Wagner, Adolf 245, 344
 Moritz Wagner
 aïllament de grups animals 92
 Waitz, Theodor 114-116, 126-128, 150, 169, 354
 cultiu comú 150
 malais 169
 oucagas 169
 Wallace, Alfred Russell 35, 79, 85, 88-92, 100-101
 arguments de Wallace en favor de la teoria de lluita per la vida 89-90, 92
 característiques útils en la lluita per la vida 85
 com els animals eviten competir 100
 sentit metafòric d'«extermini» més probable 89
 factor de la migració 92
 lluïta per la vida 35
 orangutans 79
 sobre els tords 89
 Walt, Johan van der 115
 Walter 146, 150, 157
 comunitat vilatana a Gal·les 146
 cultiu comú 150
 Wauters, Alphonse Ghislain
 ciutats medievals belgues 205, 354
 Webb, Sidney i Beatrice
 història dels sindicats 270-272, 354
 Weddell, H. A.
 protecció mútua entre les vicunyes 87
 Westermarck, Edward
 història del matrimoni 321-322, 354
 Whewell, William 224, 227, 354
 invencions medievals 227
 White, Gilbert 67, 354
 Wied
 tucans burlant-se d'un aligot 58
 Wilman, R.
 federacions de Westfàlia 220, 354

Winckell
llebres 75, 354
Wises 230
Wolfgang, sant 185
Wood, John George
compassió en els animals 87, 354
Wunderer, J. D.
gremi a bord d'un vaixell 188, 355

Y

Yadrintseff 142
Young, Arthur
agricultura francesa 241

Z

Zarudnyi, Nicolai 54, 313, 355
llebres 313
Zarudnyi
sociabilitat de les aus rapinyaires 54
Zöpfl, Heinrich
weichbild 206, 355

Índex temàtic

A

aba
caça en comú 161, 192
Abbeville 194, 221
abelles 5, 27, 35, 44-45, 49-50, 74, 82, 304
instints insociables de les 50
suport mutu entre les 50
Abissínia, comunitat vilatana d' 80, 145, 168
aborígens australians 116, 118
codi moral 124
folklore, costums, etc. 116
adaptacions 318
adulteracions agrícoles 208
diverses en una sola família d'ocells 318
advocats 232, 240
a Bolonya 232
influència dels 230
Àfrica 69, 77, 80, 94, 110, 132-133, 145, 147, 158-159, 168, 175, 181, 192, 265, 310-311, 317
comunitats vilatanes a l' 147
lleis de compensació de diversos llinatges a l' 153
monarquies bàrbares a l' 181
població animal de l' 69
agrupacions d'animals
família, grup, societat 80
aïllament d'espècies 92-93
Aire, amiatat de la vila d' 194
Ajudes
a Alemanya 255
a Geòrgia 164
al Caucas 164
a les viles cabilenques 163
als gremis 208
entre els camperols francesos 250
alans 158
«alegria de viure» 82-83
aleutians 6, 103, 116, 120, 123, 125
codi moral dels 123
distribució periòdica de la riquesa acumulada entre els 122
encara a l'edat de pedra 120
pacífics 120
alfurus 169
Algèria 164-165
aligots 57, 58
aliment 24, 43-44, 46, 50, 54, 57, 59-60, 64, 67-68, 71-72, 75-76, 81, 88, 91-92, 94-96, 100-101, 103, 115, 117, 119, 124, 127, 136, 150-151, 157, 161, 164, 192, 197, 217, 239, 246, 272, 277, 304, 315-319
compartit entre els salvatges 136
entre els hotentots 136
assemblea nacional islandesa 178
aloses 67-68
banyudes 67
d'Sprague 67
vulgars 67
aluates (mones udoladores) 79
Amalfi 185
Amèrica Central
cultiu comú a l' 150
Amèrica del Nord 44, 67, 72, 78, 89, 110, 145
població animal d' 69
Amiens 194, 198-200, 209, 221
actuant com a àrbitre 221
amitas 208
amkari 187, 277, 329-330
amor
filial, entre els salvatges 126
i sociabilitat 26
amt 208
Amur, riu 24, 43, 77-78, 142 152
ancians 118, 120, 127, 129-131, 326
Erskine sobre els 128
Moffat 115, 128
sacrifici voluntari dels 128

ànecs 64, 66, 306, 311, 320
 de Casarki 64
 foscos 66, 306

Anglaterra
 comunitat vilatana a 144
 destrucció de la comunitat vilatana a 243
 medieval 199
 ocells d' 283
 restes de la comunitat vilatana a 246
 tancament de terres a 244
 vagues a 271

anglosaxona, llei 180

Annam, comunitat vilatana d' 150

Anticosti, illa d' 306

antílops 69, 76-77, 311, 312

Antwerp 199-200

àrabs, invasió dels 183, 228

Aral, llac d' 142

àrbitre, ciutat que actua com a 177, 221

Ardenes
 redistribució de la terra a 250

Arieja 251-252, 255
 cultiu comunal a 255
 vida de les viles d' 251

aris, antics pobles 113, 123, 143, 150, 161

armadillos 315, 318

arquitectura 186, 195, 223-224, 299
 d'inspiració comunal 223
 fites tècniques 224
 medieval 223

art 73, 178, 191, 205, 222-225, 236, 238, 296, 331
 d'inspiració comunal 223
 medieval i grec 224-225

artel 276-277, 329-330
 de canvistes 276
 esdeveniments recents a Rússia 277, 329-330
 i comunitats vilatanes 276

Àrtic, arxipèlags de l' 65

Asara 320

Àsia, nord d' 65

assemblea 153-154, 160, 163, 177-179, 182-183, 185, 192, 204, 206, 212, 226, 238, 296
 abolició de l' 238

a Londres 185

escull el defensor 184

funció a les viles de l' 145

funció judicial de l' 153

Gomme, Laurence sobre les funcions de l' 246

preserva la seva jurisdicció durant l'època feudal 182

suprema a la ciutat medieval 178

Assemblée Constituante 242

Atenes, Acròpolis d' 225

aufransys 54

Augsburg 184, 219

Aurinyac, regió d' 107

aus aquàtiques 57, 59, 64, 306
 al riu sant Llorenç 306
 hàbits familiars de les 64

Australàsia, sud d' 110

Austràlia 60, 86, 89, 111-112, 117, 121
 ramats de bestiar a 86

Àustria 245, 257, 273
 destrucció de la comunitat vilatana a 245

B

babuins 79

Baden 255

Baiona 215

balai o parla 119

Balcànica, península 277
 comunitat vilatana a la 257

ball, dels ocells 83

«banquet comú» 151, 192-193

bans de tancament de terres 244

baptistes 261

bàrbars 6, 30, 139, 142-143, 147-149, 152, 154-159, 161-162, 166-168, 170-175, 177, 183, 205, 228, 234, 331
 el fred i el wergeld 154

institucions de comunitat vilatana que van crear 144

justícia a l'assemblea 153

migracions que van dispersar-los 144

suport mutu entre els 139, 171

tala de boscos i colonització per part dels 174

tribus que avui viuen amb costums bàrbars 159

Basilea, catedral de 225

Bassano 191

bassouts 168, 345

Baviera 257

Beaumont, carta de poblament de 195

bede 340

Bèlgica 195, 205, 245, 272, 340
 unions de pagesos a 340
 venda forçosa de les terres comunals a 245

Berkshire 335

Berna 213, 217, 338-339, 346, 352

Besançon 216

blesbok 310

bogos 168

Bohèmia, ciutats de 184, 216, 223

boiximans 6, 103

Bolivia 87

Bolonya 216-217, 219, 232

bontebok 310

Borgonya 229

Borneo 80, 132-133, 313, 314, 344

bous mesquers 69

Brasil 47, 54, 110, 150, 168, 317
 caracarà 54
 cultiu comú 150
 formigues 47
 nadius del 110

bratskiye 161

Braunschweig 213

Brehon, lleis de 156, 157

Bremen 186, 226

Brescia 218

Breslau, campanar de l'assemblea de 226

Bretanya 150

Brighton, aquari de 44

búfals 69, 78, 95, 100, 311

búlgars 260-261

Bulletin de la Société des Naturalistes de Moscou 98, 344

buphagus 57

Burgdorf 217

bürgernutzen 248

burgesos 194, 199-200, 207, 215-217, 228-230, 243
 la seva lluita contra el feudalisme 215

burriats 6, 139, 159-162
 àpats en comú dels 159
 caça comuna 161
 confederacions dels 160
 famílies extenses dels 159

burrichter 196

C

cabilencs 6, 139, 145, 162-165, 179, 189, 205, 329
 ajuda als viatgers per part dels 165

anaya 165, 167, 205

çof 165, 189

comunitat vilatana dels 205

jemm'aa dels 163-164, 166, 253, 265

retorn a la llei tribal dels 162-165

rics i pobres entre els 164

treball en comú dels 164

caça 5, 35, 52, 58, 60, 70-71, 80, 117, 122, 133, 149, 161-162, 191, 316, 318, 331

associacions per a la
 d'algues 52

de caracaràs 54

de la tribu dels canins 70

de les hienes 71

dels guineus 52

dels lleons 70

dels llops 70

de pelicans 55

en comú 52

entre mascles i femelles 52

caciques, ocells propers a la graules 58

callidryas 301

calmucs, llei costumària dels 153

Cambrai 214

camells 70, 155

Canadà 74, 108, 152, 306, 308, 336
 oques del 306
 rates mesqueres del 74

canibalisme 117, 130-131
 caràcter religiós a Fiji i Mèxic 131
 discussió a la Societat Antropològica de París 117
 probablement sorgit durant el període glacial 130

cant dels ocells 84

caprins, sociabilitat dels 77

caputxins (*Cebus capucinus*) 79

caracaràs gorga-roigs 54
 en bandades 54

estepes del sud de Rússia 54

caragolets, observació de Goethe dels 26

caritat 124, 161, 233, 240, 285, 292
 associacions caritatives 285

carnívors 43, 52, 69-71, 76-77, 79, 85, 105, 106-107
 sociabilitat entre els 52

Carpats 181

carreteres, construïdes per les comunitats vilatanes 152, 249

Casalis, tradicions dels sotho 168, 345

cases comunals 121, 150, 168, 223, 323, 325, 331
 balai 119
 cohabitació de diverses famílies 325
 dels esquimals 119

Càspia, mar 142, 276

castors, colònies de 69, 74, 100

catedrals 195, 210, 222, 226-227
 de Basilea 225
 de Colònia 225
 de Laon 226

- de Pskov 179
de St. Ouen 226
medievals 224
Caterina II 213
Caucas 6, 132, 139, 150-151, 156, 164, 166-168, 252, 265, 277-278, 283, 346
ajudes a les viles del 252
creixement del feudalisme al 166
cultiu comú al 150, 166
habitants de les muntanyes del 6, 132, 139, 166-167
lleï costumària al 167
cavalls 25, 28, 70-71, 76, 95-96, 99, 160, 164, 253, 317, 334, 340
després d'una sequera 96
origen dels 95
parcialment salvatges a Àsia 70
salvatges al Tibet 76
celtes 113, 143, 174, 178
celtíbers 149
centralització 196, 238
a França 243
creixement de la idea de 228
cervols 69, 114, 130
cesarisme, desenvolupament del 228, 236
Ceylon 71, 78, 354
Chamber's Encyclopaedia 184
Chany, llacs del grup 142
charroi 251
ciència a les ciutats lliures 222, 236
cimarrons de la Pampa 76
«cinturó salvatge» 113
ciutats medievals 6, 183, 201, 203, 209, 221, 223, 226-229, 231, 236, 268-269, 298, 332-333
amistats de les 181
àrbitres de les 196
arquitectura de les 195
arts menors a les 213
assemblea i defensor a les 184
causes de decadència de les 228
compra comunitària de la matèria primera a les 199
conjuracions a les 181
creixement de les arts i la indústria a les 224, 225
creixement de l'oligarquia dels mercaders a les 207
diversitat de les 190
doble origen de les 183
exemple de Florència 232
federació de parròquies i gremis a les 193
fonaments del dret comercial i internacional a les 186
franceses, alemanyes italianes, russes 204
fraternitats de les 181
funcions de les 186
gremis a les 187
guerres contra els barons feudals a les 218
honestetat comercial a les 207
influència de l'Església i del dret romà en les 232
jornades laborals a les 210
jurisdicció pròpia de les 194
ligues entre les 219
mercat a les 205
monuments de les 186
oligarquia en creixement a les 230, 232
origen de les 186
paper del treball a les 197
pau i treva de Déu 185
progrés científic a les 226
prosperitat de les 223
relació amb les viles del voltant de les 230
revolta arreu d'Europa de les 195
revoltes dels s. X-XII a les 181
tractats comercials de les 221
unanimitat a les 181
civetes, tribu de les 70
clan 30, 106, 111-114, 117-118, 120-123, 132, 134-136, 139-140, 142-143, 146-147, 149-151, 160-162, 165-168, 170, 173-174, 178, 180, 192, 205, 234, 295, 298, 300, 321-326, 330-331
dispersat en les migracions 142
en oposició a altres clans 136
organització entre els homes primitius 105, 111-112, 117-118
previ a la família 106
classes 112, 118, 166, 231, 235, 241, 243, 272, 285-292
artesanes 231
en els pobles primitius 112, 118
governants 241
mitjanes 243
obreres 289
pobres 287, 289, 292
riques 272, 286, 291
treballadores 290
clima 43, 76, 93, 96, 98, 110, 130, 265, 317, 319
efecte sobre els insectes i ocells 97, 98
clubs 281-282, 331
alpins 282
entre els salvatges 331
esportius 282
çof cabilenc 165, 189
coipú (*Myocastor coypus*) 316
collegia 187, 329
collita 47, 151, 163, 192, 249, 251, 258, 263, 265, 335
sopar de la 192
Colònia 196, 213, 219, 225
catedral de 225
gremis de 213
gremis veinals de 196
Colonies animales (llibre) 81
colonització 259, 276
de Crimea 259
de les ciutats medievals 230
de les comunitats vilatanes 152
dels bàrbars 174
de Sibèria 276
Colorado 66
Combination Laws 271
commons anglesos 247-248, 334
compayne 208
compensació 32, 132, 153, 155-156, 167, 170, 175, 177-180, 190, 300
de robatori 177
en cas d'assassinat 154
competència a la Natura, teoria i anàlisi de la 24-25, 37, 43, 63, 88, 92, 94
adaptacions per evitar-la 100, 315-317
argument indirecte en favor de la 90
arguments de Darwin per demostrar-la 87
com un factor d'evolució progressiva 99
obstacles naturals a la 96
Compiègne, carta de poblament de 194
comunes franceses, vida a les 242
comunitat vilatana 6, 32, 139, 144-152, 160, 162-163, 166, 169-171, 174, 177, 182-183, 186-187, 189, 192, 197, 207, 215, 228, 234-235, 237, 240-241, 243, 245-246, 250-251, 256-258, 260-264, 266-268, 296, 322-323, 330, 333
abast de la jurisdicció de la 153
a l'Àfrica 147
a l'Àsia i l'Àfrica 265
al Caucas 156
anterior a la servitud feudal 145
a Rússia 257
assoliments de la 149
a Sumatra 169
a Turquia 187
bibliografia sobre 146
carreteres 152
compensació en la 153
confederacions de comunitats vilatanes 153
conflictes 86, 119-120, 132, 140, 156, 165, 167, 169, 175, 177, 182, 192, 203-204, 214, 217-219, 221, 228, 230-231, 261, 269, 273, 286, 297
entre artesans i mercaders 269
creada per evitar la desintegració 144
cultius comuns a la 149
destrucció de la, a Alemanya, Àustria, Prússia, Bèlgica 245
destrucció de la, a Anglaterra 244
destrucció de la, a França 242
edictes per destruir la 241
en els alfurus 169
en els arani 168
en els cabilencs 162-165
en els habitants de les muntanyes del Caucas 166
en els malais 145
en els oucagas 168
en els tupi del Brasil 168
en els wyandots 169
esforç dels rics i l'Estat per eliminar-la 238
fred 155
funcions judicials de l'assemblea de la 153
i el senyor feudal 154
independència preservada durant l'edat mitjana de la 182
lleis i institucions derivades de la 246
a Anglaterra 246
a França, Suïssa, Alemanya, Itàlia, les terres escandinaves i Espanya 247
murals de la 152
nous pobles de la 152
possessió en comú de la terra a la 148
preservada fins a l'actualitat 244
principis morals de la 153
propietat de la terra a la 148
protecció militar de la 159
relació amb la família indivisa 147
rep diversos noms 145
sorgiment espontani recent a Rússia 259
tala de boscos a la 148
treball en comú a la 149
universal 145
congressos laborals, a l'edat mitjana 211
conills 75, 77, 95
Constantinoble 229
Convenció revolucionària francesa 270
lleï contra les coalicions de treballadors 270

convivii 192
 cooperació 7, 36, 44, 250, 267, 276, 303
 a Alemanya 256
 a Gran Bretanya 275
 a l'Europa continental 276
 als Països Baixos 276
 a Rússia 276
 a Suïssa 250
 entre els pagesos 254, 257
 lleteries de l'oest de Sibèria 264
coroyas 66
 corporacions 213, 216, 329, 332, 337-338
 a França 329, 332
 a Holanda 329
 a Suïssa 337-338
 corredors del desert 64
 corriols 55, 64-65, 307
 anellats 55, 307
 cosacs 77, 259, 276
 crema 123, 189
 «creu de mercat» 206
 Crimea 259
 Crofters' Commission 246
 cucs de seda, cria a Rússia 264
 cueretes blanques 57
 cultiu comunal 150, 255, 262, 264
 a Kursk 262
 a l'Arieja 255
 a Westfàlia 256
 curonians 145-146
 cyvar 150

D

Daguestan, relacions feudals al 166
 daines 24, 28, 69, 77-78
 migracions de les 24, 28, 77-78
 Dakota 66-67, 345
 danesos 122, 264
 antics gremis 189
 cooperació a Sibèria dels 264
 Pappenheim sobre els antics gremis dels 192
 darwinisme i sociologia 25
 Bates sobre el darwinisme 29
 dayaks 6, 103, 116, 132-134, 314
 concepció de la justícia dels 132
 costums dels 115
 exageracions d'autors recents sobre els 132
 defensor de la ciutat 184, 204
 degeneració, teoria de la 109

Dellys 164
dendrocolaptidae 320
 dessa 145
 dessecament 110, 142
 causa de les migracions 142
 destrucció de la vida animal per causes naturals 23
dholes, gossos salvatges d'Àsia 71
 associacions de les aus aquàtiques 307
 mort dels ocells pel fred 98
 trobadors abans de migrar 69
 vols dels ocells per plaer 55
 dones 46, 82, 84-85, 88-89, 97-99, 111-112, 115, 118, 121, 123-126, 128, 134-135, 139, 151, 156, 160-161, 163-165, 167, 189, 205, 232, 237, 252-253, 262-265, 272-274, 277-281, 283, 285, 287-290, 313, 316, 323, 325-326, 331, 333, 338
 a la tribu 135
 entre els esquimals 121
 es burlen dels homes que han comès una falta poc greu 135
 institucions educatives per a dones a Rússia 283
 Dordonya, restes paleolítiques de la 107
 dret 6, 39, 103, 111, 135-136, 144, 148, 151, 154, 161, 164, 169, 176-177, 180, 183-184, 190, 195, 198-199, 206, 211, 213-215, 228-230, 232, 237-239, 245, 272, 284, 286, 293, 321, 325, 335, 338
 antic 111, 321
 comú 6
 internacional 136
 romà 148, 180, 228-229, 232
 canvis en el significat del rei al 179
 estudi renovat del 228
 l'Església n'accepta els principis 229
 sorgiment del 148

druzhestva 187
 Dusse-Alin 77, 78

E

Egipte 308, 330
 èiders 66, 307
 eines agrícoles, millorades a les comunitats vilatanes 262
 elefants 69, 71, 78, 311
 societats dels 78
 emberizes 67
 emperador i Església a Itàlia 218
emprout 251
enclosure acts 244
 Èòlies, illes 149

Equus Przewalskii 76
 ermots, anglesos 98
 escandinaus 143, 145
 comunitat vilatana entre els 143
 escarabats enterradors, suport mutu en els 41, 44
 esclavitud 223, 292
 a les ciutats italianes 217, 230
 Escòcia 70, 89, 98, 145-146, 199, 204, 223, 229, 336
 carreteres a 223
 comunitat vilatana a 145
 cultiu comú a 204
 cultiu en comú a 149
 mosteles sociables a 70
 Església 180-181, 185, 206, 218-219, 229, 232, 236, 238, 240, 283-285, 292
 afavoreix el cesarisme 228
 anglicana 292
 cristiana 229, 285
 estudia la llei romana 229
 i els reis 179
 i l'emperador a Itàlia 218
 revolta contra l'Església catòlica 236
 eslaus 113, 143-146, 153, 174, 178, 329
 ciutats dels 231
 comunitat vilatana dels 144-146, 153
 primitius 113, 143
 Espanya 67, 158, 181, 223, 229, 247, 257
 Espira 215, 219
 esquimals 110, 113, 116, 119-120, 122-123, 137, 325
 costums dels 120
 expedició alemanya a les terres dels 121
 grups similars dels 120
 institucions dels 110, 116
 esquirols 25, 69, 72-73, 93, 98
 terrestres 69, 72
 Estat 6-7, 30, 137, 168, 183, 185, 192-193, 196, 202, 211-213, 232-233, 235-236, 238-239, 241-243, 245, 258-259, 267-270, 276-277, 281, 283-285, 293, 296, 341
 ajudat per l'Església 233
 com a ideal 281
 creixement al segle XVI 232
 destrucció de les institucions de suport mutu per part de l' 239
 espoli dels gremis per part de l' 238
 ideals de l' 232
 interferència en les corporacions per part de l' 211
 regulació de la indústria per part de l' 239

victòria sobre les ciutats per part de l' 236
 estepes 54, 69, 71, 76, 96, 152, 159, 259, 265, 311
 llacs de les 64, 311
 russes i siberianes 71
 Estrasburg 219
 estruços 76
 Europa, nord d' 63, 187
 evolució 5, 23-32, 35, 38, 40-42, 48, 62, 74, 81, 85-88, 99-100, 103, 106, 111, 113, 131, 134-136, 141-142, 145, 147, 174, 183, 197, 235, 239, 293, 295-297, 299-300
 importància de la competència en l' 96
 progressiva, el suport mutu com a factor principal de l' 5, 25, 31, 35, 239, 295

F

falcó 55, 57-58, 64, 66
 de les praderies (*Falco polyargus*) 66, 73-74, 76, 313
 oesulon 54
 pelegrí 55
 perseguit per uns pardals 58
 subbuteo 54
 tinnunculus 54
 família
 en els eslaus del sud 146
 en els ossetes 166
 fase de la civilització 106
 indivisa o extensa 147
 matriarcal 111
 origen tribal de la 106-107, 109, 111-112
 paternal en el clan 330
 patriarcal 75, 147, 320, 322-324
 Farne, illes 307
 federacions 158, 193, 197, 204, 212, 220-221, 229, 236, 271, 282, 296, 300
 dels grups bàrbars 158
 entre ciutats 218
 federalisme 228, 232, 238
 vegeu també lligues 228
 fenc, comunal 151
 ferro, cost a l'alta edat mitjana 175
 feudalisme 166, 169, 181-183, 218
 creixement al Caucas 166
 i les comunitats vilatanes 182
 malai 169
 Fiji, canibalisme religiós a 130-131
 fil-loxera 254
 finesos, comunitat vilatana dels 145-146
 Flandes, ciutats flamenques 204, 332

- Florència 213, 216-217, 219-220, 223, 226, 232-233, 299
 Concili de 226
 encapçala una lliga de ciutats 219
 escoles i hospitals a 226
 lliga de viles del contado de 220
 prosperitat dels pobles veïns de 216
 revolució de les arts menors a 213
 revolució del s. xv a 232
- foques 57, 69, 79
- formigues 5, 27, 35, 44-51, 75, 82-83, 85, 97, 100-101, 302-304
 agricultura i horticultura de les 47
 federacions de nius de 51
 jocs entre les 82
 suport mutu entre les 27, 44
- França 6, 24, 28, 71, 107-108, 145-147, 149, 158, 180-181, 186, 195, 199-200, 212, 215-216, 220-221, 229, 235, 238, 241-245, 247, 250-251, 254, 256, 269, 281-282, 321, 328, 329, 331-332
 gremis a 145, 185, 331
 merovingia 158
 Tercera República Francesa 243
- Franche-Comté 216, 354
- francmaçoneria 284
- francs
 cultiu comú dels 149
 període dels 196
- fred* 80, 85, 97, 99, 114, 130, 154-155, 177, 179-180, 182, 188, 287, 309, 316
 en època tardana 177, 179-180
 origen del 155
 pagat a la comunitat vilatana 154
- fredelugues 57, 84
 adaptades a diversos aliments 318
 atacant rapinyaires 57
 ball de les 84
- frith* 192
- Froebel Unions* 283
- fruitières* 255
- fueguins 109-110, 115, 120
 en descripcions recents 120
 monticles de restes dels 109
 part del cinturó salvatge 110
- G**
- gaigs, sociables 60
- Galítsia, viles 223
- Gal·les 145-146, 199, 269, 335-337
 ciutat vilatana a 145
 cultiu comú a 145
 tríades gal·leses 156
- Gant 186, 254, 333, 349
- gaseles 69, 76-77, 311
- gau* 147
- gavians argentats 306
- gavines 57, 64, 306-307
- gavinetes de tres dits 65, 306
- geburschaften* 196
- Geelwink, badia de 118
- papús de 118-119
- geni constructiu, de les classes populars 181
- Gènova 45, 219, 226, 346
- gens*, vegeu clan, salvatges 106, 111-112, 118, 121, 143, 147-149, 165, 187, 190, 271, 325, 329-330
- georgians 167, 252
- germandats armades 175, 176
- germànics, pobles 113
- geselle* 208-210
- gibel·lins 218
- gimnastes, societats de 282
- Ginebra 212
- girafes 310
- Girona 223
- glacial, període 93, 107-108, 110, 120, 130
 probablement moment del sorgiment del canibalisme 130
- Glarus 247, 249
 pastures alpines del cantó de 249
- goril·les
 espècie en decadència 322
- gossets de les praderies 73-74, 313
 costum de tenir vigilants 73
 societats de 73
- gralles 58
- Gran cassola de manglar (*Limulus*) 44
- Grècia 181, 183, 187, 231-232, 328
 antigues ciutats de 181, 231
 art grec clàssic 224-225
 grecs homèrics 113
 gremis de l'antiga 328
- gremis 6-7, 32, 137, 145, 164, 174, 182, 187-193, 196-197, 201, 203-205, 207, 210-213, 220-221, 236, 238-239, 267-269, 276-277, 296-298, 328-329, 331, 333, 341-342
 a l'antiga França 331
 a l'antiga Grècia 328
 a l'antiga Roma 328
 al Londres antic 196, 205
 banquet comú i festival anual dels 192
 companyia militar dels 212
 de serfs, captaires, metres, etc. 191
 donacions als 225
 en relació amb les classes i societats se-
 cretes dels primers bàrbars 331

- entre els normands i els eslaus 329
- espoliats per l'Estat 237
- federació de gremis a la ciutat 193
- gremi provisional en un vaixell 187
- legislació estatal en lloc de legislació pròpia 269
- mercants dels 192
- mestres i deixebles als 208
- modelats a semblança del clan 330
- obligacions dels germans d'un gremi 189
- organització del treball als 207
- origen dels 328
- per a la construcció 188
- propietats confiscades per Enric VIII i
 Eduard VI 268-269
- skraa* danès 189
- sobirania dels 196
- sous als 269
- unió simbolitzada a les catedrals 225
- universalitat dels 187
- venda de productes i compra de matèria
 primera per part dels 207
- i sindicats 270
- a l'orient 330
- greve* 196
- grimpatroncs 318, 319
- grives, han desplaçat el tord comú 89
- Groenlàndia, període glacial a 110
- grues 5, 35, 58-59, 61, 68, 86, 308-309
 prudents i sociables 59
 sociabilitat de les 58
- güelfes 218
- guerrers, bandes de 175
- guineus 52, 69, 71-72, 97, 313, 315
 àrtiques 69
 caça de les 71

H

- Hansa 187, 219, 221, 346
 agrupació de ciutats 187
 congressos laborals a les ciutats de la
 lliga de l' 211
 del nord d'Alemanya 221
 flamenca 221
 lliga de l' 211
- història de les ciutats medievals alemanyes 205
 el seu origen 332
- heimschaften* 196
- hetairiai* 329-330
- hienes 70-71
- Himàlaia, nadius de l' 110
- hipopòtams, societats dels 78
- història
 documents que només en narren els
 conflictes 140
- Hohenzollern 255
- hotentots 6, 103, 115-116, 136, 239
- Hugues, arquebisbe 216
- Humber, ocells de la zona d' 55
- huns 158
- hussites, guerres dels 231
- I**
- Ienissei, riu 68
- igualtat 32, 123, 217, 225, 283
 institucions per mantenir-la 122-123, 283
- Illa de França 229
- Índia 58, 60, 87, 145-147, 187, 265
 comunitats vilatanes a l' 146
 gremis a l'antiga 187
- individualisme 31, 113, 129, 151, 239-240, 251, 257, 275, 298
- individualisme, elogiat a la societat moderna 239
- infanticidi 118, 126-127, 129, 131
 entre els salvatges 118
- infants 95, 115, 119, 125, 127, 129, 134, 211, 249, 273, 283, 286-292, 324-325
 afecte dels salvatges envers els 127
 comprats per treballar a les fàbriques
 d'Anglaterra 291
- suport mutu entre els 286-287
- Informe consular (*britànic*) 277
- insectívors, associacions entre els 72, 315
- intel·lecte 223
 desenvolupat gràcies a la sociabilitat 223
- International Ornithological Society 282
- intertribals, relacions 6, 136, 139
- invencions 120, 214, 222
 medievals 227
- investigació 38, 105, 137, 217, 244, 247, 257-258, 262, 278, 281, 301-303, 321
 durant el regnat d'Enric VIII 244
- Ipswich, gremi mercant d' 201
- Irlanda 145-146, 156, 178, 199, 246, 336
 comunitats vilatanes d' 145-146, 156, 178, 199, 246, 336
- irrigació, cooperativa a França per a la 163, 226, 255, 257, 264
- Islàndia 178
- Itàlia 145-146, 166, 180, 184-185, 195, 205, 216-219, 223, 233, 247, 250, 257, 332
 art a 191
 ciutats d' 195

llengua d' 227
 lluites contra la noblesa a 217
Izvestia de la Societat Geogràfica Russa 120,
 159, 217, 231, 350

J

jacanes 84
 jacqueries 231
Jagdschutzverein 282
 jebus 75
 joc, entre els animals 54, 313, 316
 jurisdicció pròpia 183, 189, 191-192, 195,
 197, 206, 331
 justícia 6, 29, 86, 103, 116, 131, 133, 154-155, 170,
 177-178, 188, 190, 192-194, 208, 238, 300,
 322, 330
 sentit de la, desenvolupat per la sociabi-
 litat 86
 jutges 155, 167, 178, 182, 188, 194, 213,
 270, 330
 a l'edat mitjana 194

K

Kabardia 156, 350
 kada, cacera comunitària 162
 kafir, lleis de 168, 350
 Kaimani, badia de 119
 papús de 119
 Kamilaroi, pobles de llengües 111, 117, 346
 Kerguelen, illa de 57, 345
kharubas 162
khevsurians 167
 dones aturant disputes entre els 167
 retorn a la llei tribal dels 167
 Khingan
 gran 78
 petit 77
 kihlakunta 145
 Kilkenny, ordenança de 200
kniaz 177, 178, 184
Knights of Labour 272
Kohl
 cavalls atacant llops 71
 kolosh 120
konung, kong 179-180
kota 145, 169
 Kudinsk 159-161
 Kursk, comunitat vilatana a 261-262
 Kuttentberg, ordenança de 210

L

La Borne 253
 Laon 220, 226
 catedral de 226
 comuna de 220, 226
 federació de 220
 lesguians, clan feudal dels 166-167
lesholstag 256
 libèl·lules 301-302
 migracions de les 302
 licaons 71
Lifeboat Association 278
Limulus 44
Lincecum 47
 Linlithgow 199
 Lió 213-214, 332
 durada de la lluita per l'emancipació de
 214
 revolució dels artesans 213
 livonians 145-146
 llacs 24, 63-64, 74, 108-109, 142, 204, 276,
 311-312, 342
 ocells nien a les ribes dels 63
 període lacustre 108
 suïssos 109
 llagostes 44, 72
 llaurada comunitària 150, 167
 a Gal·les 150
 al Caucas 150, 167
 llebres, sociables 75, 77, 82, 312
 llei
 anglosaxona 180
 Brehon 157
 comuna 135, 137
 comuna dels bàrbars 156
 costumària 153-155, 157, 167-170, 260, 266
 costumària a l'Àfrica 168, 266
 costumària del Caucas 167
 costumària dels calmuks 153
 costumària entre els bàrbars 154-155, 157
 costumària islàmica 260
 costumària l'alta edat mitjana a Europa 169
 costumària marítima 186
 costumària tribal 162
 de dret de compra dels camps comunals
 245
 de la mà morta 215
 de la Natura 81
 de la tinença de la terra 162
 de l'Estat 168
 de l'exogènia 111

del talió 157, 169
 de supressió de les assemblees a França 242
 internacional, origen tribal de la 158
 «intertribal» 136
 islàmica de l'herència 162
 llombarda 180
 marítima 187
 memòria de la, a la comunitat vilatana
 bàrbara 177-178
 moral entre els bàrbars 154
 municipal de Caterina II 213
 prohibint els sindicats 270
 romana 122
 sàlica 176
 vulneració de la, entre els aleutians 125

Lligues 205, 216, 219
 de ciutats 205
 de pobles 216
 Llombardia 216, 226
 canals d'irrigació de 226
 lliga llombarda 218
 lloros 5, 35, 58, 60-61, 85
 amb els gaigs i els corbs 60
 intel·ligència dels 60
 longevitat dels 61
 sociabilitat dels 58, 60-61
 vigilància dels 60
 lluita per la vida 5, 23, 25, 29, 31, 63, 85, 90,
 100, 121, 135, 139, 170, 295
 com a llei de la Natura 25
 darwinistes sobre la 38
 Darwin sobre la 36
 en sentit estricte 23
 Huxley sobre la 38
 importància filosòfica de la 25
 Kessler sobre la 25
 lluita per la vida i competència, analit-
 zada 87-90, 315
 obstacles per la multiplicació 24
 qui són els més aptes? 85
 sentit metafòric de la 36

Londres
 compres comunitàries 199
 jardí zoològic de 313
 Lorrís, carta de poblament de 195
lövsögmattr 178
 Lozère 253
 Lucca 217, 219
 Lukchun, depressió de
 restes trobades a 143
 Lutècia 329
 Luxemburg, pardals del Jardí de 56

M

Madrid 228
 Magúncia 219, 221
 mallerengues 67, 101, 319
 mamífers 5, 24, 41, 51, 61-63, 69-70, 79, 81-83, 85-
 86, 95, 106-107, 113, 136, 311, 313, 317, 323
 predomini de les espècies sociables en-
 tre els 69
 mandrils 79
 Manítoha 152
 Manxúria 23
 maquinària agrícola 256, 259, 336
 adquirida en comú 256, 336
 mares 126, 287, 324
 salvatges 126
 suport mutu entre les 287
 marmotes 69, 74, 82
 Marmotini, tribu dels 73
 Marroc 164
Master and Servant Act 271
 matern, clan, infant hi pertany 325
 matrimoni 111-112, 118, 121, 156, 180, 182, 272,
 323, 326
 cerimònies de 326
 compost 325
 comunal 111, 121
 entre els esquimals 121
 institucions matrimonials entre els sal-
 vatges 321
 intercanvi de dones 325
 restriccions abolides durant els festivals
 325
 Mediterrani, mar 68, 110, 181, 222
 mercat 164-165, 198, 205-206, 208, 332-333
 a la ciutat medieval 332
mercato personati 207
 Merghen 77
 Mèxic 110, 130-131, 150, 319
 canibalisme religiós a 131
 cultiu comú a 150
 micos 5, 61, 63, 69, 79-80, 85, 106, 322
 amb cua 80
 Brehm contra els papions sagrats 80
 expedició de Kozloff al Tibet 80
 hàbits dels 322
 societats dels 79
 migracions 5-6, 24, 31, 43-44, 52, 55, 63, 67, 74, 77,
 89, 93, 139, 142-143, 158, 174, 282, 302, 307-
 308, 330
 causes de la migració de nacions 143
 de les daines a l'Amur 77-78
 Milà 186, 218, 231, 345

milans 55-58
 atacant àligues 57
 negres de Govinda 58
 sociabilitat dels 55, 58
 Milgaard, monticles de cloïsses 109
 Minahasa 169
 miners 210, 270, 273-274, 280, 290-291
 a Yorkshire 274
 cura dels infants orfes dels 290
 de Radstock 273
 en vaga a Bristol 273
 medievals 210
 rescat a la vall de Rhonda 280
 minne 187
 Miquel Àngel 225
 mir 146, 149, 242
 Missouri, riu 306
 «misteris» dels oficis 331
 mones aranya 79
 Mongòlia 76, 142-143
 ajuda als viatgers obligatòria 165
 comunitat vilatana a 143
 invasions mongoles 229
 monos 79
 Montana 66-67, 345
 Montbéliard 216, 354
 monticles de cloïsses 108-109
 moral 28, 32, 303
 codi aleutià 124
 sentiment desenvolupat en els animals 28
 Moràvia, comunitats de 237, 300
 Morbihan 150
 mordovians 158, 350
 morses 69, 79, 86
 mosteles 70, 315
 Motacilla alba, vegeu cueretes blanques 57
 Mugan, estepa de 156
 mullers 121
 a Austràlia 121
 intercanvi entre els esquimals 121
 multiplicació excessiva 5, 24, 37, 63, 96, 119, 315
 obstacles naturals a la 315
 no demostrada 120
 municipia romans 183
 Münster 237, 347
 mussols emigrants 315
 mustangs 76

N

nadius americans 113, 119, 150, 162
 caça comuna 162

Napoleó, Godi de 213
 Nassau 256
 Nature (revista) 308
 nautae 329
 navegació
 a les ciutats lliures 221, 299
 naviglio grande 226
 Neath 199
 Necrophorus 44
 negaria 169
 negres
 esclavitud dels 292
 pobles 150
 neolític 107-108, 110, 139
 home 107
 restes 108
 noblesa 243, 246
 conflictes amb les ciutats a Itàlia per part de la 217
 normands 144, 178, 183, 329
 invasions dels 183
 Northamptonshire 247
 Nôtre Dame de París 225
 Nova Caledònia, cultiu comú a 150
 Nova Guinea 118, 119
 Nova Zelanda 58, 95
 Noves Hèbrides, salvatges de les 126
 Novgorod 197, 200-201, 207, 220
 comerç a 201
 dépôts, dipòsits comuns 200
 lligues de 220
 povolniki de 207
 Nuremberg 223, 226, 227
 aprenentatge i habilitat tècnica a 227
 nyus 76, 311
 de cua blanca 310

O

obrers, vegeu treballadors 271
 ocells 5, 23, 28, 35, 41, 43, 48-49, 52, 55-56, 58, 60, 62-63, 65-68, 72, 81-86, 92, 98, 100, 113, 136, 282-283, 306, 308-310, 313, 317-318, 320, 331
 associacions per a la cria 66-68
 migracions dels 24, 43, 55
 societats de tardor dels 282
 orangutans, espècie en decadència 79, 106, 266, 313-315, 322
 orenetes 66, 86, 107
 de cingle 66
 una espècie n'ha desplaçat una altra 89
 Orkhon, descobertes fetes a 143

ossetes 151, 155, 166-167, 178
 fenc gratuït a la primavera entre els 151
 llei comuna entre els 166
 lleis de compensació 155
 ossos 48-49, 71-72, 105, 312
 del Tibet 312
 sociables de Kamtxatka 72
 ostiacs
 caràcter pacífic dels 116, 125
 oucagas 168
 Ouen, St., catedral de 226
 oulous dels buriats 145, 160-161
 ovids, família dels
 sociabilitat dels 77
 Oxfordshire 247

P

Pacífic, illes del 119-120, 159
 Pàdua 191, 218
 pagesos russos 128-129, 150, 152, 164, 262, 276
 Països Baixos 237, 340
 anabaptisme als 237
 gremis mercants als 341
 informe de la Comissió Agrícola sobre els 340
 suport mutu en els pobles dels 340
 paneroles
 competència entre les 89
 petites 89
 papallona nocturna del pi 97
 papallones 48, 83, 301
 eixams de 301
 papús 6, 103, 110, 116, 118-120
 Bink sobre els 118
 «paraules infantils» 324
 pardals 56, 58, 67, 305
 ajuda mútua entre els 305
 avisant-se mútuament 56
 empaïtant un falcó 58
 Gurney sobre els 56
 parentiu 111, 143, 325, 330
 entre els salvatges 325
 unions basades en el 111
 París
 «ciutat reial» 332
 condicions laborals a l'edat mitjana 211
 Exposició Universal de 49
 gremis a 213
 gremis primitius a 329
 Nôtre Dame de 225
 parricidi 127
 suposat, entre els salvatges 127
 Patagònia 110, 319
 pau i treva de Déu, moviment de la 185
 pelicans 55, 56, 87
 associacions per pescar dels 55
 pena de mort 156
 a l'actualitat 131
 Perú 87, 150
 comunitat vilatana al 150
 pesca 5, 35, 117, 121-122, 127, 149, 191, 276, 342
 cooperativa a Rússia 276
 dels pelicans 55
 pica-soques blaus 67
 picots 67
 pigargs cuablancs
 agrupacions per caçar dels 53
 pingüins 65, 86
 pinsans 67, 69
 pintors 191, 281
 gremis de 191
 Pirineus 55
 Pisa 186, 218
 Pistoia 219
 pit-rojos, observació de Goethe 26
 pittäyā 145
 Plata, La,
 Hudson sobre 315
 gremis romans 328, 330
 població animal, escassetat de 95
 pobres 7, 122, 151, 155, 163-164, 184, 188, 195, 197, 229, 231, 235, 239, 242, 250, 258, 260-263, 265, 267, 278, 281, 287-293, 300
 suport mutu entre els 286
 polinesis 113, 120
 postglacial, període 107, 110-111
 postpliocè 142
 Praga 185
 pres, sacrifici d'un que havia escapat 281
 préstecs 231, 262, 290, 292
 a la ciutat medieval 231
 primitius 39, 79, 101, 105, 109-113, 125, 127, 132, 135, 323, 326
 homes 323
 suposada guerra de tots contra tots entre els 30
 tribus dels 106
 propietat privada 122, 148, 160, 162-163, 167, 327, 337, 339
 de la terra 148, 160, 162, 167, 337, 339
 destruïda davant la tomba 327
 proscrius 154

Prússia 245, 257
 destrucció de la comunitat vilatana a 245, 257
 Pskov 179, 195, 197, 200-201, 220, 264
 comerç a 200, 201
 dipòsits comunals de 200
 lligues de 220
 muralles de 179
 pugó, criat per les formigues 46-47
 purra 265

Q

quadres 158
 quaga, zebra 76, 310
 queixa de Worm 219
 queruscs 158

R

racionalisme 186
 del segle XII 186
 Radstock, miners de 273
 rasclons, ball dels 84
 raspinells 67
 rates 74, 82, 86-87, 114
 comunes 74, 89
 negres 89
 suport mutu entre les 74
 Ratisbona 185
 ratolins 69, 97-98, 315-316, 318
 morts a causa dels canvis en el clima 315
 Ravenna 186, 221
 redistribució periòdica 123
 de la terra 123, 148
 remissió dels deutes 123
 rei 131, 155-156, 168, 179-180, 182, 191, 206, 215, 229, 232, 241, 269, 313, 328, 332
 Canut 180
 compensació per l'assassinat d'un 180
 doble origen de l'autoritat del 179
 duc igual que el 179
 significat primitiu de *kong* 180
 reietons de corona daurada 309
 Reims 226
 remena-rocs 65
 Renaixement, del segle XII 186
 Rhonda, vall de
 miners de la 280
 riba, dret de 176
 rics, suport mutu entre els 291

Rin, lliga de ciutats del 201
 rinoceronts, societats de 69, 71, 79, 311
 Roma 148, 183, 216, 320, 328
 imperial 148, 320
 lluita contra els nobles 217
 medieval 183
 Roncaglia, Congrés de 232
 Rotació de cultius, sistema triennal a les comunitats vilatanes 169, 264, 336, 341
 Rothari, codi 180
 Rouen 215, 346
 Rússia 6, 42, 54, 64, 66, 69, 73, 75, 89, 94, 98, 108, 146-150, 158, 176, 178-181, 183, 187, 190-191, 200, 204-205, 235, 257-265, 276-277, 283, 341-342
 als segles XI i XII 158
 artels a 187, 191, 209, 276-277, 329
 ciutats independents a 183
 cooperació a les viles de 258
 crida als prínceps normands 178
 dret penal a 190
 grans russos 259
 història de 148
 període feudal de 184
 petits russos 259
 russos blancs 259
Russian Geological Survey 108

S

sabana 66
 sacrifici voluntari 267, 274
 dels ancians a la tribu 326
 d'un pres fugat 281
 entre els miners 280
 entre els pescadors 278
 entre els treballadors del moviment socialista 274
 sagues 155, 157, 177
 Jómsviking 192
 rei Knu 180
The Story of Burnt Njal 345
 Saint-Girons, sindicat de 255
 salaris 209, 211, 269-270
 evolució a Anglaterra dels 209
 regulació dels 269
 Salève, Mont 51
 saltamartins 48, 302
 salvatges 6, 103, 110, 114, 116, 119, 126-128, 130-131, 134, 139, 142, 313, 320
 considerats els més afables 116
 idealitzats per Rousseau 134
 s'identifiquen amb el clan 111
 Samara 261, 264
 samoiedes 116, 125
 amabilitat dels 116
 caràcter pacífic 125
 sang
 pacte de 325
 venjança de 119, 126, 131, 175, 178, 180, 190
 saquis 79
 sàrmates 158
 saxó, codi 156
 scabini 188, 220
 schaar 212
 schöffren 196
 scholae de guerrers 159, 175, 177-178, 183
 senglars, societats de 78
 senlis 194
 sequera 76, 90, 93, 99, 315-316
 efectes de la 76, 90, 93, 99
 serfs 154, 167, 181, 191, 194, 217, 228-230, 258-259, 261-262
 gremis de 191
 revoltes dels 191
 Sheffield 98, 270
 Sibèria 23, 42, 69, 76, 98, 110, 142, 159-161, 264, 276-277, 283
 buriats de 160
 llacs de 64
 ocells a 43
 presos deportats a 276
 vida animal a 23
 sicambris 158
 Siena 217
 signoria 233
 Silèsia, comunitat vilatana de 245, 257
 simis 79-80, 106, 315
 nocturns, vida solitària dels 79
 relacions familiars dels 106, 315
 sociabilitat dels 79-80
 simpatia 28-29, 78, 86, 285, 290, 303
 estratificada entre els rics 291
 sindicats agrícoles
 a França 254
 sindicats, *vegeu* treballadors, obrers, vagues 7, 254-255, 267, 270-274
 agrícoles 254
 sioux 116
 skraa, dels gremis danesos 189
 sociabilitat animal 28, 79
 arma en la lluita per la vida 85
 compassió 87
 desenvolupa els instints morals i de justícia 86
 entre tots els animals abans de l'aparició de l'home 81
 expressada en el ball i el cant 83
 major en les regions no habitades per l'home 312
 tret distintiu del món animal 83
 socialisme 274
 sacrificis pel 274
 Societat Antropològica de París 117, 130
 societat, origen prehumà de la 81
 societats, *vegeu* associacions
 secretes 114, 137, 270
 entre els salvatges 114
 de socors mutu 278
 l'Estat s'hi oposa 284
 societats animals 27, 41, 81
 Soissons 194, 220
 soldatia 329
 Songhua, riu 77
 Starkenberg, província de 255
 Suàbia, lliga de les ciutats de 219
 Sudan, comunitat vilatana al 145
 Suïssa 6, 109, 212, 217, 220, 230, 235, 245, 247-248, 250-251, 282, 337-339
 carreteres de 249
 comunitats vilatanes 337
 Confederació 212, 220
 habitants dels llacs de 109
 mosteles sociables a 70
 suka 169
 Sumatra 80, 169
 suport mutu 5-7, 24-32, 35, 40-51, 56, 60-63, 65, 67-68, 70-72, 74, 77-78, 82, 101, 103-104, 134, 137, 139-141, 149, 164, 168, 170, 173-174, 181-182, 191-194, 202-203, 221-222, 229, 233, 235-236, 238, 240, 247, 249, 251, 253, 257, 262, 265-268, 270-271, 273-275, 277-278, 280, 282, 284-287, 289-293, 295-300, 303, 321, 330, 340
 a la ciutat medieval 173
 Büchner sobre el 27
 com una llei de la Natura i un factor de l'evolució 27
 entre els animals 27, 30, 32, 35, 63
 entre els bàrbars 139
 entre els salvatges 103
 Goethe sobre el 26
 i amor 28
 Kessler sobre el 25
 Lanessan sobre el 27
 l'Estat destrueix les institucions de 236
 tendència al suport mutu al llarg de la història 140

Surrey 247
 suslics 73, 98
 al sud de Rússia 73
 desaparició sobtada dels 98

T

tàrtars, viles dels 260
 Taurida
 comunitat vilatana a 260
 província de 259
 Tendre, Mont 51
 tèrmits 43, 45, 47-48, 50-51
 terres comunals 151, 164, 230, 237, 241-248,
 333-335, 338
 a França 241
 territorial, unió 144
 déus 144
 sorgeix en lloc de les unions de llinatge
 comú 113
 Territs variants, de tres dits 55
 tètols 65
 teutons 143-144, 146, 153, 174
 comunitat vilatana dels 146
 cultiu comú dels 247
thaddart 145, 162
thun 210
 Thurso, comuna de 199-200
 compres comunes 200
 tia, materna 126
 deures envers la tribu 126
 el seu sacrifici per seguir l'infant 126
 Tibet 76, 80, 312
 Ticino, riu 226
 tirotejos, als vaguistes 273
 tlingits 120
tofa 145
 tords 69, 89
 ala-rojos 69
 Tortona 218
 Toscana 217, 219, 352
 agricultura de la 217
 lliga de la 219
 Transbaikàlia 25, 77, 96, 99
 treball 4, 6, 27, 49, 74, 109, 124, 139, 145, 151-
 152, 163, 173, 193, 197, 201-202, 204, 207-
 211, 221, 225, 228, 248, 250, 252-253, 256,
 263, 269, 272-273, 280, 284, 291-292, 299,
 333-334, 336, 339, 341
 condicions a les ciutats lliures 197
 congressos laborals medievals 211
 treballadors 108, 204, 209-210, 213, 238-239,
 246, 251-252, 257, 265, 270-277, 284, 288,
 291, 293, 340

abolició de les *Combination Laws* 271
 cooperació entre els 275
 obstacles a l'associació dels 270
 paper en l'agitació política dels 274
 persecucions als 271
 salaris establerts per l'Estat 269
 sindicat de Robert Owen 271
 sindicats moderns 271
 tasca dels socialistes 274
 vagues dels 7, 141, 212, 267, 271-273
 Treviso 191, 218
 tribal, organització dels homes primitius 6,
 103, 111, 116, 122-123, 125, 129, 132,
 134-137, 148, 158, 162, 166, 174-175, 177-
 178, 192, 300, 321, 323
 assemblea 192
 etapa 177
 demostrada per una llarga llista de pro-
 ves 322
 tucans, burlant-se dels aligots 58
 tungús, caçadors 77, 116, 129
 en relació amb la moralitat europea 129
 tupi 168
 turcs
 invasió dels 229
 turons 72, 77, 253
 Turquestan 142
tushkan, llebres subterrànies del sud de Rús-
 sia 75
 Tver 229, 264
 Txernígov, comunitat vilatana de 260
 txuktxis 116, 127
 infanticidi evitat en els 127

U

udyelnyi, període
 a Rússia 184
 úgrics, invasió dels 183
 Ulm 219
Uncle Toby's Society 283
universitas 149
 universitats italianes 227
 Unterwalden 70, 247
 uraloaltaics 143, 150, 161
 Uri 212, 247
 urmans, siberians 110
urubitinga, aligot negre gros 58
 urubús, sociables 54
 Ussuri 24, 43, 162
 Utah 87

V

vagues 7, 141, 212, 267, 271-273
 dels estibadors 272-273
 dels miners 273
 dret de vaga parcialment obtingut a
 Gran Bretanya 272
 perseguides 271
 Vancouver, indis de 122
 vàndals, federacions dels 158
vanellus 57
 Vaud, cantó de 248
 Venècia 186, 191, 196, 199, 219
 art de 191
 distribució de les provisions 199
 lliga de 219
 sant Marc de 186
*Verein für Verbreitung gemeinnützlicher Ken-
 ntnisse* 284
 Verona 191, 218
 Versalles 212
 Vicenza 218
 vicunyes 87
 vida rural, a Anglaterra 246
 viles
 lligues entre les, i les ciutat 205, 216
 viscatxes 75
vogt 182, 188, 196
 funció del 188
 recepció del 182
 voltors 54, 306-307
 sociables 307
vothinsk, metal·lúrgia 277
vyeche, *weich* (assemblea) 184

W

Warwickshire 247
 Waterford 199-200
 Watercress Girls 289
weichbild 206
wergeld 155
 Westfàlia 219, 256
 cultiu comú 256
 lliga de 219
 Westminster 332
 Whitechapel 287
 Wilmot Street 288
 Wiltshire 247, 335
 Württemberg, cooperació a 255
 Würzburg 197-198, 347
 wyandots 169

X

xacals, associacions per a la caça dels 71
 xahàs, cants dels, collnegres (*Chauna chavarría*)
 84
 xakhsevens 156
 Xanten 210
 xatracs 57, 64, 306-307
 ximpanzés 79-80, 106
 Xina 123, 147, 327
 xinixilles 75
 xoriguers, societats de 67

Y

Yorkshire 247, 273-274, 291
 vaga dels miners de 273
 Yukon, riu
 aleutians del 122

Z

zadruga 147, 327
 Zakataly, regió de 166, 167, 343
 zebres 69, 76, 311
 de Burchell 76
Zemstvo (consell comtal)
 investigació dels 257
Zoologische Garten, Der 345
 zopilots capvermells 307
 Zuric 213
 Zwickau 237, 347

Imprès el febrer del 2021
a Romanyà Valls (La Torre de Claramunt)

